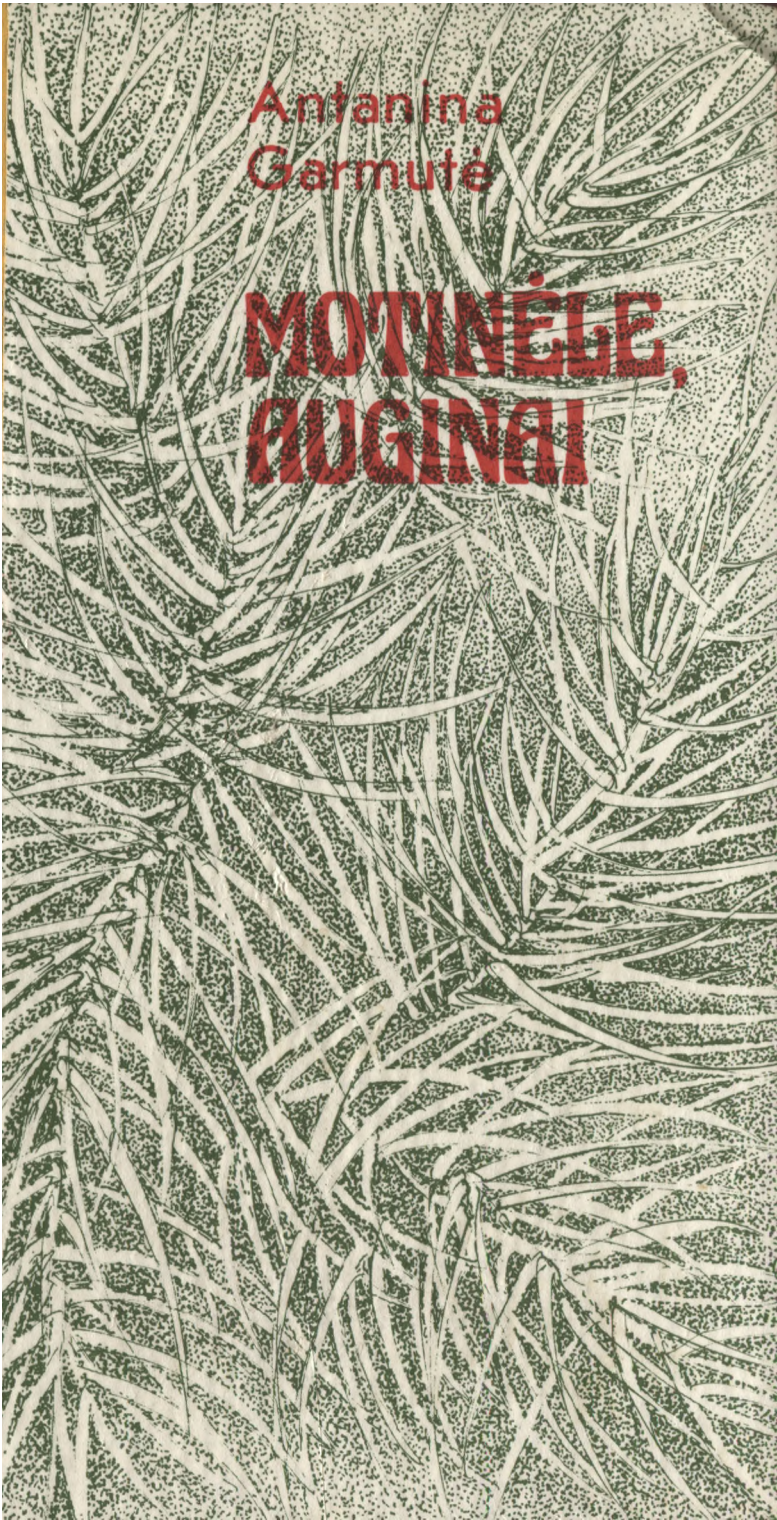

Antanina
Garmutė

**MOTINĖLE,
AUGINAI**

Mumyse plaka gimtosios žemės
širdis. Plaka ir už Jus...
Antanina Garmutė

ŠIOS KNYGOS 300 EGZEMPLIORIŲ
YRA CELOFANUOTI, NUMERUOTI IR DEDIKUOTI
Nr.....

**Antanina
Garmutė**

**MOTINĖLE,
AUGINAI**

Kaunas, 1993

UDK 947.45.08
Ga 386

Atsakingoji redaktorė
Birutė JONELIENĖ

Viršelis ir iliustracijos Germos SAKALAIUSKIENĖS
Fotoreprodukcijos Adelės KRUTULIENĖS
Stiliaus redaktorė Zita GUOGIENĖ

© Antanina Garmutė, 1993

ĮŽANGA

Kruvinąjį 1991-ųjų sausį įsitikinome: kiekvienas lietuvis Tėvynei mirtino pavojaus akivaizdoje tampa didvyriu. Nobelio taikos premijos laureato žudikai traiškė tankais beginklius žmones, bet nesutraiškė mūsų laisvės troškimo. Ar ne garbinga Lietuvos praeitis vėl šaukia mus, ar ne iš jos mes semiamės stiprybės? Nematoma, bet tvirta gija jungia visų kartų mūsų kovotojus už Laisvę. Gynėsi nuo priešų kunigaikščių Lietuva. Degė Pilėnai. Skambėjo Žalgiris. Pokaryje su ginklu rankose krito jauni Lietuvos Ažuolai ir Uosiai. Amžina didvyriškumo estafetė — kaip amžina Lietuva!

Komunizmo konvulsijos tęsiasi. Raudonųjų okupantų batai trypia gimtąją žemę, o melo ugnikalniai lieja šmeižto laviną.

Gindamiesi nauju, pasaulyje mažai teišbandytu dvasiniu ginklu, atsiremkiye į garbingą savo Tėvynės istoriją ir gyvąją žmonių Atmintį.

Ši knyga tebus dar viena plyta į Tautos Laisvės rūmą.

Autorė

Autorė nuoširdžiai dėkoja broliams ir sesėms užjūryje padengusiems dalį lėšų, išleidžiant knygą.

Šios knygos rėmėjai:

Kanadoje:

*Kun. dr. Pranas Gaida
Albina Štuopienė
Albina Mašalaitienė
Bronius Lunas
Elena ir Saulius Jaškai
Irena, Gražina ir Vincas
Ignaičiai*

*Ona ir Kęstutis Kudirkos
Dr. Marija ir Juozas
Uleckai
Gustainiai
Birutė ir Antanas
Šalkauskai*

Anglijoje:

Petras Girnys

JAV:

*Valerija ir Antanas Girniai
Dr. Petras Kisielius
Dr. Saulius Edmundas
Cibas
Dr. Jurgis Gimbutas
Prof. Leonas Grinius
Cecilija ir Vincas Kasakai-
čiai
Lilija ir Antanas Kulbiai
Emilija ir Stasys Kazlauskai
Ina ir Kostas Nenortai
Irena ir Juozas Rasiai
Aldona Andriušienė
Stanislava Cibienė
Henrikas Čepas
Dr. Nijolė Bražėnaitė*

*Aldona ir Jeronimas Dabrilos
Irena Galinienė
Aniceta ir Antanas Januškos
Bronė ir Viktoras Kubiliai
Bronė Kuodienė
Julija Leščinskienė
Česlava ir Bronius Palii-
liai
Stefanija Subatienė
Renata ir Julius Spakevi-
čiai
Valerija Vaičjurgienė
Ona Vileniškienė
Romualdas Žukauskas
Marija ir Stasys Goštautai
Regina ir Alfonsas Petru-
čiai*

1 d a l i s
PRIE ŽALIŲJŲ PUŠŲ

PANEMUNIŲ SAKALAI

Mano vaikystės sakalai gyveno aukštų medžių viršūnėse, kurios rėmė mėlyną dangų skardyje prie Nemuno vingio. Prisimenu paukštį, galingais sparnais sklendžiantį išilgai upės — nuo pat Piliunos piliakalnio Viršužiglio atodangų link. Kodėl jis skraidė virš vandens? Gal tai buvo erelis žuvininkas iš nykstančios paukščių giminės? Niekas to nežinojo, ir mes nuotaikingai traukdavom:

Atskrend sakalėlis per žalią girelę,

Atmušė sparnelius į sausą eglėlę!

Gera buvo turėti savo sakalą. Jo skrydis buvo toks pat reikalingas kaip daina, kaip švelnus motinos ratelio dūzgimas, arba kaip pavargę nuo sėtuvės šiltos tėvo rankos.

Ramiai sklandė sakalas virš Nemuno. Tik ne visada saulėtas dangus gaubė mūsų dienas. Drebdavom, kai, užslinkus audros debesims, griausmavaldis Perkūnas ugniniais žaibo kirčiais talžė Nemuno vandenį. Kuo nusikalto jam Nemuno gelmės? Ko gąsdina mus? Štai kaip apskaldė senolį žalią klevą, kurio šaknys, nusileidę pačion apačion, geria upės vandenį. Menu tokią negandą. Ir šaižų sakalo riksmą audroje už langų. Taip jis savo vaikus — sakaliukus, į lizdą šaukėsi.

Atlaikė audras sakalų lizdas. Ir sakalų širdys. Vaikystės sakalų — aukštų medžių viršūnėse. Panemunėse.

Kiti — mano jaunystės sakalai — gyveno už Nemuno vingio — kitame kaime. Aš neturėjau laimės jų pažinti. Tik jų artimuosius — brolius, seseris, tėvus jaučiau greta savęs. Kartu su jais, raudonųjų audrų nublokšti, užkaltuose gyvuliniuose vagonuose dundėjome į svetimus ir klaikius Rytus, ledo ašaromis ilgėjomės Tėvynės Sibire, mirėme ašigalio speiguose.

Nemačiau, kaip mano jaunystės sakalai degė ant Laisvės kovų altoriaus žaliose Lietuvos giriose. Neregėjau,

kaip prie gimtojo Nemuno jie keršijo atėjūnams už išdraskytus lizdus.

Parėjau į čia po kelių dešimtmečių. Ir susimąščiau. Apie Jus. Parskriskite, raibieji jaunystės sakalėliai į gimtą panemunių žemę. Ir prakalbėkite savo artimųjų lūpomis mums visiems, mūsų Lietuvai...

Prienų rajono Pašventupio kaimas išsidėstęs nuostabiai gražiam Nemuno slėnyje. Prie didelių skardžių, vešlaus sodo apsuptoje sodyboje, stovėjo baltas namas ir augo daug gėlių. Nuo kelio sodybą saugojo vešlių klevų rikiuotė. Praeiviai atkreipdavo dėmesį į dailius, tarsi nušlifuosius jų kamienus. Sodo takas, įrėmintas pasvirusiais nasturtų žiedais, vedė į suvalkietišką klėtį. O tarp medžių iš tolo puikavosi didžiųjų aguonų raudoni žiedai.

Čia gyvenantys žmonės savo sunkiu triūsu ir meile sukūrė jaukų kampelį prie Nemuno. Jurgis ir Viktorija Marčiulioniai turėjo vidutinį ūkį ir augino keturis sūnus ir vieną dukterį. Augino ne sau, kaip toje dainoje, o Lietuvai.

Jurgis Marčiulionis buvo baigęs Veiverių mokytojų seminariją, garsaus pedagogo Tomo Žilinsko auklėtinis. Tai buvo daug pasaulio šalių apkeliavęs žmogus, matęs daug grožio ir vargo. Nepriklausomos Lietuvos Steigiamojo seimo narys, pirmosios Nepriklausomybės šventės dalyvis — didelis Tėvynės mylėtojas Jurgis Marčiulionis — buvo nepaprastai jautrios ir geros širdies žmogus: kuo begalėdamas padėdavo kitiems. Tikras moteriškumo įsikūnijimas buvo ir jo gyvenimo draugė Viktorija: švelni, net kritiškiausiais momentais sugebanti šypsotis pro ašaras.

Tokie tad buvo Lietuvos sakalų tėvai. Jų vienintelės dukters duktė kaunietė Janina Maciulevičiūtė-Grybinienė pasakoja:

— Fatališkas buvo šios šeimos likimas. Net jų vienintelis žentas, mano tėvas Pranas Maciulevičius, 19-kos metų jaunuolis, 1929 metais dalyvavęs Klaipėdos išvadavime, žuvo 1946 metais nuo raudonojo teroro. Jo kapo nežinome.

Tragiška lemtis neaplenkė darbščių lietuvių, senųjų Marčiulionių. 1945 metų liepos mėnesį jie buvo areštuoti ir žiauriai — be maisto ir drabužių — užkaltauose vagonuose ištremti į negyvenamą šiaurę — Komių ATSR, vadinamąją bado tašką. Nepraėjus nė pusmečiui, lapkričio 20 dieną, ten bado mirė Jurgis Marčiulionis. Jo kapo neliko nė pėdsako. Kaip pasakoja mačiusieji, neužteko žemės kapui supilti — liko tik sniego kauburėlis, o vėliau kaulų krūva, kaip ir kitų lietuvių. Už ką? Į šį klausimą niekas neatsakys, nes mirusieji tyli. O svarbiausia — tebėra užčiaupę burnas tie, kurie sudarinėjo sąrašus, pasirašinėjo už kaimynų ištremimą, kurie atkišę durtuvus varė mus į gyvulinius vagonus, kurie keturlinkai lankstydamiesi, pataikavo okupantams ir, apsikaišę raudonais bilietais, čiulpė lietuvių kraują: puotavo pirtyse, prabangiai keliavo po užsienius. Klaikus istorinis paradoksas: Lietuvoje nusikaltimų mastai buvo didžiuliai, o nusikaltėlių — nėra! Komunistai — tautos budeliai — kartu su karjeristais ir kitokiais menkystomis puikiai įsikomponavo į persidažiusios kompartijos ir kitų partijų struktūras. Šlovinę komunizmą ir Staliną, raudonieji išnaudotojai maskuojasi ir tyli! Tačiau jų aukos netyli! Mes užrašysime jų kančias — ne talento įkvėpti, o savo kraujo raštu — pareigos paraginti, istorijos pašaukti.

Sakalų motina Viktorija Marčiulionienė mirė bado Troiske — Pečiorske 1946 metų balandžio 10 dieną. Yra išlikę laiškai, kuriuose įrašytas vienintelis maldavimas — parvežti kaulus į Tėvynę ir palaidoti kaip žmogų.

Iš gimtųjų panemunių užkaltais vagonais komunistinėn vergovėn iškeliaavo dar du Marčiulionių sūnūs ir dukterė. Ji, viena moteris su 6 mažais vaikais iki „bausmės“ vietos buvo pervaryta per keletą kalėjimų. Ne visi jie išliko gyvi ir, patyrę tremties baisumus, grįžo Tėvynėn.

O ką veikė likę Tėvynėje sakalai? Apie savo pusbrolius Janina Grybinienė sako:

— Jie Lietuvą mylėjo labiau už viską. Už gyvenimą. Už gyvybę...

Partizanų takus du sakalai surado nuo 1944 metų, kai priešai sudegino tėviškę. Nebeliko balto namo, nebeliko

apsodintos gėlėmis klėties. Styrojo vieniši apdegę klevai prie Nemuno. Siautėjo okupantų tarnai su pyliavom ir raudonom gurguolėm — plėšė iš žmonių viską. Iš užsienio pagalbos nesimatė. Broliai Marčiulioniai buvo įstoję į generolo Plechavičiaus Vietinę rinktinę, kurios tikslas buvo kovoti su artėjančiais bolševikais. Kai rinktinės vyrai atsisakė kovoti Rytų fronte už vokiečių interesus, pastarieji rinktinę išformavo. Grįžę su ginklais į gimtąsias panemunes, abu broliai stojo į nelygią kovą su tankų geležimi ginkluota raudonojo okupanto kariauna.

Jonas, gimęs 1917 m. rugpjūčio mėn., pasirinko „Audronio“ slapyvardį. Jis buvo baigęs specialųjį vidurinį mokslą, pasižymėjo artistiniais gabumais. Dar mažutėlis būdamas taip natūraliai imituodavo kito žmogaus kalbėseną, kad versdavo visus stebėtis. Nebuvo baigęs muzikos mokyklos, tačiau lengvai grojo keliais muzikos instrumentais.

„Audronis“ buvo gabus partizanų būrio vadas. Žuvo didvyrio mirtimi dideliame mūšyje 1945 metų sausio 25 dieną. Jo palaikai užkasti Jiezne, ožkų ganykloje.

Antrasis sakalas — Vytautas Marčiulionis — „Viesulas“ gimė 1923 m. gegužės mėn. Nuo vaikystės buvo gabus menui. Dailininkas E. Varnas sakydavo, kad iš jo užaugs Lietuvai antrasis Čiurlionis. Jo piešiniais mokytojai neatsistebėdavo. Vaikino svajonė buvo meno mokykla. Deja, abiejų — gražių, išlakių mėlynakių Lietuvos sūnų svajonėms kelius pastojų baisusis laikmetis. Panemunių sakalai ištiesė sparnus Tėvynei ginti.

Vytautas buvo gamtos apdovanotas intuicija. Jo tragiškame likime išsipildė sapnas, kurį regėjo artėjant frontui prie Nemuno. Per sapną jaunuolis matė tėviškės kieme juodą karstą, — jame gulėjo neseniai tuberkulioze miręs draugas — konservatorijos trečio kurso studentas Antanas Vilnonis. Aplink karstą buvo susirinkusi visa Marčiulionių šeima. Staiga trenkia baisus griaustinis, visi žmonės ištaškomi. Baisusis sapnas išsipildė: tremtyje mirė tėvai, partizaninėje kovoje krito abu sūnūs.

Vytautas Marčiulionis — „Viesulas“ žuvo 1946 m. liepos mėnesį Pakuonio apylinkėse. Jo palaikai nesurasti.

Tačiau „Viesulo“ partizaninė veikla žmonių prisiminimuose iki šiol — kaip legenda.

„Audronis“ ir „Viesulas“ dalyvavo Daukšiagirės ir Alšininkų kautynėse. Po Šilavoto puolimo „Viesulą“ išrinko dalinio vadu. Dalinys stojo į kautynes Margininkų ir Pakuonio apylinkėse. Persikėlę per Nemuną, jo vyrai kovojo su Kruonio enkavedistais ir sribais. Po to, atmušinėdami priešą, „Viesulo“ partizanai pasiekė Aukštadvarį ir Trakus. Grįždami atgal, Suvalkijos pusėn, dalyvavo didelėse kautynėse Paverkniuose. Verknės kloniais išėjo į Birštono plentą ir čia, radę pilnas enkavedistų mašinas, stojo į dar vieną mūšį. Kitame mūšyje, gimtame Pašventupio kaime „Viesulas“ buvo sužeistas. Iš šešių jo vyrų vienas partizanas žuvo, bet priešai buvo sunaikinti. Lietuvišku papročiu partizaniškas Kalėdas „Viesulas“ su dviem bendražygiais šventė Pašventupy. Čia juos užklupo ginkluotas Prienų enkavedistų būrys. Apsupti troboje, partizanai sugebėjo ne tik prasiveržti, bet nukovė tris enkavedistų vadus, iš jų vieną aršų tardytoją Kruglovą. Būdami aukštaūgiai ir stiprūs vyrai, partizanai Marčiulioniai lengvai nešiojosi sunkius vokiškus kulkosvaidžius. Tai buvo labai efektyvūs ginklai, ypač netikėtai susidūrus su gausiu priešu.

Plechavičiaus Vietinės rinktinės kariai buvo ir Petras Jurkšaitis (vėliau Juozo Lukšos bendražygis „Beržas“) su savo broliu Vincu. Išlikęs gyvas, dabar gyvenantis Kaune, Vincas pasakoja apie tai, kaip jie prisiekė Sėdžiaus bažnyčioje 1944 m. balandį: priklausę ant vieno kelio, pakėlę du pirštus į viršų. Priesaikos žodžius jis ir šiandien atsimena:

— Aš, Lietuvos Vietinės rinktinės karys-savanoris, pasižadau ir prisiekiu Visagaliui Viešpačiui Dievui, kad negailėdamas savo jėgų ir gyvybės ginsiu Lietuvos žemę nuo bolševikinių gaujų. Taip man, Dieve, padėk!

Jurkšaičių tėvai gyveno Sakių apskrities Lekėčių valsčiaus, Kuro kaime. Valdė 12 ha žemės. Šeimoje augo du broliai ir dvi seserys. Tėvas — JAV lietuvis, grįžęs prieš Pirmąjį pasaulinį karą, vedė ir apsigyveno tėvų žemėje.

Petras Jurkšaitis, sutrumpintai vadinamas Jurkša, gimė 1922 m., buvo linkęs prie žemės ūkio darbų. Jo brolis Vincas (g. 1920) kryo į mokslus. Seserys buvo vyresnės, vokiečių jau ištekėję ir nors partizanų ryšininkėmis nebuvo, tačiau jas su šeimomis bolševikai ištrėmė į Sibirą.

Broliai Jurkšaičiai išsiskyrė, kai buvo išformuota Vietinė rinktinė. Kad nežūtų abu, jie nutarė eiti skirtingais keliais: Petras nusprendė dezertyruoti, Vincas — ne. Atsiveikino Jašiūnų dvare prie Merkio.

— Širdyje jatau, — pasakoja Vincas, — kad daugiau nebepasimatysime. Kad brolio kapo nerasiu — nemaniau...

Vincą nuginklavo, įjungė į „liuftvafės“ tarnybą ir išvežė į Vokietiją. Petras grįžo į namus, bet buvo priverstas slapstyti, nes ėmė persekioti raudonieji.

Vokiečių okupacijos metais Kazlų Rūdos miškuose, vėliau Novaraistyje veikė apie 400 raudonųjų partizanų, vadovaujamų Felikso Bieliausko.

Jis žiauriai kankino motiną ir seserį Anastaziją. Reikalavo išduoti Petrą. Tai atėmė moterims daug sveikatos.

Rugpjūčio mėnesį, praėjus frontui, Bieliausko gauja legalizavosi ir išėjo iš miškų. Kūrėsi Lietuvos partizanų būriai. Petras buvo vienas iš pirmųjų, paskui atėjo „Dūmas“ — Bastys, „Riešutas“ — Aleksas Povilaitis, Mikuckas, Juozas Danisevičius, Antanas Šileika, „Bitė“ — Kostas Zaranka ir kiti. Susijungė į būrį.

Petro — „Beržo“ būrys veikė Kazlų Rūdos ir Lekėčių miškuose. Buvo Mykolo Jono palydoj prie Agurkiškės kaimelio — vidury miškų. Per kautynes Žvirgždaičių laukuose Petrą sužeidė. Juos, 19 vyrų, lydėjusių kitus vadus (Mykolas Jonas jau buvo žuvęs) užklupo rusų kareivių garnizonas. Prieš tai jie dienavojo pas neturtingą komunistuojantį žmogelį — manė, kad čia jiems pavojus negresia. Tačiau jie skaudžiai apsiriko, nes šeimininkas buvo pasislėpęs kluone: sėdęs ant arklio, pranešė strībams. Atvyko jo lydimas rusų garnizonas. Užvirė mūšis. Žuvo trys partizanai, 9 prasiveržė — sužeisti, kruvini su pastote jie pasitraukė dienos metu.

Sužeistieji gydėsi miške.

Vincas iš Vokietijos pateko tiesiai į Rusijos lagerius. Paskutiniame laiške brolis iš Lietuvos jam rašė: „Padėti tau negaliu, deja... Tikėkimės, ateis pavasaris, kuris atneš mums gėlių ir žiedų jūrą...“ Buvo 1949 metų žiema. Partizanai dar vylėsi sulauksią pagalbos iš užjūrio.

Koks žmogus buvo Vinco brolis „Beržas“?

Partizanas Juozas Poderis — „Vėjelis“, vėliau tapęs kunigu, jį apibūdina taip:

— Tai buvo apsigimęs karys — švarus, blaivus, tvarkingas, visada pasitempęs. Žiūrėdavo, kad vyrai negertų, neplėšikautų.

Buvo toks atvejis. Prie jų prisiplakė ilgai nepriimtas į būrį „Samas“. Jis užsirekomendavo blogu elgesiu. Girtuokliavo, plėšikavo, gąsdino žmones. Vaikščiojo vienas: užėjo pas žmogų, paleido automato salvę į lubas. Išaiškėjo, kad šaudęs žydus! Tuomet „Beržas“ suruošė teismo posėdį. Nusprendė jį sušaudyti. „Nepasiduosiu“, — sušuko banditas ir pasislėpė bunkeryje. „Beržas“ staigiai išoko į bunkerį, ir, rizikuodamas gyvybe, jį nuginklavo ir sušaudė, ciniškai, rusiškai besikeikiantį.

„Beržo“ slėptuvėje, Kazlų Rūdos miške, apsistojo Juozas Lukša — „Skirmantas“ („Daumantas“), antrą kartą grįžęs iš užsienio. Vėliau Lukša persikėlė į netoli Altoniškių kaimo buvusią „Žilvičio“ — Petro Vengraičio slėptuvę eigulio Kazlausko sodyboje. Iš čia jis pasiuntė „Beržą“ su „Trumpiu“ surasti meistrą ir sutaisyti peršautą radijo siųstuvą. Vykdydami šį įsakymą, vyrai pateko į stribų pasalą, tačiau jiems pavyko ištrūkti. Perspėtas Lukša persikėlė į saugesnę slėptuvę — ir labai laiku, nes stribų sučiuptas „Žilvitis“, kankinamas išdavė Kazlausko slėptuvę — ją apsupus žuvo partizanas-desantininkas „Trumpys“. Atvykus iš užsienio naujiems desantininkams, — Būtenui ir Kukauskui, „Beržas“ juos apgyvendino kitoje savo slėptuvėje ir palaikė ryšį tarp jų ir Lukšos. Juozo Lukšos žuvimo istorijos, kuri yra žinoma iš kitų šaltinių, čia neaprašinėsime. Tačiau dramatiška „Beržo“ žūtis tebėra apsupta paslapties skraiste. Dvi versijos. Pagal vieną, oficialiąją, paskelbtą „Vanagai iš anapus“ ir „Partizanų“ priede, „Beržas“ žuvo, grįždamas iš Lukšos į savo slėptuvę, užėjęs ant emgebistų pasalų. Emgebistai dar rado

pas jį Lukšos rašytą raštelį Kukauskui. Antrąją versiją pateikia paties J. Kukausko prisiminimai (1991.01.18 d. rankraštis): „Pasiuliau bunkery nenakvoti, o išeiti į mišką. Nežinau kodėl, bet „Beržas“ nekreipė į tai didesnio dėmesio. Nutarta eiti gerai pailsėti... Sugulę vyrai ramiai miegojo... Staiga išgirdau žmonių žingsnius. Prišokęs prie angos, atsargiai kilstelėjau dangtį ir pamačiau palaukės keliuku vora einančius enkavedistus... Vyrai, kelkitės... bunkeris apsuptas! Abu pašoko ir paskubomis pradėjo rengtis... Bandysime veržtis“,—ištarė „Beržas“, laikydamas rankose automatinį šautuvą... Pravėręs angą, „Beržas“ iššoko pirmas ir spėjo dar keletą sykių iššauti. Tačiau trumpa automato serija tuoj pat jį nutildė“.

Kukausko prisiminimai menkaverčiai, visiškai nepriemena išdaviko atgailos, nežinia kieno inspiruoti ir parašyti su aiškiu tikslu naiviai save išteisinti. Dėmesio verta nebent tai, kad išdavikas prisipažįsta pats nušovęs Julioną Būtėną: „Nusišauk, Juliau! ... „Negaliu“... Prišokęs arčiau, sukandęs dantis „... suvariau visą apkabą į sužeistą bendražygį“. Toliau Kukauskas pasakoja apie neįtikėtinus dalykus: jis perkanda kalio cianido ampulę, pajunta sals-telėjusį nuodų skonį ir... netenka sąmonės! Atsigauna enkavedistų naguose (kuo ne stebukladariai tie enkavedistai?). Pavakare čekistų pulkininkas pavarde Pačkoj, kontr-žvalgybininkas iš Maskvos („Vanaguose“ jo pavardė Simonaitis), Kukauską pristato į Vilnių. Čia su juo dirba jaunas kapitonas ukrainietis ir Lietuvos rusas Kavaliauskas — žvalgybininkas Kovalenko. Viskas primena žaidimą. Lukšai Kukauskas tikisi padėti ir gailisi jam žuvus. Paskui „lengvai ir be ypatingos rizikos“ Kukauskui pavyksta pabėgti iš Vilniaus saugumo. Jis išbraido Vilnelę, nuvyksta pas pažįstamą, ten vaišinamas degtine užmiega (greičiau negu nuo nuodų ampulės!) ir atsibunda vėl tame pačiame saugume.

Komentarų tokie prisiminimai nereikalauja. Jie tik patvirtina taisyklę, kad greta ažuolų ir beržų, keroja nykūs krūmokšniai, greta sakalų Tėvynės padangėje šmirinėja niekingi šikšnosparniai.

Praėjo keli dešimtmečiai. Rytmečio saulėje vėl žėri skardis prie Nemuno. Jo aukštame šlaite kyla į dangų

vieniša audrų apskaldyta viršūne eglė. Tarsi Lietuva. Pro žiūroną išvelgiu nemažą lizdą. Jame išdidus tupi didelis paukštis, prie jo atplasnoja kitas. Sakalai. Mano vaikystės sakalai. Gal tie patys? Tik naujos kartos Laisvės paukščiai. Ir saugo jie kitų — nemirtingų Tautos sakalų — atminimą.

KRUVINAS KELIAS

Legendos prie Nemuno. Golgotos į sibirus. Po Tėvynės dangum bėga mūsų gyvenimai — keisti, nelengvi.

— Persirgau antrą tavo knygą,— pasakė klasės draugė, gydytoja Irena. Pamačiusi mano veide nustebimą, patikslino: „Būtent, persirgau, o ne perskaičiau...“ Geras skaitymas — sirgimas...

Kokie gyvenimai — tokios ir knygos. Sunki kaip luitas realybė. Jeigu tikrovė pralenkia fantaziją, — būtų nuodėmė jos neatspindėti. Dabar atauga mūsų pakirpti sparnai. Mes kaip žuvys, išmestos į krantą, grįžtame į savo upelius. Greta jų — ir šaltiniai, ir upės, ir versmės, skubančios ta pačia kryptimi. Sustoji ant vieno upelio kranto. Pasiklausai, ką šneka kitas, gaivinantis tą pačią Tėviškės žemę. Ir pasakoji, ką išgirdęs.

Tuo metu, kai Vilniuje aidėjo kruvini bolševikinių desantininkų žingsniai, Kaune, Žaliakalnyje, už švento Antano bažnyčios mes sėdėjome su Prienų krašto dukra Onute Gelčyte-Genevičiene ir atmintyje vertėme gyvenimo knygos lapus. Onutė turi ką papasakoti.

Gelčių šeima gyveno Kalvių kaime, Prienų rajone, kairėje Nemuno pusėje. Sodyba stovėjo ant paties kranto. Iš dviejų pusių ją supo miškas, iš trečiosios — upė. Žemės tėvai turėjo nedaug — apie 18 ha. Šeimoje augo 5 vaikai: trys dukterys ir du sūnūs. Sūnums ir teko partizanų dalia. Vyriausias Jonas, g. 1920 m., jaunesnysis — Jurgis, g. 1926 m.

— Jurgis 1944 metais gavo šaukimą į sovietų armiją,— prisimena Onutė,— tačiau nėjo. Atsimenu, baigėsi rugpjū-

tis. Jurgis arė žemę rugiams. Jį apsupo rusų garnizonas. Areštavo. Atsivarė į namus, leido pavalgyti. Nevalgė bro-
lis. Jis tik pasėdėjo, kol mama į drobinį maišelį įdėjo
duonos ir lašinių.

Onutė palydėjo brolių miško keliuku. Toliau lydėti ka-
reiviai neleido. Kartu varėsi dar vieną rekrūtą — Antaną
Skučą (dabar jau miręs). Atsisveikindama ji tarė broliui:

— Jei pasitaikys proga, bėk, nežiūrėk!

Juos nusivarė. Sklido gandai, kad jis dar tebėra Alek-
soto aerodrome. Tėvukai nuvežė į ten maisto, tačiau ne-
berado. Po kelių dienų matome: pareina Jurgis nuo miško.
Grįžta pabėgęs į namus: suvargęs, sulysęs. Peržengęs
trobos slenkstį pravirko. Atsisėdo ant suolo ir pasakė:
„Manęs gyvo daugiau nepaims!“ Ir nepaėmė! Netarnavo
jis priešams,— guodžiasi sesuo Onutė.

Buvo pati partizaninio judėjimo pradžia. Vokietijoje
dar tebevyko karas tarp abiejų fašizmų — rudojo ir rau-
donojo. Panemunėse apie Prienus partizanų dar nebuvo.
Todėl kitas brolis Jonas Gelčys susisiekė su dzūkais nuo
Jiezno. Jonas gavo slapyvardį „Perkūnas“. Paskui Joną
į mišką išėjo ir Jurgis — „Zuikis“.

Gelčiai dalyvavo daugelyje kautynių ir susišaudymų
su stribais bei rusų garnizonų kareiviais. Ypač žiauriose
Paverknių kautynėse dalyvavo Jurgis. Jose žuvo 8 lietu-
vių partizanai, o rusų — be skaičiaus. Žmonės atsimena —
krauju tada tekėjo upelė Verknė!

Alšininkuose bolševikai apsupo šešis partizanus ir šau-
dė padegamomis kulkomis. Jie sudegė. Ten rusų krito
nedaug. Iš žinomų partizanų žuvo Jonas Marčiulionis —
„Audronis“ ir Antanas Mileika — „Balandis“.

Kai partizanai puolė Šilavotą, kautynėse dalyvavo ir
būrio vadas Jonas Gelčys — „Perkūnas“. Šie mūšiai gana
plačiai nušviesti literatūrinuose šaltiniuose. Mes manome,
kad nemažiau aktualu parodyti likimus žmonių, kurie, ne-
kovodami su ginklu rankose, buvo priversti tiesiogiai da-
lyvauti kruvinų įvykių kūryje. Pirmiausia — tai parti-
zanų šeimų nariai, nepilnamečiai jų artimieji, tėvai — ta
kryžiuojama Tėvynėje tautos dalis, kuriai pavyko išvengti
Sibiro. Kokie jų Golgotos keliai?

Pavaikščiokime Onutės Gelčytės keliais.

Mokėsi Onutė Prienų gimnazijoje. Su broliais, savaime suprantama, susitikdavo retai. Tačiau nuošalyje nebuvo. Perduodavo į mišką žinias. Ji pašarvojo partizanę Marytę Senavaitytę: ją nuprausė, aprengė, apraudojo. O paskui ir pačiai Onutei teko išeiti iš namų, pereiti į nelegalų gyvenimą. Skaudus tai buvo momentas. Ir kaip čia neprisiminsi sapno vizijos: „...rodos, uždėjo kažkas ilgą kryžių nešt. Kaip aš jį panešiu? Atsigrėžiu ir matau, kad žmonės supuolę padeda man jį nešt. Tai, manau, nunešiu — nors ir į Vilnių!“

1945 metų gegužės pradžioje, vos pasibaigus karui Vokietijoje, Onutė turėjo laikyti trečią egzaminą Prienų gimnazijoje. Iš pat ryto pas ją atvažiavo dviračiu gimnaitė Verutė ir išpėjo: „Bėk, nes jus veža!“ Ji apsirengė ir nubėgo pas draugę. Rado ten bendrąklasę Mozūraitę, kuri papasakojo, jog buvo kautynės, vieną partizaną paėmė gyvą. Bekalbėdamos merginos žvilgtelėjo pro langą ir pamatė į sribyno kiemą įvažiuojantį sunkvežimį su Gelčių daiktais, be žmonių. „Supratau: visi išlakstė“. Paskui Onutė su Mozūraite, saugodamosi zujančių sribų, pro bažnyčios šventorių patraukė namų link. Pakeliui perspėjo gydytoją Citavičių. Išlinkę į bažnyčią, pasimeldė prie durų. Eidamos pro gimnaziją, sporto aikštelėje pamatė, kaip mokytojas Petras Mioldažys su mokiniais atlikinėjo fizikultūros pratimus. Mokytojo nereikėjo bijoti — persimetė su juo keliais žodžiais.

— Tai jau mokslas baigtas? — linktelėjo galvą mokytojas. — Ir aš tuoj ateisiu!

Jos norėjo pasiekti Kauną ir apsistoti Julijanavoje. Bet pakelyje apsistojo pas draugę Nastulę Klezaitę (ji vėliau tapo partizane „Rasa“). Merginos apsilankė gretimame Degimų kaime; apžiūrėjo neseniai ten įvykusių kautynių vietą pamiškėje. Už poros dienų Našlutė atsiavedė Gelčytę į Kauną, kur Italijos gatvėje nuomavo kambariuką, studijuodama medicinos institute. Vėl praėjo kelios dienos. Nuėjo į Vilijampolę. Po to — mėnesiui laiko apsistojo pas kitos draugės — Aldutės mamą. Čia buvo lengviau: moteris laikė karvę. Toliau jos klajonės vedė į Tartupį, už Prienšilio pas Mickų, kur buvo mokykla. Tuo metu buvo grįžęs iš užsienio „Mažytis“.

— Susitikome su juo miške. Gegužės pabaigoje šventėme Aldonos vardadienį. Jis porai savaitių apsigyveno toje mokykloje. Mėgdavo pajuokauti: mėto kiaušinių lukštus pro langą. „Ką darai? — nemanyk, kad tu Švedijoje“ — pasakėm. Staiga Marytė Juknevičiūtė sušuko: „Nuo miško atvyksta garnizonas!“ „Mažytis“ pašoko, pasiruošė rankinį kulkosvaidį, ir dėl visa ko šaltakraujiškai išsilukštėno nuodų ampulę. Marytė jį nuvedė į daržinę ir užmaskavo. Sugrįžo trobon, o daržinės duris paliko atviras! Aš nuėinu uždaryt. Šviesu, baigia sklaidytis rūkas. Nuo miško ateina rusų kareiviai. Supa sodybą. Sėdime. Laukiame. Loja šunes. Kareiviai praeina pro langus ir susigrūda pas kaimyną: ten verčia viską aukštyn kojom, lupinėja grindis. Ir vis klausinėja: „kur tas vyras, kuris neseniai įėjo!“ O tasai vyras sėdi mūsų daržinėje... Taip jvyko tikras stebuklas. Išlikome ir gyvi, ir neareštuoti. O pro daržinės plyšį viską stebėjo „Mažytis“, nekrebždėdamas, niekuo neišsiduodamas.

Onutės Gelčytės takeliai vingiavo toliau. Ieškojo pastogės po gimtinės dangum. Pas klasės draugų tėvus, kurie irgi buvo nesaugūs. Su Antanina Zieniūte keliavo iš Prienų. O kelias buvo užstotas. Patraukė Igliaukos kryptimi. Pataikė užėiti į klasės draugo Jono Matukevičiaus tėviškę.

— Jo mama,— mėna Onutė,— mūsų neišleido. Apnakvydino. Pasilikome čia ilgesniam laikui. Ji mane išgelbėjo. Rizikavo ir neišsigando nei tardymų, nei daugelio kratų.

Onutei reikia susikaupti ir atsikvėpti — prisiminimai nėra lengvi. Tokios jaunystės — tokie ir prisiminimai! Po minutėlės Onutė tęsia nutrauktą mintį:

— Kartą Malukevičiai buvo išvykę į miestą, likome mes, vaikai ir jaunimas. Jų Jonas jau buvo areštuotas. Buvo 1946 ar 1947-ųjų žiema. Matyt, kažkam įskundus, mus užplūdo stribai ir rusai, darė didelę knatą. Ieškojo bunkerio. Įdavė man į rankas šakes, ir liepė tvartuose, klojime versti šiaudus, pakratus, mėšlą. Nieko neradę išsidangino. Bet parvažiavęs Matukevičių tėvukas įspėjo: „jie dar grįš!“ Ir iš tikrųjų grįžo, ir vėl ieškojo. Prikibo prie manęs: „kas tokia?“ Matukevičienė išgelbėjo: „čia

mano mergautinė duktė, jaunystės „griekas!“ — pasakė. Tačiau vistiek mus visus: jų tėvą, mane, Anelę ir Vytą areštavo — atvežė į Šilavotą. Mane įmetė į atskirą rūšį. Vyrus išvežė į Prienus. Mūsų laimei, čia buvo toks Vytautas (?) Riauba — vėliau miręs Intoj, — labai geras stribas. Jis aukojosi dėl žmonių būdamas stribų gaujoj. Jis pažinojo visą Matukevičių šeimą, suprato, kas aš tokia. Jis drąsiai liudijo — gelbėjo mus: „Matukevičienė susilaukė dukters netekėjusi, paskui jos kartu negyveno. Štai dabar atėjo mamos aplankyti...“ Kitą naktį jis atėjo į mano rūšį ir perspėjo, — nuvedė pas Anelę, kad suderintume, ką kalbėti. Pasakė man, kad ji per daug kalba, išduoda, kur matė „banditus“. Pradžioje aš juo nepasitikėjau, galvojau, provokacija. Tačiau viską padariau, kaip jis patarė. Pasinaudojusi proga, atidaviau Anei šiltą skarą. Tikėjau, kad mus paleis iš Šilavoto. Bet ten buvo baisu, — siautėjo žiaurus išsigimėlis Kolesovas, — užsiraikindavo merginas... Kur tas žvėris dabar?.. Sako, pabėgęs į kitą Lietuvos kampą. Nieko surasime ir žmonėms pirštu parodysime. Juk nėra tokiems gyvūnams zoologijos sodo įsteigto. Aha, aš nukrypau. Grįžtu į tas dienas. Taigi, atsivežė Kolesovas tada tardyti Prienu gimnazistę — tokią Janiną. Žinau, ji labai gražiai dainuodavo. O čia — nesileido kankinama, savotiškai viską suprato. Sakydavo: „Kodėl aš turiu viena kentėti? Tegul visi pakenčia!“ Ir išdavinėjo — kiek tik galėjo! Vaikščiojo išdidi, neiškankinta, kaip kitos. Sugrįžo ji su kareiviais iš kaimo, pasižiūrėjo į mane ir sako: „Yra čia tokių, kur daugiau už mane žino!“ Išsigandau. Tvardžiausi. O kampe verkė viena sena kaimo moterėlė. Ji kreipėsi į mane: „Ta ve vistiek paleis. Tai nueik pas Alaburdą (berods į Jiestrakį) ir pranešk, kad aš negrįšiu, o šita va, bjaurybė, viską išdavė“ ir parodė į tą Janiną.

Onutė nedvejoja, kad ir dabar tą išdavikę atpažintų. Tik keliai nesueina. Gal jau ir gyvos nebėra? O gal tūno kitame Lietuvos pakrašty, kaip pelė po šluota. Kas žino...

Mintimis grįžkime į Šilavoto tardymo „apartamentus“. Visos budelių pastangos nuėjo veltui. Onutė neišdavė nieko. Atrodė, — turi širdyje akmenį gyvą, kuris laiku už-

čiaupia burną. Padėjo ištverti tėvų ir protėvių įkvėptas lietuviškas būdas, krikščioniškas tikėjimas, — juk Kristus ištverė ir nugalėjo mirtį.

Dvejomis rogėmis juos atvežė į Prienus. Išskirstė po vieną.

— Aš pakliuvau į antrą aukštą. Čia beveik netardė. Enkavedistas Goveda, vadinamas Pypke tik keikė — kvai-
le, piemene išvadino. Kadangi pats buvo žemos moralės žmogus, mane, matyt, gelbėjo „mergvaikės“ šlovė. Enka-
vedistui tai patiko. Paleido. Pasakė: „Eik į namus!“ O
namai — kur jie? Jų jau nebebuvo. Jos namai buvo —
LIETUVA.

Išsprūdusi iš saugumiečių nagų, Onutė buvo priglau-
sta buvusio Prienų gimnazijos direktoriaus kunigo Marti-
šiaus. Apsigyveno laikinai klebonijoje. Vėliau vėl sugrįžo
pas geruosius Matukevičius.

— Ar dar palaikėte ryšius su partizanais?

— Taip. Bet jau buvo sunkiau, nes daugelis galvojo,
kad didieji išdavimai, kuriuos padarė iminėta Janina, yra
mano darbas...

Kita vertus, ją, partizanų sesę, nepaprastai sekė stri-
bai. Toks Leonas Matažinskas, apsiputojęs šaukė:

— Aš ją gyvą paimsiu ir skūrą nulupsiu...

O sribų talkininkė, aktyvi Lietuvos žmonių trėmėja,
gyvenusi Prienuose „ant dvariuko“ garantavo:

— Išvešiu! Vežiau ir vešiu!

Iš aršių tos apylinkės sribų pasižymėjo Alfonsas Mo-
zūras, Stasiulevičiai, o ypač Vincas, Jonas ir dar vienas
brolis Bernatoniai. Buvę Jiezno sribai, vėliau tapo kaimo
feodalais — kolūkių pirmininkais. Apie raišą sribą Kaz-
lauską, aktyvų žmonių trėmėją, buvo net daina sudėta:

Numirė Kazlauskas ne kaip visas svietas.

Vienoj rankoj kriukis, – kitoj pistolietas!

O sribų organizuota Pelekonių kaimo tragedija neį-
traukta į jokias bolševikines enciklopedijas. Pelekonys —
didelis kaimas už Jiezno prie Nemuno. Čia, neradę su-
augusių žmonių Mickų sodyboje, sribai užrišo duris ir
pirtyje sudegino 5 gyvus asmenis, jų tarpe Mickų vaiką.

Komunistų partijos veikėjas Juozas Šerys, gimęs tame pačiame kaime, pusvelčiui atpirkęs Mičkų sordybės likučius, apgyvendino joje savo tėvus, kurie nebenorėjo gyventi nuosavoje sukiužusioje ir apleistoje lūšnoje. Padedamas gero bičiulio Aleknavičiaus, žmonių vadinamo Jiezno Stalinu, Šerys tragedijos vietoje įrengė puikią komunistišką „rančą“. Į ją vedė specialiai nutiestas kelias. Tebėra gyvas vienas Mickos brolis. Jis, neturėdamas kur gyventi gimtinėje, bastosi svetur.

Palikę Jiezno stribų darbus kitoms progoms, grįžkime prie Gelčių šeimos likimo. Broliams kovojant, sesuo nenutraukė su jais ryšių. Daug kartų buvo areštuota, keisdavo pavardę. Sibiro išvengti pavyko. Ji prisimena:

— Aldutė Marčiulynaitė (slapyvardis „Ramunė“) vadintė vadino nueiti prie Otos, į kitą miško pusę. Nėjau. Ganiau karves netoli Brūzgų. Išgirdau baisų šaudymą. Brūzgienė dejuodama: „Vaikeli, vaikeli, eik tu kur akys mato — nušovė ten du — „Vytuką“ ir „Ramunę“.

Pažįstamas Onutei buvo partizanas slapyvardžiu „Leitenantas“. Jo pavardės nežinojo. Buvo kilęs iš neturtingų. Pradžioje išsipainiojo į stribus, bet pamatė jų darbelius ir pabėgo pas miško brolius. Vaikščiojo su „Lapinu“, „Radastu“ ir kitais. Juodbruvus, neaukštas, buvo labai nuoširdus jaunuolis. Palaidotas Rūdupy.

Atsimena partizaną „Dobilą“ kilusį nuo Jiezno. Labai gražiai dainuodavo. Kartu su juo žuvo ir jo žmona Paverknių kautynėse. Jie buvo vieni iš pirmųjų partizanų.

Žiemą Onutė dar mokėsi Prienų gimnazijoje. Ji buvo kukli, tyli kaip pelytė sėdėdavo pamokose ir niekas iš klasės draugų ir mokytojų nežinojo, ką ši mergaičiukė veikia po pamokų.

— Po Alšininkų kautynių buvo daug sužalotų. Reikėjo vyrams vaistų, tvarsčių. Gydytojo. Per pačias Grabnyčias, vasario mėnesį, buvo atlydys. Bridau iš Prienų, sušlapau kojas, aulinukų tada nebuvo. Nuėjau 17 km. — staiga ėmė šalti. Gavau arklį. Atvykau į Prienus. Buvo jau parytys. Nusiplėšiau nuo kojų prišalusias kojines ir pirmiausia nuėjau į pamokas. Tylu. Ramu. Iš gimnazijos tais pačiais keliais — atgal, į Sekionis pas partizanus. Tėvai irgi taip pas žmones slapstėsi.

Onutė jau buvo įstojusi į Žemės ūkio akademiją, gyveno Kęstučio gatvėje. Atėjo pas ją draugė — Onutė Danilevičiūtė, išsikvietė į koridorių ir tyliai tarė:

— Aš tau pasakysiu liūdną žinią. Tik tu neverk...

Štai kokia buvo, pirmoji skaudi netektis. Jos vyriausias brolis Jonas — „Perkūnas“ žuvo pirmasis iš šeimos. Tai buvo 1945 metų spalio 16 dienos naktį. Prieš žiemą partizanai pamažu skirstėsi iš miškų į vienkiemius bunkerius. Jie, trise — „Perkūnas“, Pranas Juodis ir dar vienas kovotojas ėjo Pašventupio link. Ten turėjo slėptuvę. Buvo tamsi naktis. Netoli Dičkaus pakliuvo į pasalą. Vienas iš jų — Taujonis — pabėgo, sužeistas į pirštą ir paskui pasakojo, kad išgirdęs užpakalyje trenksmą. Ar jie nusišovė, ar susisprogdino, nežinia.

Jaunesnysis brolis Jurgis — „Zuikis“ partizanavo, palyginti, ilgai — beveik penkerius metus. 1949 metų birželio 6 dieną, per Sekmines, į mažą kaimelį prie Margininkų pas Navickus pakviesti pietų atėjo keli partizanai: šeimininkų sūnus „Viltis“ — Kostas Navickas, „Litas“ — Vytautas Kabašinskas, „Sūnus“ — Klemensas Išganaitis ir „Zuikis“ — Jurgis Gelčys. Buvo apie dvylikta valanda dienos. Vyrai apsiprausė, nusiskuto ir atsisėdo už stalo.

...O ant šyvo arklio užšoko žmogus ir riščia leidosi į Pakuonio sribų būstinę. Atvažiavo kareivių garnizonas. Jauniausias nepilnametis Navickų sūnus Viktoras pirmasis pamatė:

— Rusai!..

Palikę pietus, vyrai puolė bėgti. „Litas“ ir tėvas Navickas pasileido tiesiai per laukus. Jų nesivijo. Likusieji trys, perkirtę sodelį, bėgo miško link. Pakirsti kulkosvaidžių ugnies, krito visi trys: „Viltis“, „Sūnus“, „Zuikis“. Tu pirmas kritai — išsakė partizanų daina, — „Zuikeli“...

Juos sumetė į ilgabrikį — vežimą su ilgom drobynom, kuriuo veždavo rugius. Išvežė juos į Pakuonį niekinti prie sribų būstinės. Pakelyje žmonės matė: per drobėnų driekėsi ilgi, šviesūs partizano Navicko Kosto — „Vilties“ plaukai.

Tą dieną nelijo; pro debesis švietė blyški, nuliūdusi saulė. Bet ant kelio telkšojo balos. Ne lietaus balos, ne ramos. Ir ne ašarų. Nelygiame kaimo kelyje ratų išmuštos

duobės plūdo partizanų krauju. Kraujo ilgai nenorėjo sugerti molėta šio krašto žemė.

Kruvinu keliu Lietuvaėjo į Laisvę.

Tuo pačiu keliu, spausdamas rankoje menkus Judo grašius, ant šyvo arklio parjojo išdavikas. Bailiai dairydamasis, užgniaužęs savyje sąžinę, tame pačiame kaime, kalbama, jis tebegyvena iki šiolei. Jau grįžęs iš lagerių Viktoras Navickas, Karagandoje palaidojęs savo motiną, važiuodamas dviračiu tuo pačiu gimto kaimo keliu sutiko jį,— išdavikas skubiai perėjo į kitą kelio pusę. Kodėl? Ar ne paprasčiau ir doriau būtų atsiklaupiti ant kelių ir prašyti Tautos atleidimo? O gal jis tai padarys? Dėl šios priežasties nepaminsime jo pavardės. Sakoma, kad kančia atneša šviesą, o nuodėmė — Atgailą. Argi ne taip, mielieji žmonės?

Daug metų išgulėjo negiliai duobėse apžerti partizanų palaikai Pakuonyje, nedidelio upelio pakrantėje. Senieji gyventojai dūsaudami, prisimindavo, kad Gelčių Jonukas po karklu pakastas, o po kriaušė — tai ir jo brolis Jurgis su draugais. Maži vaikai, žaisdami toje vietoje, rasdavo paukščių ir šunų iškapstytų kaulų. Matė kaukolę, plūduriuojančią balos vidury. Traukė pečiais. Kas žinojo — bijojo prasitarti. Pakuonyje tebegyveno privileijuoti stribai.

Tautos istorija paniekinta merdėjo šiukšlynuose. Iki tam tikro laiko: pagaliau magnetinė istorijos kompas rodyklė pakrypo į Teisybės pusę. Raudonojo gaivalo laikas baigiasi. Kruvini keliai vedė ir veda į Laisvę.

1990-siais Pakuonio didvyriai pagaliau žmoniškai, krikščioniškai ir su šventa lietuviška pagarba palaidoti bočių kapinėse. Lengviau atsiduso partizanų artimieji.

Onutė Gelčytė-Genevičienė įdėmiai klausosi velykinio varpų skambesio Kauno švento Antano bažnyčioje. Pavasario saulės pažadinti suspurdėjo karkluose kačiukai. Ažuolyno šlaituose, kaip ir gimtinių miškuose prie Nemuno, pasipylė žibučių žiedai. „Nereikėtų apie mane rašyti,— sako Onutė,— aš pilka, paprasta moteris. Nereikia tos garbės — ir mano broliai paprasti artojai"... Betgi pilki paukščiai gražiausiai gieda. Pilkų darbštuolių — di-

džiausi darbai. Paprasti, kuklūs lietuviai, darbo bitės, vargo pelės. Viską iškentė. Padarė viską, ko reikalavo Tėvynė.

Būk laimingas, Dievo pabučiuotas žmogau! Tavo krūtinėje plaka Lietuvos širdis.

*...Tai prabilk, žalio šilo pušele,
Kaip prie didvyrių kapo verkei,–
Kai už Lietuvą kilo
Laisvės paukščiai virš šilo –
Suvalkijos broleliai arai.*

ARAI KILO IŠ ŠALTUPIO

Rudens vėjai švilpauja šermukšnių ir kriaušių šakose, gojelyje prie Šaltupio, Patamsėjusius šilų vandenį šalta upelė plukdo Nemuno link. Netrukus žiemos smuiku užgros šiaurys. Ak, ir sunkus tas pavasario laukimas. O ar gyvenimas lengvas?

Dešimtą dešimtį einantis, judrus, giedro veido ir gerų akių žmogus įžengia į erdvią savo trobą ir oriai, ramiai sėdasi už ilgo stalo. Tiesiai prieš jį ant sienos kabo trys vienodo dydžio portretai, perjuosti gedulo kaspinais.

Kazimieras Varkala, Lietuvos savanoris, pasistatė naujus trobesius Šaltupyje ir užaugino gražią lietuvišką šeimą. Iš 12 vaikų užaugo 8: Algirdas (g. 1924), Kazimiera (g. 1926), Janina (g. 1927), Danutė (g. 1931), Vytautas (g. 1938), Aldona (g. 1939), Birutė (g. 1943) ir Jonas (g. 1951). Apie Varkalų šeimą ir jos įnašą į Lietuvos Laisvės kovas galima būtų kalbėti labai daug.

*Atidavėm viską Tėvynei!–
Gražiausias dienas, kaip gėles,–
Tėvai savanoriai ją gynė,
Ją gynė kariai – kaip ir mes! –*

dainuoja Laisvės kovų ansamblyje Kazimiera Varkalaitė.

Gilios drūtmedžių šaknys. Istorijon nueina. Laisvės troškimas įaugęs genuose. Tai ir senoliai — baudžiavos sukilėliai. Knygnešiai ir daraktoriai. Tėvelio Kazimiero auklė — žinoma apylinkių knygnešė Elzbieta Marčiulionienė. (Stovi jai paminklas po aukšta liepa Išlaužo kapinėse.) Tai ir tėvelių tėvų — šviesių kaimo žmonių — kryptingas religinis auklėjimas nuo mažens. Tai — vietoj pasakų prie motinos ratelio sekios Tautos istorijos legendos. Tėvo — savanorio Nepriklausomybės kovų prisiminimai.

Gabus, nenustygstantis buvo Kazimieras Varkala jaunystėje. Raštingas. Pasakorius. Labai gražiai piešė. Rašė proginis eilėraščius. Ant popieriaus išguldė savo gyvenimo nutikimus. Gyventi pasiliko kaime. Senelis sakydavo: „Norėjau karininku išmokyti. Norėjau kunigu... Tai dabar — vargelį vark“. Reikėjo kaimui darbščių žmonių — ant jų Lietuva laikėsi.

Motina — Konstancija Varkalienė — savo būdo savybėmis atsvėrė vyrą: santūri, kantri, aukojosi vaikams ir Tėvynei. Buvo savarankiška ir apsišvietusi, jaunystėje mokiusis mokytojų seminarijoje, įsigijusi telegrafistės specialybę Kaune. Labai mėgo gamtą, todėl ištekėjusi sutiko apsigyventi kaime.

Abu tėveliai buvo dainoriai. Ypač mama turėjo gražų balsą, sopranu vedė ir giesmes, ir dainas. Tad netilo dainos Šaltupyje per vasaros darbus, giesmės per adventą ir gavėnią. Ir dainose, ir darbuose, nuo tėvų neatsiliko ir vaikai pametinukai — visi linksmi, žvalūs ir darbštūs.

Gyvenimą sujaukė grobuoniški didžiųjų kaimyninių valstybių planai. Per pirmąją sovietinę okupaciją išvežė tėvelio seserį su šeima.

Brolis Algirdas baigė Prienų „Žiburio“ gimnaziją, įstojo į Kauno universiteto medicinos fakultetą. Trumpai tęsimokė: perėjo į Marijampolės karininkų mokyklą, įstojo į generolo Povilo Plechavičiaus rinktinę ir ruošėsi kovai su artėjančiais raudonaisiais okupantais. Vokiečiams rinktinę išformavus, Algirdas savo tikslo neatsisakė — slapta, su ginklu, grįžo į namus.

— Abu tėvai broliui pritarė,— pasakoja Janina Varkalaitė-Skučienė. „Geriau žūti, bet garbingai“,— sakė bro-

lis.— „Aš pas bolševikus baltos duonos ieškot neisiu!“ Kažkas siūlė 'broliui nelegalius dokumentus, bet jis atsisakė. Mama jam pritarė, ji suprato, kad reikia Lietuvai aukotis. O mūsų, vaikų, visas pulkas — mažų ir didesnių...

Geriausi Lietuvos vyrai išėjo kovoti prieš okupantus. Algirdas Varkala kartu su girininku Vincu Senavaičiu — „Žaliavelniu“ tapo partizanais, o jų šeimos — ryšininkai ir rėmėjai. Tai buvo 1944 metų vasarą, kai frontas nudundėjo į Rytprūsius, o Lietuvą vėl užplūdo žaliakepurių enkavedistų kariuomenė ir neramumų į viršų išplukdytos vietinės padugnės — sribų gaujos.

Algirdo Varkalos slapyvardis pradžioje buvo „Žaliukas“, o vėliau — „Daumantas“. Partizaninėje kovoje jis išaugo nuo būrio vado iki Geležinio Vilko rinktinės vado, užsitarnavo majoro laipsnį. „Principingas ir drąsus, teisingas ir nuoširdus — jis buvo mums kaip tikras tėvas“, — ir šiandien prisimena buvęs šio krašto partizanas „Barsukas“, nubraukdamas šykščią vyrišką ašarą. Tačiau ryškiausius prisiminimus apie brolių išlaikė jo seserys, namiškiei. Nepakeliamą vergovės ir prievartos našta nešė lietuvių tauta. Visi dori žmonės ir ypač kovotojų šeimos gyveno sunkias, tragiškas ir karžygiškas dienas. Vyriausioji Algirdo sesuo Kazimiera, o paskui ir Janina — ištikimiausios jo pagalbininkės. Stiprios ir drąsios merginos beatodairiškai vykdė visus partizanų pavedimus. Kazytė prisimena:

— Aptikau griovyje vokišką kulkosvaidį. Partempiau į namus. Vyrai išsivalė ir apsidžiaugė: „Labai gerą daiktą parnešei!“

Čia pat, už sodo, užė Kauno—Prienų plentas, o Varkalų sodyboje, daugiavaikės šeimynos vyriausieji vaikai kartu su tėvu ruošė slėptuves partizanams.

Pirmąjį bunkerį iškasė po gyvenamuoju namu, antrąjį — po daržine, trečiąjį — po malkine. O ketvirtąjį — už kokio šimto metrų nuo trobesių, žvyrduobėje. Augo Šaltupyje pašalinei akiai nematoma tvirtovė po žeme kovai prieš pavergėjus. Į mirtiną kovą už Tėvynės Laisvę kilo arai iš Šaltupio.

Konspiracija buvo gera — malkinės bunkerį žinojo tik trys partizanų vadai: Algirdas Varkala, Juozas Lukša ir Juozas Stravinskas. Trys geriausi draugai. Jie dažnai čia gyvendavo, kartu aptarė kovų strategiją, kartu svajojo apie šviesią laisvos Tėvynės ateitį.

Enkavedistai ir sribai, pro šalį važiuodami, vis krėtė sodybą. Nesėkmingai! Janina Varkalaitė prisimena:

— Algirdas buvo troboje, kai užgriuvo sribai. Laužia duris. Brolis, pačiupęs pistoletą, nusileido į bunkerį. O visa amunicija — planšetė, diržas, munduro švarkas numesta ant lovos. Sribai veržiasi: „Žinom — pranešta, kad pas jus yra du miškiniai!“ Aš greit puoliau ant lovos, apglėbiau po savim tą viską. Drybsau. „Sergu“. Mama buvo nėščia. Jie tāsė ją į visas puses, stumdė, tyčiojosi: „Ko spoksot į Aušros Vartų Marijos 'paveikslą? Nežiūrėkit! Jis jūsų neišgelbės!“ „Išgelbės,—sakau aš.— nes mes nekalti“. „Kalti!“ — šaukė sribų vadas, mušdamas mamą: „Aš iš tavęs vienos padarysiu du!“ Kūdikis gimė ne laiku ir tuoj pat numirė.

Baigdami kratą, sribai užlipo ant aukšto. Rado ten dirbusio meistro paliktą degtinę. Pareikalavo užkandos. Prisigėrė, sumigo ir knarkė iki ryto. Tuo metu „Žiedo“ brolis „Miškinis“ — Antanas Stravinskas slėpėsi ant tvarto. Kazytė nepastebimai išspruko iš trobos ir pranešė. Partizanas pasišalino iš sodybos.

Motina ilgai sirgo. Naujos kratos drumstė šeimos ramybę. Pas partizanų vadus į Varkalų sodybą ėmė atvažinėti Juozas Markulis, tuomet dar neišaiškintas bolševikų šnipas iš Vilniaus. Jis buvo ketvirtasis, žinantis svarbiausiąją slėptuvę po malkine.

— Atsikeliu kartą anksti rytą,— pasakoja Kazytė,— ogi kieme dvidešimties ar trisdešimties sribų ir kareivių būrys. Du pilki šunes su jais. Reikalauja tiesiai šviesiai: „Vesk į malkinę!“ Vedu. „Rodyk bunkerį!“ „Kokį?“ — nustembu. Greitai susigriebiu ir imu mesti visas malkas ant kamino. „Žiūrėkit, sakau,— nieko čia nėra“. „Yra — rasim!“ Šunys uosto, uosto ir neužuodžia. Mat, Lukša buvo benzinu žemę aplaistęs. Badė geležiniais virbais — nerado. O apačioje buvo trys: Algirdas, Lukša ir „Žiedas“.

Jie, pavargę po žygio, miegojo, net nieko negirdėjo. O mano visos blusos buvo negyvos, bet sugebėjau šaltai nervus į rankas suimti. Rizika buvo kasdien. Įpratom būt viskam pasiruošę.

Kitą dieną — krata daržinėje. Badė visai netoli dangčio. Paskui užlipo ant tvarto ir, pamatę kiaušinius dedančią vištą, iš pykčio ją nusmeigė. Patenkinti išsinešdino, nors tiek pakenkė.

Kitą kartą įsibrovėliai sribai statė Janiną prie rūsių angos ir, kaip įkaitui, įrėmė šautuvo vamzdį į krūtinę. Patys lipo žemyn, naršė ir krėtė, stebėdami jos veido išraišką. Kurgi tie Varkalų sodybos bunkeriai? Kur slepiasi tie, kurie drįsta kovoti už Lietuvos Nepriklausomybę? Sribui gera Stalino valdžia. Sribui degtinės užtenka! Visa Lietuva turi vergauti sribams ir jų ponams! Raudonoji baudžiava — sribų rojus!

O partizanų ryšininkė „Gražinė“ — Janina Varkalaitė neša per Suvalkiją partizanų spaudą, laiškus, vaistus, dokumentus. Ir nešiojasi su savimi lemtingam atvejui „karbuotą“ granatą.

— Brolis mokė: nepasiduot gyviems! Geriau garbingai žūti, negu rizikuoti išdavystei. Juk gali neištvert kankinimų. Ir sprogdintis reikia taip, kad veido priešas nepažintų, kad saviškiams nepakenktų.

— Ar būdavo pavojingų akimirkų?

— Kurgi ne! Grįžtu kartą iš Girininkų kaimo. Nešu vaistus į Valengiškes partizanams pas Miliauskus. Sutinku 5 vyrus. Einu pro juos, spėliodama, kas jie? Jei sribai — traukiu granatą, ir lekiu visi į orą. Kai sušneko, atpažinau, kad partizanai.

Su partizanų užduotimis keliavo Janina Degimų, Šilavoto, Balbieriškio, Alytaus kryptimis. Visur drąsiai, pasitikėdama savo jėgomis. Ir svarbiausia — žinodama pavestos misijos reikšmę Tėvynei. Ne visada sekėsi. Kartais vydavosi ar užpuldavo pasaluojantys sribai, supratę, koks paukštis pateko jų akiratin.

— Tada šaudydavo. Zvimbia kulkos, bet lieki gyva. Tai stebuklas. Dėkoji už jį Dievui. Ir toliau darai tai, kas reikia. Atsimenu, nešiau iš Mogiškės Juozui Lukšai — „Skirmantui“ fiktyvius dokumentus į Cigelnės kaimą. Pa-

keliui sustabdė garnizonas. Karininkas krėtė mano krepšį — ėmė ir dėliojo viską nuo viršaus. „Ką neši?“ Pažiūrėjo — sviestas, sūris. „Tai karvės neturi, nelaikai?“ „Užtrūkusi“, — atšoviau. „Aha“, — baigė krėsti. O apačioje buvo „Skirmanto“ dokumentai. Tąsyk būčiau ir nusižudyt nespėjęs. Nunešiau viską vyrams laimingai.

Nuo Vilniaus krašto atvažiavo žmogus, kurį vadino „Daktariuku“. Kazimiera turėjo užduotį pristatyti jį į tėviškę — partizanams, o Janina — nuvesti toliau į miškus. Aleksote apie 12 val. nakties Kazimiera su „Daktariuku“ sustabdė pakeleivingą „Viliuką“ su kareiviais. Už Garliavos mašina sustojo, ir kareiviai tarė: „Dabar pinigų arba gyvybę!“ Jie buvo plėšikai. „Daktariukas“ išsitraukė revolverį, o kareiviai, išsigandę „kažkokio viršininko“, prašėsi dovanojami.

Buvo graži, sausa 1946-ųjų metų žiema. Sausio popietę į Šaltupį pas Varkalas atėjo „Juodvarnis“ — Stasys Lukša. Jis pasakė:

— Nustatyta, kad „Erelis“ — Juozas Markulis yra išdavikas. Išdavinėja bunkerius Aukštaitijoje, išduos ir čia.

— Nejaugi?

— Jūsų bunkerius jis jau žino.

— Kas bus su mumis? Vaikai maži.

— Vyresnius paims į kalėjimą, mamą su vaikais ištrems į Sibirą. Reikia apleist namus.

Tai buvo vienintelė reali išeitis.

Tą patį vakarą jie pasikinkė arklius į vežimą. Susodino vaikus, šį bei tą pasiėmė ir tamsią naktį išvažiavo Igliaukos link.

Ištuštėjo bunkeriai Šaltupyje. Vėjas šiureno apleistų namų stogus, klebeno užkaltas duris ir pamažu užpustė kietai sumintus kiemo takelius.

Pasipriešinimo dalyvių Varkalų šeimai gyvenimas atvertė naują skaudaus likimo knygos puslapį.

Slapstyti visiems kartu buvo neįmanoma. Šeima buvo priversta išsiskirstyti. Vaikus išdalino. Aldutę paliko pas tetą Krasauskienę. Vėliau, kai ji buvo 7 metų, tapo vaikų aukle pas Naujokienę. Vytukas, vieneriais metais vyresnis, ganė gyvulius Juodaraiščio kaime pas Juodžius. Mažiau-

sioji, 3 metų Birutė, liko su mama. Danutė su Kazimiera apsistojo pas žmones Igliaukos apylinkėse. Janinos, aktyvios ryšininkės, buvo pilna visur. Daug apygardos ryšininkų buvo išduotų ir areštuotų, todėl merginai teko labai saugotis. Ilgainiui abi merginos buvo aprūpintos fiktyviais dokumentais: Janina — Pepulionytės pavarde, o Kazimiera — Rimaitės. Šie dokumentai jas išgelbėjo. Buvo taip. Veiverių garnizono viršininkas Barabašinas gyveno pas Čikotienę. Abi Varkalaities jo igula areštavo. Tuomet Akelaitis iš Igliaukos (jau miręs) nuėjo pas Čikotienę ir pasakė, kad jis abi sulaikytąsias asmeniškai pažįsta. Žmogus paprašė jas paleisti. Abi seserys buvo išlaisvintos.

— Jau negyvenom sodyboj. Apie 1947 metus slapstėmės netoli Igliaukos. Partizanus rėmėme vis tiek,— pasakoja Janina.— Danutė, tėvelis ir aš vežėme partizanams ginklus, paslėptus vežimo dugne. Juos reikėjo pristatyti į girią netoli Degimų kaimo. Pravažiuojant pro Šilavoto piliakalnį, sustabdė 8 stribai. „Kur važiuojat? Mes jus lydėsime: jūs važiuokit viena kelio puse, mes eisim kita“. Ką daryti? Kaip nukreipt jų dėmesį? Aš iššokau iš vežimo. Pasileidau bėgt per Jiesią. Ledas plonas, bet spėjau pabėgt. O jie, vydamiesi mane, įlūžo. Tratino, šaudė kaip pasiutę. Tėvukas su Danute laimingai nuvežė vyrams ginklus. O aš pamiške ir mišku pabėgau nuo persekiotojų. Atėjau į būrį ir pasakiau: „Daugiau nesislapstysiu. Lieku su jumis!“ „Ne,— pasakė brolis Algirdas,— jau viskas baigiasi. Mes žūsime, o jūs, seserys, gyvenkit...“

Algirdas Varkala buvo labai apdairus, turėjo gerą orientaciją ir mokėjo pažinti žmones. Jis perspėjo seserį Kazytę, kuri tada gyveno Kaune, Aukštaičių gatvėje, kad būtų atsargi, niekuo lengvabūdiškai nepasitikėtų, nes yra daug šnipų ir provokatorių, kurie kasa duobę Lietuvos Laisvei.

— Pačiu laiku brolis mane įspėjo. Kaune, kur aš nešiojau ir lipdžiau proklamacijas, į butą atėjo jaunas, nepažįstamas vidutinio ūgio vyras.

— Man reikia Kazimieros,— pasakė ir tuoj pat paklausė: — Ar jūs „Daumanto“ sesuo?

— Ne, aš Varkalaitė.

— Mes įsteigę pagrindinę organizaciją. Gal sutiktu-
mėt joje dalyvauti?

— Aš nenoriu jokių organizacijų!

— Nejaugi jums nereikia pinigų? Suknelę nusipirk-
sit,— mes duosim.

— Ačiū, apsieisiu!

— Tai gal susitikime centrinėse kapinėse. Pratęsimė
pokalbį.

— Tiek to, susitikime.

Į pasimatymą Kazytė nenuėjo. Ji išvažiavo į kitą mies-
tą, o buto šeimininkus areštavo. Provokatoriaus daugiau
ji nebematė.

Kazimierą Varkalaitę kluone pas Galinius areštavo
Igliaukos sribai. Varinėjo po miškus, reikalavo parodyti
bunkerius. Naudos iš to nebuvo. Tuomet nusivežė į Ig-
liškėlius, uždarė daboklėj. Buvo drėgna, šalta. Mergina
sėdėjo ant purvinų grindų. Ten buvo dumbblas.

— Gal tau šieno įmest? — paklausė sribas.

— Ne karvė, neėdu...

— Gal nori obuolių?

— Jie pavogti — ėskite patys!

— Tikra bėda saugoti šitą mergą,— sribas kreipėsi
į savo draugą — Niekur ji nepabėgs. Einam geriau pas
Magdę išgert!

Sribai išėjo, o Kazytė, numetusi šlapią treningą, ėmė
klibinti duris. Meldėsi, kad Dievas padėtų. Pagaliau štan-
ga nukrito. Ji išsiveržė į laisvę. Vengė kelių. Ėjo laukais.
Nežinia kaip, bet už 8 km surado tą vietą, kurioje ją
areštavo. Ten jai davė arklį. Ji rado prieglobstį už 30 km.
Paskui atsidūrė Valengiškėse, pas tetą. Čia vėl užklupo
kiti sribai. Vos spėjo po krosnimi palįsti. Aukšta mergina
netilpo — kojos su batais kyšojo pro grotas. Teta pažvel-
gė ir vos neaiktelėjo.

— Ko išsigandai? — užsipuolė sribai šeimininkę.

— Kiaulę papjoviau ir bijau, kad mėsos neatimtumėt,—
atsikvošėjusi „prisipažino“.

Kitą dieną Kazytė pakeitė išvaizdą: užsidėjo akinius,
susipynė kasas. Išvažiavo į Ukmergę pas kitą tetą. 1948-
ųjų pradžioje į Aukštaitiją atvyko ir sesuo Janina. Seserys
gyveno atskirai. Tačiau Janiną išdavė suvalkietiškas ak-

centas. Prasidėjo tardymai, kratos. Viskas baigėsi laimingai. Abi seserys iki šios dienos labai dėkingos jas slėpusiems ir gelbėjusiems žmonėms. Ačiū Jums, gerieji aukštaičiai!

Kančių kelius ėjo ir kiti Varkalų šeimos nariai. 1947-aisiais Danutė Varkalaitė gyveno netoli Igliaukos, pas Kazakevičius. Jai tuomet buvo 16 metų. Stribai areštavo, basą išsivarė į Igliškėlius. Žiauriai mušė, tardė. Mergaitė susirgo sąnarių uždegimu ir endokarditu. Skubiai reikėjo guldyti į ligoninę. Kaune, tiesiog gatvėje, sesuo Kazimiera jai iškvietė greitąją pagalbą. Paguldė į Klinikas. Ligos komplikavosi — išsivystė meningitas. Visas tris seseris stribai sekė jau ir ligoninėje. Dar nespėjusią išgyti seserį privalėjo iš ligoninės atsiimti. Dvejus metus, nepaprastai kentėdama, sesuo Danutė sirgo. Vaistų nebuvo. Visa sustino. Ji mirė kluone, Pažėruose, išvežtųjų Šidiškių sodyje. Norėjo su visais atsisveikinti, kad visi broliai ir seserys būtų prie jos. Kas galėjo — buvo. Palaidojo baltam, paprastų lentų karstelyje, ten pat, Pažėruose.

Į Karveliškių kaimą pas Kairaičius užėjo trys draugai — partizanų vadai: Algirdas Varkala, Juozas Lukša ir Juozas Stravinskas. Šeimininkų pakviesti prie stalo ir pasistiprinę, vyrai neslėpė savo nuotaikos.

— Sunku. Labai sunku — ir Lietuvai, ir mums.

— Persekioja. Lipa ant -kulnų enkavedistai. Kenčia mūsų šeimos, giminės, rėmėjai, ryšininkai. Daugybę jų areštavo.

— Prasiskverbia samdomi šnipai, provokatoriai ir saugumo agentai.

— Nors ir žūsime, bet kovodami. Lietuva bus laisva!

Nujausdami savo likimą, draugai pasiguodė, kad nebeilgai gimtinės takais vaikščios kartu.

Nuojauta išsipildė. Pirmasis žuvo „Žiedas“ („Kardas“) — mokytojas Juozas Stravinskas. Miške prie Cikabūdės, jo partizanų būrį, grįžusį iš žygio, užklupo ir iššaudė miegančius partizanus enkavedistai ir stribai.

Algirdas Varkala — „Žaliukas“ („Daumantas“) sumaniai vadovavo Geležinio Vilko rinktinei beveik dvejus metus. Jis buvo geras partizanų vadas ir patikimas drau-

gas mūšyje. Stiprindamas kovotojų dvasią, reikalaujavo drausmės ir tvarkos. Visada primindavo, kad vyrai mandagiai elgtųsi su gyventojais, būtų dėkingi rėmėjams. „Visada padėkok ir nepriekaištauk, partizane, — kuo turi žmogus pavalgydinti — už tai jam AČIŪ. O jeigu neturi — būk dėkingas už šilumą“. Mylėjo vyrai savo vadą, kaip ir motina — vyriausiąjį sūnų.

Žuvo Algirdas Varkala, 1948-ųjų metų kovo 3 dienos rytą. Kartu su 6 kovos draugais užėjo į Mačiūtų sodybą. Netikėtai apsupti priešų, gailėdami ūkininko šeimos, partizanai nepradėjo mūšio sodyboje, bet išbėgo į Šventupės pievas. Tikėjosi pasiekti mišką, bet buvo apsupti. Nė vienas nepateko gyvas į priešo nagus. Sužeistas Algirdas Varkala pakėlė pistoletą prie smilkinio. Liko ištikimas Tėvynei. Lietuva — didvyrių žemė — priėmė jo palaikus. Kurioje vietoje — iki šiol nežinia.

Po žalia Lietuvos velėna ilsisi šimtai ir tūkstančiai jaunuolių — gražiausių Tautos žiedų. Kokie talentai būtų suvešėję Tėvynei?

Jų palaikus slėpė. Nepaslėpė. Jų vardus braukė iš istorijos. Neišbraukė. Kaip ir Lietuvos vardo. Dievo aki-vaizdoje dega jų nemarios širdys ant negėstančio Laisvės aukuro. Jo šventa liepsna suteikia mums jėgų, nusimetant vergijos pančius.

Kuo būtų tapęs Algirdas Varkala — gerų tėvų vaikas, neeilinių gabumų jaunuolis — abejoti netenka. Deja. Istorinė lemtis Jam ir Jo bendražygiams skyrė vienintelę lemtį — garbingai žūti už TĖVYNĘ! Ir, bolševikų „pašarvotiems“ ant gatvės grindinio, su kietu akmeniu po galva, liudyti pasauliui amžinąją TIESĄ: kol esama tokių didvyrių — nužudyti Tautos Laisvės n e ė m a n o m a! Pažvelkite į unikalias nuotraukas, kuriose įamžinti žuvusiųjų kūnai. Kokie menkystos, kokiame žemame dugne buvo atsidūrę tie, kurie tikėjosi — ne tik juos, o ir Lietuvos Laisvę — nugalėję!..

Vyriausiojo sūnaus netektį labiausiai pergyveno Motina. Slapčia nuo kitų ji skaudžiai raudėjo ir bučiavo sūnaus marškinius.

— Prisimenu,— sako Aldona Varkalaitė-Stogevičienė.— Greta maldaknygės Mama saugojo relikviją — tuos marškinius...

Okupantai dar vis persekiojo partizanų vado šeimą. Reikėjo slapstytis nuo išvežimų. Ilgainiui tėvai ir mažieji vaikai surado pastovesnę gyvenamąją vietą: įsikūrė tuščioje vištidėje, Pažėruose. Dar neturėjo jokio gyvulėlio — nei karvės, nei kiaulės. Vaikai lankė Pažerų mokyklą, tėvukas įsidarbino miško darbininku. Žmonės kiek galėdami padėjo, šelpė patriotų šeimą.

Motina pajuto artėjant naują gyvybę. Ir išsigando, ir apsidžiaugė: Lietuvai reikia žmonių, juk tiek jų išžudė. Gal žuvusiojo vietą ateisiantis užims?

1951 metų kovo mėnesį pasaulį išvydo Jonas Varkala. „Gimė žmogus — ir dalį atsinešė“, — pasakė Motina. Ji neapsiriko. Pamažu gyvenimas ėgavo pusiausvyrą. Jie įsigijo karvę, gyvulį. Po dvejų metų grįžo į tėviškę. Gyveno kukliai. Kaip paukštės iš namų savarankiškai gyventi išskrido dukros.

Vadinamaisiais stagnacijos metais už „priešvalstybinę veiklą“ — trispalvės vėliavos iškėlimą — buvo nuteistas ir 10 metų Mordovijos lageriuose iškalėjo sūnus Vytautas Varkala. Kai jį, atlikusį bausmę, lagerio viršininkas prakalbino: „Tai daugiau šitaip nedarysi?“ — Vytautas atsakė:

— Darysiu! Jei tik Lietuvai reikės...

1973 metais šeimą ištiko nelaimė. Sunkiai susirgo Motina. Jos slaugyti parvažiavo iš Kauno Kazimiera. Gripas komplikavosi širdies liga. Atsiliepė pergyventi vargai, nepritekliai, kančios.

Nepaaiškinamai keista gyvenimo logika: kieno gyvenimą lydi vargeliai, tam su pasauliu atsiskirti sunku.

— Mirė Mama su sąmone,— prisimena Kazytė.— Būdėjo tėtė. Pažadino: „Kelkitės, vaikai, mama miršta“. Ji padėjojo tėvui, labai gražiai mus atsisveikino. Paprašė grabnyčios. Negalėjome jos rasti. Ji pasakė, kur yra. „Kaip man sunku jus visus palikt. Bet reikia kentėt“. Iki paskutinės minutės buvo santūri, kantri ir išmintinga. Mūsų geroji Mama... Visą gyvenimą ją lydėjo vargai, netektys ir kančios. Už mūsų Lietuvą.

Mirė Konstancija Varkalienė tesulauksi 68 metų amžiaus. Paminkle prie jos kapo Išlaužo 'kapinėse' iškaltas Kristus prasmingai neša akmeninį kryžį.

O vaikų ir vaikaičių keliai bėga toliau, — už Jiesios ir Šventupės — į gimtąjį Šaltupį, senojo Tėvelio dienas praskaidrinti. Jis visada ne tik vaikų, bet ir visų gerų žmonių laukia. Turi apie ką papasakoti, yra apie ką senajam paporinti. Gyvenimą pragyventi — ne lauką pereiti. Ir nepasakysi, kad metų riba artėja prie šimtmečio. Veidas šviesus ir giedras. Stebiuosi, kokie gražūs mūsų senieji žmonės! Turtingi gyvenimo išminties ir gerumo, stiprios dvasios.

Lyja lietūs Lietuvoje. Žydi liepos ir dobilai. O į iškilmės Varkalų sodyboje suplaukė gausus būrys namiškių, giminių, buvusių politkalinių ir tremtinių. Švyti visų veidai. Jaunų vyrų rankose didingai plazda Trispalvės. O pilko granito paminklą, skirtą Tautos didvyriui Algirdui Varkalai — „Daumantui“, šventina Santaikos klebonas — kunigas Jonas Varkala. Brolis.

Tėvynės laukais nuaidi Laisvės kovotojų choro daina:

*Oi kelkis, kelkis, bernužėli,—
Sūneli Lietuvos!
Pasveikink LAISVĄ tėviškėlę,
Sugrįžęs iš kovos!*

TAVO VAIKAI, TĖVYNE

Pareina medžiai iš laukų ir girių, sustoja vėjų išpuštytame lauke. Sugrįžtame ir mes, taviškiai, iš visų vergijų — didvyrių žemės vaikai... Tik ar visi?

Amžių negandas kaip ažuolas audras ant savo pečių kantriai išnešė lietuviškasis kaimas. Nežinomas fotografas įamžino gražią ūkininko Morkūno šeimą, išaugintą Lietuvos Nepriklausomybės laikais Prienų valsčiuje, Mačiūnuose. Nebūtina daug pasakoti apie juos. Pažvelkite į šią nuotrauką ir pajusite, kaip viskas čia miela: ir sesių išpuoselėtas rūtų darželis prie tvirtos rąstų trobos, ir ra-

mūs, susikaupę, santūrus ir švelnūs veidai, vieni linksmi, patikliai, kiti atsargiai žvelgiantys iš fotografijos. O priekyje — pati mažiausoji — simpatiškoji Kastulė. Mergytės žvilgsnis išgąstingas, sunerimęs — gal ji nujaučia kas jos laukia po gero dešimtmečio? Gal mato save, jauną partizanę „Ramutę“, likusią vieną sudegintų namų dykvietėje?

* * *

Prabėgo daugiau nei keturi dešimtmečiai. Konstancija Morkūnaitė — rami, dalykiška ir mažakalbė moteris. Susitikome Gedulo ir Vilties dieną Istorinio muziejaus sodyje. Nejučiomis dingtelėjo, kad šioje šventoje tautai vietoje ir ji pati — tarsi gyva relikvija. Kaštonų pavėsyje, sėdint ant suolelio, klausausi jos žodžių:

— Augome dešimt vaikų: penki broliai ir penkios seserys. Atrodo gabūs buvome, darbštūs, mokėjome įvairių amatų. Du buvo mokytojai. Vyriausias brolis Kazimieras Morkūnas mokytojavo Varėnoje, buvo šaulių vadas. Sesuo Elenutė su vyru mokytojavo Giedraičiuose.

Bolševikams okupavus Lietuvą, mokytojams prasidėjo neramios dienos. Tėviškėje prisiglaudė Elenutė, kurios šeima buvo paruošta išvežti. Įsiliepsnojo rusų karas su vokiečiais. Nors buvo baisu, niekur iš kaimo jie nesitraukė. Išsikasė bunkerį ir jame slėpėsi. Kastulė prisimena: kažkas, kažkur iššovė, ir atbėgę rusų kareiviai išsivarė juos iš bunkerio, sustatė sušaudyti. Paskui vienam kareiviukui atėjo į galvą iškrėsti bunkerį. Jame ginklų nerado, todėl ir nesusaudė.

— Po vokiečių okupacijos antroji bolševikų okupacija buvo tikras pragaras. Broliai į svetimą karą nėjo nė vienas. Jie mylėjo Lietuvą ir galvas paguldė už ją.

Negandos prasidėjo netrukus. Jos vyriausiąjį brolių Kazimierą, kuris miške nebuvo, suėmė 1945 metų pavasarį. Kalėjimuose ir tremtyje jis išbuvo 12 metų. Seserį Marytę, kuri taip pat buvo nenusikaltusi okupantams, nuteisė dešimčiai metų lagerio.

Kitų keturių brolių ir Konstancijos laukė žalios Tėviškės girios.

— Jauniausias, Vincas — „Audra“ išėjo ginti Tėvynės 1944 metų rudenį, kartu su „Mažyčiu“, „Viesulu“, „Šarūnu“, „Merkiu“ ir kitais mūsų krašto vyrais. Jie atkakliai kovėsi Verknės mūšyje. Persekiojami enkavedistų, pasiekė Lenkijos sieną. Susitiko su lenkų partizanais. Grįžo. Prisimenu, kai 1945-jų gegužėje brolis su kulkosvaidžiu įžengė į namus. Mes labai apsidžiaugėme. Jo vatinuko skvernai ir kepurė buvo skylėti nuo kulų. Naktį jis praleido slėptuvėje. Ryta atėjo kambarin pavalgyti su broliais, bet pro langą pamatėme atbėgantį kaimyną Povilą Stravinską. Jį dviračiais vijosi trys enkavedistai. Broliai ir kaimynas išoko į slėptuvę. Vincas — (tai tas mažulis nuotraukos kairėje) su kulkosvaidžiu atsistojo prie kamino. Enkavedistai lipo laiptais aukštyn. Brolis paleido seriją iš kulkosvaidžio. Vienas priešas dar bėgo, bet ir jį pavijo kulkos. Tuomet broliai viską sutvarkė — pėdsakų nepaliko. Ir išėjo į mišką visi, kartu ir kaimynas Stravinskas.

Kastutė pasiliko namuose. Visi keturi jos broliai įstojo į Kazio Pinkvartos — „Dešiniojo“ grupuotę. Tuo metu apylinkių vyrai plaukte plaukė į miškus.

— Tą naktį namuose niekas negalėjome užmigti. Pusrėčiau jant staiga pamačiau, kad namus supa enkavedistai. Pasakiau sesei: „Bėgam!“ „Nieko blogo nebus“, — ramino ji. O man kažkoks vidinis balsas liepė bėgti. Atsisveikinau su sergančia mama. Priešai jau laužė duris. Šokau pro langą į sodą. Prisidengdama krūmais, peršokau tvorą, nubėgau į kaimynų alksnyną. Pasiekiau pamiškę. Ten nuėjau pas savo draugę Albiną Dailidūnaitę. Pernakvojau. Buvau pabėgusi basa, viena suknute, bet grįžti į namus nesiryžau. Kaimynai pranešė, kad tėtį ir seserį išvežė, mamą paliko, norėdami prisivilioti mane. Kitą naktį mamą išsigabeno vyresnioji sesuo, kuri buvo ištekėjusi ir gyveno kitur. Pakliuvusius į enkavedistų nagus tėvelį ir seserį Marytę Prienuose kankino iki sąmonės netekimo. Apliedavo vandenių, atgaivindavo ir vėl kankindavo.

Neturėdamos žinių, kas dedasi Morkūnų namuose, Konstancija su Albinute išėjo į sodą pasižiūrėti. Iš čia kaip

ant delno viską matė: sribai ir enkavedistai krovė į vežimus, ką tik pajėgė, ir vežėsi. Išsivarė gyvulius: karves, arklius, kiaules, avis. Susikrovė drabužius, kuriuos vėliau dėvėjo sribų žmonos.

— Vienas arklys buvo dar jaunas, neprajodinėtas. Enkavedistas užsėdo ant jo, norėdamas pagrobti, bet arklys pasispardė ir taip trenkė raitelį, kad šis negreitai atsikėlė. Pakilęs išsitraukė pistoletą ir arklių nušovė. Buvo šiurpu žiūrėti... Išgabenę viską, kas įmanoma, enkavedistai aplaistė benzinu trobas ir padegė. Man byrėjo ašaros matant, kaip virsta į pelenus gimtieji namai. Juos degino akiplėšos atėjūnai, vadinę save išvaduotojais...

Bolševikai nenurimo sunaikinę Morkūno sodybą. Siaubė kaimą toliau. Apsiginklavę iki dantų, su patrankomis ir kulkosvaidžiais jie išsidėstė už pusės kilometro nuo kaimyno Dailidūno trobų, pamiškėje.

— Matom, ateina dviese į mano draugės namus. Mudvi su Albinute pasislėpėme už serbentų krūmo. Jie mus pastebėjo. Pašaukė. „Kiek čia atėjo banditų?“ — paklausė. Mes atsakėm, kad nematėm nė vieno. „O mes žinom, kad čia buvo keturi šimtai“, — pasakė ir pasitraukė nuo tvoros. Supratom, kad gali būti blogai. Pasieniais nuėjau į mišką. Už kokio kilometro gyveno kitas kaimynas. Jau pusiaukelėje išgirdau patrankų gausmą ir baisų kulkosvaidžių tratėjimą. Albinutę sužeidė. Ji šliaužė pasislėpti šiaudų kūgyje. Padegamom kulkom sovietiniai banditai padegė šiaudus, ir Albinutė, netekusi jėgų, sudegė gyva. Jos motina tądien buvo Prienuose. Kai grįžo į namus, vos neišprotėjo iš skausmo.

Kastulei Morkūnaitei nebuvo kur dėtis. Tą pačią dieną ji susitiko su partizanais ir pasiliko su jais. Merginos namais tapo miškas.

Paryčiu jos brolis Antanas Morkūnas išėjo pasižvalgyti kas dedasi nusiaubtame kaime. Užėjo pas kaimyną Aukštakalnį. Čia sužinojo, kad netoliese, pas Kleizą, siautėja sribai ir enkavedistai. Jų kankinamas šeimininkas neištvėrė — atvedė pas Aukštakalnį ir parodė bunkerį, kuriam ir pats slapstydavosi. Jame buvo partizanas Antanas Morkūnas. Nenorėdamas pasiduoti gyvas, Antanas susisprogdino granata. Konstancija prisimena:

— Mes, partizanai, nutarėme pagrobti jo kūną ir palaidoti. Bet sribai įkyriai saugojo. Keitė sargybą. Tik paryčiui planas pavyko. Brolį palaidojome Mačiūnų piliakalnio aikštelėje.

Vieną 1945 metų rudens dieną būrio partizanas Jurgis Mikušauskas — „Blakė“ išėjo į namus persirengti ir nusiprausti. Grįždamas su broliu Juozu užėjo pas kaimyną Vaikšnį. Juos užklupo sribai. Susikovė. Juozą sužeidė, o Jurgis žuvo. Jį palaidojo miške, prie didelio akmens. Kapą papuošė gėlėmis ir Gedimino stulpais. Sribai, važiuodami keliu, kiekvieną kartą išdraskydavo partizano kapą. Tuomet partizanai sugalvojo juos pamokyti.

— Pririnkome daug akmenų,— pasakoja Kastulė,— prie kapo iškasėme duobę ir idėjome į ją prieštankinę miną. Ant viršaus sudėjome akmenis, užlyginome ir sujungėme viela su tvorele. Rytojaus dieną sribai vėl atėjo. Kapas prabilo. Nuaidėjo griausmas per girią, o sribų palaikai atsidūrė eglų viršūnėse. Daugiau kapų draskyti nereikėjo. Panašiai buvo ir su išvežtųjų namais — juos sribai ėmėsi griauti ir deginti. Užminuodavom — atbaidėm.

Konstancija prisimena priesaiką 1945-ųjų pavasarį. Iš kilmės vyko Pakuonio valsčiuje, Bačkininkėlių kaime, ant aukšto Nemuno kranto, virš skardžio, nuo kurio atsiveria nepaprastai graži panorama — tarp padūmavusių miškų ir slėnių, pro sodų apsuptas sodybas teka Nemunas. Jį sergsti seni piliakalniai ir balti Darsūniškio bažnyčios bokštai. O susirinkusių kunigo laiminamų jaunų vyrų ir merginų akyse spindi ašaros, dega žodžiais nenusakomas ryžtas apginti tėvynę Lietuvą, išvaduoti ją iš raudonosios vergijos.

Neramių dienų, kovų ir skaudžių praradimų verpetuose bėgo Lietuvos partizanės Konstancijos Morkūnaitės gyvenimas. Petys petin kartu su broliais kovojo kukli, bet drąsi ir atkakli mergina.

Sribai su rusų kareiviais, keldami orgijas, plėšė kaimų gyventojus. Tyčiojosi iš žmonių, jausdami savo galią, paremtą durtuvais. Konstancija prisimena:

— Kartą, kai jie, apiplėšę žmones, siautėjo apylinkėse, prisikabinę dešrų ant kaklo, partizanai nutarė nedo-

vanoti. Aš nuėjau stebėti, 'kada jie grįš, o vyrai išsidėstė Nuotakų kalne ir laukė ženklų. Pranešiau. Partizanai norėjo juos kuo arčiau prisileisti. Bet sribų vadas Alfonsas Mozūras (dabar gyvena Dzūkijoje) — jodamas pastebėjo ir pradėjo šaudyti. Užvirė kautynės. Sribai krito su kruvinom dešrom ant kaklų. Kai kurie spėjo išnešti kailį. Tarp jų ir Mozūras.

Čia žuvo antrasis brolis Jonas — „Uosis“. Mirdamas spėjo ištarti du žodžius: „Kulka... širdi!“

Švinas perliejo partizano krūtinę. O jis taip norėjo gyventi! Nusviręs į sesers glėbį jis išraiškingomis akimis žvelgė tiesiai į ją. Ir į dangaus mėlynę. O tos jo akys sakytė sakė peršautai širdžiai: „Nemirk, širdie! Nemirk, dar palauk. Dar Lietuva nelaisva!“ Šios akimirkos Kastulė niekada negalės pamiršti. Lietuva bus L a i s v a. Vytauto Didžiojo muziejaus sodelio bokšte plevėsuos Trispalvė, gerai matoma iš Kastulės kambarėlio Putvinskio gatvėje, o ji vis girdės brolio „Uosio“ paskutinius širdies dūžius. „NEMIRK, ŠIRDIE!“ Ne. Nemirė partizano širdis,— tai Laisvės varpas aidė...

Žuvus antrajam broliui, liko tik du broliai ir sesuo Morkūnai: Vincas — „Audra“, Juozas — „Rambynas“ ir jų sesutė Konstancija — „Ramutė“. Pavojus tykojo jų kiekvienam žingsnyje. Kastulė prisimena:

— Ėjom per šiauliškius. Išgirdome triukšmą pas Čepulionius. Manėme, sribai. Užsukome. Jaunimas šoko. Išstatę sargybą pavalgėme. Jau pakilome eiti, kai pasipylė kulkos į namo sieną. Sukritome ant grindų. Per susišaudymą nepajutau, kaip atsiskyriau nuo visų. Prie tvartė dingo „Kaspinas“. Traukiantis prieš kalną, priešai padegė tvartą. Mano pusėn leido raketą. Šaudė tiesiog į mane. Nukritau. Prisiplojau prie žemės. Kulkos zvimbė tai vienoje pusėje galvos, tai kitoje. Kai jos smigo į žemę, į plaukus tiško purvas. Kai raketos užgesdavo, aš kelio-liką žingsnių nubėgdavau pirmyn. Kai vėl iššaudavo raketą, vėl griūdavau ant žemės ir šliaužte šliaužiau į kalną. Pagaliau pavyko. Už kalno aš jau iš visų jėgų bėgau pakalnėn. Enkavedistai ant arklių vijosi. Apačioje tekėjo žolėmis ir alksniais apaugęs upelis. Aš išokau į upelį ir pasislėpiau po žolėmis. Sribai prajojo tolyn, miško link,

Delsti negalėjau. Kol neprašvito, šliaužiau pusantro kilometro iki miško. Pasiklausydama, ar pamiškė neapsupta, išliaužiau į mišką. Miške pasijutau kaip namuose.

Šiose, Šiauliškių kautynėse žuvo jos kovos draugai Šalčius — „Stuobrys“ ir Aukštakalnis — „Kaspinas“.

Artėjo šv. Kūčios. Jas švęsti labai daug partizanų susirinko į Čiudiškių kaimą. Pasimeldė. Pagiedojo šventų giesmių, pavalgė partizanišką vakarienę ir, pagiedoję Lietuvos himną, išėjo į juodą naktį. Paryčiui, netoli Išlaužo, užėjo pas žmogų. Papusryčiauti nespėjo. Pamatė ateinančius rusų kareivius. Tačiau šeimininkas nepasimetė: išleido partizanus pro kitos namo pusės duris. Nemalonumų buvo išvengta.

Per kaimus sribai ir komjaunuolėsėjo dėl pyliavų. Gąsdino žmones. Partizanai nutarė pastoti jiems kelią ir atimti duoklių dokumentus. Tai buvo Čiudiškiuose, prie Rūdgiurių. Įvyko kautynės. Jose žuvo Juozas Kleiza — „Jungas“ ir antrą kartą buvo sužeistas Konstancijos brolis Vincas — „Audra“. Gydė brolių pati. Jų būrio medicinos sesuo „Raselė“ — Nastutė Kleizaitė, jau buvo perkelta į „Paparčio“ — Vytauto Gudyno būrį.

„Dešinio“ būryje „Raselė“ taip pat buvo labai naudinga. Kai čia, kovodamas atšiauriomis gamtos sąlygomis, šlapiu pleuritu susirgo Kastulės brolis Vincas — „Audra“, „Raselė“ nuvežė jį į Kauną Raudonojo Kryžiaus ligoninę. Paguldyti partizaną jai padėjo gydytojas Kleiza. Viskas buvo gerai, tačiau jam besveikstant, po dviejų savaičių, į tą pačią palatą buvo paguldytas sužeistas sribas. Nuo Vinco jis nenuleido akių. Partizanui teko apleisti ligoninę.

Sulaukę 1946-ųjų, per Naujus Metus, kartu su „Paparčio“ būriu jie apsistojo pas Rimus — iš čia kilusių dviejų Lietuvos lakūnų, išvykusių į Ameriką, ūkyje. Švintant antrosios dienos rytui, sodybą keliais žiedais apsupo enkavedistų daliniai. Partizanai veržėsi iš apsupimo.

— Laimingai pralaužėme pirmą žiedą. Miške buvo pilna rusų. Vėl ir vėl šaudėmės. Ištisa kautynių grandinė. Čia žuvo mano trečias brolis Juozas Morkūnas — „Rambynas“. Jį dar gyvą priešai pririšo prie arklio, nuvilko kelis kilometrus ir įmetė į griovį. Aš ant kelmo susižeidžiau koją. Traukėmės. Būrys pasidalino į dvi dalis. Pa-

silikau su penkiais vyrais. Išėjom iš miško. Patraukėm Prienų šilo link. Ir vėl pamatėme priešus — keliu važiavo daugybė mašinų į pagalbą enkavedistams. Kad nepastotų mums kelio skubėjome perkirsti Pačiudiškių vieškelį. Spėjome. Jie matė mus ir šaudė iš tolo. Mes traukėme tiesiai per laukus ir alksnynus. Sugrižome į stovyklavietę. Paskui mus enkavedistai sugužėjo į Prienų šilo miškus. Bet jau buvome bunkeriuose. Virš jų lojo šunes, dunksėjo kareivių batai — priešai visą dieną košė ir košė mišką. Tačiau Dievas mus saugojo.

Būrio vadas „Dešinys“ — Kazys Pinkvarta, kilęs iš Liepaloto kaimo, buvo labai prityręs karys. Be galo mylėjo Lietuvą. Buvo optimistas, dėmesingas savo kovotojams, narsus, teisingas partizanas. Mokė vyrus kovoti, pats palaikė jų dvasią. Neatsiliko ir jo brolis „Berželis“ — Jurgis Pinkvarta. Jis turėjo taiklią ranką, aštrią akį, rašė eilėraščius ir prisiminimus. Jų motiną, išauginusią sūnus — Lietuvos ažuolus, priešai ištrėmė vargti į Sibirą, iš kurio po daugelio metų sugrižo ir tebėra gyva — gyvena Mačiūnuose, turi šviesią atmintį.

Nė vienas Kastulės Morkūnaitės kovos draugas nepasitraukė iš kovos lauko. Visi padėjo galvas garbingoje kovoje.

Iš Mačiūnų kaimo į partizanus išėjo brolis ir sesuo Stravinskai: Povilas — „Gluosnis“ (g. 1923) ir Albina — „Astra“ (g. 1925). Su Morkūnais jie buvo kaimynai ir draugai nuo mažumės. Kartu slapstėsi bunkeriuose ir nuo priešų gynėsi. Albina išbuvo būryje vienerius metus. Susirgusi kepenų liga, mišką apleido, tačiau liko aktyvi ryšininkė. Jaunystės draugės ir kovų bendražygės ir dabar susitinka mažame Konstancijos kambarėlyje, Kaune. Albinutė Stravinskaitė pasakoja:

— Buvo 1947-ųjų ruduo. Pakumpryje pas Šalčius vadas „Mažytis“ man įteikė atsišaukimą. Nešiau į Prienlaukį. Ėjau pro Bubnius, kurie gyveno ištuštėjusiuose Krūvelių namuose. Pastebėjo stribas Bubnys. Pranešė Prienams. Stribų gauja ėmė mane persekioti. Vijosi. Šaudė. Man pavyko pasislėpti miške.

— Ar ne stribo Bubnio vardu buvo pavadinta gatvė Prienuose?

— Tikriausiai, nes ji ir palaidojo sovietinių karių kapinėse.

— Kada ir kaip žuvo Jūsų brolis?

— „Gluosnis“ žuvo 1947 metų kovo 3 dieną Jurginiškėse, per susišaudymą. Pas Jurgį Gylį užklupti 6 partizanai bandė prasiveržti į mišką. Brolis, sužeistas į kojas, nusišovė. Kartu žuvo Klemensas Maceina — „Griausmas“ ir Antanas Kasperavičius. Jų palaikus trejetą savaičių išlaikė Garliavos stribyno kieme, kol apgraužė katės, kaulus tąsė šunės. Paskui su arkliais kažkur nutempė. Palaikai nerasti. Persirgau 2 infarktus, beieškodama brolio...

Albinutė išsiima iš rankinuko pluoštelį nuotraukų. Retų, unikalių. Vienoje ji, jauna mergaitė — partizanė klūpo prie užmiesčio šiukšlyno. Žino, kad tai — Laisvės kovotojų „kapas“. Bet kas jie? Gal Poviliukas? Todėl atvažiuo mergina su dviračiu — ir suklupo — dar tais baisiais laikais, kai jų gedėti buvo draudžiama. Užrašas ant kitos, jauno vyro nuotraukos, iš Anapus prašo: „Sesute, kapą aplankyk! Rožėm, lelijom apkašyk. Tik graudžių ašarų neliek,— nebeprišauksi jau vistiek...”

Nebeprišauks. Tik ainių ainiai dainose ir maldose minės.

1947 metais miškuose partizanams gyventi tapo neįmanoma. Kiekvieną dieną garnizonai su šunimis košė miškus. Todėl partizanai įsirengė daugiau bunkerių kaimuose, išėjo iš miškų. Keturi vyrai: Vincas Morkūnas — „Audra“, Vincas Gerulis — „Tvorą“, Jurgis Kučinskas — „Genys“ ir dar vienas įsikūrė bunkeryje Giniūnų kaime. Išdavikas kaimo gyventojas Tamošiūnas atsivedė kareivius. Priešų apsupti, jie ilgai kovojo nelygioje kovoje, kol užteko šaudmenų. Atrodo, kad paskui patys nutraukė savo gyvybės siūlą.

Nors kaimai priplūdo raudonarmiečių, bet išdavikas Tamošiūnas atpildo neišvengė. Netrukus jis „sveikino“ okupantus savo „darbo“ vietoje — pakartas prie bunkerio duobės.

Partizanė „Ramutė“ neteko paskutiniojo, ketvirto savo brolio.

— Likau viena kaip smilga prie raudančio kelio...

Prasidėjo Konstancijos slapstymasis, gili konspiracija, nelegalus gyvenimas. Tykus ir kantrus, dešimtmečius trukęs, Laivės laukimas. Bet tai jau kitas jos gyvenimo tarpsnis.

Ir šiandien Konstancija, negalinti pasigirti gera sveikata, savo vaikams ir anūkams turi ką papasakoti. Pasaakoja paprastai apie nepaprastus dalykus. Atveria savo širdį — gyvą Tautos istoriją. Primena apie tai, kaip ant Laisvės Altoriaus gyvybės padėjo keturi jos broliai: Antanas (g. 1912), Jonas (g. 1916), Juozas (g. 1920) ir mylimiausias jaunėlis Vincas (g. 1925).

Tėvynė neužmiršo jų aukos. Amžiną Rekviam didvyriams šlama Lietuvos miškai. Skamba Laisvės varpas, šuoliuoja nesušaudytas žirgas Vytis. Tiems, kurių gražūs ir taurūs jauni veidai žvelgia į mus iš senos šeimininės fotografijos — savo lizdą gynusiems pilkiems laukų vyturiams. Ar ne JIE — Tavo vaikai, Tėvyne,— šviesiomis amžinybės akimis šiandien žvelgia į mus iš sopulingų lietuviškų kryžių?-----

*„Nėra nė vieno žuvusio už laisvę kapo,
ant kurio nesubręstų laisvės sėkla, duodanti
gyvenimą naujam daigui“*

Voltas Vitmenas

AŽUOLAI SUBRANDINA GILES

Nuo tų laikų, kai vyko kovos dėl aukurų ir židinių, lietuviai atsiremia į ažuolą. Negeria ažuolo sulos, nelaužo šakų ir neplėšo medžio lapų. Mūsų senoliai sakydavo: kai skauda sužeistą širdį, kai slysta žemė iš po kojų, ateik, prisiglausk prie ažuolo, ir medis suteiks stiprybės.

Ką šiandien papasakotų šimtamečiai ažuolai — Laisvės medžiai? Raudonojo viesulo siaubiami jie girdėjo žudomų, tremiamų lietuvių raudą, jie regėjo žudančius, naikinančius, išduodančius.

Šiandien žinome savo piktadarius: kas važiavo Tėvynei „Stalino saulės“ parvežti, kas trėmė ir žudė, kas stūmė į dvasinio genocido duobę. Žinome ir tai, kas gelbėjo žmogų pačiose beviltiškiausiose situacijose. Vienintelė institucija Lietuvoje, kuri nesilankstė ir nepataikavo žiauriam pavergėjui, buvo Lietuvos Bažnyčia. Tik bažnyčioje Aukščiausiam pasiguosdavo pavergtas lietuvis. Pažemintas žmogus čia atgaudavo dvasinį orumą. Čia jo širdyje išžiebdavo vilties žiburys.

Klastingai mus užgrobusi Sovietų Sąjunga, paskelbusi valstybine religija ateizmą, siekė atimti iš žmogaus jo moralinį turtą: šventus jausmus, dorovę, kilnų pareigos, tautiškumo supratimą. Pasiekė apogėjų iš carizmo laikų perimtas menkystės šlovinimas. Atsirado nauji „amžini ir neklystantys“ dievai: „Atėjo Leninas visiems laikams!“ — pranašavo V. Montvila. Apie Staliną — tai ir vardas jo plieninis „ir protas plieninis, o žvilgsnis maloniai smagus“. Neįtikėtina iškraipant mūsų tautos praeitį, haliucinacijomis buvo nuodijama jaunoji karta: „Ačiū Stalinui už laimę, Vade mylimas brangus“ keliaklupsčiavo J. Šimkus. Barbarai niekino bažnyčias: jose įrengė sandėlius, suomiškas pirtis, kino teatrus, griovė Vilniaus Kalvarijas. Ko tapo verta begėdiškai falsifikuojama istorija — gyvenimo mokykla (*historia est magistra vitae*)? Tremiami, žudomi žmonės, luošinama gyvųjų dvasia,— apnuodyti komunizmo narkotikais, jie mano esą „dori komunistai“: direktoriai, rašytojai. Ir darbininkai, kurių vardu buvo daromos niekšybės, o jie patys begėdiškiausiai išnaudojami.

Neturėdamas jokio ryšio su mokslu, ateistinis „tikėjimas“ dedasi moksliniu, mistifikuoja ir sakralizuoja marksizmo pranašų dogmas, atitrukusias nuo realybės ir sveiko proto. Diskutuoti, interpretuoti ar abejoti — draudžiama. „Liaudies priešai“ priverčiami „persiauklėti“ arba sunaikinami. Kuriamos bolševikų religijos „šventos“ vietos: stabų paminklai, biustai, tribūnos, memorialai. Prie jų atliekami liaupsių ritualai, maršai, himnai. Tačiau nei tie paminklai, nei jokia melo ekstazė neišgelbės bolševizmo prestižo. Anais laikais Vilniuje žiauraus tirono Muravjovo-Koriko paminklą uždaryto universiteto studentai ištep-

davo vilko taukais, ir viso miesto šunys naktimis klaikiai staugdavo. O mūsų laikais „genijaus“ Lenino paminklą kitame Lietuvos mieste moksleiviai naktimis aplaistydavo valerijonais, o rytais prie jo voliodavosi viso miesto girtos katės.

Pagarba ir prievarta, Laisvė ir vergovė, melas ir tiesa — nesuderinami dalykai. Jų dirbtinai dar niekam nepavyko sutaikyti.

Mūsų Tauta nesuklupo prieš fizinę mirtį, lietuviai atsisakė dvasinės mirties. Visos mūsų praeities ištakos: kultūra, švietimas, dorovinis auklėjimas remiasi religija. Teisus buvo rusų grafas rašytojas Levas Tolstojus, sakydamas: „Tikėjimas žmogui — tas pats, kas paukščiui sparnai“. Su Kristaus vėliava ėjo į sukilimus lietuviai 1831 ir 1863 metais, žengė klumpėti Lietuvos savanoriai ginti Tėvynės 1918-aisiais. Su Dievo ir Tėvynės vardu lūpose žuvo, lagerių pragarus perėjo pokario rezistentai, kartu su jais — ir Lietuvos šviesuoliai kunigai.

Didžioji dauguma Lietuvos kunigų visada ėjo su savo Tauta. Tarnaudami Dievui, jie niekada nepamiršo, kad yra Lietuvos sūnūs.

Tyliai gaudžia vargonai pasakiškai jaukioje Nidos bažnyčioje, kyla dvasia į dangų. Sidabriniais varpeliais skamba vaikučių balsai. Jauni pranciškonai kunigai — įkvėpti veidai ir romios širdys — teikia dvasinius patarnavimus. Aukštybių Viešpats taip arti. Jis mato mus — laisvėjančius, tobulėjančius.

O aš mėstau apie Jus, kunige Justinai. Šioje tolimoje bažnytėlėje, kur išnyksta dideli atstumai ir sušyla sielos, man ima skaudėti širdį. Aš regiu Jūsų veidą,— gerą ir besišypsantį. Matau Jus, mokantį religijos tiesų vaikučius gimtosios Suvalkijos bažnyčiose — Sasnavoje, Plutiškėse, Igliškėliuose, Lankeliškėse, Vištytyje. Prisimenu Jus — Tauro apygardos karo kapelioną — apspjaudytą, paniektą, išgamų trypiamą Veiveriuose ant grindinio.

Daugelio kunigų kraują, pralietą raudonųjų sadistų, sugėrė Lietuvos žemė. Tačiau nė vieno iš jų atminimas nebuvo taip beatodairiškai juodinamas, kaip kunigo Justino Lelešiaus — „Grafo“. Perfrazuojant žinomą posakį,

kad dideliam laivui — didelė jūra, galima pasakyti: kuo didesnė asmenybė — tuo didesni ir šmeižtai. Ant tokio bolševikų ateistinio priekalo kalė savo karjeras ir gerbūvį aničiai, laurinaičiai ir kiti raudonųjų tarnai. Pagal specialius užsakymus fantastiškus prasimanymus apie kunigą Lelešių tebeskleidžia personalinės sribės.

Melo kojos trumpos. O fantastikos prasimanymai turi būti grindžiami faktais ir mokslo dėsniais. Kai faktai laužiami iš piršto, iš melo liūno išplaukia Teisybė. Jos nenūžudysi, neužliesi krauju, nepaslėpsi po raudona marška. Ji gyva — gyvųjų širdyse.

Justinas Lelešius gimė 1919 metais dorų ir darbščių Suvalkijos ūkininkų šeimoje netoli Marijampolės, Sasnavos valsčiuje, Navasodų kaime. Religinų tėvų auklėjami, keturi sūnūs augo krikščionybės idealų šviesoje. Justinas buvo gyvas, judrus, žingeidus berniukas. Tokį jį prisimena vaikystės ir gimnazijos draugai (Juozas Bartuška ir kt.). Vaikinas daug skaitė. Neapsiribojo mokykliniais vadovėliais, gilinosi į antikos filosofų veikalus, studijavo Maceinos raštus. Buvo imlaus proto. Suprato, kad visa mūsų tautos praeitis, istorija, kultūra ir švietimas yra paženklinti religijos ženklų.

Du tikslai nulėmė Justino gyvenimo kelio pasirinkimą: didysis jo gyvenimo kompasas — meilė Dievui — ir troškimas būti kuo naudingesnių Tėvynei. Artėjo pasaulinio gaisro — karo — metai, o gerų kunigų Lietuvoje dar vis trūko. Berniuko sieloje brendo dvasinis pašaukimas. Polinkis bendrauti su žmonėmis išryškino jo pedagoginius sugebėjimus, kurie labai pravertė katekizuojuojant vaikus.

1938 metais Justinas Lelešius įstojo į Vilkaviškio kunigų seminariją. Jaunasis klierikas daug bendravo su apylinkių kunigais. Ypač didelis jo draugas buvo Antanas Mioldažys.

Kastulė Mioldažytė-Stravinskienė, keletą metų šeiminkavusi pas brolių kunigų Mioldažį, Plutiškių kleboną, prisimena klieriką Justiną buvus didelį šmaikštuolį, išdaigininką ir tuo pačiu labai padorų, tvarkingą jaunuolį. 1940-siais, atgavus Lietuvai Vilnių, iš parapijų buvo organizuojamos ekskursijos į sostinę. Vienoje iš tokių išvykų dalyvavo ir Kastulė. Išvargusi kelionėje ir keletą

parų nemigusi, mergina grįžo į Plutiškes ir vos ne visą parą miegojo kaip užmušta. Justinas suko galvą, kaip ją išradingiau pažadint. Klebonijos palėpėje buvo sukrauta daugybė senų, apdulkėjusių paveikslų. Pačius išpūdingiausius jis atrinko, nunešė ir sustatė prieš miegančiąją. Kai atsibus, pamatys — ot bus juoko!

— Praplėšiu akis. Šviečia saulė. Ir nežinau, kur esu. Aplink orių ponų portretai — su perukais, aukštomis apykaklėmis, krinolinais, kykais. Apačioj portretų pridėti lapeliai, kuriuose užrašyta: „Čia — Juozukas“, „Juozuko tėveliai“, „Sesutės“ ir panašiai. Mat, tuomet aš jau draugavau su mokytoju Juozu Stravinsku.

Kastulė prisimena daug mielų kasdieniškų smulkmenų apie jaunąjį kunigėlį — taip jie vadino klieriką Justiną.

— Išdaigininkas tas kunigėlis. Iš klebono sodo obuolių užraugiau naminį vyną. Kaip žinia, jis turi išsistovėti. O jiedu, kunigėlis su mano broliu, nenustygsta. Prie pietų stalo susimirkčioja ir pradeda mane erzinti: „Sesute, tas tavo skūpumas neišpasakytas,— čia dar kai ko trūksta... Sesute, argi čia pietūs — kažkoks nesusipratimas?..“ Ir taip kasdien erzindavo. O paskiau kunigėlis, išsijuokęs iki ašarų, pasakė: „Geras tavo charakteris, sesute,— nė kiek nepyksti. Tu jau atleisk man“. Tada aš atnešiau to obuolinio vyno...

Klierikas Justinas Lelešius savo gimtojoje Sasnavos parapijoje, taip pat ir Plutiškėse, ruošė vaikus pirmajai komunikacijai. Kastulė Stravinskienė prisimena:

— Atvažiavo į Plutiškes iš Pilviškių mūsų pusseserė mokytoja Danutė Damarodaitė. Tai buvo pirmaisiais rusų okupacijos metais, jos tėvelis jau buvo areštuotas. Buvo kalbama, kad bolševikai ruošiasi tremti į Sibirą lietuvių šviesuomenę ir pasiturinčius ūkininkus. Kunigėlis mokino vaikus bažnyčioje. Danutė susiruošė grįžti į namus. Jai pakinkė arkliuką į dviratį vežimėlį — „bėdukę“. Atsisveikinome. Po dešimties minučių pasigirdo triukšmas ir linksmas vaikų klegesys už vartų, nuo sodo pusės. Išbėgu ir matau: kunigėlis, išrikiavęs vaikučius, išlydi giminaitę. Danutė nustebusi: vaikai neša gėles, o kunigėlis, nutaisęs rimtą veidą, jiems aiškina:

— Vaikučiai, čia labai garbinga asmenybė. Mes turime ją pagerbti. Meskite gėles po kojų!..

Vaikai šią išdaigą priėmė už gryną pinigą. O paskui visi gardžiai juokėsi. Beje, vėliau kunigėlis pasakė, jog pagerbimas buvęs pranašiškas: Danutė iš tiesų tapo garbingu Lietuvos žmogumi — dalinosi su Tėvyne likimu šaltajame Sibire...

Pasak bolševikų, religija ir politika — du skirtingi dalykai. Taigi, dvasininkai, į savo parapijiečių reikalus nesisikiškite!

Ne toks buvo klierikas Justinas. Jam religija ir lietuviybė buvo dvi to paties medžio šakos. Kaipgi nekreipti dėmeso į politiką, jeigu ta politika neša Tėvynei negerovę?

Kunigas Lelešius mėgo Gėtę. Didysis poetas teigė, jog žmogui atrodo, kad savo gyvenimą jis kuria pats, o iš tikrųjų nesuvokiama vidinė jėga artina jį prie jam skirto likimo.

Brandžiausias kunigo gyvenimo tarpsnis sutapo su juodais Lietuvai metais. Likimas artino ir jo, Justino Lelešiaus, lemtį.

Kunigo šventimus jaunas klierikas priėmė 1942 metais. Pirmąsias savo gyvenime mišias laikė gimtosios parapijos Sasnavos bažnyčioje.

Antroji bolševikinė okupacija atskleidė visą žiaurią šios sistemos esmę. Dabar Justinas iš arti pamatė, kad apsišaukę „rojaus žemėje“ kūrėjai ne tik fiziškai naikina lietuvių tautą, bet ir stumia ją į dvasinę prapultį. Prisidengę valstybinio ateizmo „mokslo“ skraiste, atėjūnai uoliai stengėsi nustumdyti jaunimo dorovę iki savojo lygio. Leninas patologiškai neapkentė religijos, vadindamas ją opiumu ir net nusišnekėdamas iki sulyginimo su nekrofilija. Komunizmo „dorovę“ gerai nusakė ir „didysis humanistas“ M. Gorkis: „Klasinė neapykanta — pati galinčiausia kūrybinė jėga... Proletariatas turi gyventi... neapykanta. Tik ji viena yra tiesa.“ Taigi komunizmas aukština neapykantą, kuri viską naikina.

Bažnyčia skelbia meilę — kuriantįjį pradą.

Lietuvos kunigai suprato, į ką kėsinaisi okupantas: atimk iš tautos moralę — ir neliks tautos. Savo pamoksluose jie nedviprasmiškai pasisako prieš dvasinį žmogaus žalojimą, stoja į aršią kovą su raudonuoju šėtonu.

Kunigas Justinas Lelešius tiek privačiame gyvenime, tiek savo religinėje praktikoje lieka ištikimas krikščioniškųjų vertybių propaguotojas. Bene svarbiausia, ką akcentuoja jaunas kunigas,— tai žmogaus dorovė. „Doras žmogus — brangiausias Lietuvos turtas“ — ne kartą girdėjo iš jo lūpų artimieji namų aplinkoje ir maldininkai iš ambonos bažnyčioje. Dar viena kunigo Justino nuostata — blaivybė. Kupinas energijos, mėgstantis ne tik giesmę, bet ir dainą, pokštus, šis žmogus — tikras dvasios vadas — sugebėjo išlikti principingas ir nenuolaidus esminiuose dalykuose. Pokario chaose į Lietuvą plūsteli svetimųjų atnešta girtavimo banga. Kaimuose prasideda strībų skatinamas naminės degtinės vartymas. Kunigas Lelešius griežtai pasisako prieš tai. Lietuvos dvasininkija kovoja už blaivią Lietuvą.

Kuriasi partizanų daliniai. Pirmieji iš Lelešių šeimos į ginkluoto pogrindžio gretas įsilieja broliai Viktoras — „Jovaras“ ir Juozas (kuris vėliau 10 metų kalėjo lageryje). Justiną, tuo metu kunigaujantį Lankeliškėse, „atakuoja“ Vilkaviškio saugumas. Tikslas vienas — užverbuoti kunigą, kad šnipinėtų tikinčiuosius, išduotų brolius. Grasina fiziniu susidorojimu. Justinas Lelešius atsilanko pas Bartininkų kunigą B. Sakavičių, parodo jam mėlynės visame kūne ir išsako savo pasiryžimą:

— Aš kunigas. Lietuvis. Judu nebūsiu, už 30 sidabrių neparsiduosiu. Geriau tegul mano kraują sugers Lietuvos žemė.

Justinas atliko išpažintį (o ne nusivilko sutaną,— kaip teigė šmeižikai), pasiėmė brevijorių, šventus paveikslus ir kitus religinius reikmenis (o ne automatą, vėlgi pasak enkavedistų) ir išėjo pas miško brolius.

Kunigui Justinui Lelešiui buvo pavestos Tauro apygardos kapeliono pareigos. Kapelionas laikydavo mišias, klausydavo išpažinčių, laimino priesaikai, šventino vėliavas ir atlikinėdavo kitus religinius patarnavimus. Kartu

su partizanais dalinosi jų nelengvo gyvenimo duona, pavojais, džiaugsmais ir rūpesčiais. Išlikę gyvi rezistentai, pažinoję kunigą Justiną Lelešį: Povilas Buzas, Antanas Lukša, Juozas Petraška, Petronėlė Vėlyvienė ir kiti — pasakoja, jog kunigas Justinas niekada nesinešiojęs automato. Jis sakydavęs: „O kam ginklas man reikalingas? Mano misija kita“. Jis buvo partizanų sielų vadas: stiprino jų dvasią, stengėsi apsaugoti nuo tūžmasties ir galimo keršto, nuo bereikalingo kraujo praliejimo.

Buvę partizanai, kaip ypatingą sielos būseną, ir šiandien prisimena šventas Mišias, kurias miške po atviru dangum, prie sulenktų berželių, aukodavo kapelionas Lelešius. Kaip tai įprasmindavo jų kovą, kančias, skausmą, palengvindavo skausmą ir pakylėdavo širdis! Kunigas Lelešius griežtai smerkė išgėrinėjimus — net imdavo iš kovotojų parašus, pasižadėjimus nebegerti. „Antras mūsų Tautos priešas yra degtinė“, — sakydavo jis.

Justinas Lelešius pasirinko „Grafo“ slapyvardį. Neatsitiktinai: jis buvo aukštas, lieknas, elegantiškas vyras. Be kita ko ir čia atsispindėjo jo išdaigininko būdas.

Kunigo Justino Lelešiaus — Tauro apygardos partizanų dvasinio vado — autoritetas ir aukštos moralinės savybės nedavė ramybės saugumiečiams. Jų pirmaeilis uždavinys buvo suniekinti, apšmeižti, diskredituoti žmogų kovojančios tautos akyse. Tuo pačiu pasmerkti ir visą rezistencinį judėjimą. Kaip žmonių fizinio kankinimo metodus, taip ir šmeižtų bei melo technologiją kas jau kas, o bolševikai yra tobulai išvystę. Padorumo ir moralės taisyklių čia nesilaikoma.

Tiek daugelyje Lietuvos vietų, tiek ir Sasnavoje siautėjo sribai ir gyveno skundikai. Pasak liudytojų, ankstų 1947 metų liepos 30 dienąėjusi melžti karvių Meškelevičienė ir pamačiusi aštuonių partizanų brydėsį kaimynų Karičauskų sodybą, nubėgo vieškeliu pranešti sribams, įvyko mūšis, aprašytas Raišupio baladėje:

*Priešas mato, kad lietuvis
Gėdos sau nepadarys,
Kad už mylimą Tėvynę
Moka mirti kaip karys.*

Visi partizanai žuvo, Tarp jų ir „Jovaras“— Viktoras Lelešius. Stribai pakeliui nušovė jauną vokiekaitę, ravėjusią runkelius. Visų kūnus nuvežė ir vartalojo nuogus — ant grindinio. Raišupio kaimo žmonės savo sukurtoje badėje apverkė jų dalią:

*Sasnavoj, prie valsčiaus mūro,
Guli jie, o pilnatis
Apmiglojus graudžiai žvelgia
Į jų praviras akis...*

Partizanų teismo nuosprendžiu skundikė buvo nuteista mirti. Štai čia ir buvo paleisti apyvartoti enkavedistų prasimanymai apie Lelešiaus dalyvavimą Meškelevičių šeimos išžudyme ir prievartavimus. Kad visa tai laužta iš piršto ir kad Lelešius nedalyvavo įvykdant bausmę, paneigė vilkaviškiečiai mokytojai Kostas Janulaitis, Antanas Žilinskas ir Z. Žilinskienė. Jie atskleidė tipiską stalinizmo laikų šmeižto istoriją, kuri buvo sumaniai nukreipta diskredituoti kunigą Lelešių — vieną iš žymiausių lietuviškosios antibolševikinės rezistencijos dvasinių vadų.

Remdamasis pseudoliudininkų parodymais, kunigą Justiną Lelešių sadistu jau po mirties, 1983 m., spaudoje stengėsi pavaizduoti tarybinis istorikas S. Laurinaitis.

„Istorikas“ rėmėsi į saugumo nagus gyvo patekusio partizano Benedikto Budrio — „Vytenio“ parodymais, užrašytais tardymo protokoluose. Atgimstant Lietuvai, B. Budrys juodu ant balto prisipažino, kad jo „parodymai“ neverti nė sudilusio skatiko, nes išgauti marinant badu vienutėje ir nardinant į vandenį surištomis rankomis ir kojomis.

Prasimanymai apie kunigą Justiną Lelešių dvelkia kruvina Rytų „egzotika“, kuri niekada nebuvo būdinga darbščių ir santūrių žemdirbių kraštui — Lietuvai. Mūsų Tautos didvyriui raudonieji išsigimėliai veltui stengėsi pirmesti ir savo nežmonišką moralę.

Žmoguje gyvena Laisvė ir Dievas. Amžinesni už žmogų jie išlieka ir po fizinio žmogaus egzistavimo. Į savąją

estafetę jie įtraukia naujas kartas, ir tauta, nugalinti vi-
sas negandas, paženklinta vilties ir tikėjimo ženklų, vi-
sais įmanomais būdais kovoja už teisę išlikti, už valsty-
bingumą ir nepriklausomybę.

Dabartis nutraukia paslapties šydą ir nuo kunigo Jus-
tino Lelešiaus — „Grafo“ žuvimo aplinkybių.

Žuvo jis 1947 metų rugsėjo 24 dieną Daunorų sody-
boje, Veiverių kaime, enkavedistams suradus Birutės rink-
tinės štabo slėptuvę. „Grafas“ joje negyveno, atėjo iš
vakaro, ketindamas ryte laikyti šv. Mišias. Šeimininkų
sūnaus liudijimu, apie 7 valandą partizanai per žiūronus
pastebėjo enkavedistus. Paprašę gerai užmaskuoti slėp-
tuvės angą, pasislėpė. Tikėjosi, kad bus tiktai krata. Ke-
turi garnizonai apsupo sodybą. Slėptuvė jiems jau buvo
žinoma. Karininkas parodė: „Vot здies!“ Leitenantas, pa-
varde Puniškis, perskaitė vadinamąją amnestiją, niekas
neatsiliepė. Atvarė šeimininkų sūnų kasti žemės. Iš vidaus
trenkė kulkosvaidžio papliūpa. Tada kareiviai metė gra-
natų ryšulį, ir buvo išmušta skylė. Per ją bandė išlįsti
du partizanai, bet kaip mat juos nušovė. Iš slėptuvės iš-
šoko tik „Stepas“ ir atsišaudydamas leidosi bėgti. Kulkos
jį pasivijo. Į slėptuvę enkavedistai sumetė kokius tris gra-
natų ryšulius. Namiškius privertė iškelti sudraskytus la-
vonus. Jų kūnų dalis prilaikė tik uniformos. Daunorų
sodyboje tąsyk žuvo: „Grafas“ — Justinas Lelešius, „An-
bo“ — Jonas Bulota, „Stepas“ — Jonas Čižeika ir kiti
vyrai.

Stribai parsinešė iš Lelešiaus slėptuvės šventų paveik-
slų. Kai kuriuos atidavė žmonėms, kitus sudegino.

Skausmo kalnelyje kartu su kitais Tautos didvyriais
ilsisi kunigas Justinas Lelešius. Ant ažuolinių garbės var-
tų jo pavardė įrašyta pirmoji. Netoli nuo čia, važiuojant
plentu, akys ieško Daunorų sodybos, kur įvyko tragedija.

Laikau rankose ploną geros plaštakos dydžio ovalinį
bronzos liejinį su Aušros Vartų Marijos atvaizdu. Jis ras-
tas tame susprogdintame bunkeryje. Prieš daugelį metų
jį lietė Jūsų, kunige, rankos. Sako, tą dieną, kai pirmąkart
peržengėte seminarijos slenkstį, Jūs buvote liūdnas. Kaip
sunku aukoti gyvenimą ir garbę Tėvynei, kunige Justinai...

Didžioji dauguma Lietuvos kunigų aktyviai palaikė antibolševikinį partizaninį sąjūdį. Partizanams buvo renkamos aukos: pinigai, maistas, drabužiai. Vyskupas Vincentas Borisevičius per Telšių parapijos klebonus organizavo maisto pristatymą Žemaitijos partizanams. Partizanams daug padėjo vyskupas Pranciškus Ramanauskas. Marijampolės apskrityje, Skardupių klebonijoje kunigas Ylius, kartu su Vytautu Gavėnu — „Vampyrų“, dalyvaujant kapitonui L. Tauniui ir Jonui Pileckui, įsteigė Tauro apygardą. 1945 metų pradžioje kunigas Steponas Rudžionis, Gegužinės klebonas, organizavo partizanų būrį Trakų apskrityje, Žaslių valsčiuje. Nuo jo neatsiliko Čiobiškio vikaras Liudvikas Puzonas ir Musninkų klebonas Alfonsas Ažubalis, Ukmergės klebonas Edvardas Simaška ir Anykščių klebonas Juozas Čepėnas bei daug daug kitų dvasiškių.

Partizanų vado A. Ramanausko — „Vanago“ ryšininkas buvo Varėnos rajono Nedzingės klebonas Zigmąs Neciunskas, slapyvardžiu „Elytė“. Tai buvo nuostabus žmogus. „Jis spinduliavo meile Dievui ir artimui“, — prisimena Irena Stankūnienė ir A. Zalanskas. Tai buvo žmogus, kuris visiškai atsižadėdavo savęs, atiduodavo savo artimui paskutinį kąsnį. Pats dažnai neturėjo ką valgyti. Net sirgdamas, turėdamas temperatūros, važiuodavo į miškus ir kaimų bunkerius teikti partizanams religinius patarnavimus. Patekęs į lagerį, dirbdamas felčerių, kaip begalėdamas gelbėjo kalinius. Jau grįžusį į Lietuvą, kunigą Neciunską per gegužines pamaldas filmavo sovietinė televizija. Sukurtame „dokumentiniame“ filme kunigas Neciunskas... kapojo galvas žmonėms. Dėl šio šmeižto jis labai pergyveno. Jo žodžiai: „Aš nesu nukirtęs galvos net vištai“. Kunigas Neciunskas mirė Kalviuose. Palaidotas Santaikos kapinėse.

Partizanų ryšininkė Anelė Brudnytė-Pinkevičienė su ašaromis akyse prisimena taurų Suvalkijos kunigą Juozą Jakaitį. Jis padėjo partizanams, neišvengė ir lagerio. Ten iš mirties nasrų kunigas ištraukė ne vieną lietuvį. Gelbėjo vaistais ir maistu, stiprino tikėjimą ir viltį. Grįžęs į Lie-

tuvą su palaužta sveikata, kunigas Jakaitis klebonavo Sasnavoje. Mirė ir palaidotas Kudirkos Naumiestyje.

Visokeriopai rėmė partizaninį judėjimą Plutiškių klebonas Antanas Mioldažys. Kunigas Justinas Lelešius buvo artimas jo draugas, o jo sesers Konstancijos vyras buvo Geležinio Vilko rinktinės vadas „Žiedas“ („Kardas“) — Prienų gimnazijos mokytojas Juozas Stravinskas. Nors kunigas Mioldažys nekovojo su ginklu rankose prieš okupantus ir nieko nenužudė, tačiau bolševikų karinis tribunolas apkaltino jį žmogžudystėmis. Nuteisė be įrodymų. Teisme pasakė: „Tu žodžiu daugiau padarei nei ginklu“. Iš tiesų — didelis buvo kunigų įnašas į Lietuvos kovas.

Lietuvos kunigai padėjo partizanams leisti rezistencinę spaudą. Jie taip pat parūpindavo kovotojams fiktyvius pasus, karinius bilietus, metrikus ir kitus reikalingus dokumentus. Vien tik kunigas Pranas Gustaitis, Pašilės klebonas Žemaitijoje, parūpino partizanams daugiau kaip 50 fiktyvių dokumentų. Tai dažnai išgelbėdavo žmonėms gyvybes.

Nuo jaunų dienų, dar būdamas klierikas, kovai už Lietuvos Laisvę ir Teisybę gyvenimą paskyrė monsinjoras Alfonsas Svarinskas, Katalikų Bažnyčios kroniką redagavo vyskupas Sigitas Tamkevičius.

Grįžtame iš vidinės tremties. Laisvėjame. Ir šiandien jie - kuklūs, orūs, susikaupę bažnyčios tarnai — dalina mums išmintį ir laimina duoną, gelbsti nuo dvasios alkio ir padeda auginti gležną Laisvės medį. Jie — su Tauta. Ir Tauta su jais. Neatsitiktinai Lietuvos atgimimo Sąjūdis subrendo ir prasidėjo šventoriuose, o tik paskui minių minios užpildė gatves ir aikštes.

Kopia Lietuva į Taboro kalną. Į Laisvę. Šioje eucharistinėje Tautos kelionėje jie moko mus dorai gyventi, protingai mąstyti. Nes žmogus, kaip pastebėjo Paskalis, yra „mąstanti nendrė“, ir mąstyti galima įvairiai. Stovime ant imperijos dekolonizavimo slenksčio. Politinių pūgų užuovėjose auginame Atminties medį. O į jį vis dar kėsiasi tamsiosios jėgos, panūdę nualinti, nusiaubti, nukapoti šakas ir pakirsti šaknis. Išlieka Tautoje tvirtas

atminties kamienas. Tarsi galingas, visaapimantis Čiurlionio Rex.

Mūsų eisenoje į Laisvę žengia Lietuvos kunigai. Žmonės kartu su savo tautiečiais atvargę okupaciją — su skaudžiais praradimais, kentėjimais, geležine Kristaus kario ištverme, su viltimi — neviltyje išlikti ir išvesti teisybės keliu kitus. Po bažnyčių skliautais saugoję, puoselėję Laisvės, Tiesos, Dorovės idealus. Išmušė Jūsų valanda, sudygo Jūsų kantriai pasėta sėkla. Ažuolai subrandino giles. Auga jauni azuolynai. O patys tvirčiausi lietuviškos dvasios galiūnai šviežiai išskobtais Rūpintojėliais vėl rymo prie Lietuvos kelių. Dabar ir visados.

SESE, PINK VAINIKĄ ŽALIA...

Suvalkijoje, kur blaškos tarpumiškių vėjai, yra gražus Kampinių kaimas. Čia, jaučioje dešimties ha sodyboje, kaimo siuvėjo Kazimiero ir valstietės Elenos Stačiokų šeimoje užaugo septyni vaikai: trys sūnūs ir keturios dukterys.

Aš jauniausia. Man aštuoneri. Mano vardas Ramutė. Aš ateinu iš savo gimtojo Kampinių kaimo, kuris glūdi pasislėpęs tarp Kazlų Rūdos miškų. Aš ateinu ne iš savo vaikystės — jos nebuvo, — o iš žiaurios lietuviškos legendos. Aš turiu tris brolius, tris seseris ir tėvus. Bet mes jau neturime namų — juos išdraskė Rytų slibinas. Mano trys broliai — partizanai, o trys seserys — politinės kalinės. Tėvai slapstosi pavieniui. Mūsų niekas nepriima visų kartu, todėl aš gyvenu savarankiškai. Einu per žmones: pažįstamus ir nepažįstamus. Vieni duoda pavalgyti ir nieko neklausia. Priima nakvoti. O kiti pasiteirauja, ar aš noriu valgyti, ar ne. Atsakau: „Ne...“ Nedrįstu prisipažinti, kad žarna žarną ryja. Kartais mane skubiai pavalgydina ir pasako: „Dabar išėik. Mes bijom rusų“. Labai mielai mane priima vienišos senutės. Jos gyvena bakūžėlėse prie kelių, Pavaišina kuo turėdamos ir sura-

mina. Bet nakčiai aš pas jas niekuomet nepasilieku. Jos tokios senos ir silpnos, — aš bijau, kad jos nenumirtų.

Tikra šventė man būna, kai einu į mišką aplankyti vyriausiąjį brolių. Jis, Jonukas, labai myli mane. Būryje jį vadina „Kovu“. Aš numanau, kur prisilaiko partizanai, bet man vienai ten rodytis negalima. Drausmė. Apygardos vadas „Faustas“ supyktų. Mano pėdomis neturi atsekti priešų šunys. Todėl, prieš eidama miškan, gerai apsižvalgau, kad nebūtų „palydos“. Mano ir brolio pasimatymų vieta — graži pamiškės pievelė. Sutartu laiku aš ateinu į ją ir duodu broliui signalą, kad pavojaus nėra. Tas signalas — mano dainelė. Dainuoju garsiai ir linksmai:

*Išsirpo vasarėlė
Kaip uoga raudona.
Tarp pievų ramunėlių
Tik aš — vieną vieną!*

Atbėga Jonukas, čiumpa mane į glėbį, išbučiuoja. Nusiveda į stovyklą. Visi vyrai džiaugiasi mane pamatę, net vadas „Faustas“ plačiai šypsosi, nors aš maža kaip pelytė, apdriskus ir nušašus. Partizanai — tokie mieli, linksmi — tarsi labai darni šeima. Tokia buvo ir mūsų šeima.

Tėvas — Kazimieras Stačiokas buvo siuvėjas. Amato išmoko per Pirmąją pasaulinę karą, patekęs vokiečių nelaisvėn, ir Prancūzijoje, kur gyveno septynerius metus. Grįžęs į Nepriklausomą Lietuvą, vedė. Motina šeimininkavo namuose. Vyriausioji dukra Stasė (g. 1923), baigusi dvimetę siuvėjų mokyklą, su broliu Algirdu (g. 1927) baigė Marijampolės žemės ūkio mokyklą. Sūnus Jonas (g. 1925), išėjęs pradinį mokslą, jau iš mažens žinojo, kad ūkininkaus namuose. Seserys Birutė (g. 1931), Janina (g. 1934) ir Ramutė (g. 1938) padėdavo tėvams žemės ūkio darbuose.

Šeimoje santykiai buvo labai nuoširdūs. Vaikai buvo mokomi darbštumo ir santūrumo. Dora ir darbas buvo Stačiokų šeimos pamatas. „Niekur nesikišti, jokioms par-

tijoms nepriklausyti",—mokė tėvas. Vaikų paklusnumas, nuoširdumas maloniai stebino kaimynus. Tik viena mokytoja komunistė M., kuri augino neklaūžadas, negalėjo be pagiežos ir pavydo žiūrėti į pamaldžios, darbščios šeimos atžalas. Jos vaikai vėliau ir nuėjo klystkeliais: tapo stribais, degino ir griovė kryžius, vežė į Sibirą žmones.

Baltomis langinėmis, skardiniu raudonai dažytu stogu, Stačiokų namas švietė iš tolo. Sūnus Jonas, vidutinio ūgio, bet fiziškai stiprus ir ištvermingas, pasistatė naują kluoną, užsodino naują sodą, gražiais statiniais aptvėrė sodybą. Nuo šiaurės vėjų sodo pakraštį apsodino eglutėmis. Kieme žvengė jo užauginti arkliai — linksmas iš prigimties, jis labai mylėjo gyvulius. Jaunesni vaikai visur jautė jo globą ir rūpestį. Kelelį, vedantį iš sodybos, visi apsodino vyšniomis. O pagal senojo sodo tvorą puikavosi juosta atlašių ir aukštų maumedžių, kuriuos dar senelis Laurynas Stačiokas pasodino.

Tėvai ruošėsi statyti namus netoli Kauno, todėl buvo paruošta daug statybinės medienos. Jie svajojo su šeimyna išsikelti, o Jonuką palikti šeimininkauti gimtuose namuose. Tėvas visą laiką siuvo — kaimuose siuvėjai labai reikalingi. Vaikams netrūko darbo namuose.

Antroji bolševikų okupacija sujaukė ir šios darbščios šeimos gyvenimą. Sūnus Jonas įsidarbino Jūrės geležinkelio stotyje, nes geležinkelių bolševikai neėmė į armiją. Jis dirbo su arkliais, remontavo geležinkelį. Į politiką nesikišo.

Vieną niūrią 1944 rudens naktį šeima išgirdo triukšmą pas kaimyną Brundzą.

— Turbūt kokie plėšikai,— pasakė Jonas ir paslėpė savo akordeoną rūsyje, po virtuvės grindimis. Pats vėl atsigulė.

Pasigirdo artėjantys žingsniai, kažkas pabeldė į duris. Tėvas atidarė, ir kambarin suvirto stribai su enkavedistais. Žibintuvėliais pasišviesdami, jie šmirinėjo po visus kampus. Pažadino brolių Joną ir, pasodinę kampe ant kėdės, tardė: „Tu banditas! Parodyk banditus!“ Į aiškinimus nekreipė dėmesio.

— Kai varė brolių iš namų,— šiandien prisimena sesuo Ramutė,— jis įsikibo rankomis į langus: „Niekur aš neisiu. Šaudykit, bet neisiu. Aš nekaltas“. Jį spardė ir daužė, bet atplėšti nepajėgė. Tada vienas užtaisė ir pakėlė šautuvą. Jau tikrai būtų nušovęs, bet mama krito priešais: „Jonuti, vaikeliai, pasileisk, tegu veda...“ O mes visi spie-gėm, rėkėm. Brolių, basą ir vienmarškinį, išsivarė. Sesuo per gruodą nunešė rūbus. Juos priėmė, bet apsirengt ne-leido.

Sūnų Joną uždarė Marijampolės kalėjime. Kai tėvas nuvežė maisto, areštavo ir jį. Tardė ruses, jam padėjo lietuvius vertėjas. Tai buvo labai žiaurus ir neteisingas žmogus — viską vertė melagingai.

— Aš tarnavau rusų armijoje,— pasakė tėvas,— ir su-prantu rusiškai. O šitas vertėjas viską iškraipo, meluoja.

Tardytojas liepė vertėjui išeiti, leido tardomajam kal-bėti, tačiau mušė ir kankino. Prisipažinti žmogus neturėjo ką. Po dviejų savaitių tėvą paleido. Joną be bylos ir teis-mo išvežė į Uralo lagerius. Ramutei sunku prisiminti tas dienas, bet negalima jų į užmaršties sutemas gramzdinti. Ji sugrįžta į savo vaikystę:

— 1945 metų vasario mėnesį, viduryje baltos dienos, atvažiavo mūsų šeimą į Sibirą vežti. Niekas nerado na-muose: tėvelis ir sesuo Stasė buvo išėję į Veiverius atsi-imti pasus, mama ir aš buvome pas Ogonius, o kiti vai-kai — mokykloje. Namuose kūrenosi krosnis, kubile kilo užminkyta tešla duonai. Grįžtant mama pastebėjo, kad supa mūsų namus. Sustojome. Staiga pasigirdo sprogi-mas. Iš kamino iššoko ugnies kamuolys, išgriuvo namo kampas ties virtuve. Tai stribai ir enkavedistai įmetė gra-natą į besikūrenančią krosnį. Paskui jie ėmė šaudyti visus gyvulius, gaudyti paukščius, nešti ir krauti į mašinas bei vežimus. Viską išsivežė į Veiverius. Liko tuštutėliai na-mai. Nebegrįžom į juos.

Slinko sunkios kaip švinas okupacijos dienos. 1947 metų kovo mėnesį grįžo iš Rusijos lagerių brolis Jonas. Rado tuščius, išdraskytus namus. Tik atėjęs į Kajackų kaimą, surado jauniausias seseris. Nepažino jos brolio — toks suvargęs ir išbadėjęs buvo.

— Mes gailėjomės, verkėme jo, — prisimena Ramutė, — o jis — mūsų visų, netekusių gimtojo lizdo. Paskiau nusprendė ieškoti išeities, sakė išvažiuosiąs į Klaipėdos kraštą, ten dirbsiąs, sesutes pasiimsiąs, ir vėl visi kartu gyvensią. Nelemta buvo išsipildyti jo svajonėms. Gavome žinią, kad visi keliai jau tikrinami, vėl ieško brolio. Tada jis pasakė, kad antro tokio smūgio neištvers ir geriau mirs savo žemėje. Atsisveikindami mes išverkėme visas ašaras... Jonas išėjo į mišką. Pasirinko „Kovo“ slapyvardį, kadangi grįžo į Lietuvą kovo mėnesį. Brolis Algirdas, nėjęs į okupantų armiją, jau buvo partizanų gretose (slapyvardis „Žiogas“). Abu broliai Kazlų Rūdos miškuose baigė karo mokyklą. Algirdas pakeitė slapyvardį — tapo „Arūnas“. Jis ėjo kuopos vado pareigas, o „Kovas“ vadovavo būriui. Sulaukęs 18 metų, į „Kovo“ būrį įstojo trečiasis brolis Klemensas. 1946 metų vasario 16 d. areštavo seserį Stasę. Ji kalėjo Marijampolėje, vėliau Vilniaus Rasų lageryje dvejus metus. Ji būtų gavusi didesnę bausmę, tačiau jai daug padėjo Veiverių sribas Kęstutis Kuklierius. Jis pažinojo mūsų šeimą, atsiminė, kad mūsų tėvelis visiems veltui siuvo drabužius (ir sribams!), todėl už gera sugebėjo atsilyginti geru.

Išaušo 1948 metų lapkričio 2-ji diena. Broliai Klemensas ir Jonas Stačiokai kartu su Vytautu Kazakevičium — „Kregžde“ atėjo aplankyti brolio Algirdo — „Arūno“ ir jo draugo Algirdo Šimanskio — „Kirstuko“ į jų bunkerį, esantį Kazlų Rūdos miške, netoli Pažerų kaimo. Vyrai pasikalbėjo ir nutarė visi bunkeryje nenakvoti. Atvykusieji naktį praleido po eglių šakom už keleto šimtų metrų nuo bunkerio. Ankstų rytą Jonas — „Kovas“ išgirdo šuns cypimą miške. Vyrai pagalvojo, kad sribai atsekė juos. Norėdami nukreipti persekiotojų dėmesį nuo bunkerio, vyrai traukėsi gilyn į mišką. Jų nesivijo. Nuėję apie 2 km, partizanai išgirdo šaudymą. Bunkerį buvo išdavęs ryšininkas. Susišaudymas truko 10—15 minučių. Abu Algirdai, buvę bunkeryje, pradėjo nelygią kovą. Priešus su kulkosvaidžiu pasitiko Algirdas Stačiokas, o Algirdas Šimanskis naikino dokumentus. Šimanskis tuo metu buvo Birutės rinktinės vadas, o Algirdas Stačiokas — štabo viršininkas. Abu partizanai žuvo. Jų niekinami kūnai kurį

laiką gulėjo ant gatvės Kazlų Rūdoje, o paskui Veiveriuose, prie gimnazijos. Mat, Algirdas Šimanskis mokėsi šioje gimnazijoje, ir tai turėjo būti „pamoka“ kitiems mokiniams. Buvo jau lapkričio 9 ar 10 diena, kai abiejų partizanų palaikus užvertė žemėmis senuose apkasuose už Veiverių, vietovėje, kurią žmonės pavadino Skausmo kalneliu.

Apie Algirdą Šimanskį pasakoja jo sesuo Birutė, gyvenanti Kaune. Gimė jis 1925 m. rugsėjo 4 d. Veiverių valsčiaus Petkeliškių kaime daugiavaikėje (12 vaikų) mažžemio (3 ha) šeimoje. Iš mažens Algirdukas buvo jautrus, ryžtingas ir reiklus sau. Turėjo humanitarinių (laisvai kalbėjo vokiškai) ir meninių gabumų. Ypač mėgo tapybą ir medžio darbus. Gražiai grojo smuiku. Kai reikėjo eiti į svetimą kariuomenę, jis ir jo draugai gimnazistai nusprendė geriau ginti Tėvynę nuo rusų ir vietinių parsidavėlių. Vaikai — broliukai ir sesutės — nematė, kaip išėjo brolis. Bet ir vėliau mama sakė, kad „niekad nematė taip verkiančio tėvelio“. Jie žinojo, kur išleidžia sūnų... Algirdas dažnai lankydavosi tėviškėje su draugais — partizanais. „Visi buvo pasitempę, uniformuoti, gražios išvaizdos vyrai“, — atsimena sesuo Birutė. Broliui žuvus, tardytojas saugumietis pasakė ryšininkei Elytei Savickai-tei, jog „tokie talentai būtų buvę taip reikalingi Lietuvai!“

Iš Šimanskio-„Kirstuko“ dienoraščio:

„...Mes vis dar keliese. Draugai negrįžta — šiandien turėjo pareiti. Nėra ką valgyti. Visiškai. Dar tik rytas, o kur vakaras? Draugas verda arbatą, bet su kuo gersim? Šiandien penktadienis. Rytoj eisim į mano tėviškę. Laukiu, labai laikiu tos dienos, tada linksniau sužibės mano akys, tėviškės alsavimą pajutus. Smarkiau suplaks širdis, jaučiant virpančias mamos lūpas ant savo kaktos... Laisve, Laisve brangioji, kada galėsime vėl tavim džiaugtis?“

Jo žodžiai iš laiško tėvams į Sibirą: „Amžinai liksiu Jums skolingas; kad savo krauju galėčiau nuplauti šią kaltę“.

Artimieji skaudžiai pergyveno 1947 m. rugsėjo 24 d. šešių vyrų žūtį Daunorų sodyboje. Tarp jų turėjo būti ir Algirdas; jis išėjo iš ten tik atsitiktinai, o šeima dar tris dienas nežinojo, jog jis išliko gyvas. Po to Algirdas pas-

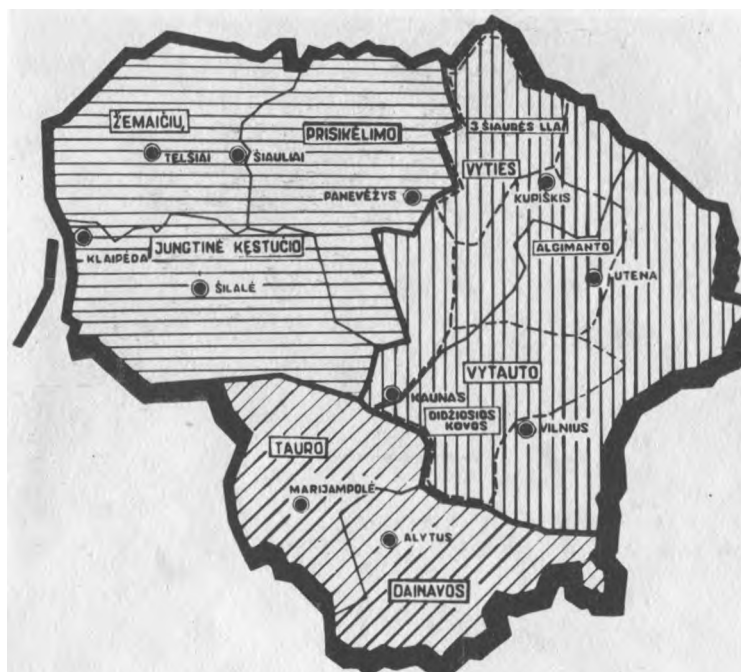
kutinį kartą aplankė tėviškę ir daugiau namiškių nebematė: 1947 m. lapkričio 24 d. juos išvežė į Sibirą, Tiūmenės sritį, o jo dar laukė ištisi metai kovos — jau be gimtųjų namų, tėviškos šilumos.

— Jie kraujo netroško, — prisimena sesuo Birutė. — Kartą priešai „košė“ Kazlų Rūdos mišką. Partizanai traukėsi, slėpdamiesi. Aikštelėje prie medžio rado miegantį kareivį. Šautuvas gulėjo šalia. „Galėjom jo durtuvu jį prismeigti be garso, bet neturėjom širdy keršto ir palikom.“ Kitą kartą partizanai ėjo keliu per mišką. Priešais pamatė ateinančius du rusų kariškius su automatais ant pečių. „Kto idiot?“ — jie paklausė. „Svoji“, — atsakė jiems. Kai visai priartėjo, pamatė, kad nesavi. Partizanų šautuvai buvo užtaisyti ir atsukti į kariškius. Pasirodo, karininkai grįžo iš kaimo. Juos nuginklavo, nuėmė antpečius ir, pasakę: „Tegul jus savi teisia“, — paleido...

Dar vienas epizodas: J. Lukša — „Daumantas“ atvyko į Šimanskių tėviškę. Norėjo susisiekti su Daunorų bunkerio vyrais. Jis paprašė Birutę Šimanskytę nuvykti į Daunorynę. Ji gavo parnešti Lukšai paketėlį. Nešėsi jį, užkišusi už suknutės rankovės. Baimės nejautė. Miestelyje užkalbino stribas: „Atiduok gėlę!“ — „Ko kabiniesi?“. Laimė, jis nepalietė rankovės. Tik vėliau mergina sužinojo, kokius svarbius dokumentus jai buvo pavesta parnešti: „Vaikeli, — pasakė J. Lukša, — jei būtum įkliuvus, — būtų tau po gyslelę ištraukę. Birutei tuomet buvo 14 metų. Partizaninėje kovoje dalyvavo ir paaugliai.

1949 metų kovo 12 dieną į gimtąjį kaimą, paleista iš kalėjimo, sugrįžo Stasė Stačiokaitė. Kovo 24 d. ji nakvojo pas tetą Beleničių kaime. Naktį užėjo stribai, atėmė dokumentus, o rytą, kai Stasė nuėjo jų atsiimti, ją areštavo, nuvežė į Mauručius ir įmetė į gyvulinį vagoną. Išvežė į Sibirą kaip stovi — be rūbų, be maisto. Kęstutis Kuklierius ir vėl buvo sudaręs sąlygas jai pabėgti, tačiau mergina nebėgo: Lietuvoje vis tiek nebuvo jai vietos. Norėtų Stasė ir dabar pasakyti daug gerų žodžių Kęstui, bet jis jau miręs.

Išvežus Stasę, besislapstančios netoli namų seserys, kartu su kitais kaimo žmonėmis, šeštadieniais ir sekma-

Lietuvos partizanų apygardos bolševikmečiu

Tauro apygardos vadas "Faustas" - Aleksandras Grybinas, Šakių mokytojas

Geležinio Vilko rinktinės vadas "Tigras" - Juozas Baltrušaitis (1926—1949)

Tauro apygardos kapelionas "Grafas" - kunigas Justinas Lelešius

Birutės rinktinės, vėliau Tauro apygardos vadas "Rymantas" - kapitonas Jonas Aleščikas

Birutės rinktinės partizanas "Aras" - Vytautas Mikalauskas

Kunigas Antanas Mieldažys su savo motina

Tauro apygardos partizanas "Skirgaila" - Vincas Garmus, gim. 1926 m. Paduoblio km., Balbieriškio valsč., 1991 m. nuotrauka

Partizanė Marytė Liorentaitė-Gražulienė Prienų šventoriuje, prie kryžiaus žuvusiems žiburiečiams, 1990.07.21

Darsūniškio Šaulių bario vadas Pranas Maciulevičius, g. 1921, dingęs be žinios

Partizanas "Lapinas" - Juozas Marcinkevičius

Geležinio Vilko rinktinės partizanas "Viesulas" - Vytautas Marčiulionis

GVR partizanas "Audronis" - Jonas Marčiulionis

Kunigas Boleslovas Ligeika

Anelė Marcinkevičienė - "Klajūnė"

Partizanų ryšininkas "Elytė" - kunigas
Zigmas Neciunskas

Partizanų rėmėjas - kunigas Antanas
Miėdažys

Petras Kazlauskas - "Genys"

Partizanas "Ateitis" - Vladas Šiugždinis

Partizanas "Žaibas" - Albinas Šiugždinis

Partizanų tėvas - Povilas Šiugždinis,
vienas iš Karo muziejaus statytojų

Marijampolės moksleivis Juozas Vitkauskas, vėliausiai išėjęs į partizanus ir žuvęs Miknonyse 1952 m.

Tauro apygardos Žalgirio rinktinės būrio vadas "Beržas" - Petras Jurkšaitis, žuvęs 1951 m. 1944 m. kovo mėn. nuotrauka

GVR bario, vėliau rinktinės vadas "Dešinys" - Kazys Pinkvarta, žuvo Ūtojų

Tauro apygardos Karo Lauko teismo narys "Vilius" - Povilas Vanagas

GVR partizanas "Balandis" -
Algis Gumauskas, žuvęs 1951 m.
Igliaukoje

"Kovo" būrio vasaros stovykla Kazlų Rodos miškuose. Priekyje - "Berželis", stovi
Klemensas Stačiokas, 1950 m.

GVR partizanas "Karaliūnas" - Klemensas Marčiulaitis

Tauro apygardos Birutės rinktinės būrio vadas "Kovas" - Jonas Stačiokas, kuopos vadas "Žiogas" - Algirdas Stačiokas ir kovotojas Klemensas Stačiokas

Partizanas "Kurtas" - Antanas
Karpavičius, žuvęs 1951 m

Grupė Tauro apygardos partizanų. Antras iš kairės Antanas Pužas - "Gintaras"

Partizanų būrio vadas "Patrimpas" - Juozas Petraška. 1947 m. nuotrauka

Birutės rinktinės kovotojai, iš kairės: „Kovas“ - Jonas Stačionakas, „Špicas“, „Perkūnas“ - Algirdas Okombakas ir „Doleris“ - Kazys Ruseckas

Geležinio Vilko rinktinės partizanai. Iš kairės antrasis - „Rytis“ - Pranas Kleiza iš Pakampiškių, Greta - „Lapinas“ ir „Balandis“

Tauro apygardos partizanai, iš kairės: Vytautas Kazakevičius - "Kregždė", Stasys Jaloveckas - "Kiškis", "Mindaugas", neatpažintas, Jonas Stačiokas - "Kovas", neatpažintas, Jonas Aleščikas - "Rymantas" - apygardos vadas

Marijampolės ligoninėje. Pirmoji iš kairės Domicėlė Didžpinigaitytė - "Laimutė", GVR medicinos sesuo, žuvo su "Žiedo" ("Kardo") vyrais 1946 m.

Lietuvos Vietinės rinktinės savanoriai iš Šakių apskrities, Lekėčių vietovės. Iš kairės: Vincas Jurkša-Jurkšaitis, Pranas Bastys ir Petras Jurkšaitis

Vytautas Marčiulaitis - "Vėjelis"

Partizanas Vytautas Kabašinskas -
"Litas"

Tauro apygardos partizanai. Centre su žiūronais - Vytautas Kabašinskas - "Litas",
pirmas dešinėje - Pr. Puidokas - "Žynys", trečias kairėje - Jurgis Gelčys - "Zuikis"

Partizanas "Žynys" - Pranas Puidokas. Žuvo
1948.01.28

Juozas Beinoravičius -
"Gintaras" su bendražy-
giais

Tauro apygardos parti-
zanai. Kairėje Gumaus-
kas nuo Igliskėlių

Partizanai Vytautas Kaba-
šinskas ir Navickas

GVR partizanai. Antras iš kairės - "Šarūnas" - Vytautas Juodis, du dešinieji -
broliai Šiugzdiniai: Justinas - "Žvirblis" ir Jonas - "Anupras"

Geležinio Vilko
rinktinės partizanai. Kairėje -
Klemensas Balt-
rušaitis - "Kurtas"

Prienų šilo partizanai. Priekyje iš dešinės Algirdas Varkala. Stovi - iš kairės antras - Antanas Slavickas - "Kadugys", Marčių lynas - "Lapinas", Kleiza - "Rytis" kiti neatpažinti

Kairėje "Lapinas" - Marčiulynas

Prienų šilo partizanai poilsio metu. Iš kairės - Vincas Bražinskas - "Smauglys" ir Kazimieras Popiera - "Gegužis"

Juozas Beinoravičius - "Gintaras"

Tauro apygardos, Žalgirio rinktinės kovotojai. Dešinėje pirmas priklausęs Juozas Armonaitis - "Triupas", stovi penktas iš kairės Petras Jurkšaitis - "Beržas", aštuntas - Aleksas Povilaitis - "Riešutas"

GVR partizanas Pranas Kaminskas (?) -
"Kovas"

Lietuviai lageriuose. Kairėje partizanų ryšininkas, buvęs stribas Juozas Bajoraitis. Užrašas ant nuotraukos: "Nors gyvenimas išblaškė mus po įvairius kraštus, bet prašau Jūsų, vaikučiai, niekuomet nepamiršti, kad Jus pagimdė motina lietuvė ir auklėjo tėvas, kuris nieko nebodamas aukojosi savo tėvynei. 1955.05.21, Vorkuta"

Būrio vadas Jonas Brazys - "Klajūnas", 1947 m. lapkričio mėnesį dalyvavęs Obšrūtų puolime prie Pilviškių prieš rusų bolševikinius kolonistus

Prienų šilo partizanas Vytautas Stanevičius - "Barsukas". Fotografuotas Omske, 1955 m.

Prienų šilo partizanas Kazimieras Juočys - "Šatas"

GVR partizanas "Robinzonas" - Kučinskas, žuvęs 1951 m. prie Mikališkio

Partizanė "Laimutė" - Domicėlė Didžpinigaitytė. Žuvo 1946 m. birželyje kartu su rinktinės vado "Žiedo" ("Kardo") - Juozo Stravinsko grupe

Ryšininkė "Eglė" - Ona Aukštakalnienė. 1937 m. nuotrauka

Partizanė Albina Stravinskaitė

Partizanė "Ramutė" - Konstancija Morkūnaitė

Partizanė Albina Stravinskaitė ieško brolio kapo. Prie užmiesčio šiukšlyno, už Garliavos

Gražioje ūkininkų Morkūnų šeimoje (Prienų valsčius, Mačiūnų kaimas) užaugo 5 partizanai, iš kurių 4 žuvo. Liko gyva jauniausioji - "Ramutė" - Konstancija (prie-kyje)

Šešių žuvusių sūnų-partizanų motina
Ona Juodienė

Partizanų ryšininkas "Partenijus" -
kunigas Pranas Šliumpa. Sibiras,
1956 m.

Partizanų talkininkė "Palmė" - Anelė
Ruseckienė nuo Skriaudžių, kurios so-
dyboje išliko neišaiškintas Pietų srities
vado "Lito" ("Vilties") - S. Staniškio
bunkeris

Žemės Ūkio akademijos profesorius,
ekonomikos katedros vedėjas kuni-
gas Fabijonas Kemėšis (1879-1954).
Kalėjo Šilutės ir Kemerovo lageriuose.
Palaidojimo vieta nežinoma

Geležinio Vilko rinktinės partizanas Juozas Juodis - "Ungurys"

Dešinėje Albinas Juodis, grįžęs iš lagerių, išėjo kovoti ir žuvo šeštas šeimoje

Tauro apygardos kovotojai. Iš kairės: ryšininkas Vytautas Valiūnas, Vytautas Juodis - "Šarūnas" ir jo brolis Albinas

Partizanas Jurgis Pinkvarta - "Berželis" ir jo sesuo - ryšininkė Marcelė

Algirdas Šimanskis - "Kirstukas"

Stasys Marčiulynas - "Lapinas"

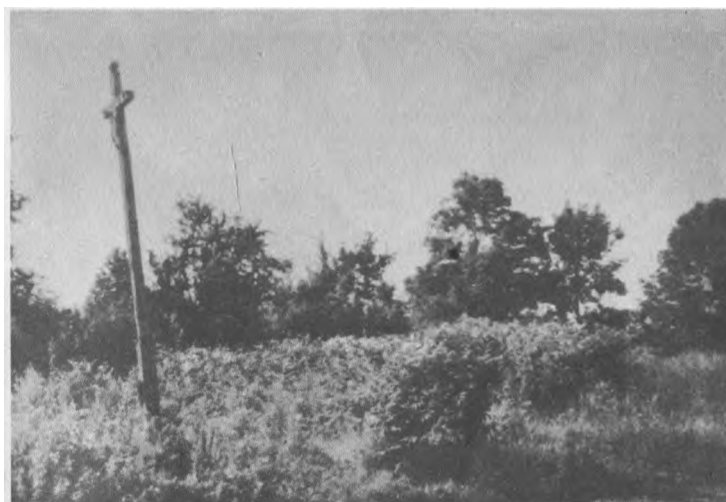
Partizanas Kazys Liaukus, nukankintas provokatorių grupės, perlaidotas į Skausmo kalnelį, Veiveriuose. 1935 m. nuotrauka

Bronius Kazakevičius - "Tigras". Palaikai Skausmo kalnelyje

Rezistencijos dalyvių šeimos tėvai - Konstancija ir Kazimieras Varkalos iš Šaltupio km. (Prienų raj.)

Sudegintos Morkūnų sodybos vieta. Išliko tik kryžius, kuris neužsidegė net apmėtytas benzinu įmirkytais skudurais

Partizanas Jonas Matukevičius - "Danielius" (dešinėje) su broliu

Broliai Matukevičiai su motina - partizanų rėmėja

Partizanų motinos, seserys ir žmonos, atnešę maistą Vilniaus Lukiškių kalėjimo kieme. Priekyje - Makauskienė nuo Pagraizio, stovi iš kairės: neatpažinta, Rimienė ir Elzbieta Išganaitienė iš Būdviečių km., Šilavoto apyl., 1947.04.05

Prienų gimnazistai ruošiasi egzaminams ir miškui. Kairėje - Vaclovas Petraška "Šturmas", žuvęs prie Žuvinto

PAŽYMĖJIMAS

Pažymima, kad laisvės kovotoja talkininke **P a l m ė**, 1951 m., rudenį, ypatingai sunkiu kovos metu, savo sodyboje leido partizanams įsirengti slėptuvę, be to, gerai suprasdama laisvės kovos tikslą, tuo pačiu reikalu padarė įtakos ir kitiems savo šeimos nariams. Slėptuvėje partizanai, be pertraukos, sėkmingai išgyveno 6 mėnesius. Ji viena maskavo slėptuvę ir globojo partizanus: skalbė baltinius, pristatydavo vandenio ir virdavo valgyti. Be jos žinios niekas į slėptuvę neįeidavo ir iš jos neišeidavo. Ypatingai jai teko labai sunkus ir atsakingas darbas žiemos metu, kada, naktį, visus pėdsakus į slėptuvę teko maskuoti sniegu. Nors, tuo metu, jų sodyboje MGB-istų buvo padarytos 3 kratos, tačiau ji ryžtingumo nenustojo ir būdama optimistė, drąsi ir visuomet geros nuotaikos, ji po kiekvienos kratos ne tik padrasindavo savo šeimos narius, bet ir globojamuosius kovotojus gerai nuteikdavo.

Be to, ji pasiryžusi, pagal reikalą ir išgales, talkininkauti ir toliau, iki Tėvynės vėl bus laisva.

Už pasiaukojimą ir parodytą ryžtingumą bei atkaklumą, kovoje dėl Lietuvos Nepriklausomybės atstatymo, laisvės kovotoja talkininke **P a l m ė** yra apdovanota **L a i s vės K o v o s K r y ž i u m i III l a i p s n i o**.

PLSR įsak. Nr.3 § 1, 52.04.15.

Nr.45
52.04.16.

Srities Vadas

už Štabo viršininkas

Partizanų apdovanojimo raštas talkininkei "Palmei"

Vytautas Kazakevičius - "Kregždė". Ilsisi Skausmo kalnelyje

Partizano Jono Kisieliaus - "Aršiojo" kapas Plutiškių kapinėse. Stovi brolis Juozas

Petras Kleiza

Antanas Martinaitis - "Kapsas"

Vladas Kvedaravičius - "Akis". Su-
žeistas susisprogdino

Liudvikas Dabrišius - "Kareivis"
(1912-1945)

Jonas Liorenta

Kazimieras Gudaitis - "Maksimas"

Adolfas Petkevičius - "Švyturys"

Antanas Banislauskas - "Klajūnas"

Jonas Kazla - "Musolinis" (1918-1946), buvęs komsorgas

Bronius Simanavičius - "Serbentas" (1921-1947)

Pranas Rimas - "Berželis"

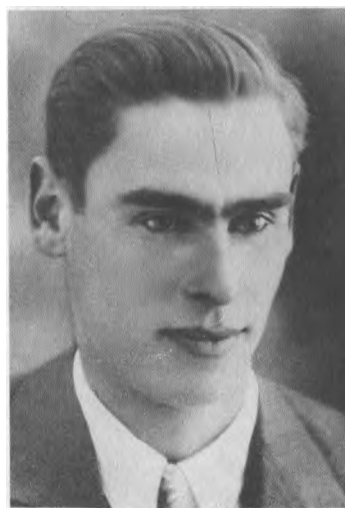
Aldutė Rimaite

Petras Dagilis - "Sakalas" (1929-1947)

Geležinio Vilko rinktinės partizanų rėmėjas, buvęs politinis kalinys Petras Mioldažys, 1965 m. nuotrauka

Jonas Širvila - "Barzda"

Juozas Balčiūnas

...“Tarp pievų ramunėlių - aš
vieną vieną”. Būrio vado “Kovo” -
Jono Stačioko žuvimo vietoje, prie
Judrės upelio, 1956 m. nuotrauka

Kazlų Rūdos miškuose, Agurkiškės kaime, partizanų brolių Stačiokų ir Šakiečio
“Povo” - Jono (pavardė nežinoma) žuvimo vietoje. 1991 m. rugpjūčio 25 d.

Suvalkijos partizanų tėvai - Kazimieras Stačiokas su žmona Elena iš Veiverių valsčiaus, Kampinių kaimo. 1961 m. nuotrauka

Veiveriuose perlaidojami miške provokatorių nukankinti partizanai, 1990 m.

Veiverių Skausmo kalnelio puoselėtoja
Dalia Raslavičienė

Kazlų Rūdos miške, kur apsuptame
bunkeryje žuvo Algirdas Stačiokas ir
Algirdas Šimanskis

Prie partizanų kapavietės Klebiškyje. Iš kairės: Konstancija Stravinskienė, savanoris
Jonas Rimkevičius, Antanas Lukša, Genovaitė Lukšienė ir Stasys Sajauskas

Kazlų Rūdoje net 1991 m. vasarą kai kam "užkliuvo" paminklas, pastatytas nuosavame sodelyje...

Šalia Maurūčių geležinkelio stoties...

Kunigą Svarinską rezistencijos dienos minėjime 1990 m. lapkričio 3 d. sveikina Birutės rinktinės partizanų pagalbininkė Onutė Vyšniauskaitė-Klimčiauskienė

Partizanai perlaidoja bendražygius Balbieriškyje, 1990 m.

Partizanų kovų vietas aplanko Kana-
dos lietuvis Bronius Lunas, 1991 m.

Koncertuoja Alytaus politinių kalinių ir tremtinių choras, 1991 m.

Varkalų sodyboje atidengiamas paminklas Geležinio Vilko rinktinės vado Algirdo Varkalos - "Žaliuko", "Daumanto" atminimui, 1991 m.

Aukščiausioje Taryboje Lietuvos savanoriams koncertuoja Laisvės kovų ansamblis 1991 m.

Rezistencijos dienos minėjimas Marijampolėje, 1989 m.

Pasipriešinimo kovotojų suvažiavimas Kaune, 1990 m.

dieniais eidavo į mišką susitikti su partizanais. Nešdavo maisto — kas ką skanesnio turėdami, vaišino kovotojus ir kartu su jais tyliai dainuodavo liūdnas dainas:

*Tai ošia, tai šlama kažkas paslaptina,
Kam liūdna — tas dainą dainuoja graudingą.
Kary, kodėl ginklas tau rankoj suspaustas?
Tu jo nepaleidi, nors esi nušautas...*

Skirtingi buvo brolių Stačiokų charakteriai. Jonas — optimistas, linksmuolis, švytintis gerumu, besidžiaugiantis net ir mažais dalykais, nenuilstantis sesučių globėjas, o Algirdas — santūrus, rimtas. Buvo labai gražus vaikinąs — garbanotas, taisyklingų veido bruožų. Kai jis nusišypsodavo — atrodydavo taip tarsi dovaną, o ne šypseną, dovanoja. Jauniausias, Klemensas, buvo labai kuklus, pasiaukojantis, jautrus ir mielai užvaduojantis kitus. Net sargyboje stovėdamas, jis neskaičiuodavo valandų. Jeigu reikia, jis budės ir budės!

Visi broliai gražiai dainavo. Visi buvo balsingi lyg laukų vyturiai. Bet užvis dainingiausias jų būryje buvo Povilas Pečiulaitis — „Lakštingala“. Ne veltui pasirinko tokį slapyvardį. Beje, tai tas pats Pečiulaitis, kurį kaip „banditą“ išgarsino pirmąją sovietinę premiją konkurse laimėjęs žurnalistas Antanas Marčiulionis ir kurį ainiams „dokumentiniame“ filme įamžino kino scenaristas Artūras Baublys, apsimetęs užsienio korespondentu jau beauštant Atgimimo aušrai. Jų charakterizuoti partizanų paveikslai tokie „tikslūs“, kad tarsi mikroskopo okuliare belieka tik optinį vaizdą apversti aukštyn kojomis.

Niekada sesuo Ramutė nepamirš paskutinio pasimatymo su broliu Jonu — „Kovu“. 1950 metų liepos 2 dieną, sekmadienį, mergaitė su ryšininku Antanu Keraičiu atvažiavo į Agurkiškės kaimą. Rasotą, gražų vasaros rytą jie stovėjo pamiškėje ir laukė vyrų. Atėjo keliese: „Kovas“, „Perkūnas“, „Povas“ ir kiti. Visi linksmi, veidai švyti. Pusbalsiu gražiai dainuoja:

*Pas tave aš atėjau —
Tokį kelią keliavau...*

Ramutei buvo taip gera su broliu ir jo draugais, kad niekur nesinorėjo eiti. Ji jautėsi kaip jaukiame savo šeimos ratelyje: rodos, vėl jie, visi septyni vaikai, grįžta į išdraskytą lizdą. Vyriausias brolis Jonukas buvo čia pat — linksmas, mielas ir rūpestingas. Stengėsi paslėpti nerimą, bet jį išdavė daina, kurią vyrai, tarsi atsisveikindami, uždainavo:

*Sese, pink vainiką žalią,
Atnešk paslapčia.
Broli, juodą medžio kryžių
Pastatyk nakčiai!*

Vyrai žinojo, nujautė, kas jų laukia. Palydėjęs sesutę į palaukę „Kovas“ tarė:

— Paimk ir išsaugok šias nuotraukas. Mes žūsime. Tai nors jos liks...

Ramutei neapsakomai pagailo brolio. Bet ar išverksi tą gėlą, ar atitolinsi kario lemtį?

1950 metų liepos 3 dieną keturi partizanai — „Kovas“, „Perkūnas“, „Doleris“ ir „Povas“ išėjo iš miško ieškoti maisto. Netikėtai pateko į pasalą. Užvirė nelygios kautynės. Sužeistas „Povas“ (pavardė nežinoma) susisprogdino. „Kovas“ sušuko: „Vyrai, ugnies!“ Jis perbrido Judrės upelį. Sunkiai sužeistas suklupo ant kranto. Išėmė iš kišenių daiktus: dokumentų pluoštelį uždegė, o keletą nosinių ir kryželį, motinos dovaną, padėjo atokiau. Jis buvo ryžtingas, tvirtos valios vyras. Nusišovė pats, bevėlydamas mirti laisvas negu patekti į nelaisvę. Taip ir neteko Jonukui Stačiokui ūkininkauti — jaus sėti ir bėrus žirgus auginti.

Kai žuvo antrasis brolis, seserys Janina ir Birutė buvo partizanų stovykloje, o brolis Klemensas bunkeryje su „Saidoku“ ruošė kažkokius dokumentus ar proklamacijas. Vaikystėje jis rašydavo eilėraščius. Sužinojęs apie brolio mirtį, savo sielvartą išreiškė posmais. Ramutė prisimena eilutes: „Jonuk, Jonuk, kam palikai? Skausme sustingsta lūpos... Kas vakaras už jį maldoj tėvai ir sesės klūpos..."

Žuvusius „Kovą“ ir „Povą“ stribai vežė niekinti į Kazlų Rūdą, po to — į Veiverius, į Kauną. Kur užkasė, tiksliai nežinoma. Jonuko motulė Skausmo kalnelyje kryžiumi gulėdama raudėjo: „Aš per žemės sluoksnį savo sūnelio kaulelius jaučiu...“

Kaimynas Juozas Neverauskas, apžiūrėjęs „Kovo“ žuvimo vietą Agurkiškės kaime, surado partizano paliktas relikvijas — kryželį ir nosines — ir visa tai įteikė jautniausiajai sesutei Ramutei.

Partizanai, žuvusiojo „Kovo“ brolis Klemensas ir seserys pasitraukė iš Agurkiškės miškų ir daugiau į juos nesugrįžo.

Seseriai Birutei apsistojus pas pažįstamus Šakių rajone, į ten 1950 metų liepos 18-sios naktį atėjo brolis Klemensas su kovos draugais. Visi nakvojo rugiuose. Vyrai dar tamsoje išėjo. Mergina liko rugiuose viena. Saulei tekant, rugių lauką apsupo kareiviai. Birutė ėmė bėgti. Kai ją pasivijo kareivių paleistas šuo, ji atsigulė ant žemės. Šuo nieko nedarė, tik bėgiojo aplink ir tampė rūbus. Pribėgęs kareivis uždėjo šuniui pasaitą, o merginą areštavo ir varėsi. Kol vedė iš rugių, mergina galėjo apsispręsti. Ji turėjo nuodų. Nenorėjo pasiduoti gyva — bijojo, kad neištvers kankinimų, išduos partizanų rėmėjus ir ryšininkus. Buvo nepaprastai sunku. Jai atrodė, kad niekada gyvenime nebuvo mačiusi tokio gražaus saulėtekio ir tokių rasotų svariomis varpomis rugių. Nepaprastai norėjo gyventi. Kaip kino filme bėgo mintys. Niekada jau jos nesulauks, nepamatys paskutinis brolis Klemensas ir jo draugai. Visikas taip netikėta. „Užsimerčiau, kad lengviau būtų, pagalvojau: nusišovė Jonukas, — jam valios užteko — turi užtekti ir man“. Sukaupusi jėgas, kai kareivis nusigręžė, ji įdėjo į burną nuodus. Tai buvo popierėlis su milteliais. Burnoje buvo sausa — nebuvo kuo jų suvilgyti. Kai priėjo ūkininko sodybą, ji paprašė atsigerti. Leido nenoriai. Po minutės kitos nuodai ėmė veikti: aptemo akys, dingo jėgos ir sąmonė. Enkavedistai paguldė ją ant kareiviško brezentinio apsiausto ir atnešė į Šakius, kurie buvo čia pat. Gydytojas išplovė skrandį, perpylė kraują. Areštuotoji negreitai atsigavo, jautėsi labai blo-

gai, todėl jos dar nekankino. Po kelių dienų atvežė į Kauno saugumą. Tardė Briuchanovas, vertė Lapatinskas. Kankinimų aprašyti neįmanoma. Gyvybės liko nedaug, bet mirtis neatėjo. Savaitėmis ji negaudavo maisto, nors jauniausioji sesuo Ramutė kiekvieną savaitę vežė žmonių surinktą maistą, pasiskolinusi kitos mergaitės metrikus, kad jos pačios neareštuotų. Metrikus skolinusi Irena dabar gyvena Šančiuose. „Ar atsimeni, Irute, kaip Tu mums padėjai? Mes Tau labai dėkingos“. Seserį Birutę nuteisė 25 metams. Kai perkėlė į kalėjimą, žiemą į pasivaikščiojimus vesdavo labai žiaurus prižiūrėtojas. Mergina norėjo, kad ją nušautų — baigtųsi kančios — todėl staigiu judesiu nuvertė jį nuo laiptų. Deja, nenušovė. Buvo baisesnių dalykų — karceris iki sąmonės netekimo ir kiti kankinimo būdai. Irkuto srities garsieji Taišeto lageriai. Badas. Nepakeliamas darbas. Nė kiek ne geresni Mordovijos lageriai. Grįžo Birutė į Lietuvą 1956 metais.

Janina su broliu Klemensu 1950 metais slapstėsi Prienu krašte. Sesuo (g. 1934) gyveno pas žmones. Partizanas Klemensas su Povilu Pečiulaičiu — „Lakštingala“, vėliau su „Žilvinu“ slėpėsi bunkeriuose. 1953 metais areštavo ir Janiną. Ją ne tik kankino, bet stengėsi išprovokuoti, sužinoti partizanų slaptavietes. Ir ją nuteisė 25 metams. Kalėjo iki 1956 metų Mordovijoje.

Jauniausioji, Ramutė (g. 1938) nuo 8 metų bastėsi pas žmones, tremties ir lagerių išvengė. Keliaujant toliau nuo namų, ypač per miškus, mergaitė labai bijodavo:

— Girdėdavau savo žingsnius ir širdelės plakimą. Ausyse kažkas šnypštavo. To neįmanoma apsaugoti,— kai tu eini ir eini, ir nežinai, kur prisiglausai. Kaip gali jaustis, kai iš 7-nių vaikų būrio lieki vienas, persekiojamas kaip benamis šunelis...

1953 metų vasaros pabaigoje motina atsivedė Ramutę į Ilgakiemio kaimą. Jos užėjo pas Šiugždinius. Čia ji paskutinį kartą matė brolių Klemensą. Jis buvo atvykęs su „Žilvinu“. Po kelerių metų, išsikvietę į partijos komitetą, Ramutei pasakė, kad jos brolis Klemensas likviduotas 1954 metais. Tik kur? Ir kaip?

— „Žilvine“, Žilvinėli,— atsiliepk! Juk Tu gyvas! Tavęs šaukiasi jauniausioji Klemenso sesuo Ramutė. 1955 metais mes su mama ėjom per žmones ir klausinėjom. Išlauže ir Prienų krašte mums sakė, kad Tu žinai, kur ir kada jis žuvo...

Be kaltės kaltieji... Tie, kurių artimieji galvojo, jog turi teisę ginti patys save ir savo Tėvynę. Partizanų Stačiókų tėvai, kad nesukeltų įtarimo, slapstėsi atskirai. Daugiavaikės šeimos tėvas glaudėsi pas svetimus, dirbo įvairius darbus, siūdavo. Miegodavo ant tvarto. Būdavo ir areštuojamas: mušamas, tardomas ir vėl paleidžiamas. Vietiniai sribai Kuklieriai žinojo, koks tai „priešas“, ir jau neimdavo jo. Besislapstančią motiną sugauti būdavo sunkiau. Tačiau žmogus — ne adata šieno vežime — rasdavo.

— Kai žuvo Povilo brolis „Žvangutis" — Jonas Pečiulaitis, tą ankstyvą pavasarį mamą areštavo. Vežė, kad atpažintų, manė, kad Klemensas. „Nepažįstu",— pasakė, nors pažinojo šį vaikina. Paskui ją vežė Ažuolų Būdos link. Pakeliui „Viliuką" užpuolė „miškiniai", o tiksliau — jais persirengę sribai. Tardė išradingai, enkavedistai korė, tampė virvėmis už kaklo, kėsinosi sudeginti ant kūrenamo laužo. Viską iškentėjo motina už savo vaikus, gynusius visų mūsų Motiną — Tėvynę. Nesuminkštėjo budelių širdys — akmenys neminkštėja. Tik kartais ir jos sudrebėdavo... Prisimena — tardė Kauno saugume žydas, mušė žiauriai. Paskui, pažvelgęs į nekaltą auką, pats išsigando: priėjęs paglostė galvą ir tarė:

— Ką aš darau... Atleisk man, Elena...

Trys sūnūs užaugo...

Labai daug motina verkdamo. Ir karštai meldavosi. Kai žuvo sūnūs, motina iki pat savo mirties rengdavosi tik juodais rūbais. Tėvas mirė 1971 metų kovo mėnesį. Motina — 1984 metų birželyje.

Ramutė dažnai lanko Tėvelių kapus ir abiejų brolių žuvimo vietas. Tik ant jauniausiojo, Klemenso, kapo nerymo kryžius, vasarą nežydi gėlės...

Net išdraskytų lizdų neatvėsusį šilumą šildo seserų širdis tolimiausiuose Lietuvos kampeliuose.

Šiandien Ramutė vaikšto Kazlų Rūdos miškuose. Prisimena. Visų savo brolių ilgisi. Regi tolimą savo vaikystę ir mažą mergytę — save — pievoje tarp ramunių. Ir iš metų toumos, iš miško glūdumos atplaukia dainos aidas:

*Išsirpo vasarėlė
Kaip uoga raudona.
Tarp pievų ramunėlių
Tik aš — vienų viena...*

2 d a l i s
PALIŲ VYRAI

Tėvynė nešė sunkų raudonųjų okupantų jungą. Tūkstančiai vyrų, paėmę ginklą į rankas, jau pirmaisiais okupacijos mėnesiais pasklido po visą Lietuvą. Jie neturėjo apkasų ir fronto linijos, todėl kasė bunkerius tėvų soduose ir soduose, ankštose grytelėse ir erdviuose kluonuose. Įrenginėjo slėptuves visur: ir dobiliuose, ir vingrių upelių šlaituose, ir senų piliakalnių skardžiuose. Atsparos taškas kruvinoje kovoje — gimtoji žemė. Bepigu buvo tiems, kurių gimtinės įsupo gūdžios girios, o lygumų žemė — sausa. Tačiau kaip įsikasi į šlapią raistą, kur pasislėpsi po atviru dangumi?

Dešimties kvadratinių kilometrų plote tarp Dzūkijos ir Suvalkijos plyti baigiantis užsimerkti Žuvinto ežeras. Paukščių karalystė. Plūduriuojančios salos. Ir skurdi, žema liūlančių pelkių, vadinamųjų Palių, augmenija. Tęsiasi Palios aplink, užimdamos bene penkis kartus didesnę plotą negu pats jų gimdytojas — ežeras. Prie jų priartėja Amalvos pelkės ir kemsynai. Paslaptingas Palių pasaulis iš tolo primena Nidą. Tik čia, — smenga žemė po kojom ir tyko klastingi akivarai. Kas, be paukščių, čia galėjo gyventi? Gyveno! Čia Lietuvą gynė —

PALIŲ VYRAI

*Man supylė kapą tarp aukštųjų medžių,
Aš guliu be karsto žemėje šaltoj...*

(Iš partizanų dainos)

Diena krypo vakarop. Plūduriuojančioje saloje, iš samanomis užmaskuotų namelių-slėptuvių, išėjo būrelis ginkluotų vyrų ir sulipo į valtis.

— Ar mūsų jau lauks? — pasiteiravo vienas.

— Tvirtai pažadėjo! — atsakė būrio vadas, žvilgtelėjęs į laikrodį. Pro žiūronus Palių pakraštyje dar nieko nesimatė. — Tegul pratinasi, — tęsė, — dabar mums gerų talkininkų reikės.

Valtys ramiai nučiuožė pro šnarančias nendres, per baltų vandens lelijų plotus. Palių partizanai, kurių vienoje vietoje susikaupė pernelyg daug, nutarė išsiskirstyti plačiau, kad priešas neatkreiptų dėmesio. Kuopos pasidalino į būrius. Būriai — į dar mažesnius vienetus — skyrius.

Daug vyrų išėjo kovoti už Tėvynės laisvę iš aplinkinių Zailių, Bambininkų, Žuvinto, Riečių, Aleknonių, Verbiejų, Padovinio, Vytautiškių, Varnupių, Plynų ir kitų kaimų. Visi rado prieglobstį žilagalvėse Paliose. Ir pasklido jie ne tik po Palias ir Žuvinto salas, bet ir įsikūrė gretimose — Amalvės pelkių prieigose bei Žaliosos — Buktos miškuose. Reikėjo daug ką pergaltoti, perorganizuoti, nes priešas kasdien darėsi nuožmesnis, žiauresnis, išradingesnis. Krauju nusidažė skaidrus Bambenos vanduo. Sesių ašaras į Šešupę plukdė Rudė ir Dovinė.

Valtys nosimis įsirėžė į pažliugusį samanų ir kemsynų patalą. Vyrų išlipo ir žąsele, šlumsėdami vandeny iki kelių, patraukė vingiuotu, beveik neįžiūrimu taku. Iki pelkių pakraščio reikėjo nueiti apie 2 kilometrus.

Palių pakraštyje, prigludusi prie neužaugos berželio, vyrų laukė laiba, išstypusi keturiolikos metų mergaitė. Jos partizaniškas vardas buvo „Viltis“.

Artėjančio vakaro vėsa ir pirmoji rimta užduotis nerimastingai virpino mergaitės širdį. Ji stengėsi nukreipti savo mintis kita linkme ir akimis gaudė ežero tolybėse tarp bangų baltuojančias gulbes. Klampiais takais brenančių vyrų dar nesimatė. Tik šimtabalsė paukščių choro giesmė čiurleno virš begalinių Palių. Užliūliuota gimtojo krašto grožio, ji klausėsi ir žiūrėjo, ir visa esybe jautė ją — motiną Tėvynę. Atmintyje blykstelėjo jos pačios — našlaitės — ankstyvoji vaikystė, geros tėvelio rankos. Pas-kui vėl susirūpino, pagalvojusi apie savo dėdę — partizanų vadą „Lokį“, kuris, palikęs šeimą, veda štai Palių liūnais ginkluotus vyrus, turėdamas prieš akis vienintelį

tikslą — šventą kovą už Tėvynės laisvę. „Kiek daug tos viksvos papasakot galėtų, tie uogienojai ir tos suvargę, mažutės pušelės“, — mąstė mergaitė. O toli, kaimo pusėje, pasigirdo armonikos garsai ir ištęsti nerūpestingos pabaigtuvių dainos posmai. „Ar pagalvoja kaimo artojai, kokia jų laukia ateitis — ir kiek daug ji priklauso nuo šių vargo brolių?“ Ji prisiminė jų liūdną dainą:

*O mums vargdienėliams,
Tėvynės sūneliams —
Vien amžinas miegas
Ir šalti kapai...*

Ji vėl prisiminė, kaip kita partizanų grupė kažkur čia, netoliese, po aukštesnėmis eglaitėmis, be karsto užkasė jauną mėlyną partizaną Kostuką Ambrazevičių. Krito jis žiaurioje kovoje su priešu. Ir ilsisi bevardėje Palių salelėje Kostuko galvelė. Po kuriomis eglaitėmis, jau nieks nepasakys, nes tie, kurie laidojo, jau patys žuvo. Nieks nesuras Kostuko kapo, nieks nesužinos, kas tą dainą sukūrė.

Paskutiniai saulės spinduliai atsisveikino su Paliomis. Mergaitė krūptelėjo: vakaro rūke išvydo išnyrančius tvirtus kaip ažuolus, uniformuotus gražius Palių vyrus. Ramia eigastim jie išbrido į pakraštį. Vadas tėviškai pabučiaavo ją į skruostą ir tarė:

— Dabar vesk tu!

Mergaitė išvedė juos į baltą vieškelį. Priėjo pirmąją kryžkelę. Kai pamatė antrąją kryžkelę, partizanai susižvalgė.

— Ar tu nežinai geresnio kelio? — paklausė vadas.

— Aš vedu jus pačiu geriausiu! — atsakė mergaitė.

Vyrai ėmė juoktis.

— Vaikeliuk, mes ne į paradą einam. Mūsų keliai turi būti kuo mažiau pastebimi priešui — antraip mus visus kaip zuikius išklos. Kryžkelėse paprastai sribai tyko.

Mergaitė gerai žinojo visus šunkelius, pamiškių takus ir laukų takelius. Ji laimingai atvedė partizanus į vietą.

Paryčiu, pavargusi, bet laiminga, Aldona grįžo į namus. Jos namai — tai sena močiutės pirklė dzūkiškame Palių pakrašty. Pro ją tykiais vakarais, vos saulei nusi-

leidus, per rūką, lyg iš pasakos ėjo į žygius Palių vyrai. Ir vis juos lydėjo mergaitė „Viltis“. Nerimo, ryžto ir neapykantos priešui kupina širdimi, su kraitele uogoms, bridod ji klampiais kemsynų takais, nešdama partizanams žinias, proklamacijas, šovinius. Stribų panosėje, Krosnoje, vykstant areštams, ji drąsiai nutempė ant pečių sunkią rašomąją mašinėlę.

Kovoje už Tėvynės laisvę ėjo nerimastinga jaunystė. Ir šaltis, ir alkis, ir visa, kas buvo sunku, nugrimzdo į praeitį.

Visi Palių vyrai žuvo.

Ji išliko gyva. Jaunystės vėjų ir audrų nugairintu veidu ramioje Marijampolės gatvelėje gyvena ji — Žuvinto dukra Aldona Sabaitytė-Vilutienė. Partizanų ryšininkė išliko, kad įrašytų į mūsų istorijos knygą Palių vyrų žygdarbius.

Grįžtu mintimis į tas dienas ir žiūriu į gyvenimą Tavo akimis, Aldona. Tu pieši spalvingus savo vaikystės ir jaunystės paveikslus. Pasakodama apie save, kalbi apie JUOS. Tame pasakojime sutelpa viskas: viltis ir svajonė, nerimas ir ryžtas. Kova ir teisybės ilgesys. Didysis žmogaus pasiaukojimas Tėvynei.

— Gimiau 1931 metų kovo septynioliką dieną labai gražiai pavadintame Vytautiškių kaime, Krosnos valsčiuje. Pro dvaro kumetyną tekėjo mažas bevardis upeliukas. Jame dar mano seneliai kumečiavo. Šalia kryžiovosi dideli keliai: vienas jungė Krosną su Simnu, kitas — su Marijampole. Tas kelias — lyg gyvybės arterija. Juo kaimo jaunimas vaikščiojo sekmadieniais: būreliais, poromis.

— Ir rinkdavotės kur nors?

— Taip, dažniausiai pas Daminaičius. Jų ir troba didesnė, ir trobos galas — su grindimis. O svarbiausia — šeimininkas grojo armonika. Du sūnūs ir dukros papildė mūsų jaunimo būrį.

Bevardis upeliukas nerūpestingai bėgo pro skaudžią jų, pokario metų kaimo vaikų, jaunystę. Pasišokinėdamas per mažą miškelį — Giraitę, jis pradingdavo užakusiame ežerėlyje, kurio vardas Ylelis. Paskui, ištrykšdamas iš ežerėlio akių, pro Zailius ir Bambininkus, upeliūkštis atsi-
gaudavo, įpuldamas į Bambenos glėbį. Su ja keliavo į

nuostabų Žuvintą, Suvalkijos perlą. Paliose virto Rude. Toliau išsiliejo Dovinė, kurios netoli Marijampolės nekantriai laukė lygumų gražuolė Šešupė.

Šiandien Vytautiškių kaimas nebe tas. Iš 63 šeimų beliko vos 2,— ir tos kelia sparnus. Kaip daugelį, taip ir šį gražų Lietuvos kaimą prarijo atėjūnų įkurtas sovietinis kolchozas.

Vytautiškių kaimo žmonės niekada nebuvo turtingi didelių ūkių ir didelių pasogų. Nepriklausomoj Lietuvoj, parceliuojant dvarus, čia buvusio dvaro žemes išdalino savanoriams ir kumečiams. Du hektarus gavo ir Aldonos seneliai Janušauskai su gausia devynių burnų šeimyna. Senelis, skaldydamas akmenis, neteko kairės rankos pirštų. Aldonos motina, dėdės ir tetos tarnavo pas ūkininkus. Tokia pati dalia atiteko ir jos tėveliui.

Po ilgų vergovės šimtmečių atkurta Nepriklausomybė tetruko du dešimtmečius, per kuriuos spėjo atsigauti miestai ir pramonė. Žemės ūkio varguoliai, per tokį trumpą laiką nespėjo atitiesti nugarų. Dar tiek laisvės metų būtų prireikę, kad atsistotų vienoje gretoje su Danijos, Vokietijos, Skandinavijos valstiečiais. Deja. Žiauri okupacija atėmė geresnio gyvenimo viltį ir viską apvertė aukštyn kojom.

— Kai į pasaulį atėjau aš,— tęsia Aldona,— tėvelis džiaugėsi, nešiojo ant rankų ir vis kartojo: „Mano dukrelei nereikės vargti. Svetimą duoną neprisieis valgyti“. Neilgai, vos dvejus metus, laikė mane jo stiprios rankos. Lėmtis išplėšė vos dvidešimt penkerių sulaukusį. Veždamas jāvus pas dvarininką Žilinską Dambavaragio kaime susitrenkė galvą į kluono duris ir mirė. Mama, jauna našlė, sugrįžo pas savo tėvus. Čia ir aš augau tarp dėdžių ir tetų.

Devynių metų mergaitės širdin visam gyvenimui įstrigo baisioji 1940 metų birželio 15 diena, kai rusai užgrobė Lietuvą. Mokytoja Radzevičienė su ašaromis akyse pasakė:

— Šiandien, trečią valandą, Raudonoji armija peržengė Lietuvos sieną. Vaikučiai,— tai pati juodžiausia diena mūsų Tėvynei...

Mokytoją su šeima ištrėmė į Sibirą. Raudų ešelonais okupantai inkorporavo Lietuvą į Sovietų Sąjungą.

Didysis mokytojas Gyvenimas mokė Aldutę Tėvynės meilės. Ją gaivino neišsemiamas dainų ir pasakų šaltinis iš motinos ir ypač iš močiutės širdies. Močiutė, sunkiai dirbdama, vargus bevargdama, ne tik maitino ir rengė gausią šeimą. Daržus ravėjo — dainavo, ratelį suko — verkė, prisiminusi, kaip caro žandarai brolius į rekrūtus gaudė.

*Austrai, vengrai, serbai, prūsai,
Rusai, turkai ir prancūzai
Mūsų Lietuvon įlindo —
Turtus plėšia, žemę mindo...*

Nei dienos, nei vieno ilgo rudens vakaro be dainos nepraleisdavo močiutė. Mokėjo mintinai visą Maironio „Čičinską“. Nekeikė ji priešų, nemokė kaip reikia mylėti Tėvynę — tik aidėjo po namus jos aiškus, skambus balsas Vaičiaičio, Kudirkos, Maironio žodžiais apie Kęstutį ir Birutę, apie didįjį kunigaikštį Vytautą, triuškinusį kryžiuočių galybę, apie žandarus, kazokus, ir apie brolius, vargstančius lenkų okupuotame Vilniuje. Gyvenimo negandos spaudė, o senoji dzūkė, Aldonos senelė Ieva Janušauskienė, dainavo:

*Lietuva brangi, numylėta,
Kada Tau laisvė užtekės?
Oi daug jau ašarų išlieta,
Ar dar ilgai kentėt reikės?*

Kritusių vardai ir vietovių pavadinimai amžiams liks Lietuvos istorijoje. Iš žmonių atminties prisikelia Vytautiškių tragedija. Padovinio tragedija. Dovinės, Dybakalnio, Tarašiškių, Liepakojų mūšis. Bambininkų kautynės, Buktos mūšis. Susidūrimai, susišaudymai, pasalos. Legendinės partizanų kovos per vadinamųjų Palių „valymus“, kurių buvo net trys: 1945 metų balandyje, birželyje, rugpjūtyje.

Šios tragedijos prasidėjo vos frontui persiritus į Vakarų. Lietuvoje pasklido Vetrovo divizijos smogiamieji būriai. Neaplenkė jie nė vieno kaimo ar miestelio. Pir-

mosios aukos Krosnos valsčiuje buvo visai nekalti, savo kasdieninį darbą dirbantys, Naujavalakių kaimo vyrai. 1945 m. balandžio 18 dieną iš NKVD štabo, apsistojusio Vartų kaime pas Juškauską, būrys kareivių pasklido po apylinkes. Radę Naujavalakiuose malkas kertančius vyrus, juos areštavo. Sakė, jog varo į štabą. Tačiau, pasivedėję keletą šimtų metrų, liepė gultis ant žemės. Visus sušaudė. Taip žuvo tėvas ir sūnus Cižauskai, Janušauskas ir Kričėnas.

Tuo metu miškuose, Paliose, krūmuose jau slapstėsi ir ginklavosi vyrai. Formavosi reguliarūs partizanų būriai. Netoli kaimo, prie Žaliosios girios, apsistoję partizanai išgirdo, kas dedasi Naujavalakiuose. Atskubėję į egzekucijos vietą, paleido į žudikus automatų salves. Užvirė atkakli kova. Joje žuvo pirmieji Palių—Žaliosios vyrai: Vitas Pauža, Juozas Rėkus, Juozas Barulis, Juozas Šmitas ir Juozas Lepšys. Partizanų kūnus priešai nuvežė į Krosną ir niekinamus laikė ant gatvės grindinio prieš sribelnyčią. Vėliau užkasė griovyje netoli Sakalausko šulinio. Praslinkus daugiau kaip keturiasdešimčiai metų, 1989 m. ten pastatė kultūros namus. Likę savieji norėjo perlaidoti į Krosnos kapines, bet veltui.

Kovoti su priešais į Palias ėjo dešimtys ir šimtai artojų, mokytojų, gimnazistų, studentų — visi, kam buvo brangi Tėvynė. Pagal savo įsitikinimus ir gyvenimo būdą žmonės pakliuvo į skirtingas barikadų puses. Žinomi girtuokliai, palaidūnai, veltėdžiai ir karjeristai puolė okupantui tarnauti ir didžiavosi jiems suteikta galia. Ne veltui kaimas dainavo:

*Daugel Lietuvos sūnų
Eina pėdomis šunų!..*

Padovinės tragedija: 1945 metais, per Sekmines, keturi kaimo vyrai: šešiolikmetis Jonas Vyšniauskas, penkeriais metais už jį vyresnis brolis Juozas, kilę iš Gudupių kaimo, Valinskas iš Naujakiemio ir Žilinskas iš Padovinio dainuodami ėjo į šokius iš Lietuvininko Juozo ūkio, kuriame Jonas Vyšniauskas bernavo, į kitą to paties kaimo pusę, už upės. Kelyje sutiko Liudvinavo sribus: Karpa-

vičių, Strolį, Omercą. Stribai buvo ne tik ginkluoti, bet ir girti. Sustabdė vyrus, pradėjo kabinėtis:

— Išsiskirstyt! Sustot po du!

— Vyrai, mes einam savo keliais, o jūs eikit savo,— mėgino gražiuoju išsilaisvint sulaikytieji.

— Jūs banditai!

— Ne! Mes tarnaujam pas žmones, čia pat, netoliese, gyvenam...

— Jot ir matj, jūs neginat liaudies, jūs ne su mumis — tai prieš mus!

— Sušaudyt liaudies priešus!

Tragediją iš savo namų stebėjo gyvenantis prie kelio ūkininkas Žemaitis ir jo duktė Petrutė. Gyvas išliko liudininkas Žilinskas.

Broliai Vyšniauskai prašėsi:

— Nešaudykit, vyrai!..

— Nereikia... Palikit gyvus... Mes nieko blogo niekam nepadarėm.

— Mes viską galim! — bliovė kaip žvėrys stribai.— Mums Stalinas leido!

— Būkit lietuviai...

Stribai pakėlė automatus. Šaudė stovinčius vyrus. Juozui Vyšniauskui kulkos suvarpė krūtinę. Valinskui — per vidurius. Jis vežamas mirė. Žilinską kulkos aplenkė. O Jonui Vyšniauskui peršovė petį. Jis būtų likęs gyvas, bet prišokęs Strolys jaunuolį pribagė.

Žuvusiųjų sesuo Petrutė Vyšniauskaitė už brolių nužudymą padavė stribus į teismą. Stribas Karpavičius prigrasino iššaudyti liudininkus. Ūkininkui Lietuvininkui, pas kurį tarnavo nužudytasis Jonas Vyšniauskas, saugumiečiai pasiūlė 2 metus kalėjimo už liaudies gynėjų „šmeižimą“. Nors buvo atlikta lavonų ekshumacija ir medicininė ekspertizė kapinėse, tačiau niekas negirdėjo, kad stribai būtų buvę nuteisti. Du iš jų nuteisė Dievas: Strolys pateko po mašina, Karpavičius užsimušė motociklu.

Stribas Omerca tebėra gyvas. Gyvena Liudvinave.

Brolių sušaudymo vietoje Albinas Vyšniauskas pastatė kryžių. Padovinio apylinkės tarybos pirmininkas Meizneris kryžių nuplovė ir, žmonių liudijimu, parsivežęs sukūreno.

Tragedijos vietą šiuo metu žymi stilizuota kryžiaus pavidalo ažuolinė stela.

Pirmąją Atgimimo vasarą Marijampolės politinių kalinų ir tremtinių grupė nutarė perlaidoti pokario aukas į kapines. Jie kasinėjo Dybakalnį, kuris nuo prancūzmečio vadinamas „Kančių kalnu“. Vietiniai gyventojai prisiminė, kaip čia prieš 1945 įmetu Kalėdų šventės rusų kareiviai šaudė atvežtus žmones. Rytojaus dieną rado sustingusias kraujo putas ir 7 lavonus. Jų neleido užkasti — taip ir liko po sniegu. Tik pavasarį, kai pradėjo dvokti, iškasė duobę ir kapliais suvertė. Spėjama, kad tai buvo kaliniai iš Marijampolės kalėjimo. Perlaidojant buvo rastos negausios relikvijos — dėžutė nuo vaistų „Sanitas“, parkeris, įvyniotas į popierių, kuriame matėsi išblukusių lietuviškų žodžių pėdsakai, sagos, sukietėjusios ir sudulėjusios drabužių dalys.

Priešui nepavyko paklupdyti tautą ant kelių. Į Palias ėjo vyrai. Jie kovojo iki paskutinio kraujo lašo, bet okupantui nevergavo. Grindinio akmenys glaudė išniekintus didvyrių kūnus. Žiema dar labiau apsunkindavo partizanų dalį. Šaltis ir drėgmė skverbėsi iki kaulų. Pėdsakai sniege išdavikiškai rodė priešui kelią. Tik kaimo šunės ir miško kėkštai buvo patys ištikimiausi partizanų draugai. Apie perspėjantį šunų lojimą — vienokį, artinantis partizanams, ir kitokį — sribams,— žinojo visi kaimo žmonės. O artimas partizanų stovyklos kaimynas kėkštas visada reksmingai pranešdavo vyrams, kad į Palias įkėlė koją svetimas žmogus.

Pokario metais Marijampolės apskrities teritorijoje veikė keturios Tauro apygardos rinktinės. 1947 metų rudėnį jose buvo apie 500 ginkluotų vyrų. Rinktinės buvo pasiskirsčiusios veiklos zonas keliuose valsčiuose.

Marijampolės, Kalvarijos ir Liudvinavo valsčiuose veikė Vytauto rinktinė. Jai vadovavo „Vampyras“ — Vytautas Gavėnas. Kartu kovojo jo tėvas ir sesuo. Rinktinės štabo viršininkas buvo „Plunksna“ — Mykolas Žilionis, žvalgybos skyriaus viršininkas „Oželis“ — Lietuvos karininkas Albinas Ratkelis, sanitarijos skyriaus viršininkė „Aušrelė“ — Anelė Senkutė.

Geležinio Vilko rinktinė siekusi Palių apylinkes, daugiausia veikė Igliškėlių, Sasnavos ir Veiverių valsčiuose. Rinktinės vadas 1948 metų pradžioje buvo majoras Algimantas Varkala — „Daumantas“, anksčiau vadinęsis „Žaliuku“. Rinktinės štabo žvalgybos skyriaus viršininkas buvo „Tigras“ — Juozas Baltrušaitis, kilęs nuo Šilavoto.

Žalgirio rinktinė buvo įsikūrusi itin miškingoje Kazlų Rūdos valsčiaus teritorijoje, taip pat apėmė Šakių apskrities Barzdų ir Jankų valsčius.

Ketvirta rinktinė — Birutės, kuri siekė ir Kauną.

Žuvinto Paliose prisilaukę Geležinio Vilko ir Vytauto rinktinės vyrai nuolatinį ryšį tarp savęs palaikė per išlikimus ryšininkus — apylinkių gyventojus. Dažniausiai tai buvo mažiau įtartinos „uogautojos“ — Aldona Sabaitytė — „Viltis“, Albina Stasiulevičiūtė — „Pušėlė“, Antanina Akelaitytė, Birutė Matusevičiūtė, Onutė Pečiulytė ir kitos.

Kasdieninį sunkų kovotojų gyvenimą lydėjo ne vien griežtas dienos režimas, — buvo jame ir švenčių, ir vestuvių. Ryšininkė „Viltis“ pasakoja:

— 1946 metais Krosnos valsčiuje į vestuves Saltininkų kaime buvo pakviesti ir Palių vyrai. Jie vaišinosi atskirame kambaryje, laikydamiesi konspiracijos. Bet kaip ištvers jaunos širdys nesilinksminę? Sugalvojo — padarė. Apsirengė pamergių tautiniais rūbais. Kiti — nuometus užsidėjo. Labai tiko, nes „Liepos“ skyriaus visi vyrai buvo neaukšti. Leidosi šokti. Ir atsitik tu man taip: į vestuves sugužėjo ir nekviesti svečiai — Krosnos stribai. Jie lydėjo prievolių agentus — Dulskį ir Anskiūtę.

Pasivaišino Dulskis ir panoro pašokti su „lietuvaite“. Pataikė išvesti „Liūtą“. Šoko jis polką su aršiausiu Krosnos bolševiku.

— Griežiau dantimis mintyse. Nupilt nieką vietoje... Tik sveikas protas sulaukė, — rytojaus dieną dalinosi vestuvių įspūdžiais „Liūtas“ — Juozas Navickas.

Įdomiai Palių vyrai švęsavo Juozines. Juozų — kiekviename būryje — vos ne pusė kovotojų. O „Liepos“ skyriuje — visi Juozai ir vienas Oskaras. Tekdavo tą dieną Palių ryšininkėms šeimininkauti, vaišinti, budėti ir atlikti dar daugelį numatytų ir nenumatytų darbų.

Juozinės — ankstyvas pavasario metas, kai dar pašalas neišėjęs, o naktimis gerokai gnaibo šaltis. Palias dengia plonas, vos užsitraukęs, blizgantis kaip veidrodis ir aštrus kaip stiklas ledukas. Takelis tokiu leduku iki Palių stovyklaviečių — mažiausiai du kilometrai.

— Ir brendi, ledas lūžta,— pasakoja Aldona,— grimzti iki kelių, kol atsistoji ant seno, tvirto ledo. Kojos — kaip ugnį. Vėl trauki jas į viršų. Eini. Kaipgi neisi? Kaip nepasveikinsi jų — aukojančių gyvybes už Laisvę? Pagaliau, kas žino, gal paskutinės Juozinės...

— Pabandyk nenueit,— pritaria kita ryšininkė, Birutė,— lepūnėle išvadinsi!

— Tą dieną stengdavomės ką nors naujo, neregėto ir netikėto jiems dovanoti,— prisimena Aldona.— Mūsų moterys išsiuvinėdavo gražius trikampus — su trispalvėmis ir staugiančiu geležiniu vilku. Užsiūdavom ant rankovių. Atributas naujai uniformai būdavo ir lietuviškos sagos.

Po sveikinimų, linkėjimų ir kuklių vaišių visada skambėdavo daina. Graži, partizaniška. Linko nendrės, kai užtraukdavo „Sakalas“ — Vytautas Sikarskas:

*Nebijau aš žūti mylimoj Tėvynėj,
Čia linguosiu žiedu, kvepiančiu laukuos,
Man čirens prie kapo pilkas vyturėlis,
Mylima mergelė gegulė kukuos!*

Ne liūdesys užpildydavo vyrų širdis, bet ryžtas ir nauja jėga, kelianti į kovą už Tėvynės laisvę.

Nuotaika trumpam sugesdavo tik tuomet, kai Vincas Bubnys — „Boksas“ išburdavo iš rankos tolimą kelionę „į užsienį“ arba nesugrįžimą iš kovos lauko. Kai susirėmimai dažnėjo, aukų skaičius ėmė didėti,— „Boksas“ atsisakė burti. Vincas Bubnys — buvęs Marijampolės kaulėjimo prižiūrėtojas, išlaisvino politinius kalinius ir su jais atėjo į Palias. Pasirinko „Bokso“ slapyvardį. Kažin, ar išbūrė jis tragišką savo likimą, bet apie tai, kas nutiko jam, „Uosiui“ ir „Vilkui“ Išlandžių kaime 1947 metų gruodį, papasakosime vėliau.

Dabar — eina vyrai į žygius iš Palių. Diena dienon brenda kemsynais, plaukia valtimis. Pasitaiko, kad laimė

neaplenkia partizanų net pačiais beviltiškiausiais atvejais. Grįžta po mūšio kovotojas „Naras“ — sušlapęs, sukaitęs, rodo draugams savo milinę:

— Manęs net neįdrėskė. Kulkos vis paskliundom, paskliundom. Štai milinė visa sušaudyta — trisdešimt devynios skylės. Ar ne stebuklas?

Netikėčiausiomis aplinkybėmis Apvaizda išsaugojo ir kovotoją „Akuotą“ — Antaną Naruševičių. Tai įvyko bene per pirmąją Palių valymą — 1945 m. balandžio mėnesio 23 d. Stribai ir rusų kareiviai ėjo grandimis, vienas prie kito. Vyrus apsupo. Trauktis nebuvo kur. Liko viintelė išeitis — atsiduoti Dievo valiai arba pačiam nutraukti gyvybės siūlą. Priešas buvo čia pat, kai „Akuolas“, tarsi kažkieno liepiamas, puolė į kemsyną, paniro ir ant galvos užsitraukė pirmą pasitaikiusį gailių ir samanų kupstą. Ant to kupsto tučtuojau žengė kareivio koja... ir nuėjo tolyn. Viskas nurimo. Likimas šį kartą partizanui buvo palankus. O paežere gilyn į mišką bėgo partizanas Albinas Liudžius. Jį sužeidė. Negalėdamas toliau eiti ir nenorėdamas gyvas patekti į priešo nagus, jis susiprogdino. Išėję į kaimo pakraštį, enkavedistai gyrėsi, kad nušovė banditų vadą. Žmonės naktį ėjo į Palias ieškoti lavono. Atrado. Palaidojo ant aukšto protėvių kalnelio Kumečių kaimo kapinėse. Ir ošia partizanui jaunos, vėjų lankstomos pušys, o šalia snūduriuoja gimtosios Palias.

Vienas kartas nemelavo ir narsiajam „Akuotui“, įvyko arši kova prie Riečių kaimo. „Akuotą“ sunkiai sužeidė. Mūšio įkarštyje draugai nepastebėjo. Vėliau, kai kova nutilo ir visi susirinko į sutartą vietą, tuoj pasigedo kovos draugo. Laukė sugrįžtančio — veltui. Ryte pasklido vyrai po Palias, ieškojo ir nerado. Buvo žinoma, kad ir enkavedistai jo nepaėmė. Narsus kovotojas liko amžiams ilsėtis Palių platybėje.

Slinko audringos ir tamsios okupacijos dienos, nusi-nešdamos amžinybėn tai vieną, tai kitą kovotoją. Nutildavo tada kalbos ir juokas Paliose. Susimąstydavo vyrai, iki smulkmenų aptardavo kiekvieną nesėkmingą žygį ir vėl eidavo sunkiu Laisvės kovų keliu. Vėl jų laukė griežtas dienos režimas, pratybos, žygiai ir trumpos atokvėpio

valandėlės. Tada savo gražiu, stipriu balsu „Sakalas“ užtraukdavo pamėgtąją:

*Išėjom vieną vasarą ir jau daugiau negrįšim.
Žydės vosilkos mėlynai, bet mes jų nematysim.*

Tai įvyko prieš didįjį Palių valymą, 1945 m. liepos 13 d. Vieliniai komunistėliai nėrėsi iš kailio, stengdamiesi įsiteikti naujajai okupacinei valdžiai: išdavinėjo bunkerius, sudarinėjo tremiamųjų sąrašus. Partizanų perdaug nebijojo, kadangi šių vietų kovotojai, prieš likviduodami kokį nors niekšą, įspėdinėdavo jį ne tris kartus, kaip buvo įprasta, bet net iki dešimties kartų.

Vieną vakarą „Lokio“ — Remeikio grupė: 4 ar 5 partizanai užėjo pas žinomą Simno apylinkių skundiką. Griežtai įspėjo šeimos narius iki ryto neišeiti iš namų, o patys pasitraukė Žuvinto link. Vos jiems išėjus, niekšai pranešė stribams. Švintant ant Žuvinto ežero kranto partizanus pasivijo pirmosios kulkos.

— Lipkit į valtis, aš pridengsiu! — sušuko „Lokys“. Jis turėjo sunkųjį kulkosvaidį. Priešo ataką atmušė. Tačiau jį patį sunkiai sužeidė į vidurius. Partizaną Jurgį Krušną nukovė.

Vyrai persikėlė per ežerą dviem valtimis. Apsistojo Paliose. Vieną valtį perpjovė pusiau. Iš jos padarė kars-tą. Kranto sausumėlėje palaidojo kritusį draugą.

Sužeistas „Lokys“, labai nukraujavęs, sukandęs dantis, dejavo. Keliolika kilometrų jį, sužeistą, kovos draugai nešė per Palias. Kumečių kaime susirado pastotę, atvažiavo pas ryšininkę Marčiukaitytę, kuri nugabeno į Marijampolės ligoninę. Čia darbavosi medicinos seserys — partizanų ryšininkės buvo galima pasitikėti ir gydytojais. „Lokį“ operavo patyręs chirurgas.

Nežiūrint visų pastangų, partizanas mirė ant operacinio stalo. Jį palaidojo su pagarba, prisilaikydami konspiracijos, senose Marijampolės kapinėse. Laidotuvėse dalyvavo Lietuvos patriotai — medicinos darbuotojai ir kunigas. Sužinojusi apie dėdės žuvimą, Aldona tvirtai nusprendė eiti partizanų takais.

Ir ėjo. Močiutė nedraudė. „Aš melsiuos, vaikel, kad Dievas jums padėtų. Tik nebūk per daug drąsi“. Ji pažinojo savo anūkę: ko jau ko — drąsos Aldutei niekada netrūko. Kaip ir daugelis partizanų krašto paauglių, ji norėjo matyti laisvą savo Tėvynę ir nuo pat pirmųjų okupacijos dienų jautė didžiulę neapykantą pavergėjams. Jos, Krosnos progimnazijos keturiolikmetės, penkiolikmetės mokinukės, demonstratyviai, išdidžiu gedulu pažymėdavo kiekvieno partizano žuvimą jų pačių sugalvotu būdu: įsirišdavo į plaukus juodą kaspinėį, kurio galuose įsiūdavo tris siūlelius: geltoną, žalią ir raudoną. Greitai jų mažą gudrybę pastebėjo stribas Simonaitis (jis ir dabar valkiojasi Krosnoj). Išpūtęs pragertas akis, stribas šaukė:

— Banditės! Kada liausitės savo juodus kaspinus nešiot?

— Nešiosim ir trispalvius. Ne tik kaspinus, bet ir vėliavas! — atšovė Aldona. — Ateis laikas...

O priešui Palios buvo kaip krislas akyje. Enkavedistai, padedami vietinių stribų, jau buvo sunaikinę Liepajų partizanus, Kalniškės „Lakūno“ būrį, Žaliosios girioje besislapstančius Vartų kaimo vaikus, o Palių vyrai tvirtai laikėsi ir užpulti padarydavo priešui didžiulius nuostolius. Nepasisekė jiems įveikti partizanų ir Bambi-ninkų mūšyje — vyrai prasiveržė iš apsupimo.

Daug kartų priešai tykojo pasalose, ieškojo partizanų slaptų takelių Žuvinto prieigose ir pačiose Paliose. Susekti, kur slepiasi Šarūno būrio partizanai, niekaip nesisekė nei vietiniams stribams, nei kitiems išdavikams ar provokatoriams.

Ir prasidėjo karas Paliose. Legendomis išgarsėjusi Palių gynyba.

Buvo 1945 metų rugpjūčio pradžia. Sekmadienis. Gražus oras, valstiečiai vežė rugius į kluonus. Partizanai gyveno Kiaulyčkampy ir kitose neprieinamose ežero salose. Ryšys su kaimais dėl nuolatinių rusų pasalų buvo nutrūkęs. Partizanai nežinojo tikros padėties ir nesuprato, kas darosi. Jie manė, kad rusai iš Vokietijos fronto atitraukia savo kariuomenę į Rusiją. Vyko didžiulis karinių dalinių judėjimas. Prie ežero ir Palių buvo sutrauktos milžiniškos pajėgos: šarvuočiai, lengvosios patrankos,

net lėktuvai, gausybė sausumos kariuomenės. Vietiniai gyventojai, pamatę pavojų, pakabino baltas paklodes — davė ženklą, kad vyrai pasitrauktų. Partizanai dar vis nepatikėjo, kad šitokios jėgos sutrauktos ant jų galvų. Dėl visa ko jie užsimaskavo ir laukė, kas bus.

Virš Palių visai žemai ėmė skraidyti žvalgybinis lėktuvas. Ir čia atsitiko tai, ko niekas nenumatė. Neišlaikė vieno partizano nervai. Jis pradėjo šaudyti į lėktuvą ir išdavė slaptavietę. Žvalgybinis lėktuvas nuskrido. Prasidėjo tikras karas. Pradžioje rusai atidengė pragarišką artilerijos ugnį. Pasipylė įvairių rūšių pabūklų salvės. Patrankų, net katiušų atakos. Paskui priešas atakavo iš oro — mėtė bombas ir pylė kulų liūtį iš kulkosvaidžių. Maišėsi dangus su žeme. Žmonės krante drebėjo iš siaubo.

— Klaupėmės ir meldėme Aukščiausiąjį pasigailėti partizanų ir mūsų,— prisimena Aldona.— Kad tik greičiau baigtųsi šis pragaras.

Košmaras, panašus į pasaulio pabaigą, Žuvinto Paliose vyko visą dieną ir tęsėsi iki gilaus vidurnakčio. Po artilerijos šturmo ir lėktuvų atakų priešas į mūsų metė sausumos kariuomenę.

— Ėjo kareivis prie kareivio, iš paskos varomi savųjų. Ėjo ir vis klupo, skendo, grimzdo. Rusai negailėjo žmonių: kiti stačia galva vertėsi per jų lavonus, o dar kiti plaukė valtimis. „Mačiau viską iš tolo,— tęsia Aldona,— partizanų pašautos pilnos kareivių valtys nėrė į dugną. Lemties valia įvyko neįtikėtinas dalykas — dauguma Palių vyrų išėjo iš šio apsupimo. Iki šios dienos neaišku, kas juos išgelbėjo: ar malda, ar vado sumanymas, ar kažkas išvedė slaptu takeliu iš Palių. Pagrindinės partizanų jėgos atsitraukė, palikę kritusius kovos lauke.

Kautynėse žuvo 12, kitais duomenimis — 17 partizanų. Bolševikų — daugiau kaip du šimtai. Į šį skaičių neįeina kareiviai, nugrimzdę į dugną pavieniui ir paskendę su valtimis.

Išaušus kruvinam rytmečiui, nesigirdėjo partizanų šūvių. Likę gyvi enkavedistai ir stribai braidžiojo po Palias, rankiojo savųjų ir partizanų lavonus: visus vienodai rišo virvėmis už kojų ar kaklo ir vandeniui traukė į krantą. Čia prasidėjo lavonų rūšiavimas. Atskyrę savuosius, iš parti-

zanų lavonų iki valiai išsityčiojo. Po to atvarė pastotes, nuvežė į Simną ir paklojo ant gatvės grindinio akmenų.

...Baigiasi antrasis tūkstantmetis po Kristaus gimimo. Jau ne mūsų atmintyje, o tūkstantmečių sandūroje, nedideliame Dzūkijos miestelyje — Simne — guli dideli mažos Tautos sūnūs. Palių milžinai. Ne išniekinti, o pelnytos šlovės ir pagarbos apgaubti,— nes prieš Juos galvą nulenkę teisingiausia vertintoja — ISTORIJA.

Keletas žuvusių Palių vyrų išvengė gatvių patyčių. Žmonių surasti ir slapta Gudupių kaimo kapinėse buvo palaidoti partizanai: Vladas Gavėnas („Vampyro“ brolis, g. 1917), Sigitas Melnikas (g. 1927), Vincentas Boruta (g. 1922), Teofilis Liutkevičius (g. 1923), Alfonsas Kartulis (g. 1922) ir Nežinomas brolis. Visų žuvimo metai 1945.

Kautynės prie Buktos miško įvyko 1947 metų kovo 19 dieną, partizanams susidūrus su sribais. Mūšyje žuvo būrio vadas Juozas Rašytinis — „Šarvas“. Jis pridengė atsitraukiančius kovos draugus. Rašytinį sužeidė Liudvinavo saugumo viršininkas kapitonas Geduvanikov, o sribas Omerca jį pribagė šūviu iš arti į galvą. Parsivežę į Liudvinavą, sribai partizano lavoną paguldė prie savo būstinės. Keletą dienų tyčiojosi. Paskui sribas Liepinaitis (ir dabar gyvenantis Liudvinave) užrišo ant kaklo vielą, prikabino prie arklio ir nutempęs įmetė į gilią silosą duobę. Ją užvertė šiukšlėmis. Iki 1961 m. tai buvo sribų atmatų duobė. Vėliau toje vietoje buvo pastatyta valgykla. Kasant valgyklai pamatus, darbininkė Elzė Gramienė atrado Rašytinio palaikus. Buvo pranešta giminėms, grįžusiems iš Sibiro. Tačiau partizanų laidojimo laikas dar nebuvo atėjęs. Tik 1989 metų liepos mėnesį, po kelių dienų kasinėjimo, žmonės atrado „Šarvo“ palaikus ir iškilmingai palydėjo į amžino poilsio vietą senose Marijampolės kapinėse. Atgulė partizanas greta motinos ir tėvo, kurio palaikai prieš kelias savaites buvo parvežti iš Sibiro.

Grįžkime į 1947-uosius metus. Nors tai buvo partizaninių kovų apogėjus, bet tie metai buvo nesėkmingi Vytauto rinktinei. Vienas po kito išaiškinami bunkeriai, juose žūsta kovotojai.

Štabo bunkerį savo namuose Uosupio kaime įrengė Juozas Paliokas. Jame slėpėsi štabo viršininkas „Plunksna“ su bendražygiais. Jungėlos ūkyje užtiktas bunkeris — nukautas Kęstučio būrio vadas „Dešinys“ ir medicinos sesuo „Rasiūtė“. Birželio mėnesį Kalvarijos valsčiuje, Menkupių kaime, Jono Pupkos kluone buvo aptiktas sumaniai užmaskuotas bunkeris su trimis ginkluotais vyrais. Katiliškių kaime po Petro Cebatavičiaus namu rastas bunkeris su Vytauto rinktinės žvalgybos skyriaus viršininko „Oželio“ dokumentacija ir spausdinimo technika. Užsyrių kaime, Zuzanos Jūraitytės sodyboje, aptinkamas dar vienas bunkeris, kuriame slapstydavosi „Oželis“, „Vy-turys“ ir kiti.

Beveik tuo pačiu metu buvo areštuotas legaliai gyvenęs labai svarbus Vytauto rinktinės ryšininkas „Jupiteris“ — Klemensas Popiera. Jį buvo sunku įtarti priklausant pagrindžiui, nes 1946 metais dėl sužeidimo buvo demobilizuotas iš Raudonosios armijos.

Kazlų Rūdos valsčiuje, Armališkių kaime, valstiečio Vinco Banišausko sodybos rūsyje surastas bunkeris, kuriame buvo Žilvičio grupės vado pavaduotojas „Diedukas“ — Pranas Starkevičius ir kovotojas „Žiogas“ — Petras Sipaila.

Tais metais išsijuosusi darbuojasi raudonoji giltinė: Marijampolės apskrityje enkavedistai ir sribai suranda ir sunaikina apie 30 bunkerių. Žūsta kovotojai, aptinkamos slėptuvės su ginklais ir archyvais. Kokios šios „sėkmės“ priežastys? Į jas nelengva rasti atsakymą — saugumo archyvai mums nebylūs.

Panagrinėkime gyvų liudininkų parodymus. Partizanų ryšininkė „Viltis“ — Politkalinių ir tremtinių sąjungos Marijampolės skyriaus istorinės darbo grupės koordinatore Aldona Vilutienė konkrečiais faktais bando atskleisti įvykių esmę. Ji pasakoja mums apie skaudžias Išlandžių ir Vytautiškių tragedijas.

— 1947 m. gruodžio mėn. Krosnos valsčiuje, Išlandžių kaime, pas gyventoją besigydančio sunkiai sužeisto partizano „Uosio“ — Vito Čėplos lankyti atėjo brolis Stasys — „Vilkas“ su bendražygiu „Boksu“ — Vincu Bubniu. Šeimininkai ruošėsi skersti kiaulę. Paprašė par-

tizanų talkos. Vyrai pasidėjo ginklus, ėmėsi darbo. Tuo metu pasigirdo šūviai. „Boksas“ spėjo nubėgti į tvartą ginklo. „Vilkui“ užlaužė rankas. Stribai seriją šūvių paleido į tvarto pastogę, kur buvo slėptuvė. „Uosio“ ir „Bokso“ lavonus nuvežė į Krosną. Kur užkasė — neaišku. Žmonės plačiai kalbėjo, jog išdavė šeimininkų sūnus.

Vėl tas nelemtas klausimas, į kurį atsakymo dar nėra. Kitas atvejis, labiau perregimas. Tai įvyko Aldonos-„Vilties“ gimtajame Vytautiškių kaime.

— 1947 metų gruodžio 23 dieną partizanus „Šamą“ — Juozą Svinkūną, skyriaus vadą „Liepą“ — Juozą Karašauską, „Liūtą“ — Juozą Navicką ir „Oskarą“ pasikvietė pas savo tėvus švęsti Kalėdų švenčių ryšininkas S. S. Vyrai su džiaugsmu sutiko — daugelio artimieji Sibire vargsta, namų šilumos nėra. O čia — kaimas nuošalus, sodyba atoki. S. valdžiai lojalus, dirba valsčiuje.

Priima partizanus maloniai, pavaišina skerdiena. Suguldo ant tvarto minkštam guoly. Partizanai užmiega. Šeimininkų sūnelis išvyksta į „darbą“ Krosnon. Netrukus atbilda stribai. Apsupa namus, atvaro kviestinį — kaimyną Rūtelionį — ir stumia jį lipti kopėčiom ant tvarto — juk žino, kur partizanų esama. Liepia pranešti, jog bevil-tiška priešintis.

— Pasiduokite! Jūs apsupti!

Nuo tvarto pasigirsta ramus balsas:

— Brolau, eik namo. Čia tuoj bus karšta!

Partizanai atidengė ugnį. Stribai padegė tvartą. Dusdami nuo dūmų ir karščio, partizanai bandė prasiveržti. „Liūtas“ krito nukautas šalia tvarto. Kulkos pasivijo „Šamą“ ir „Oskarą“. O skyriaus vadas „Liepa“, atsišaudydamas, sužeistas, dar pasiekė šulinį už poros šimtų metrų. Ten auga krūmai. Išsigelbėjimas? Ne! Prie šulinio guli du stribai, kurie kaip žvėrys puola sužeistą partizaną. Jis grumiasi. Išseko jėgos. Jau neįveikti niekšų. Tai nors pats išokti į šulinį stengėsi. Deja, neteko sąmonės. Atsigavo jau surištomis rankomis virtuvėje, ant grindų prie viryklos. Stribai ir kareiviai vaišinosi prie stalo, skerdieną užgerdami degtine. Pagaliau susigriebė, kad laikas namo. Spaudė aštrus gruodžio šaltis, todėl bijoda-

mi, kad neištardytas partizanas nesušaltų, paprašė šeimininko:

— Paskolink rudinę užkloti! Nebijok, grąžinsim. Ir už sudegintą tvartą sumokėsime. Iki kapeikos. Galėsi geresnį pasistatyti!

Sovietų valdžios vyrai žodį ištesėjo. O šeimininko sūnelis namo negrižo. Nuvykęs į Kauną gavo... darbą saugume. Karjerą padarė. Į tėviškę bene po trejeto mėnesių su apsauga atbildėjo. O ir Kaune nesėdėjo rankų sudėjęs. Darbavosi. Pastaruoju metu gamykloje. Saugo. Tik nežinia ką — sovietinį ar mūsų Respublikos turtą? Tikriausiai nei viena, nei kita, o savo sovietinę išdaviko garbę. Margas tas pasaulis — kaip genys!

Bet dar sugrįžkime į partizanų „šermenis“ Krosnoje. Kūčių naktis. Speigas smulkiais sniego kristalais padabino nelaimingųjų kūnus. Mėnulio apšviesti, nepalaidoti, jie tyso prie stribelnyčios. Jų vėlės turbūt ne čia, kur šalta, nejauku, ir rauda paverpta Tėvynė, o ten, tolimame Sibire, kur artimųjų širdys dar gyvos ir plaka Lietuvai. Su viltimi sugrįžti ir brolių — Palių didvyrių — kapus suradus, pasimelsti...

Kapų nesuras.

Kalėdų naktį budeliai užkasė juos pievelėje, negiliai. Šiaudai, atstirę nuo lavonų, dar ilgai kyšojo iš po sušalusios velėnos. Paskui viskas susilygino su žeme. Ilgainiui čia kažkas pasidarė lysves daržams. Gerai derėjo bulvės, pomidorai, svogūnai ir braškės — tręšti nereikėjo.

Kai praslinkus 42 metams partizanų artimieji panorėjo išsikasti brolių kaulelius ir palaidoti juos pašventintoj kapinių žemėj, Krosnos mokytoja J. užprotestavo:

— Jokių kasimų! Čia mano daržas!

Jai buvo paaiškinta, kas užkasta „jos darže“. Neapykantos kupinu balsu sovietinė mokytoja gynė savo požiūrį:

— Na ir kas? Argi jie žmonės? Banditai!

Kai palaikai vis dėlto buvo iškasti, mokytoja dejavo:

— Vaje, vaje! Iškasė mano braškes! Kokios didelės augo!..

Nejučia pagalvojau apie mokytojus. Palyginau dvi jų kartas. Tą, taurią tautos patriotų generaciją, kuri gyvu-

liniuose vagonuose ir baržose buvo prievarta iškeldinta prie ledjūrio. Mirčiai. Ir jos vietoje išugdytą naują, sovietinę. Žmones, sodinančius braškes ant partizanų kapų. Ir besidžiaugiančius, kad gerai dera...

Blogis turi daug atspalvių. Gerokai daugiau negu gėris, kurio spektras, koks siauras bebūtų, visada yra suprantamas. Todėl dar kartą grįžtu į praeitį prisiliesti prie tų, kurie kovojo už Laisvę ir Gėrį.

Nuostabiame Suvalkijos kampelyje netoli Daukšių, Varnupių kaime, pavyzdingo ūkininko daugiavaikėje šeimoje 1927 m. gimė Juozas Navickas — „Liūtas“. Tėvo raginamas, kad šeima nenukentėtų ir dešimt žmonių išvengtų Sibiro, išėjo į Raudonąją armiją. Tačiau sunki tarnyba, pažeminimai darbo batalione ir meilė pavergtai Tėvynei padarė savo. Juozukas grįžo. Išėjo pas partizanus. O šeimą išvežė į Sibirą. Įprastai tragiški, kaip du vandens lašai panašūs vienas į kitą, dorų lietuvių likimai kruvinais bolševikmetyje. Ir plyti Varnupių piliakalnio papėdėje grynas laukas, kurį kadaise puošė Navickų sodyba...

Visus tris brolius Svinkūnus iš Dzingiškių kaimo, praužus frontui, išsivarė Simno sribai. Gretimame Liepakojų kaime buvo įvykę kautynės, todėl priešas suiminėjo ir kankino visus vyrus. Sribų žvėriškumą ir niūrius saugumo rūsius visą gyvenimą prisimins išlikęs gyvas vienas iš trijų brolių — Vincas Svinkūnas.

Jauniausią brolių Vitą Simno sribai užkankino ir naktį kažkur užkasė. Sudaužytus ir sumuštus du brolius paleido. Abejonių nebuvo, jau rūsijoje Juozas žinojo: taps kovotoju. Pasirinko slapyvardį „Šamas“. Kovojo Tauro apygardos Geležinio Vilko rinktinėje. Buvo narsus ir ryžtingas iki pat mirties.

„Liepa“ — Juozas Karašauskas, Geležinio Vilko rinktinės Palių skyriaus skyrininkas, buvo kilęs iš Marijampolės apskrities Sūsninkų kaimo. Paimtas gyvas Vytautiškiuose, ištvėrė nežmoniškų kankinimų, liudijant tam pačiam „ryšininkui“ S. Vėliau — Vorkutos lageriai. Liko amžiams ilsėtis svetimoje žemėje — Mordovijoje. Kentėjo vaikystę jo mažas sūnelis Gediminas Lietuvoje, nes

ir jo motina pateko į lagerių kraštą. Sugrįžusi per didelius vargus išsikovojo pastogę nuosavame name — virtuvėje be grindų, nes viską užtūpusi buvo naujoji „šeimininkė“.

Vytautiškiuose žuvo ir linksmiausias „Liepos“ skyriaus vaikinai — austras „Oskaras“, pamilęs Lietuvą ir už ją kovojęs. Iš kur jis ir kas — taip ir liko mįslė. Trumpomis poilsio valandėlėmis jis pasakojo, kad jo tėvas turėjęs cukraus fabriką, didesnę už Marijampolės. Kalbėjo lietuviškai su akcentu. Tuo pat metu, kai „Oskaras“ kovojo, ėjo per Vytautiškių kaimą duoneliaudama vokiečiai, kalbėjo apie dingusią be žinios sūnų. Žmonės sakė, kad ji buvusi labai panaši į „Oskarą“. Konspiracijos sumetimais jų niekas nesuvedė. Kas žino, gal likimo keliai prie Palių išskyrė du labai artimus žmones? Aišku viena, kad už Lietuvos laisvę savo šviesią galvą padėjo ir do-ras Austrijos sūnus.

Tarp Palių vyrų išskirtinė asmenybė buvo kovotojas Vitas Šikarskas, anksčiau minėtas dainininkas „Sakalas“. Vitas gimė 1920 m. Kalvarijos valsčiaus Sūsninkų kaime, mažajam valstiečio šeimoje. Vedęs gyveno Mokuose, augino 3 vaikus: Vitą, Stasį ir Aldutę. Partizanės buvo jo žmona ir sesuo Anastazija. Abi buvo nuteistos po 25 metus. Vitas buvo narsus ir sumanus žvalgas, pavyzdingas skyrininkas. Atlikdavo pačias sudėtingiausias užduotis. Partizanavo Vytauto ir Geležinio Vilko rinktinėse. 1949 metais, per Devintines, „Sakalas“ su vyrais ėjo į kaimą maisto rinkti. Kažkokia moteris pranešė stribams. Vyrų pasaloje pateko į kryžminę kulkosvaidžių ugnį. „Sakalui“ nukirto kojas. Jis susisprogdino. Kartu su juo žuvo Zalieckas iš Trakiškių. Abiejų lavonus sumetė Liudvinave. Pasodino ir šaudė į juos. Taip gąsdino einančius iš bažnyčios žmones. Kur užkasė, nežinia. Manoma, kad sąvartyne prie ežerėlio. Gimtinės laukų tyla saugo jų paskutinės dainos atgarsius:

*Palikom tuose kryželiuos
Mes viską, ką turėjom —
Jaunystę, juoką, ašaras
Ir tuos, kuriuos mylėjom.*

Vienintelį sūnų paaukojo Lietuvai Jurgio Dumčiaus motina, gyvenanti Padovinio kaime (g. 1902). Našlė. Bežemė. Daug vargo mačiusi. Motina turi puikią atmintį. Išrodė visas sūnaus relikvijas, kurias laiko susidėjusi į jo rankomis padarytą dėžutę. Geras buvo jos vaikas. Ir ne tik apie jį, bet ir apie visus kaimo partizanus papasakojo Motina.

— Prisimenu, nešiau partizanams marškinius išskalbusi. Sutikau rusus. Mintyse meldžiausi: „Dieve, pasi-gailėk“. Ir rusai pravažiavo.

Iš arčiau ji matė ir kitokių svieto perėjūnų:

— Padoviny pas Juknelį siuvo toks siuvėjas iš miesto. Pavardės neprisimenu... Sakėsi, kad slapstosi nuo rusų. Viską išuostinėjęs, išdavė sribams Salaševičių ir Prūsaičius. Tuos du brolius sribai varėsi areštavę per Jurgines. Buvo labai šlapia. Kai vienas lenkėsi pro balą — nušovė. Kitą — taip pat. Sakė, kad norėjo pabėgti.

Motinos atmintyje aidi šūviai. Pamiškėse ir sodybose siautėja okupantai, verkia tremiami iš gimtųjų lizdų mažamečiai vaikai. Ir visada kaip gyvas šalia stovi jos sūnus Jurgutis.

Jurgis Dumčius, Jono s., gimė 1924 m. gruodžio mėnesį Marijampolės apskrities Padovinio kaime. Anksti liko našlaitis — tėvas mirė po operacijos.

— Labai geras, paklusnus vaikas buvo. Mokėsi penketais. Marijampolės amatų mokykloje įsigijo staliaus specialybę. Vis sakydavo: „Mamyte, kai aš užaugsiu, tai tau lovą ir visus baldus padarysiu! Ir tau vargt nereikės — aš viską dirbsiu“. Paskui reikėjo slapstyti nuo kariuomenės. Sakė, okupantui netarnaus. Surado Palių vyrus, išėjo su jais.

Jurgis Dumčius buvo pavyzdingas kovotojas, Geležinio Vilko rinktinės eilinis. Žuvo 1946 metais vasario 14 d. Tą nelaimingą vakarą jis ėjo į namus išsiprausti. Pataikė į pasalą. Priešo ugnis pakirto. Dar buvo gyvas, bet Liudvinavo sribai spardė ir trypė, kol užgeso. Nuavė batus, nuvilko kailinukus. Areštavo motiną. Tardė. Kankino. Ji neprisipažino, todėl paleido. Išsipildė jos sūnaus troškimas:

— Kad žūčiau, tai vidury laukų. Kad aš vienas kentčiau, ne kiti...

Stribai „šarvojo“ Motinos sūnų Liudvinave, prie buvusios savivaldybės namo. Paskui užkasė linų mirkymo duobėje, prie žydų kapų.

Motina naktimis lankė tą vietą ir slapta tvarkydavo. Stribai gėles išdraskydavo. Trypė ir niekino kapą.

Vėliau viskas šiek tiek aprimo. Per spalines, kai komunistai šventė savo pergalės kruvinas metines, Motina su artimaisiais slapta atėjo prie sūnaus kapo.

— Išsikasiau Jurgučio kaulelius, sudėjau viską į maišą. Parsivežiau. Karstas jau buvo padarytas. Slapta pasilaidojau. Padovinio kapinėlėse, prie tėvo ilsisi. O kalbėdavo Jurgutis: „Mamyte, myliu tik Dievą, Tėvynę ir Jus“...

Skarelės kampučiu šluosto ašaras Ji — lietuvė Motina. Auksarankė kaimo audėja. Stipri — kaip Lietuva. Kantri — kaip Lietuva. Tauriu savo gyvenimu ir savo senatve graži ir didžiausios pagarbos verta. Nelengvas buvo partizano Motinos gyvenimas žuvus sūnui. Kaimo padugnės ją vadino „bandito motka“. Net tame pačiame name gyvenanti kaimynė tuo vardu ją stengėsi igelti. Koks tamsumas žmonių, ir kaip lengvai juos pavergė okupantas!

Čia — Lietuva. Čia per mūsų gyvenimus teka teisinga ir švari Istorijos upė. Joje atsigaivinę, mes lenkiamės Jūsų aukai, partizano Motina!

Praskleidę laiko uždangą, susipažinkime su penkiais broliais ☞*- Palių partizanais. Tai Stasys — „Vilkas“ (g. 1917), Vitas — „Uosis“ (g. 1926), dvyniai Jonas su Antanu (g. 1919) ir Zigmas (g. 1922). Broliai Čėplos gimė Lazdijų rajone, Elveriškių kaime mažžemio valstiečio šeimoje. Vaikai, vos tik prakutę, turėjo palikti gimtąjį lizdą, prisiglaudusį gražaus Rudaminos piliakalnio pašonėje, ir užsidirbti duoną pas svetimus.

Sovietinės okupacijos išvakarėse vyriausias brolis Stasys Čėpla tarnavo Lietuvos kariuomenėje Alytuje ir Tauragėje — Kunigaikštienės Birutės antrame ulonų pulke. Pulkas, užėjus rusams, buvo išformuotas. Prie vokiečių

Stasys pagal sutartį įstojo į savisaugos batalioną — saugoti tėvynėje tiltų, sandėlių ir panašių objektų. Deja, okupantai sutarties nesilaikė — išvežė vyrus į Baltarusiją. Pamatę, kuo tai kvepia, Stasys su bendražygiu Aleksynu iš ten pabėgo. Įstojo į Plechavičiaus rinktinę. Išduotas skundiko, 1942 metų balandžio 25 d. buvo nužudytas pusantrų metų kalėjimo. Kalėjo kalėjime Mickevičiaus gatvėje, mirtininkų skyriuje. Gabrėnas iš Šančių organizavo pabėgimą. Vėl kažkas išdavė gestapui. Gabrėną nušovė, o Stasys, 1944 metais išėjęs iš kalėjimo, turėjo vėl slapstytis, nes persekiojo raudonieji — už priklausymą „plechavičiukams“. Pagaliau išėjo į partizanus kovoti prieš antrąją okupantą. Pradžioje buvo kuopos vadas Dainavos apygardoje pas Ramanauską — „Variagą“. Vėliau, iki arešto —ėjo tas pačias pareigas Tauro apygardos Geležinio Vilko rinktinėje. Suimtas 1947.12.22 Krosnos valsčiuje, Išlandžių km. pas Grėbliką neaiškio- mis aplinkybėmis. Manoma, kad buvo įskųstas. Teistas 25 metams. Po lagerių, neturėdamas teisės gyventi Lietuvoje, apsigyveno Karaliaučiaus srityje. Vienintelis iš brolių liko gyvas.

Tragiškai susiklostė jauniausiojo brolio — Vito Čėplos — „Uosio“ likimas. Ryšininkė „Viltis“ gerai prisime- na šį narsų ir sumanų kovotoją. Daugelį kartų jis sėk- mingai vykdė užduotis Kalniškių ir Sūsninkų miškuose. 1947 metų vasarą su kovotoju Luckumi netoli pastarojo tėviškės pateko į pasalą. Buvo kažkieno įskųsti, nes ru- sai ir stribai tiksliai metė granatas į krūmus, kuriuose partizanai slėpėsi. Luckus žuvo. Bėgantį sužeistą „Uosį“ sprogstamos kulkos dar labiau sužeidė. Kliudė stuburą, peršovė plaučius, sutrupino du šonkaulius. Partizanas vos gyvas pasiekė Jukneliškių dvarą ir prie Kirsnos upelio ap- alpo. Atsigavęs šiaip taip prišliaužė upelį ir šlapią alks- nyną. Dar tris kartus prarado sąmonę. Jį surado Vidz- gailų kaimo moterys, apraišiojo žaizdas, paslėpė.

Netrukus Rudaminos garnizonas ėmė žmones tardyti, bet jie „Uosio“ neišdavė.

Berniukas su dviračiu surado „Vilką“ ir pranešė apie brolio sužeidimą. Buvo pakviestas gydytojas ir medicinos sesuo Natalja Milukaitė. Sužeistąjį pervežė pas Grėbliką

Vitas Šikarskas - "Sakalas", būrio vadas, nusišovė sužeistas 1949 m. pasoloje prie Buktos miško. Kūną niekino Liudvinave

Palių vyrų būrio vadas Vincas Bubnys, gimęs 1915 m. Marijampolės apskr., Varnupių km., žuvęs 1947 m. Išlandžių km.

Vladas Stanynas, kilęs iš Varnupių. Žuvo 1945 m. (Dovinės tragedija)

Juozas Stanynas, žuvęs 1945.05.13

Juozas Boruta - "Kaributas". Vytauto rinktinės partizanas nuo 1944 m. rudens. Žuvo 1948 m. rugsėjo mėn. Degučio sodyboje

Palių partizanas Vincas Boruta - "Portas". Žuvo mūšyje su kareiviais Gudupiuose

Palių partizanas Albinas Liudžius. Žuvo apsuptas 1945.04.23, palaidotas Kumečių kaimo kapinėse

Tauro apygardos Liepos būrio vadas Paliose Juozas Karašauskas - "Liepa". Vytautiškių kaime, sužeidus, suimtas. Mirė Mordovijos lageriuose

Juozas Navickas - "Liūtas", kilęs iš Vamupių (g. 1927). Žuvo 1947 m. kartu su "Oskaru" ir "Šamu" Krosnos valsč., Vytautiškių km.

Palių partizanų bario vadas Albinas Andzelis - "Medžiotojas". Žuvo mūšyje Buktos miške. Užkastas Liudvinave. (Dabar toje vietoje stovi kolūkio pirmininko Isodos namas.)

Feliksas Čereška - "Karvelis", Vytauto rinktinės 4-os kuopos vadas. Kovojo iki 1953-54 m. Likimas nežinomas

Būrio vadas Stasys Čėpla - "Vilkas". Suimtas 1947 m. Išlandžiuose. Gyvena Rytprūsiuose

Jurgis Žukauskas (g. 1912), žuvo 1945 m. Varnupiuose kartu su broliais Stanytais

Palių partizanas Antanas Pūkas - "Dūlis" iš Daukšių. Ryšininko "Tėvuko" sūnus. Žuvo 1950.10.20

Vytauto rinktinės partizanai, iš kairės: Petras Juknelis - "Pasienietis", Juozas Bubnys - "Dagilis", Juozas Traskauskas - "Jūreivis", Juozas Miliukevičius - "Kelmas"

Tauro apygardos Geležinio Vilko rinktinės 3-čio būrio Palių vyrai. Iš kairės: Vitas Čėpla - "Uosis" ir Vincas Bubnys - "Bokšas". Žuvo 1947 m. Išlandžių km.

Tauro apygardos Vytauto rinktinės kovotojai, persirengę moteriškais drabužiais. Iš kairės: Stasys Treikuskas - "Slapukas", Juozas Bubnys - "Dagilis" ir Jonas Kulboka - ryšininkas. Gulbiniškių km., 1948 m.

Geležinio Vilko rinktinės partizanai Jonas Andzelis - "Meška". Žuvo 1947 m. prie Orijos ežero

Palių vyrai pratybų metu. Iš kairės: Vincas Bubnys - "Boksas", Vitas Čėpla - "Uosis" ir neatpažintas

Vytauto rinktinės štabo darbuotojas Petras Medelis - "Delfinas". Žuvo 1947.07.09 Liepynų km. kartu su Senkum - "Lapinu", ir Vincu Žvingaila - "Šarūnu"

Jurgis Vasiliauskas - "Skydas", pasienio partizanas. Partizanavo nuo 1944 m. Žuvo štabo slėptuvėje 1949.01.20 Liepynų kaime pas Vizbarą kartu su "Sakalu", "Tarša" ir "Stumbru"

Aktyvi Palių partizanų rėmėja, dzūkų dainininkė Ieva Janušauskienė

Palių kautynių būrio vadas "Vidupalis".
1943 m. nuotrauka

Antrasis dešinėje - Jonas Lapata - "Giedrius", kilęs iš Padovinio km. (g. 1923).
Žuvo 1947 m. vasario 16 d., keldamas Trispalvę virš cukraus fabriko kamino

Palių partizanas
Leonas Tuinyla,
kilęs iš Kales-
ninkų km., Simno
valsč. Nepilna-
metis pabėgo iš
Sibiro tremties,
sulaukęs 18-kos
tapo partizanu. Žu-
vo apie 1951 m.

Jurgis Dumčius (kairėje) ir Vaičiula

Vitas Čėpla - "Uosis", žuvęs 1947 m. Blandžių km.

Juozas Remeikis - "Lokys" su žmona Verute, 1945 m.

Palių partizanai. Stovi, iš kairės: Juozas Boruta - "Kaributas", Algimantas Rutkauskas - "Miškinis", Justinas Butanavičius - "Gegužis", Juozas Kmieliauskas - "Aitvaras", neatpažintas. Sėdi, iš kairės: Juozas Traskauskas - "Jūreivis", Juozas Matulevičius - "Pempė"

Operacija miške. Juozą Traskauską - "Jūreivį" operuoja Senkutė - "Aušrelė"

"Aušrelė" - Senkutė ir neatpažintas gydytojas ruošiasi operuoti Kmieliauską - "Aitvarą". Pirmasis kairėje - Petras Juknelis - "Pasienietis"

Ryšininkė "Viltis" su partizano Remeikio sūneliu, 1945.07.15

Tremtyje, išėję iš lagerių savo likimus sujungė ryšininkė "Viltis" ir aukštaičių Tigro rinktinės vadas Leonas Vilutis. Sutuoktūvių apeigas atlieka tremtinys kunigas Antanas Mieldažys

Tauro apygardos partizanų ryšininkės - šešios seserys Antanynaitės nuo Marijampolės

Susitiko Palių ryšininkės. "Viltis" - kairėje. 1956 m.

Palių partizanų kapinės Gudeliuose. Čia palaidoti: Juozas Pūkas - "Griausmas", Motiejus Overa - "Žaibas", Jonas Kaminskas - "Šarūnas", žuvę 1945 m. gegužės-liepos mėn. 1960 m. nuotrauka

“Kieno čia sūnus?” Palių vyrų perlaidojimas

Nežinomas Palių partizanai

Liudvinave iš po valgyklos pamatų iškasami Juozo Rašytinio - "Šarvo" palaikai. Dešinėje prie kopėčių stovi Aldona Vilutienė - "Viltis", 1989 m.

Iškastų Kermošinėje palaikų šarvojimas, 1989 m.

Artimieji laidoja palaikus partizano Mykolo Raibikio (1914-1945) nuo Pilviškių, žuvusio Bieliūno raiste

Juozo Rašytinio - "Šarvo" palaikų perlaidojimas, 1989.08.05

Vytautiškiuose žuvusių partizanų perlaidojimas iš Krosnos pievų į Marijampolę

Partizanų kapeliai Gudupiuose,
1991 m.

Palių vyrų palaikų laidojimas, 1989 m.

Aldona Vilutienė - "Viltis" ir
buvęs Sibiro tremtinys Stanislo-
vas Sajauskas Padovinio tragedi-
jos vietoje, 1991 m.

Palių pakraštyje, prie Varnupių piliakalnio

Jis kovojo Žuvinto Paliose. 1991 m.
nuotrauka

Gudupiuose, kur Palios susikerta su Buktos miškais, susitiko partizanų ryšininkės
"Pušėlė" ir "Viltis". Vidutyje - knygos autorė, 1991 m. balandis

į Išlandžių kaimą. Sunkiai gijo „Uosis“ — sutrupinti kau-
lo gabalėliai vis lindo iš žaizdų. Pro granatos išplėštą
skylę matėsi plaučiai. Tačiau jaunystė ir begalinis troš-
kimas gyventi nugalėjo. Deja. Atbildėjo staiga sribai...
Nežinia, kiek kulkų šį kartą teko „Uosiui“. Žuvo kartu
su „Boksu“ — Vincu Bubniu iš Varnupių.

Dvyniai Jonas ir Antanas Čėplos taip pat neišvengė
sunkios partizano dalios. Jie partizanavo Sūsninkų, Tra-
kiškių, Girelės ir Kalniškės miškuose.

Virbalų kaime, Rudaminos valsčiuje pas Stanulį buvo
įrengtas bunkeris. Jame retkarčiais nakvodavo partizanai.
Sužeistas Jonas čia prisiglaudė gydytis. 1945.09.05 į bun-
kerį įsiveržė sribai su kareiviais. Joną areštavo. Stanulis
išėjo į sribus.

Jono pėdsakai dingo lageriuose, Pečioros anglių šach-
tose.

Jo brolio dvynio Antano Čėplos palaikus priglaudė
gimtoji žemė. Nesavų kaime, Rudaminos valsčiuje pas
Kaminską slėptuvėje po grindimis slėpėsi 6 partizanai.
Užklupo sribai. Šeimininkė ant slėptuvės angos suspėjo
užtraukti lovą. Tačiau sribai iškart puolė prie lovos, ją
atitraukė ir ėmė lupti grindis. Vienas partizanas paleido
į darbą kulkosvaidį, o kiti išsiveržė pro angą ir šoko pro
langą. Visas namas buvo apsuptas, įvyko smarkus su-
sišaudymas. Iš 65 rusų ir sribų žuvo 19. Partizanų 2.

Tai įvyko 1946 metų vasario mėnesį. Kartu su Antanu
Čėpla žuvo Jonas Račius. Jų kūnus niekino Rudaminoje
ant grindinio. Kur užkasė — nežinia.

1945 metų Kūčių naktį Dervinių kaime pas ūkininką
žuvo Zigmas Čėpla. Septyni partizanai grįžo iš žygio nuo
Liudvinavo, kur buvo susitikę su Tauro apygardos ka-
pelionu — kunigu Justinu Lelešium. Švito. Partizanai
apsistojo klojime ant šieno. Sargybinis pastebėjo besiar-
tinančius kareivius. Šeimininką ištiko šokas: nieko ne-
galvodamas jis bėgo priešais ir šaukė rusams, kad pas jį
yra banditai.

Partizanai bėgo miško link. Atsišaudydami nukovė ru-
sų majorą. Sąmyšyje jie spėjo pasitraukti, bet kryžkelėje
susidūrė su Rudaminos sribais. Vėl susišaudymas. Su-
virtę į pravažiuojančio žmogaus roges, partizanai pasie-

kė Jasiniaukos mišką. Tačiau vėl nelemta dalia: paliktais pėdsakais priešai atsekė iš paskos. Trečiasis susišaudymas buvo tragiškas — žuvo Zigmas Čėpla — „Lapinas“. Kai vežė nukautą partizaną į Rudaminą, sniegas visame kelyje nusidažė raudonai.

Kai partizanas gulėjo ant gatvės grindinio Rudaminoje, priėjo sribas Tarutis ir nuplovė nosį. Negyvam. Žmonės matė, kaip po to priėjo rusas, vyresnysis, ir pasipiktinęs davė sribui penkias paras arešto: „Atsiradai „didvyris“ su negyvu kovoti!“

Zigmo užkasimo vieta tiksliai nežinoma. Žmonės kalbėjo apie dvaro tvenkinį sode.

Iškentėjusi lagerių pragarą, brolių Čėplų sesuo Onutė turi vienintelę svajonę — surasti ir perlaidoti brolių palaikus. Dieve, Jai padėk! Leisk ir mums tinkamai, krikščioniškai pagerbti žiaurioje kovoje kritusius Lietuvos sūnus.

Marijampolėje, netoli slėpiningų Žuvinto Palių, gyvena partizanų ryšininkė „Viltis“ — Aldona Vilutienė. Nesigaili ji, kad jėgas ir gyvenimą atidavė Tėvynei.

— Man vis atrodo, kad per mažai padariau. Dėl savo jaunumo ar naivumo. Dabar — kiek liko jėgų — visas atgimstančiai Lietuvai skiriu. Per vasaras vėl einam mes, likusios gyvos ryšininkės, partizanų takais. Ieškome jų palaikų. Statome kryžius. Bendraujame su partizanų artimaisiais, kurių kasmet mažėja.

Dar nesulaukusi pilnametystės, pateko Aldona į lagerius. Praėjo sovietinių kančių Golgotas. Kantri, santūri. Paprasta, kukli ir atsargi — tikro ryšininko, žvalgo bruožai — ji atlieka savo didžiąją pareigą Tėvynei ir kovos broliams. Įamžina Palių vyrų vardus, jų žygdarbius. Stengiasi, kad nė vienas neliktų užmirštas, nepastebėtas, neužrašytas.

— Kiek buvo Palių vyrų?

— Dar tiksliai nežinoma.

— Šimtas?

— Gal ir keli šimtai... Per visą pasipriešinimo dešimtmetį.

Atliekamas didelis ir nepaprastai svarbus darbas — kaupiama medžiaga tikrajai Lietuvos istorijai. Atgyjančiai iš šaknų. Prasiveržiančiai iš nemirtingų Tautos gyvasties šaltinių. Mažais trupinėliais kruopščiai surankiotai iš giliausių atminties kertelių, iš kiekvieno žmogaus žinojimo ir skaudžių prisiminimų.

Krauna Istorijai kraitį Žuvinto dukra Aldona, buvusi ryšininkė „Viltis“. Mielas jai šis darbas. Kai atvykę į žalius laukus gėrimės Palių platybėmis ir žaviu senoliu — Varnupių piliakalniu, Aldona lyg tarp kitko prataria:

— Štai čia stovėjo Navickų sodyba.— Dar kartą pakartoja,— Juozuko Navicko — „Liūto“ tėviškė. Jis čia užaugo, į piliakalnį laipiojo.

Suprantu, kiek daug jai čia reiškia kiekvienas gimtinės medis, kiekvienas kelio vingis, kryžkelės kryžius. Ir kiekvienas sutiktas žmogus. Ant kalno kapinėlės. Toliau — kitos.

— Ir jose partizanai guli,— Aldona pasakoja apie juos.

Tęsiame kelionę aplink Palias.

Sūduvos aukštumoje moreninių kalvagūbrių viršūnėmis nutįsęs Kumečių kaimas. Čia, nedidelėje sodyboje, gyvena žvali ir energinga suvalkietė Albina Lakickienė-Stasiulevičiūtė. Iš jos sodybos žvilgsniu pasiekama žalia garbanota juosta. Ta, kurioje susikerta Žalioji giria, kitaip vadinama Buktos mišku, ir Žuvinto Palios.

Sprogdant obelių pumpurams ir krapnojanč švelniam pavasario lietučiui, praveriame stubos duris.

— Laba diena, Palių „Pušele“,— sveikinasi Aldona.

— Vaje! „Viltis“ su palydovais! — džiaugiasi šeimininkė ir tarsi vijurkas puola skleisti drobinę staltiesę.

Jos namuose iškart jautiesi savas. Betarpiškas, pa-perkantis šeiminkės nuoširdumas tarytum sako, jog ši žmogų labai seniai pažįsti ir ne vieną pūdą druskos esi su juo suvalgęs. Tą druską jos valgė abi su „Viltimi“, kai prieš kelis dešimtmečius iki pažastų brido Paliomis slaptais partizanų takais.

Moterims yra apie ką pakalbėti.

— Aš gimiau ne šitoj sodyboj,— aiškina „Pušėlė“,— o va ten, kur trys medžiai stovi išlikę. Prie kelio, Kumečių kalnelio papėdėj. Į čia atitekėjau „jauna“,— linksmi porina pašnekovė,— kai penkiasdešimt metų sukako. Nuo komunistinės velniavos po visą Lietuvą slapsčiausi. O visi kandidatai į jaunikius žuvo.

— Kaip pavyko išvengt Sibiro? — teiraujamės.

— Dievas išgelbėjo. Bet ir pati nesnaudžiau: tremty — pačioj Lietuvoj — visą mielą gyvenimą...

— Papasakokit, kaip tapot „Pušele“,— prašome. „Viltis“ papildo: „Juk buvai pagrindinė ryšininkė Paliose tarp dviejų rinktinių: Geležinio Vilko ir Vytauto“.

— Buvau! Tapau ja savaime. Toks buvo gyvenimas: aplink atėjūnai, vienas kitas išdavikas. Vadinas, ir tavo, žmogeli, pozicija turi būti aiški. Lietuvis esi. Savo tautos vaikas, ne atėjūnų pastumdėlis.

Šeimininkė, stupučiuodama prie stalo, tęsia toliau savo pasakojimą:

— Na, mes buvome, bolševikų nuožiūra, buožės. Turėjome net 22 ha žemės. Užaugome dvi seserys ir brolis. Sesuo Adelė ištekėjusi gyveno kitur, buvo aktyvi partizanų rėmėja. Užaugino 5 vaikus. Mirė 1977 metais. Brolis Jonas tapo jų ryšininku iškart, kai užėjo rusai. Mūsų name, po plūkta virtuvės asla, įrengėme bunkerį. Jame gyveno 4 partizanai: Antanas Zujus, Juozas Prūsaitis, broliai Juozas ir Jurgis Stanynai iš Varnųpio. To bunkerio niekas taip ir nesuuostė, bet sodybą vis tiek išbuožino, išdraskė. Prisimenu, mama buvo išvažiavus į malūną. Atsibeldė Liudvinavo sribai. Išvedė 4 karves (vieną paliko iki veršiavimosi), du arklius, išvežė tris kiaules. Išnešė viską — net ir sėmenis, barstydami pro suplyšusį maišą, sakydami, kad „negaila buožės turto“. Sribai išgabeno mūsų „kuparus“, išsidalino mūsų kraičius. Po siūlelį išsidraskė kaip vanagai.

— O partizanai? Bunkery lindėjo ir neapgynė?

— Nenorėjo išsiduoti. Būtų buvę blogiau — tekę nedelsiant palikti tėviškę. O mes dar išsilaikėm kelerius metus. Apvogti, apiplėšti, bet vis savo namuose. Tada, kai sribai pasitraukė, mudvi su seseria apėjom trobas. Radom atvirą svirno langelį: pasistatę kopėčias, prisi-

sėmėm rugių maišus, nuvežėm pas kaimyną. Paslėpėm. Išsivedėm besiveršiuojančią karvę. Po poros dienų vėl sribai užplūdo — pabaigt plėšt, ko dar nesuspėjo.

— Pagal Leniną?

— Taigi. Atimt viską. Kuo žmogui blogiau — tuo jiems geriau.

— Kas nutiko broliui?

— Joną areštavo jau po išbūžinimo, 1945 metų sausio 27 d. Pas kaimynus buvo jaunimo vakarėlis. Brolį suėmė už papasakotą anekdotą „Kodėl Rusijoje nėra mėsos“. Jis mirė Gorkio miesto kalėjime. O Rusijoje vis tiek mėsos neatsirado...

„Pušėlė“ nutyla. Sunku kalbėti. Skaudu prisiminti. Ir tai suprantama. Rusijoje ne tik mėsos nėra. Ne vien materialinių vertybių trūksta. Niekio švento nėra. Rusai buvo auklėjami komunistiškai, taip, kad Rusijoje neliktų Rusijos sielos, kad apsvaigę nuo alkoholio ir alkani lauktų „šviesios“ komunizmo „aušros“. Ir vis grobtų, tryptų kaimyninių valstybių žemes, vadindami tai išlaisvinimu. Kas YRA Rusijoje,— šiandien galima apibūdinti dviem žodžiais: komunistinė baudžiava. Kada atgis, atsigaus šios, kadaise dvasingos ir išdidžios, tautos šaknys? Kada apsisvalys ji nuo raudonojo košmaro pėdsakų? Kada kruvina sužeisto lokio letena nustos slėgusi pavergtas darbščias Pabaltijo tautas? Į šiuos klausimus atsakys ateitis.

Palių „Pušėlė“ pasakoja apie save:

— Pirmąsias užduotis gavau iš kaimyno Vinco Bubnio — partizano „Bokso“. Pasiimu, būdavo, skietą, seną batą ar kokią kiaurą puodą, nešu „taisyti“. Jei sribai su laikys, sakysiu: „Trumpiausiu keliu — per Palias“. O visa apsikamšius spauda, proklamacijom, vaistais ir kitais jiems reikalingais dalykais. Suvesdavau partizanų būrius vienus su kitais. Pažinojau juos iš slapyvardžių. Pavardžių stengdavau neįsidėmėti,— buvo draudžiama jas minėti. Daugiausia tekdavo susitikti su „Akuotu“, „Sakalu“ — Grėbliku, „Apyniu“ — Benjaminu Rutkausku, „Giedriumi“ — tai Lapata iš Padovinio. Atsimenu, kaip 1947 metais vasario 16 d. jis iškėlė Trispalvę virš cukraus fabriko Marijampolėje. Sužeidė. Pabėgo. O kai apsupo,

nebuvo išsigelbėjimo, tai pats susisprogdino. Pas Uleckus. Juos po to išvežė.

— O kas ištiko partizanus, kurie gyveno bunkeryje, jūsų sodyboje? — užklausia Aldona.

— Tai Dovinės tragedija,— pasakoja „Pušėlė”.— 1945 metų rugpjūtyje, po didžiojo Palių valymo, jie traukėsi iš šių kraštų, plaukė per Dovinę. Čia juos ir nušovė: abu brolius Stanynus ir Jurgį Žukauską. Kūnus paliko vandeny. Jie įstrigo krūmuose. Mudvi su seseria ir jų giminėm slapta ištraukėm. Buvo jau labai pasikeitę, negalėjom nė diržų nuimt. Vyrai granatas atsegė. Pašarvojo Varnupiuose, Stanynų kieme. Buvo gražus oras. Labai daug gėlių... Kitą dieną palaidojom. Vos spėjom,— į vakarą atlėkė sribų gauja iš Liudvinavo.

— Papasakok, kaip žuvo „Negras”,— prašo Aldona.

— Prabulis? Jį nušovė už Krosnos, Krasenkoj, pas Bubnį. O 1947 metais Krosnoj per Jurgines — jau kitas įvykis. Ašėjau su užduotim pas Palių vyrus. Lydėjo Federavičiūtės iš Vartų kaimo. Ėjom neva uogaut. Staiga pasijutom iš visų pusių apsuptos. „Stoj!” — rėkia. Nuvaro į Palių pakraštį. O čia, ištraukti ant kranto, guli trys negyvi vyrai: „Kelmas”, vokiečių Hansas ir „Audra”. Visų rankos surištos virvėmis virš galvos. Mat, buvo vilkta per vandenį. „Va, žiūrėkit, kaip atrodo jūsų draugai!” — džiūgavo čekistai. Parodžiau pasą. Ištardė. Paleido.

Vėliau „Pušėlė” sužinojo, kad paimtas į nelaisvę vokiečių, slapyvardžiu „Romas”, išdavinėja visus iš eilės. Ji nedelsdama nubrido į Palias. Surado Julijų Iršių ir kitus vyrus.

— Jūs jau išduoti! — perspėjo.

Samanom apkamšytus, išdavikui žinomus bunkerius partizanai apleido. Persikėlė į saugesnes slėptuves.

„Pušelei” tąsyk jau nepavyko išvengti arešto. Ją suėmė kitą dieną.

— Prūsiukas „Romas” atvedė sribus. Tardė mane labai žiaurus čekistas Žemaitaitis Liudvinave. Labai mušė. Daužė ir spardė negailėdamas penkias dienas. Nieko neišgavo. Pailso. Tada ėmė verbut:

— Dirbsi mums?

— Oi, vyrai, žinoma! Kaipgi aš galiu jums nederbt? Aišku, padėsiu! — atgavo žadą „Pušėlė“. Ja patikėjo. Paleido.

„Pušėlė“ vėl patraukė slaptais Palių takais. Dar kartą surado vyrus. Viską jiems išklojo. Atsisveikindama tarė:

— Dingstu iš akiračio...

Prasidėjo jos klajonės po Lietuvą: į Vartus, už Kalniškių, Lazdijų apskritin pas gimines, pas pažįstamus. Dvejus metus išgyveno Vilniuje, penkerius — Bubiuose, netoli Šiaulių. Dirbo gamyklose, prižiūrėjo vaikus pas žmones. Ir niekas iš jų nepagalvojo, kad ši paprasta, nuširdi mergina tais sunkiais laikais buvo drąsi Lietuvos partizanų ryšininkė „Pušėlė“ nuo Žuvinto Palių...

Gyvenimui artėjant į antrąją pusę, širdis parvedė ją į gimtąsias vietas. Ištekėjo už našlio kaimyno Palių pakraštyje.

Norėčiau parašyti, kad linguoja prie Palių, Kumečių kaime, „Pušėlė“. Bet ji nelinguoja — tvirtai stovi savo žemėje — sveika ir stipri, nuo darbų įraudusi, Tautos Atgimimo nuskaidrintu veidu. Palių vyrų atmintį saugo. Didžiukimės tokiais žmonėmis.

Aldona Vilutienė buvo laikoma pavojinga bandite, nes areštuotą iš Krosnos ją vežė 14 sribų. Uždengtą brezentu, po kuriuo nebuvo kuo kvėpuoti. Kai mergaitė iškišdavo galvą įkvėpti oro, lietuviai sribai daužė automatų būžėmis. Kai iškišdavo galvą į tą pusę, kur sėdėjo rusų kareiviai, kvėpuoti leido.

Marijampolės saugume tardė nepaprastai žiaurus tardytojas Svirskis. Kai budelis pailsdavo kankindamas ir mušdamas, auką perduodavo toliau doroti savo žmonai. Ši nė kiek neatsilikdavo nuo vyro žiaurumu.

Svirskienė ir dabar gyvena Marijampolėje. Ši būtybė išdrįso ateiti į Marijampolės tremtinių klubą... Mat ir ji „buvo“ to niekšo Svirskio skriaudžiama...

— Rūsyje daviau sau žodį, kad jie mano ašarų nematys,— pasakoja Aldona.— Ir nematė per tardymus. Tačiau pro langelį į rūsį įlipo kačiukas. Taip džiaugiausi gyvu padarėliu! Pamatė prižiūrėtojas. Atėmė. Nepajutau, kai pravirkau...

Ją teisė už Tėvynės „išdavimą“. Nesvetingai sutiko lagerių žemė Inta. Bet „Viltis“ neprarado vilties. Žmogaus viltis stipresnė už nerimą, baimę ir kančias. Jaunas organizmas ištverė. Ten, Šiaurėje, išėjusi iš lagerių, Aldona sutiko gyvenimo draugą Leoną Viltų. Juos prie kuklaus altorėlio tremtinių barake sutuokė kunigas Antanas Mieldažys. Leonas Vilutis — gyvoji legenda — Lietuvos rezistencijos kūrėjas Žemaitijoje ir Aukštaitijoje. Jis buvo žvalgybos skyriaus viršininkas „Uosis“ prie Telšių, Platelių miške, veikiančioje rinktinėje. O gimtojoje Aukštaitijoje įkūrė Tigro rinktinę, buvo jos vadas „Arūnas“, kovojo Ignalinos, Utenos, Švenčionių apskrityse. Areštuotas keturis kartus. Nuo tardymų ir kankinimų pergyveno klinikinę mirtį. Ištverė. Grįžęs į Lietuvą, Leonas Vilutis ilgą laiką dirbo statybos darbų vykdytoju Vilkaviškyje. Dorai ir sąžiningai. Apie narsaus partizano gyvenimą ir žygius niekas geriau nepapasakos negu jis pats. Leidyklai įteikta Leono Vilučio knyga apie rezistencines kovas.

Gražūs žmonės gyvena Marijampolėje. Savo praeitim ir dvasiniu pasauliu. Vienybė ir ištikimybė numylėtai, kartu su jais okupacijos vargus kentėjusiai ir tebekenčiančiai Tėvynei.

Kada beatvykčiau į Suvalkijos sostinę, Mikalinės gatvėje, jaukiame Vilučių namelyje visada laukia rami ir santūri šeimininkė.

Norėčiau turėti tokią seserį.

Jausdama didelį dvasinį bendrumą, žodis žodin užrašau Aldonos kalbą, kurią ji pasakė 1989.10.07, kai buvo perlaidojami Palių partizanai, žuvę gimtajame Vytautiškių kaime.

Ryšininkė „Viltis“ su gedulo rūbais stovi prie šviežiai supulto kapo ir kalbasi su kiekvienu kovos broliu:

„Ar atsisveikinai tėvelį, ar jam rankas išbučiavai?“

Ar padėkojai motinėlei už viską, ką iš jos gavai?“ Deja, to padaryti neleido likimas. Jūs išėjote drauge su tūkstančiais drąsiausių Lietuvos sūnų ginti Tautos laisvės. Laukai liko nesuarti, o dainos neišdainuotos. Liko laukti motinos pražilusios ir sesės raudančios. Jas pasitiko lediniai Sibiro vėjai. Ištuštėjo gimtieji namai, kurie vis dar traukė savo šilumą. Artinosi šventos Kalėdos, ir Jus

pasiekė Judo išdavystė... Vietoj šventinio stalo Jūsų laukė kietas gatvės grindinys...

Jūs sudėjote ant Tėvynės aukuro viską, ką turėjote. Paaukojote ne tik save,— bet ir visą savo giminės tęstinumą. Niekada neatneš gėlių ant Jūsų kapo žmonos,— nes buvote nevedę. Niekada Jūsų neverks vaikai,— nes jų neturėjote. Apie tai pagalvokime šiandien visi, kurių gyvenimas dar nepaženklintas kruvinu Lietuvos išdaviko ženklų. Juk nuo mūsų veiksmų šiandien priklauso, ar šaudys brolis brolių Lietuvoje? Ir ko vardan? Svetimų idėjų?!

Jūsų auka nenuėjo veltui. Atbunda Lietuva. Grįžta tremtinių palaikai. Surenkame geriausių Lietuvos sūnų kaulelius iš patvorių ir pašalių.

Tad ilsėkitės, brangūs broliai partizanai, po 42 metų atradę vietą amžinam miegui didvyrių kalnelyje.

Ateis diena, kai virš suniokotos Lietuvos vėl suskambės Laisvės Varpas! Tai bus atpildo Jums, brangieji, diena!"*

Ateis Aldona. Tikiu, „Viltie“, kad Tavo žodžius išgirs Dievas.

Laisvės Varpas paskelbs visus Palių vyrų vardus, ir jo aidą kartos mūsų širdys.

1. Adaukas Vincas, iš Zailių km., žuvo 1945
2. Aleksandravičius Bronius, iš Zailių km., 1945
3. Ambrazavičius Kostas, iš Vytaiškių km., 1945
4. Andzėlis Albinas — „Medžiotojas“, iš Sūsnių km., 1950
5. Andzėlis Jonas — „Meška“, iš Sūsnių km., 1948
6. Austrevičius, 1945
7. Baltuška Jurgis, iš Varnupių km., 1945
8. Baltuškevičius Vladas — „Špokas“, iš Trakiškių km., 1946
9. Barkauskas Kostas, iš Paželsvių km., 1945 (lagery)
10. Barkauskas Vincas, iš Paželsvių km., 1945
11. Barulis Juozas, iš Naujavalakių km., 1945
12. Boruta Juozas — „Kaributas“, iš Kampinių km., 1948

13. Boruta Vincentas — „Portas“, iš Kampinių km., 1945
14. Brusokas Simonas, iš Makrickų km., 1947 (lagery)
15. Brusokas Stasys, iš Makrickų km., 1946
16. Bubnys Vincas — „Boksas“, iš Varnupių km., 1947
17. Burbulis Juozas, iš Gyviškių km., 1945
18. Čėpla Vitas — „Uosis“, iš Elveriškių km., 1947
19. Čereška Feliksas — „Karvelis“, iš Kalvarijos valse., 1954?
20. Dabašinskas Jonas — „Tarzanas“, iš Pavasakės km., 1947
21. Dabulevičius Vincas, 1945
22. Dabulis, 1945
23. Dominaitis Vincas, iš Nendriniškių km., 1945
24. Dumčius Jurgis, iš Padovinio km., 1946
25. Durneika Antanas — „Žvirgždas“, iš Daukšių km., 1946
26. Gabrevičius Antanas — „Kulka“, iš Pavasakės km., 1945
27. Gavėnas Vladas — „Tarzanas“, iš Ožkasvilių km., 1945
28. Glušinskas Juozas, 1945
29. Grėblikas Vincas — „Sakalas“, iš Narto km., 1949
30. Gruzinskas Vitalijus, iš Vytautiškių km., 1945
31. Iršius Julius — „Kėkštas“, iš Padovinio km., 1949
32. Iršius Vladas — „Skroblas“, iš Padovinio km., 1948
33. Jankauskas Vincas — „Karklas“, iš Liuliškių km.
34. Jaškevičius Jurgis, iš Dambaukos km., 1945
35. Juknelis Petras — „Pasienietis“, iš Zaidoglos km., 1952
36. Juškauskas Valentinas, iš Zailių km., 1945
37. Kaminskas Jonas — „Šarūnas“, 1945
38. Karalius Juozas, iš Amalviškių km., 1945
39. Karašauskas Juozas — „Liepa“, iš Sūsnių km., 1947 (lagery)
40. Karčiauskas Petras, iš Saltininkų km., 1945
41. Kasparavičius Juozas — „Strausas“, iš Daukšių km., 1945
42. Krušnys Jurgis, iš Zailių km., 1945

43. Kazlauskas Alfonsas — „Šarūnas“, iš Riečių km., 1946
44. Kazlauskas Leonas — „Bijūnas“, iš Rudenų km., 1952
45. Kazokas Motiejus — „Žaibas“, iš Makrickų km., 1946
46. Kirtiklis Alfonsas, iš Gudupių km., 1945
47. Kolis Juozas, iš Gudupių km., 1945
48. Kučinskas Petras — „Tyla“, iš Skėvonių km., 1952
49. Lapata Jonas — „Giedrius“, iš Padovinio km., 1947
50. Lepšys Vincas, iš Ramanavo km., 1945
51. Lepšys Vitas — „Liūtis“, iš Ramanavo km., 1947
52. Liaukus Kazys — „Anbo“, iš Uosupio km., 1946
53. Lietuvininkas, iš Amalviškių km., 1945
54. Linionis Vitas, iš Varnupių km., 1945
55. Liudžius Albinas, iš Pasiauriškių km., 1945
56. Liutkevičius Teofilis, iš Kumečių km., 1945
57. Lukoševičius Juozas — „Naras“, iš Kūlokų km., 1947
58. Marčiukaitis Jonas, iš Kumečių km., 1945
59. Marčiukaitis Jurgis, iš Beržynų km., 1946
60. Markelis Vincas, iš Liuliškių km., 1945
61. Maslauskas Juozas, iš Riečių km., 1946
62. Matijošaitis Antanas, iš Saltininkų km., 1945
63. Medelis Justinas — „Atas“, iš Keturvalakių km., 1945
64. Melnykas Sigitas, iš Gudupių km., 1945
65. Menčinskas Juozas — „Ąžuolas“, iš Žuvinto km., 1945
66. Meškelevičius Antanas, iš Amalviškių km., 1945
67. Mockevičius Vladas, iš Bambininkų km., 1945
68. Milinauskas Juozas — „Darius“, 1945
69. Naruševičius Antanas — „Akuotas“, iš Sūsninkų km., 1948
70. Navickas Juozas — „Liūtas“, iš Varnupių km., 1947
71. Norkus Stasys, iš Liudvinavo vlsč., (lagery)
72. Oskaras (austras), žuvo Vytautiškėse 1947
73. Overa Motiejus, iš Daukšių km., 1945
74. Padolskis Algirdas, iš Padovinio km., 1945
75. Packevičius Vitas, iš Bambininkų km., 1945?
76. Pauža Juozas, iš Naujavalakių km., 1945

77. Pavilonis Vitas — „Vasaris“, iš Vytautiškių km., 1945
78. Prabulis Juozas, iš Krasenkos km., 1946
79. Pranskevičius — „Dzūkas“, iš Simno m.
80. Prūsaitis Jonas, iš Varnupių km., 1945
81. Pūkas Juozas, iš Daukšių km., 1945
82. Radauskas Alesius — „Elytė“, iš Rudenų km., 1947
83. Rakauskas Juozas, iš Rudenų km., 1946
84. Raškauskas Vincas, iš Riečių km., 1945
85. Rėkus Juozas, iš Skersabalių km., 1945
86. Rekštys Pranas, iš Simno vlsč., 1945
87. Remeikis Juozas — „Lokys“, iš Bambininkų km., 1945
88. Rimkus Antanas — „Eglė“, iš Liūliškių km., gyv-as
89. Rutkauskas Algis — „Miškinis“, iš Rūdninkų km., 1952
90. Slavickas Bronius, iš Skiturių km., 1946
91. Stanaitis Vytautas — „Aidas“, iš Budininkų km., 1952
92. Staniškis Sergijus — „Litas“, „Viltis“ iš Geležinių km., 1953
93. Stanynas Juozas, iš Varnupių km., 1945
94. Stanynas Jurgis, iš Varnupių km., 1945
95. Stinta Jurgis — „Jaunutis“, 1945
96. Svinkūnas Juozas — „Šalmas“, iš Dzingiškių km., 1947
97. Sikarskas Vitas — „Sakalas“, iš Sūsnių km., 1949
98. Tamulis, iš Zailių km., 1950
99. Tarza Petras — „Stumbras“, iš Kreivosios km., 1949
100. Tereškevičius Albinas, iš Liūliškio km., 1945
101. Traskauskas Juozas — „Jūreivis“, iš Pasūduonės km., 1952
102. Tuinyla Leonas, iš Kalesnių km., 1951?
103. Urbanavičius Ignas — „Vilkas“, iš Krikštėnų km., 1946
104. Vaičiulis Juozas — „Audra“, iš Turiškių km., 1947
105. Vaičiulis Juozas — „Vėjas“, iš Padovinio km., 1948
106. Valka Albinas, iš Vytautiškių km., gyvas
107. Valka Juozas, iš Vytautiškių km., 1945
108. Valenta Klemensas, iš Padvariškių km., 1946

109. „Vidupalis“, gyvas
110. Vitkauskas Juozas, iš Gudelių vlsč., 1952
111. Vyšniauskas Vaclovas, iš Ažuolinių km., 1945
112. Vyšniauskas Vytautas — „Drąsuolis^{1*}“, iš Ažuolinių km., gyvas
113. Vyšniauskas Vitas, iš Daukšių km., 1947
114. Vyšniauskas Jonas — „Kmynas^{**}“, iš Padovinio km., 1945
115. Zailskas Jonas, 1946
116. Zalieckas Petras — „Dagilis^{**}“, iš Želsvelės km., 1949
117. Zienius Juozas, iš Riečių km., 1946
118. Zubrys Jonas, 1946
119. Žukauskas Jurgis, iš Padovinio km., 1945

Pastaba: sąrašas tęsiamas.

JIS LIKO GYVAS

Antraisiais Atgimimo metais Simno kapinėse buvo šventinamas paminklas partizanams, žuvusiems Kalniškėse. Po iškilmių atokiau sustojo keletas vyrų. Juos pakalbino vietos klebonas:

— Ačiū Dievui, pagerbėme didžiausio partizanų mūsų didvyrius.

— Argi Paliose buvo mažesnis? Ar ten žuvusiems paminklo nereikia?

— Niekas apie tai nekalba.

— Nežino.

— O! Ten tai buvo baisu... Savaitę laiko tęsėsi, — paaiškino kunigas. — Bet nė vieno gyvo neliko. Nėra kam papasakoti. Visus išžudė.

— O aš? Aš buvau to mūsų dalyvis. Ir ne tik dalyvavau, bet... — Žmogus suspaudė kumščius ir nutilo. — Dar ne laikas kalbėti, — pasakė ir įsimaišė į minią.

Lygiai po metų sutikau tą patį žmogų dideliame Lietuvos mieste. Pažinau jį, nes rankose jis laikė knygą. Jau natviškai energingas, judrus, geros akyse — pasitikėjimas. Tačiau prakalbėjęs pasijuto kariškas atsargumas.

Žinojau žmogaus pavardę, vardą, kilmę, slapyvardį. Jaučiau, kad jis visiškai pasitiki manim. Bet pokalbio pradžioje paprašė:

— Papasakosiu viską, tačiau jūs mano pavardės neminėkite.

— Kodėl?

— Aš atsargos kariškis: atsarga gėdos nedaro.

— Nejau ir dabar ne laikas?

— Man — dar ne...

— O slapyvardį nurodyti galiu?

— Nebent tokį — „Vidupalis“. Ateis laikas — atskleisiu viską. O dabar pasinaudokite mano atmintim.

Juo tikėti buvo galima: turėjome bendrą pažįstamų iš anų tolimų laikų. Grįžtu į tas dienas kai kuopos vadas „Vidupalis“ maždaug su trisdešimčia savo vyrų savaitę kovojo Žuvinto apsuptyje žiede, pačiame pragariškos ugnies centre.

Baisioji savaitė prasidėjo 1945 metų rugpjūčio 4 d., šeštadienį. „Vidupalio“ vadovaujami aštuoni partizanai iš savo bazės, centrinės Žuvinto ežero salos, išvyko valtimis susitikti su rėmėjais ir ryšininku „Tėvuku“ — Pūku iš Gudupių kaimo. Pražygiavę 6—7 km. klampiu Palių pakraščiu, vakarieniavo G. sodybėlėje. Žvalgai pranešė, kad Kumečių kaime, prie Lakickų sodybos išsilaipino du sunkvežimiai enkavedistų. Nusprendė pasitraukti į Žaliosios mišką, po to grįžti į Žuvintą pas savuosius. Pakeliui įspėjo Kiaulyčios zonos partizanus (vadas Menčinskas) apie gresiantį pavojų. Kiaulyčios vyrams (apie 30 žmonių) „Vidupalis“ pasiūlė pasitraukti iš švendrynų į ežero salas ir bendrai gintis.

— Čia manęs niekas nepaims, — atsakė jų vadas.

— Paėmė Berlyną, paims ir ežero pakraščius, — įspėjo „Vidupalis“.

— Bet pamiršai, kad aš esu baigęs kariūnų mokyklą. Žinau, kaip gintis, — tvirtino Menčinskas.

— O ar buvai kare?

— Ne.

— Tada paklausyk mano patarimo — aš trijuose kariuose kariavau.

Jie nesusitarė. „Vidupalis“ su savo grupe grįžo į stovyklą. Rado vyrus, pasiruošusius kovai, užsimaskavusius. Kitų salų partizanams taip pat buvo liepta užmaskuoti valtis ir palapines. Griežtai uždrausta kurti ugnį. Tuščiomis grįžo į salą „Kirvio“ partizanų grupė, kuri buvo išvykusi parsigabenti iškeptos duonos. Ją išgraibstė enkavedistai, įtardami, kad tiek daug duonos skirta partizanams. Trūko maisto: vietoj 700 gr. duonos davinio teko išduoti tik po 300 gr.

Rytojaus dieną, sekmadienį, perpietė Žuvinto, Aleknonių kaimų kalvelėse pasirodė automašinos, iš kurių išsilaipino kareiviai. Apie 17 val. iš Kiaulyčios stovyklos atplaukė partizanas „Daktaras“ prašyti mūsų medicinos seselės „Špilkos“ pagalbos sužeistam jų būrio partizanui. Vos jiems išplaukus, Kiaulyčios nendrynų rajone iškilo raudona raketa, ir priešas atidengė uraganinę kulkosvaidžių ugnį. Ji truko apie 20 minučių. Saulei nusileidus, iš visų ežero pakraščių kilo į dangų spalvotos raketos — ežeras buvo apsuptas. Partizanai nutarė persikelti į centrinę štabo salą ir gintis. Dviem grupėm, esančiom didžiojoje ir pelkėtoje saloje, buvo leista slėptis individualiai. Naktį, sutemų dengiama, atplaukė valtis iš Kiaulyčios. Partizanams buvo išdalintas sausas maistas.

Rugpjūčio 6 dieną, pirmadienį, priešai apšaudė iš įvairių pusių. Atlikta papildoma maskuotė. Patikrinti gyvybės ir stebėjimo taškai. Pietiniame ežero krante nuo ryto skraidė du lėktuvai. Trečią kartą praskrisdamas virš partizanų apleistos salos, lėktuvas, pastebėjęs menkia užmaskuotą vietą, trumpam išjungia variklį ir kresteli žemyn, duodamas ženklą, į kur nukreipti ugnį. Pagrindinės salos lėktuvai nepastebėjo. Apie 13 val. nuo Dovinės pusės pasirodo valtys su rusų kareiviais. Išsilaipino apleistoje saloje, šaudė į paliktus puodus, indus, uždega nendres ir palapines.

— Penkios valtys plaukia į mūsų stovyklos pusę, kitos kitur. Vienoje valtyje sėdi vedlys stribas Zuikis. Jam čia pat skelbiamas mirties nuosprendis, bet ta valtis nuplaukė į Žuvinto kaimo pusę. Įsakymas šaudyti kareiviams lipant į salą vėliau pakeičiamas — nepriplaukus 10—20 metrų, kad nespėtų iššokti.

Antradienio naktį partizanai nutaria persikelti į kitą salą, esančią apie 200 metrų nuo Riečės bažnytkaimio. Plaukdami tamsoje, neranda numatytos salos, plūduriuojanti sala po stipraus vėjo priartėjo prie kranto maždaug 20—30 metrų atstumu. Krante pasigirsta šuns lojimas. Jie pasitraukia į meldus. Grįžti į senąją stovyklą dieną neįmanoma.

— „Strausui“ įsakau išžvalgyti krantą. Tarp nendrių jis akis į akį susiduria su žaliakepuriu. Kaip užhipnotizuoti jie stebi vienas kitą. Aš nupilu priešą, o tuo metu iš kranto sviedžia granatą į pačią didžiausią mūsų valtį. Ji subyra į šipulius, o 6 partizanai panyra į vandenį. Bet stebuklas — sveiki! Traukiamės į salą, pavieniais šūviais dengdami atsitraukimą. Išpuolę iš susprogdintos valties laikosi švendrių. Išsilaipinam kitoje šlapioje saloje, maždaug už 200 metrų. Iš meldyno, grįžę, paimam likusius. Visą laiką iš salos ugnimi dengia atsitraukiančius. Ši sala nugrimzdusi į vandenį, reikia bristi iki juosmens. Vėl plaukiame už puskilometro į sausą Žaliąją salą. Ji apaugusi nendrėmis. Lydi pavieniai šūviai. Atsišaudome. Enkavedistai už kokio kilometro ir negali mūsų gerai įžiūrėti. Traukdamiesi į sausą salą plaukėme per švarius vandenį, pagal švendrynų pakraščius — ežeras dengė savo šešėliu. Ypač pasižymėjo bebaimis kovotojas narsusis „Dūlis“ — Antanas Pūkas, ryšininko „Tėvuko“ sūnus. Jų šeimoje visi — pasišventę pasiaukoję didvyriai. Turėjo 3 ha žemės, tarnavo ūkininkams, bet kovojo už Lietuvos išlaisvinimą nuo bolševikų.

Atplaukę į Žaliąją salą, partizanai nusprendžia kovoti iki paskutinio atodūsio. Valtis suneša į salos vidurį. Užmaskuoja. Paslepia trispalvę ir štabo dokumentus. Prieš akis — graži, ilga rugpjūčio 7-osios diena. Apie 11 val. išnyra keliolika valčių su kareiviais ir kilnojama radijo stotim ant plausto. „Gluosnis“ neatsargiai išlenda į nendryno pakraštį. Rusai šaukia „bandit“. Partizanai atidengia ugnį į valtį. „Vidupalio“ kulkosvaidis apverčia plaustą su radijo stotimi. Gyvų taikinių nebelieka. Tuščias priešo valtį vėjas gena tolyn nuo salos.

— Vokiškas „Strauso“ kulkosvaidis, užtaisytas geležiniais dažytais šoviniais, veikė normaliai. Mano valdo-

mas taip pat „Kolto“ sistemos kulkosvaidis, užtaisytas misinginiais šoviniais, po šūvio neišmeta tūtelės — ją reikia išimti rankomis. Trumpo atokvėpio metu tvarkomės ginklus. Keičiame šovinius. Prieš rikiuotę baramė „Gluosnį“ už neapdairumą.

Riečių bažnytkaimio šventoriuje medyje dar anksčiau buvo pastebėtas žvalgas. „Vidupalis“ keletu šūvių jį nukovė. Vėliau žmonės sakė, kad iš medžio iškrito rusų majoras.

Po valandos iš Gluosninkų kaimo pusės ant Ampelio kalno atvyksta kareiviai. Stato pabūklus, minosvaidžius, patrankas. Į ežerą atidengia ugnį. Keli sviediniai nukrenta į partizanų salą, o kiti švilpia už puskilometro į vandenį prie Žaliosios salos. Vanduo labai susilpnina sprogimą, sulaiko skeveldras, į orą kyla tik purvo ir vandens stulpai. Partizanai nešauda, neišsiduoda, todėl sprogimai tolsta į pietų pusę. Partizanų nuotaika gera, retkarčiais girdisi juokas: kareiviai apšauda gretimą salą, esančią už 200 metrų. Šaudymas aptyla. Po valandos prasideda antras puolimas. Ežere vėl pasirodo kareivių valtys. Negailėdami šovinių jie pyškina į gretimas salas, o Žaliąją salą apie valandą laiko varpo ilgomis kulkosvaidžių serijomis. Saulei leidžiantis salą užima.

— Po kelių minučių kulkosvaidžiai pila ugnį į mūsų salą. Mes tylime. Reikia taupyti šovinius. Priešo kulkos krenta į švendres ir atsimušę rikošetuoja į šalis. Tik stipriai sutemus matome iš gretimos salos į mus atplaukiančias 5 valtis. Į jas atidengiam šautuvų ir automatų ugnį. Iš valčių šauda ir į mus. Viena valtis, beišsiveržianti išsilaipinti sustabdoma tik kulkosvaidžio serija. Lengvai į šoną sužeistas „Dūlis“, nekliudant kaulo per blauzdą persautas „Uosis“. Saloje pasilikti pavojinga.

Rugpjūčio 8-oji, trečiadienis. Partizanai išneša valtį iš vidurio salos į šiaurinę pakraštį. Tyliai per švarius vandenį su visa ginkluote išplaukia. Saloje lieka „Vidupalis“ ir „Dūlis“ — laukti grįžtančios valtės. Švintant atplaukia „Genys“ ir juos paima. Apsistoja nuolatinėje bazėje kitoje saloje. Vyksta pasitarimas. Už drąsą kautynėse vadas pareiškia padėką „Strausui“, „Perkūnui“, „Kirviui“, „Dūliui“, „Geniui“, „Giunteriui“. Nutarta iš-

sikelti į krantą Kiaulyčios-Dovinės upių pusiaukelėje. Parinkti savanoriai. Su jais keliai „Vidupalis“ ir „Strausas“. Šešiomis valtimis išplaukia 18 žmonių, kili pasilieka. Priekyje plaukia „Kirvis“ ir „Dūlis“. Valtys plaukia dengiamos nendrynų. Ant kranto kareiviai kas 200—300 metrų kūrena laužus. Partizanai slapstosi pavieniui su valtimis nendrynuose.

— Su kulkosvaidžiu ir šoviniais persėdu į „Gintaro“ valtį. Ji grimsta, lieka tik 4—5 cm atstumas nuo vandens. Atsistoti valtyje negaliu — matosi. Sėdime ir laukiame. Apie 10 val. ryto prasidėjęs Žaliosios salos apšaudymas tęsiasi visą dieną. Pavakare ją užima. Prieš saulėlydį už 2 km nuo mūsų vėl pasigirsta šūviai. Aptiko partizanų grupę. Mes negalime išeiti į švarius vandenį ir jiems padėti. Girdisi sužeistų rusų keikimai, vadų komandos pulti. Padangėje nusidriekia uždegtų nendrinų palapinių dūmai.

Rugpjūčio 8 dieną, saulei leidžiantis, priešas užėmė dar vieną salelę. Nutolus kareivių valtimis, „Vidupalio“ partizanai išlindo iš nendrynų ir priartėjo prie nusiaubtos salos. Sušvilpė. Atsakė sutartu švilpimu. Iš nendrynų išlindo peršlapęs „Dūlis“, Paaiškėjo, kas įvyko: likęs „Giunteris“ nevykdė įsakymo — sukūrė ugnį. Nepaslėpė ginkluotės. Be didesnio pasipriešinimo kareiviai išsilai-pino saloje. Žuvo „Giunteris“, „Sakalas“, „Tigras“. Jų lavonus išgabeno niekinti į Simną. Naktį partizanai sugrįžo į salą, pagerbė žuvusius tylos minute.

Rugpjūčio 9-ąją, ketvirtadienį, „Vidupalio“ grupė slapstėsi pavieniui ežero salose ir meldynuose. Visiems valčių nepakako — reikėjo irtis kelis kartus. Šlapi laikrodžiai sustojo, rūbai sušlapdavo ir išdžiūdavo. Laimei, dienos buvo gražios, saulėtos ir šiltos. Jie valgė gležnus nendrių stiebelius, nes nebuvo maisto. Baltiniuose įsiveisė didžiulės išpampę nuo drėgmės utėlės. Apie 9 val. ryto vėl pradėjo „šukuoti“ ežerą. Enkavedistai tratino negailėdami šovinių. Vakare partizanai išlindo iš nendrynų, saugodamiesi pasalų. O jos buvo paliktos — kas 100 metrų žybčiojo papirosų ugnelės. Į švilpimo — sutartą signalą — atsakė neteisingai. Tuomet jie pakeitė plaukimo kryptį. Sutiko priešų žvalgybinę valtį. Nendrynuose su-

laukė penktadienio ryto — rugpjūčio 10 dienos. Be mais-
to buvo sunku.

— Žūtbut nusprendėm patekti į krantą, išsilaipinti. Tinkamiausia vieta atrodė Dovinės žiotys: apaugę nendrėm plovai, o kairiajam krante — sausa pieva. Joje gali būti priešo postas, bet dešiniajame krante — už šlapių vietų yra sausų plotelių.

Jų planus sutrikdo rytinis ežero „šukavimas“.

— Šauda į Dievo langus! Tegu. Vakare per lygius vandenį pasiekiame stovyklos salą. Randame daugiau partizanų: „Strazdą“, „Lyną“, „Špoką“ ir kitus.

Jie aptaria išsikėlimo planą. Vėjas šiurena nendres. Nakties tamsoje, prisidengdamos nendrių šešėliais, partizanų valtyje be triukšmo plaukia numatyta kryptimi. Klykteli pakilęs nuo vandens paukštis, ežero krante žybsi priešo sargybinių papirosų ugnelės. Pasiekia upės žiotis. Iššoka į krantą. Smarkiai sušlama nendrės, ir dešinėje pasigirsta šūviai. Jie atsako tuo pačiu. Priešas nutyla.

— Ant žemės ir kareivis, ir partizanas jaučiasi vienodai. Kovoja kaip lygūs su lygiais. Kairėje pusėje šauda rusai.

Partizanai gerai žinojo vietovę, net numatė priešo postus. Nerodo sušlapę kompasas. Apšaudomi ir atsišaudydami trumpomis kulkosvaidžio serijomis šlapiais papieviais traukiasi šiaurės kryptimi. Sunku nešti kulkosvaidį nusilpusiems, išalkusiems. Persekiojami iš paupio suka į Palias. Žygiuoja pelkėtomis vietomis į Miknionių raistą.

Šeštadienį, rugpjūčio 11 dieną, pasiekia raisto tankių eglaičių gojelį. Budėdami nusenūsta. O apie 10 val. Dovinės žiotyse prasideda stiprus susišaudymas. Susidūrė rūke susitikę enkavedistai ir stribai. Žmonės pasakojo, kad tąsyk krito daug stribų.

Savaitę laiko užtrukusi kovų odisėja Žuvinto ežere pasibaigė. Partizanų laukė ryšininkas „Tėvukas“, lašiniai su duona ir tolimesni žygiai sausumoje. Okupuotoje Tėvynės žemėje.

Po mūšio naktį iššliaužė tik du sužeisti Kiaulyčios būrio partizanai: Juozas Marčiukaitis ir Vytautas Lino-
nis. Jie pasislėpė šieno kupetoje. Rytdi kareiviai atsekė jų
pėdomis ir abu negyvai užbadė durtuvais. Lavonus nu-
metė Simne. „Žvirgždą“ — Antaną Durneiką anksčiau
stribai nušovė braudamiesi gilyn į Palias. Kūną parvilk-
ti į Liudvinavą pasityčiojimui nepajėgė. Todėl nukirto
galvą. Ją nešiojo po kaimus. Artimieji atpažino, bet ne-
išsidavė. Žmonės kalbėjo, kad šį žiaurų darbą atliko žu-
vusiojo pusbrolis. Kur stribai padėjo žmogaus galvą —
tik jie vieni žino...

Šarūno kuopos vadas „Vidupalis“, išbuvęs 27 metus
lageriuose ir tremtyje, daugelį kartų stebuklingai likęs
gyvas, apie savo kovos draugus šiandien negali kalbėti
nesijaudindamas. Jis prisimena savo vyrų likimus. Te-
bus įrašyti jie ir į Tautos atmintį:

Jonas Kaminskas — „Šarūnas“ (g. 1920) iš Daukšių
kaimo, Gudelių valsčiaus, Marijampolės apskrities. Augo
didelėje ūkininko šeimoje, tarp aštuonių sesučių ir dviejų
brolių. Tėvas ilgus metus sirgo, todėl Jonukas nuo 12
metų dirbo sunkius lauko darbus 20 ha ūkyje. 16 metų
jaunuolis įstojo į Saulių sąjungą. Nuo pirmos 1944 oku-
pacijos dienos išėjo į mišką slapstytis nuo raudonųjų. Su-
sisiekė su Alytaus apskrityje veikiančiais Kęstučio rink-
tinės partizanais. 1945 m. gegužės 30 d. naktį jojo raitas
atlikti užduotį. Kryžkelėje prie Liepakojų kaimo pateko
į pasalą ir žuvo. Lavoną laikė Gudelių miestelio aikštėje,
varė atpažinti motiną ir seseris Mildą ir Marytę, prieš tai
iškankintas valsčiaus daboklėje. Niekas neišgavęs, privertė
moteris žuvusiojo palaikus palaidoti prie Gudelių kapinių
tvoros. Palaidoję „Šarūną“, jos ir tada nepasakė, kas jis.
Daukšių krašto partizanai, pagerbdami pirmą žuvusį ko-
votoją, jo slapyvardžiu pavadino savo būrį, kuris vėliau
išaugo į Šarūno kuopą.

Žuvinto ežero kautynėse žuvo šios kuopos vyrai:

Juozas Karalius — „Giunteris“ (g. 1908) iš Daukšių
kaimo, gyvenęs su dviem sesutėmis mažoje ganyklų pir-
kelėje prie pat Palių. Turėjo tik keletą arų žemės. Buvo

tarnavęs Lietuvos kariuomenėje, antrame ulonų pulke, turėjo jaunesniojo puskarininkio laipsnį. Slapyvardžiu pasirinko savo žirgo vardą — „Giunteris“. Persekiojamas raudonųjų aktyvistų, nuo pirmos okupacijos dienos stojo į kovą su pavergėju. Partizanų būryje buvo skyrininkas. Beatodairiškai drąsus kovotojas žuvo ežero kautynėse

1945 m. rugpjūčio 8 d. Kūną priešai niekino Simne ant grindinio. Kur užkasė — nežinoma. Seserys, išvargę Sibirą, mirė Lietuvoje, nesulaukę Atgimimo.

Antanas Meškelevičius — „Tigras“, gimęs 1919 m. Amalviškių kaime. Buvo gausios, pasiturinčios šeimos vyriausias sūnus. Vokiečių okupacijos metais išvežtas į Reicho darbus. Pabėgęs slapstėsi ir 1945 metų gegužės 17 d. įstojo į partizanų būrį. Žuvo Žuvinto ežero mūšyje kartu su „Giunteriu“ ir „Sakalu“.

Vytautas Lietuvininkas — „Sakalas“, gimęs 1930 m. Daukšių kaime. Jauniausias, penkiolikmetis kuopos partizanas. Buvo mokomas specialių ryšio darbų. Drausmingas, paklusnus vaikiną. Žuvo kartu su draugais ežero mūšyje. Kūnas niekintas Simne, kur užkastas — nežinia.

Jonas Marčiukaitis, gimęs 1926 metais Kumečių kaime, pasiturinčio ūkininko šeimoje. Tėvas Juozas Marčiukaitis tarnavo Amerikos kariuomenėje, grįžęs Lietuvon buvo šaulys, seniūnas. Jį areštavo okupacijos pradžioje. Sūnus įstojo į partizanų būrį, keršydamas už tėvą. Žuvo

1945 m. rugpjūčio 6 d. Užkasimo vieta nežinoma. Šeima buvo ištremta į Permės sritį.

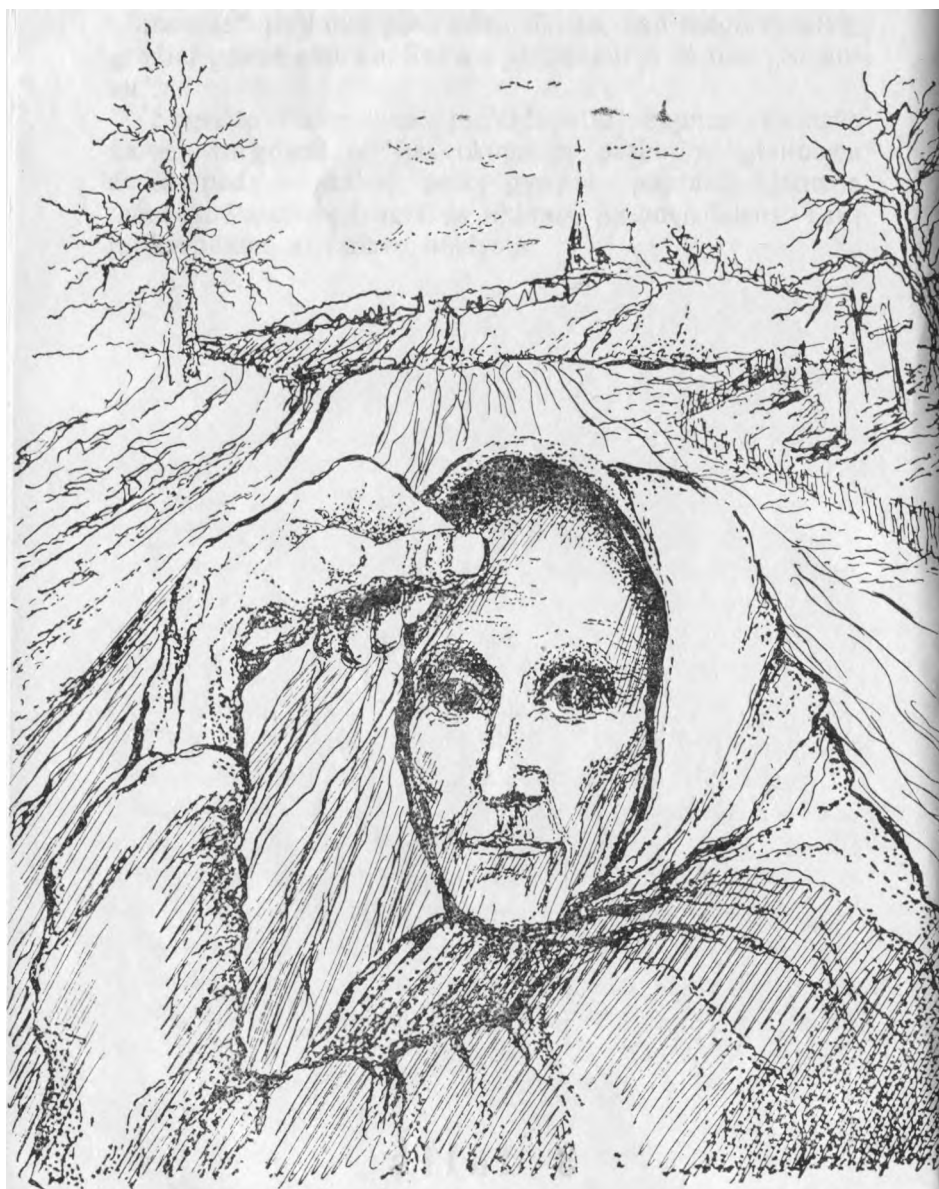
Išlikę gyvi Žuvinto partizanai nuo 1945 metų rugpjūčio pabaigos, kai įsisteigė Tauro apygarda, prisijungė prie jos. Beveik visi krito kovose už Tėvynės laisvę. Ilgai partizanavęs, keistomis aplinkybėmis žuvo ir nar-suolis „Strausas“. Tai įvyko, „Vidupalio“ žodžiais tariant, baigiantis partizaninėms kovoms. Jie susiginčijo su „Šamu“ — Svinkūnu. Šis išsitraukė pistoletą ir nušovė savo draugą „Strausą“ — Kasperavičių. Nunešė į pelkės pakraštį, kad nebūtų nustatyta tikroji žuvimo priežastis. Žmonės palaidojo Daukšių kapinėse. Slapyvardį

„Štrausas“ jis buvo pasirinkęs dėl to, kad mėgo muziką, gražiai griežė smuiku. Tačiau partizanai jį vadino „Strausu“.

Sugrįžta Palių vyrai į „Vidupalio“ sapnus. Kantrūs kaimų vargdieniai. Nuo okupantų paskutinę gimtosios žemės pėdą — salelę, pelkę gynę — paprasti Lietuvos žmonės. Pasirinkę tragiškus likimus, jie buvo teisūs: Tauta, kovodama už Laisvę, neklysta.

3 d a l i s

JUOS MINĒS DZŪKIJA

ŽMOGAUS DALIA

Storu falsifikacijos dulkių sluoksniu nukloti mūsų žmonių gyvenimai. Tariamoms komunistinėms laimėms kalvėse stereotipiškai buvo kalami „žmogaus, skambančio išdidžiai“ įvaizdžiai ir likimai. Tikrovėje viskas buvo kitaip.

Štai keletas pavyzdžių.

Ji — paprasta Lietuvos kaimo dukra nuo Balbieriškio. Anelė Kazlauskaitė-Marcinkevičienė gimė 1923 metais Marijampolės apskrityje, Žiūronių kaime. Gausioje ūkininko šeimoje augo penki broliai ir trys seserys. Žemė, kurios turėjo nedaug (12 ha), negalėjo visų išmaitinti, todėl vaikai tarnavo pas svetimus.

Nesiskundė jie savo dalia, nors vargo matė nemažai. Ją, šešerių metų mergaičiukę, tėvai išleido tarnauti. Ganė gyvulius pas Vaivos kaimo gyventoją, buvusį Lietuvos savanorį Kostantą Zygmantą. Jų šeimoje, kaip ir Anelės tėvelių namuose, buvo dažnai kalbama apie mūsų tautos kančias ir kovas.

Okupacijų metais skaudus likimas palietė daugelį Lietuvos žmonių. Neišvengė jo ir Anelės šeimnininkai. Vieną 1946 metų dieną, tėvams išvykus iš namų, atvažiavo enkavedistai ir, radę namuose mažus vaikus, susodinę į sunkvežimį, išvežė. Grįžęs į namus šeimnininkas labai sielojosi dėl savo vaikų. Daug kentėjęs, patyręs nuolatinį slapstymąsi, baimę, jis netrukus pasitraukė iš gyvųjų tarpo.

Anelė jau buvo ištekėjusi, kai jaunos vyrus pradėjo imti į okupacinę kariuomenę.

— Mano vyras Juozas Marcinkevičius ir brolis Petras Kazlauskas atsisakė tarnauti okupantui. „Jeigu jau žūti, — sakė jis, — tai geriau savo žemėje ir už savas idėjas“. Išėjo į mišką partizanauti. Vyras pasirinko „Lapino“ slapyvardį, brolis „Genio“. Jie kovojo Dzūkijoje, priklausė Dainavos apygardos pirmajam būriui. Apylinkėje dėjosi baisūs dalykai...

Prasidėjo tikrieji Anelės vargai. Gyveno ji pas vyro tėvus. Nebuvo ramybės nei dieną, nei naktį.

Vaivos kaimo gyventojas Naudžiūnas po gyvenamojo namo grindimis turėjo įsirengęs bunkerį. Jame dažnai slėpdavosi partizanas Antanas Bubnys — „Kerštas“. Jo brolis Pranas tuo metu tarnavo sovietų armijoje. Grįžusį iš armijos, po dviejų savaitių jį suėmė. Kankino. Neišlaikęs kančių jis išdavė brolio slaptavietę pas Naudžiūną. Po kiek laiko Bubnį nuteisė mirties bausme ir sušaudė. Tuo metu dar nieko nežinodami apie išdavystę, bunkeryje slapstėsi ir kiti vyrai. Tos nelaimingiausios dienos Anelė niekada nepamirš:

— 1946 metų lapkričio 22-sios rytą pas Naudžiūnus į kūlimo talką buvo susirinkę apie 20 žmonių. Bunkeryje slėpėsi mano vyras Marcinkevičius Juozas — „Lapinas“ ir brolis Petras Kazlauskas — „Genys“. Apie 9 val. didelės enkavedistų ir stribų gaujos ėmė supti Naudžiūno sodybą. Aš su ketverių metų sūneliu atėjau aplankyti saviškių ir patekau į apsupimą. Paklausiau vyrų, ką daryti? Brolis atsakė: „Nežiūrėk tu mūsų. Žiūrėk pati savęs!“ Tai buvo paskutiniai brolio žodžiai. Jie sulindo į bunkerį, o mes nešėme grūdų maišus ir pylėme juos ant bunkerio viršaus. Buvo skaudžios minutės — jaučiau, kad daugiau jų gyvų nebematysiu...

Jau šaudė iš pistoletų. Anelė visai pamiršo sūnų: berniuko niekur nesimatė. Juos visus buvo suvarę į pašiūrę. Staiga jis atbėgo ir pakuždėjo į ausį: „Mamyte, visur grindys išardytos, bet ten, kur tėvelis su dėde, dar ne. Bet greitai greitai juos šaudys.“

Ketverių metų sūnelis neapsiriko. Prasidėjo baisus mušis. Jis tęsėsi apie septynias valandas. Tarp automatų papliūpų ir kulkosvaidžių ugnies girdėjosi rusiški šūkiai „vperiod, vperiod!“. Taigi „pirmyn“ — svetimoje šalyje žudyti tuos, kurie gina savo žemę ir nenori vergauti jiems, raudoniesiems atėjūnams iš Rytų. Jie — „priešai“, o vergovės nešėjai — „išlaisvintojai“.

Minutę kitą pragariškas mušis nutildavo ir vėl užvir-davo iš naujo. Okupantai, neišveikdami partizanų, nusprendė uždegti pastatą. Krūvon surišę po kelias granatas mėtė į gyvenamą namą, kol pagaliau jį uždegė.

Per pašiūrės plyšelį, kur buvo suvaryti žmonės, Anelė matė, kaip jos vyras išsoko pro langą ir pakirstas kulų, krito prie degančio namo. Kiek toliau pabėgėjusį nušovė ir brolių.

Talkininkus sustatė po du, įsakė nesidairyti ir pravedė pro degėsius. Anelės berniukas nesuprato įsakymo ir dairėsi į visas puses.

— Mamyte, — jis ir vėl pakuždėjo motinai, — kiek daug rusų kareivių guli negyvų! Mačiau ten ir mūsų dėdę, tik tėvelio niekur nesimato.

Netoli nuo kelio, kuriuo juos vedė, šalia Peršėkės upės, gyveno ūkininkai Stiklakiai. Anelė eidama galvojo, kaip išgelbėti sūnų. Staiga jai šovė išganinga mintis: jį paslėpti pas minėtą gyventoją. Žmonės vieni kitų paprašė pasitraukti arčiau griovio, o Anelė liepė berniukui bėgti. Ketverių metukų pyplys, negalėdamas peršokti griovio, riste per jį persirito, ir bėgo kiek tik mažos kotelės nešė.

Enkavedistai puolė vytis. Berniukas pasislėpė sodybos kieme esančioje išvietėje. Apieškoję gyvenamąjį namą ir nieko neradę, enkavedistai grįžo pikti ir keikdamiesi.

— Kiek tam „pacanui“ metų? — paklausė.

— Treji! — drąsiai pasakė Anelė. Enkavedistai numojo ranka. Vaiko paieškos baigėsi.

Vakarop žmonės atvarė į Simną. Uždarė „stribelnyčioj“. Jos antrame aukšte buvo įrengtas kankinimų kambarys.

Tardymai vyksta naktimis. Jų pradžioje, kaip įprasta, gąsdina, baugina. Galiausiai ima fiziškai kankinti. Bijodama, kad gali neiškęsti kančių, Anelė iš kart pasakė:

— Vakar nušovėte mano vyrą...

Po šių žodžių moterį išvedė į kiemą, įsakė jį parodyti. Atsivėrė baisus, širdį spaudžiantis vaizdas. Ant grindinio gulėjo apdegę, išniekinti brangūs žmonės.

— Brolio munduro rankovė buvo nudegusi, matėsi apdegusi ranka. Batai nuo kojų nutraukti. O mano vyras buvo taip sudegęs, kad nebuvo nei rankų, nei kojų. Apdegusi galva, turbūt metant iš vežimo, buvo atitrūkusi ir gulėjo toliau. Prie galvos tupėjo trys katės ir ją graužė...

Paskutinį kartą matydama taip žiauriai sužalotus artimųjų kūnus, Anelė tyliai savo širdyje prisiekė: „Iki mirties būsiu ištikima Tėvynei Lietuvai ir jos sūnums, paaugusiems už jos laisvę gyvybes!“

Priesaiką ji ištesėjo. Vyro lavoną sribams ji parodė. Brolio neprisipažino. Po trijų dienų ją išvežė į Alytaus kalėjimą.

...Mažas belangis kambarėlis, kuriame sugrūsta 18 žmonių. Tardymai. Saugo vienas sribas. Puola utėlės. Jas visi renka į iš kažkur atsiradusį butelį. Vis šiočia točia išeitis. Dienos slenka neapsakomai lėtai. Staiga nei iš šio, nei iš to — Anelę paleidžia. Širdis jautė, kad laikinai, kad seks, kad gyventi reikės įsitempus kaip stygai.

Gyveno. Niekada neužsibuvo ilgiau vienoje vietoje. Partizanų ryšininkė „Klajūnė“ ėjo per žmones. Apsistodavo kur valandai, dviem, o kur dienai, savaitei. Visur vedėsi savo mažą sūnelį. Ir visur ją lydėjo ta pati pavergtos Tėvynės dukters dalia. Kiek begalėdama padėjo miško broliams, tačiau visai išeiti į mišką nesiryžo dėl sūnaus: norėjo nors truputį jį paauginti... Nors iki dvylikos, nors iki dešimties metų. Ji vėl prisimena klaidias dienas:

— Tai buvo jau 1947 metai. Pas mano vyro tėvus buvo linamynio talka. Talkinau ir aš. Baigę darbą, mes, apie dvidešimt moterų, susėdome valgyti. Įvirto į kiemą būrys sribų. Suėjo į kambarį. Vyro sesuo juos pasodino ir ėmė vaišinti degtine, kurią jie kaip smakai rijo. Nešiau į stalą valgį. Vienas sribas pakilo iš užstalės, išsikvietė mano anytą į prieangį ir reikalavo pasakyti visų talkoje dalyvavusių moterų pavardes. Supratau, kad jau pakliuvau — seniai jie ėjo mano pėdomis. Mintyse rezgiau pabėgimo planą. Nutariau rizikuoti, nors kampe už stalo sėdėjo pats kulkosvaidininkas. Aš šokau pro langą. Buvau jauna, tad lengvai peršokau žiogrių tvorą. Bėgau netoliese esančio raistelio kryptimi. Buvo apytamsė, gal apie 22 val. vakaro. Sribai pradėjo į mane šaudyti iš kulkosvaidžio. Vistiek bėgau. Pritrūko kvapo. Parkritau į arimą ir jaučiau, kaip nuo kulų lietaus ant manęs byra žemė. Kilau ir vėl bėgau. Kulkos švilpė aplink. Laimė

lydėjo mane. Pagaliau išsilaisvinau nuo persekiotojų, pasislėpiau. Likau gyva. Stribai, kurie vijosi iš paskos, sugrįžę pasakė vyro mamai, kad jos marti jau nušauta. Buvo didelė šalna, lūžinėjo ledukas, o aš buvau tik su kojineimis. Taip ir bėgau per lūžtantį ledą, pasak vėjavaikiškos poetės, — tik ne savo laimės pasitikti, o nuo mirties gelbėdamasi. Sustojau Peršėkės kaime pas kaimyną Marčiulyną. Prigludau prie sienos ir stebėjau kas bus toliau. Pasigirdo didelis triukšmas. Mačiau kaip stribai įsiveržė į sodybą, kaip visus išrikiavo kieme ir nuvarė Kriokialaukio link. Vėliau žmonės pasakojo, jog baudėjai prašę žmonių, kad šie liudytų jų naudai. Mat šovinių daug iššaudė, o banditės nesugavo.

Anelė grįžo pas vyro tėvus. Atsargiai, kad šunes nesulotų, pasibeldė į duris. Vėl prasidėjo įtemptas darbas, slinko neramios partizanų ryšininkės „Klajūnės“ dienos.

Ji uoliai ėjo šias pareigas: buvo būrio vado „Patrimpo“

Juozo Petraškos ryšininkė. Prisimena, kaip partizanas J. Menčinskas, sutikęs ją prie Žuvinto ežero, paprašė parvežti į štabą iš Alytaus rašomąją mašinėlę. Užduotį ji įvykdė.

Jai pavedė pristatyti spaudą vadui „Patrimpui“ į Balbieriškio mišką.

— Tuo metu aš prisilaikiau pas Šiugždų kaimo gyventoją Račkauską. Ten buvo ir mano brolis Viktoras. Jis rengėsi eiti pas seserį gyvenančią prie miško Sūkurijų kaime. Įdaviau jam spaudą — ten buvo įvyniotos tri spalvės. Nenuėjusį nė pusės kilometro, jį sulaikė enkavedistai. Iškratę viską rado. Brolį uždarė ir kankino Alytaus saugume. Praslinkus dviems mėnesiams išdrįsau nunešti jam maisto. Areštavo ir mane. Akistata su broliu. Jis prisipažino. Tada man išpjaustė drabužių sagas, išvėrė gumas, išplėšė iš plaukų segtukus, atėmė dokumentus. Leitenantas vedėsi koridoriumi į kamerą. Jis ėjo pirmas, aš iš paskos. Vėl šovė į galvą mintis, kad reikia bėgti. Iš saugumo pastato ėjo takelis į gatvę, o sargybinis, užsirėmęs ant tvoros, spoksojo į netoliese esantį turgų. Šokau į šalį — pro sargybinių, į gatvę. Įsimaišiau į žmonių minią ir laimingai ištrūkau.

Ryšininkė „Klajūnė“ vėl lanko vyro ir brolio bendražygius miške. Prašosi užduočių, o jas atlikusi, tiesiai klausia: „Ką daryti toliau?“ Ir tai visiškai suprantama. Lietuvos laisvės nė už kalnų nesimato. Bėga dienos, mėnesiai, metai.

Nelemtieji 1948-ieji, didžiųjų trėmimų laikai. Iš jos tėviškės išvežė brolių Motiejų Kazlauską.

— Ankstų rytąėjau aplankyti mamytės. Iš tolo išvydau apie namus bėgiojančius žmones. Supratau: veža! Jauniausias brolis Gediminas paspruko. Abu su juo perbridę Peršėkę, pabėgome. Pasislėpę krūmuose matėme, kaip brolis Motiejus su žmona kraunasi į vežimą būtiniausias daiktus ir maistą. Brolių, jo žmoną su dukryte Aldute išvežė, o jauniausiam sūneliui septynmečiui Kostukui Balbieriškyje pavyko pabėgti. Išvežė dar tris ūkininkus iš to paties Žiūronių kaimo.

— Meldžiausi ir prašiau Dievo, — tęsia pašnekovė, — kad neišvežtų mamytės. Ji labai sirgo. Liko mama Lietuvoje. Nors ir savo žemėje gyveno, bet daug iškentėjo. Atsiliepė sveikatai vaikų kalėjimai, tremtys, sūnaus žuvimas. Užaugino 8 vaikus, o senatvėje liko be sveikatos ir be vaikų — nebuvo net kam vandens paduoti. Vyresnysis brolis Stasys gavo 25 metus Sibiro katorgos, aš — 10, brolis Viktoras — 6, Gediminas — 3 metus. Ne savo noru pasklidom po kažkieno „plačią tėvynę“. Tik vidurinysis Petras, su ginklu rankoje atgulė savo žemėje.

Anelė — „Klajūnė“ mintimis grįžta į 1949 metus. Karštą vasaros dieną ji išsiruošė į Alytų. Važiavo ūkininko Lesevičiaus vežime. Prie Ūdrijos ją pamatė stribai. Pažino, vijosi. Bet pakeleivingi ūkininkai, supratę stribų užmačias, nedavė jiems arklių. Nepavijo. Alytuje Anelė pirmiausia nuėjo į bažnyčią. Padėkojo Dievui už išsigelbėjimą. Po to užsuko į vaistinę pirkti partizanams vaistų. Stovėdama prie prekystalio pamatė kitoje gatvės pusėje stribą, kuris ją vijosi. Po kelių sekundžių jis jau buvo tarpduryje. Anelė akimirksniu šoko pro langą. Pasislėpė pas gerus žmones, kurių Dzūkijoje niekada netrūko.

1950-ieji metai... Anelė bando įsidarbinti Kaune. Patikimi žmonės ją rekomenduoja Geležinkelio depo vir-

šininkui Mykolui Stankevičiui iš Šančių. Jis pažada padėti prisiregistruoti ir gauti darbą.

— Jo žodžiuose pastebėjau kažką netikro. Neapsirikau — šis „gerasis“ žmogus buvo klastingas. Visus, kurie juo patikėjo, 1950 metų vasario 16 dieną jis išdavė saugumui. Mane suėmė kartu su 7 metų sūneliu. Išvežė į Vilniaus kalėjimą Sodų gatvėje. Čia išlaikė beveik pusantros metų. Kai per pirmą tardymą nuo manęs atskyrė sūnų, jis apkabino mano kaklą savo mažomis rankutėmis ir šaukė:

— Mamyte, aš noriu mirti kartu su tavimi!

Juos atplėšė vieną nuo kito. Nuvilkė vaiko paltuką, nuavė batukus. Uždėjo didžiulę „šimtasiulę“ vatinę, apavė gremėzdiškais batais ir vedžiojo po Vilniaus kalėjimo kameras tarsi žiauriame nematytame cirke plyšodami: štai bandito sūnus! Kaip skaudu buvo visa tai iškęsti mažo vaiko širdelei. Vaiko, kuris nuo ketverių savo kūdikystės metų buvo priverstas tapti suaugusiu. Tai uždėjo antspaudą visam jo gyvenimui. Koks baisus kūdikių genocido pavyzdys pavergtoje Lietuvoje!

Užaugo Antanėlis Vievio vaikų namuose. Sulaukęs pilnametystės susirgo nepagydoma nervų liga. Tebėra sunkus ligonis iki šios dienos.

Motiną tardė rusas Jemeljanovas, vertėjavo Kozlovskis. Tuo pačiu metu Vilniuje kalėjo ir Anelės brolis Gediminas. Sesuo su broliu slapta susirašinėjo. Rašalą pasidarydavo iš apdegusių duonos plutelių, užpylę jas verdančiu vandeniu. Laiškus padėdavo sutartoje vietoje — ant vamzdžių tualete.

— Tardymas jau buvo baigtas, kai mane vieną dieną atvedė į kabinetą. Ant stalo pamačiau visus mano rašytus broliui laiškus. Išsigyniau. Tada atvedė toje pačioje kameroje su manimi pasodintą Urbonienę iš Balbieriškio valsčiaus, Sūkurių kaimo. Akistatoje su manimi ji patvirtino, kad laiškai tikrai yra mano, ir jų yra net dvylika. Šnipė atliko savo darbą.

Iškankinta naktinio tardymo Anelė stovėjo egzekucijų kambario kampe. Nejučia žvilgtelėjusi pro langą pamatė vedamus iš vaikų namų vaikus. Priešpaskutinėje eilėjeėjo jos sūnelis. Tarsi nematomos spyruoklės pamėtėta

motina prišoko prie lango, kad iš arčiau jį pamatytų. Kaip už tai buvo nubausta, kankinė papasakoti neįstengė...

Anelę Marcinkevičienę okupantų teismas nuteisė 10-čiai metų katorgos už „tėvynės išdavimą“.

1951 metų liepos mėnesį dar vienas gyvulinis vagonų ešelonas su Lietuvos sūnumis ir dukromis, pasmerktais Sibiro katorgai, pajudėjo į nežinią. Tarp jų buvo ir partizanų ryšininkė „Klajūnė“ — Anelė Marcinkevičienė. Ji pateko į Mordovijos lagerius. Ant kalinės drabužio turėjo užsisiūti numerį 992-S. Pradžioje dirbo siuvykloje, vėliau — lauko darbus. Nuo blogo maisto ir varginančio darbo moterys krito kaip musės. Kalėjimo ligoninėje geriausias vaistas ligoniams — maistas. Bet jo nebuvo. Norėdama palengvinti sergančios likimo draugės dalį, Anelė sugalvojo „racionalizaciją“: darže pririšo prie ilgo siūlo vieną morką ir vieną svogūną. Nepastebimai pažėmė ištraukė į zoną. Panašiai buvo ir pomidorų lauke: ji paprašė sargybinių, kad leistų nusiskinti nors vieną. Niekas neatsakęs, sargybinis nususuko. Tuomet ji šliaužte nušliaužė kelis metrus, skynė ir mėtė pomidorus į zoną brigados moterims.

— Susirgus Stalinui, meldėme Dievą jo mirties. Geriausiai kalbėti vengėm, nes ir lageryje buvo užverbuotų niekšų. Kai Stalinas mirė, kaukė visos lagerio sirenos. Mes širdyse džiaugėmės. Rusės kalinės verkė taip, lyg laidotų savo tėvą ar motiną. Jų dvasia jau buvo atrofota.

Režimas lageryuose po Stalino mirties sušvelnėjo. Grįžo viltis pamatyti Tėvynę.

1956 m. prasidėjo amnestija: vienus persiuntė į tremtį, kitiems leido grįžti į Lietuvą.

— Laisvės troškimas buvo toks didelis, Tėvynės ilgesys toks nepakeliamas, jog belaukdama tos amnestijos ne viena susirgo, net išprotėjo. Pagaliau pakvietė ir mane į teismą. Paklausė už ką teista, ką blogo padariusi? Atsakiau, kad nežinau, nesijaučiu niekam nusikaltusi. „Tai mes tau paskaitysim, — pasakė teisėjas, vartydamas bylą, — tada prisiminsi, ką prisipažinai!“ „Jeigu jus muštų iki sąmonės netekimo — prisipažintumėt ir jūs, ko nebuvo“ — atsakiau.

Jai leido grįžti į Lietuvą. 1956 metų gegužės 1 dieną Anelė išlipo Kauno geležinkelio stotyje. Tą pačią dieną pasiekė tėviškę, Žiūronių kaimą.

— Pasibeldusi į duris, išgirdau mamos balsą. Ji sėdėjo ant priekrosnio, nes kambaryje buvo vėsu. Neatpažįstamai susenusi, suvargusi, 82 sulaukusi mano mama! Apsikabinusios džiaugėmės ir verkėme. Labai norėjo mane pavaišinti, bet neturėjo kuo. Bėgau pas vyro seserį, kur gyveno, paimtas iš Vievio vaikų namų, mano sūnus. Jo neradau, buvo išėjęs pas draugus.

Buvau nuvargusi — atsiguliau pailsėti. Pabundu — sūnus greta stovi ir balsu verkia. Palikau mažą, radau užaugusį.

Lietuvoje Anelės laukė didelis nusivylimas. Išskyrus savuosius, ji niekam nebuvo reikalinga. Nei darbo, nei duonos, net neregistravo. Visur atsakydavo: „Grįžk į ten, kur buvai“. Taip sakydavo jie — raudonais ponais tapę — tautiečiai. Sotūs vergai, — pikčiausi laisvės priešai, — jie net matyti nenorėjo kovotojų už laisvę. Ištiki mai tarnaudami okupantui, jie nesusimąstė, kad gimtoji žemė priklauso ne jiems, kad būtent jie yra piktšašiai ant Tautos kūno. Ten, svetimoje žemėje, kur baltos meškos, statyti komunizmo rūmą reikėtų kaip tik jiems — padlaižiams, tinginiams ir karjeristams. Praeis dar daug laiko, kol jie numes savo kruvinus bilietus, vers kailius ir vėl brausis per kitų galvas prie didesnio lovio, sotesnio kąsnio, vaidins patriotus. Bet tada jie buvo viešpačiai pavergtoje Tėvynėje.

Todėl Anelė Marcinkevičienė su sūnumi grįžo į tolimąjį Krasnojarską... Paskutinį kartą ji apkabino senutę motiną ir vėl paliko Tėvynę. Dar dešimčiai vargo ir sunkios dalios metų.

1964 m. „Klajūnė“ parvažiavo į Lietuvą visam laikui. Įsikūrė Kaune. Atgimstant Lietuvai prašvito moters akys. Juoda okupacijos naktis, bet jau sklinda laisvo žodžio spinduliai, skamba partizanų ir tremtinių dainos. Visa kančios didybe iškyla unikali lietuvio, vargo žmogaus dalia. Jo aukos prasmė. Ir grįžta gyvenimas į savo vagą.

* * *

Balbieriškio apylinkėse veikė Vaidoto partizanų grupė. Ji susikūrė 1945 in. pradžioje ir buvo gausi skaičiumi.

Šių apylinkių partizanų gyvenimo sąlygos, palyginus su kitų vietovių — Suvalkijos, Dzūkijos, Žemaitijos buvo sunkesnės — Balbieriškio miškas drėgnas, bunkeriuose atsirasdavo vandens. Kovotojai turėjo tenkintis iš lapų ir šakų padarytomis palapinėmis, kurios buvo mažiau saugios. Partizanų skaičius buvo didelis, o gyventojai mažazemiai, todėl partizanai buvo blogiau apsirengę, kėsdavo alkį.

Vaidoto grupė turėjo puikų, visa širdimi atsidavusį Lietuvai ir savo kovotojams vadą — buvusį policijos viršininką Kazimierą Degutį — „Raginį“. Štabo viršininkas buvo Juozas Petraška — „Patrimpas“, gimęs 1916 m. Prienų raj., Mardosų kaime, religingoje, savo kraštą mylinčioje mažazemių šeimoje, kuri išaugino Lietuvai du jos gynėjus — partizanus. Juozas, baigęs vienerių metų Žemės ūkio mokyklą, priklausė jaunųjų ūkininkų rateiui, taip pat buvo pavasarininkų kuopos pirmininku, dalyvavo jų kongrese. Jam teko dalyvauti A. Smetonos 60 metų sukakties parade. 1938 m. tarnavo 11-me Ulonų pulke. Baigė mokomojo eskadrono 23-čią laidą jaunesnio puskarininkio laipsniu.

Juozo brolis Pranas gimęs 1927 m. Nors jo nelietė karo tarnyba, jis visa širdimi veržėsi atiduoti visas savo jėgas, o jei reiks ir gyvybę už Lietuvos laisvę. Pranas, slapyvardė „Katinas“ žuvo 1946.VII.19 d.

Abu broliai buvo jautrios širdies ir be reikalo niekada nepakėlė ginklo. Visais galimais būdais stengėsi išaiškinti nusikaltimą, kad neįvyktų klaida ir nebūtų nubaustas nekaltas žmogus. Juozas — „Patrimpas“, įstojęs į partizanų gretas prisiekė sau niekada neimti nė lašo alkoholio. Šiuo savo nusistatymu stengėsi paveikti ir kitus kovotojus.

Broliams daug padėjo sesuo Liuda. Ji labai skaudžiai pergyvendavo visų mirtį, o ypač savo jaunesnio brolio Prano.

1946 m., išdavus Būdos kaimo gyventojams — Šneideriams, žuvo Vaidoto grupės vadas K. Degutis — „Raginis“ ir jo pavaduotojas Petras Mitrulevičius — „Kilbukas“. Vado pareigas perėmė Juozas Petraška — „Patrimpas“.

1947.08.09 d. „Patrimpas“ buvo nuvykęs ryšio reikais pas Dzūkų rinktinės vadą Ažuolį, kuris tuo metu buvo apsistojęs Punios šile, Dainavos apygardos štabo bunkeryje. Jame rado septynis kovotojus. Aptarė atliktus darbus. Naktį „Patrimpas“ sapnavo slogų sapną. Rodos sunkiai plaukė drumstu Nemuno vandeniui į kitą krantą. Iš sapno jį pabudino neaiškūs garsai. Vadas nuramino, kad gal bus užėję besiganančios karvės. Deja, tai buvo enkavedistai. Šarūno rinktinės vadas „Krūmas“, atidarius bunkerio angą ir pamatęs daugybę priešų, įsidėjęs į burną pistoletą, nusišovė. Kovotojai pradėjo naikinti dokumentus, rašomąją mašinėlę, šapirografą, laikrodžius, nenorėdami nieko čekistams palikti.

Susišaudymas truko ilgai. Bunkeryje sproginėjo granatos, trūko oro. Priešas per ventiliaciją mėtė dūmines raketas.

Žuvo Dainavos apygardos vadas „Ažuolis“ — kapitonas Domininkas Jėčys. „Patrimpas“, „Lapaitis“ — Juozas Petraška atsipeikėjo jau lauke, atloštas į kalną. Rankos ir kojos buvo surištos viela.

Jį nuteisė 25 metams katorgos. Kalėjo Intos lageriuose. Po Stalino mirties, palengvėjus režimui, Petraška organizavo savišalpą ir gelbėjo patekusius į sunkesnę padėtį kalinius. Tremtyje slaptai įsirengė maldos namus, kur susirinkę lietuviai-kankiniai meldėsi už Lietuvą.

Juozas Petraška priklauso Alytaus Politinių kalinių ir tremtinių sąjungai, rūpinasi kovos brolių perlaidojimu.

* * *

Ji pasirinko gražų „Birutės“ slapyvardį ir sunkią dalią. Albina Petraškaitė-Bazevičienė augo gausioje trijų brolių ir trijų seserų šeimoje. Būdama 12 metų neteko motinos.

1945 m. pradžioje Albinutės du broliai — Antanas ir Juozas išėjo „savanoriais“ į tarybinę armiją, o pusbro-
lis Juozas jau buvo miške ir dažnai apsilankydavo jų šeimoje.

Albinutės pusbroliui „Patrimpui“ jau esant Šiaurės lageriuose, likusieji partizanai, žinodami šios šeimos pa-
žiūras, dažnai joje apsilankydavo, pasilikdavo pailsėti.
Albinutė tapo jų ryšininke.

Petraškų sodyba buvo Balbieriškio valsčiaus, Norkūnų kaime, gražioje vietoje, ant Mikasės upelio kranto.

Vieną 1951 metų niūrią rudens dieną šioje sodyboje buvo apsistoję du partizanai broliai Stanaičiai iš Būdininkų kaimo: Vytautas — „Aidas“ (g. 1928) ir Jurgis (g. 1931).

Sodyba buvo toli nuo pagrindinių kelių, todėl broliai, nieko blogo nenujausdami, jautėsi laisvai. „Aidas“, gink-
lus palikęs kambaryje, išėjo į tualetą, o Jurgis ilsėjosi. Staiga atsidarė kambario durys ir įėjo Balbieriškio vals-
čiaus stribas Vytautas Botyrius, atvažiuojęs arkliais į kai-
mą su aktyvistu Mikėnu paruošų reikalais. Botyriui Sta-
naitis buvo pažįstamas nes kartu teko mokytis ir žinojo, kad jis gyvena nelegaliai. Nustebę ilgai žiūrėjo vienas į kitą. Jurgis pajudėjo pirmas eiti prie ginklų, bet Bo-
tyrius su pistoletu rankose pašoko paskui. Jurgis supratęs, kad prie ginklų neprieis, išbėgo į koridorių lauko du-
rų link. Stribas šovė į partizaną ir jį sužeidė krūtinės srityje. Jurgis sukaupęs visas jėgas, išbėgo į kiemą ir išokęs į stribų vežimą, bėgo nuo persekiotojo, (Mikėnas buvo tik stebėtoju). Botyrius pradėjo jį vytis. Supratęs, kad pėsčias nepavys, sėdo ant arklio. Mikėnas, likęs vie-
nas, išėjo į Balbieriškį. Vytautas pasiėmęs savo auto-
matą vijosi stribą Botyrių. Bet šeimnininkai išprašė to nedaryti. Jie įtikinėjo, kad brolis jau bus pabėgęs. Par-
tizanas Jurgis, pavažiavęs apie 500 m. pamatė kasant bulves Onutę Stankevičiūtę ir jausdamas silpstant jėgas, paprašė jos, kad ji kuo greičiau nuvežtų jį į Medžiukų miškelį. Mergina išoko į vežimą ir paraginus arklius pa-
suko Daujotiškių kaimo link. Botyrius gerokai atsiliko. Jurgis spėjo pasislėpti gyventojų Tarasevičiaus kluone.

Grįžtančią Su arkliais Onutę Botyrius sustabdė ir mušdamas, grąsindamas reikalavo pasakyti kur ji padėjusi „banditą“. Mergina atsakiusi: „Bijojau, kad nenušautų, todėl ir vežiau, o kur dingo nežinau, nes atsigręžusi pamaciau, kad jo vežime jau nėra“. Stribas nepatikėjo merginos žodžiais ir nutarė pašnipinėti apie Tarasevičiaus sodybą. Netoli pastebėjo kraujo pėdsakus ir šėtoniškai apsidžiaugė. Nusprendęs, kad „banditas“ gali slėptis kluone, pradėjo jį saugoti, kad nepabėgtų. Atsitiktinai pamatęs pro šalį einantį paauglį, įdavė jam raštelį, įsakydamas jį nunešti perduoti Balbieriškio garnizonui.

Dienaėjo vakarop. Temo. Jurgis sukaupęs paskutines jėgas, prisidengęs sutemomis, iššliaužė iš kluono į bulves.

Netrukus atvyko enkavedistai su stribais, šviesdami su prožektoriais aptiko kraujo pėdsakus ir surado „Aidą“ — Jurgį. Žaizda buvo gili, todėl bevežant į Balbieriškį partizanas mirė.

Tais pačiais metais ryšininkę „Birutę“ areštavo. Jai buvo tik 18, bet karo tribunolas nuteisė 25 metams katorgos. Kalėjo ji Mordovijos lageriuose, iš kurių grįžo į savo išsvajotą Tėvynę po Stalino mirties, o buvo reabilituota tik 1990 metais. Gyvena Žiūronių kaime.

Jie dažnai susitinka — kovų ir vargų broliai bei seserys iš Balbieriškio ir kitų Lietuvos kampelių: „Klajūnė“ ir partizanų būrio vadas „Patrimpas“ — Juozas Petraška, ryšininkės Anelė Brudnytė-Pinkevičienė, „Monika“ — Izabelė Sarkienė, „Granitas“ —, Jonas Protusevičius, Albina Bujanauskaitė-Daugirdienė — „Raneta“, „Arūnas“ — Antanas Lukša ir daugelis kitų. Ten, kur jie būriuojasi, aikštėse ir mitinguose, bendražygių laidotu-vėse, kukliuose minėjimuose, sklinda stiprus, visus vienijantis biologinis laukas — ta nematoma šviesa, įslaptinta dvasinė energija, kuri padėjo jiems ištvirti visas negandas. Ranka rankon ir širdis širdin jie dar daug kartų mintimis praeis istorinius erškėčiuotus savo — ir mūsų Tautos — kelius.

DEGĖ GYVI KRYŽIAI

Gražiai išvingiuoja per Dzūkų aukštumos slėnius Verknė. Netoli nuo Nemuno kelia prieš ją kepurę tūkstantmetis Paverknių piliakalnis, kitaip vadinamas Ginkaus kalnu. Laukų ir miškų platybėse pasiklydo senieji žalvario amžiaus pilkapiai, beveik susilygino su žeme ir milžinkapiai — švedų ir prancūzų antplūdžių ženklai.

Netoli nuo šių vietų, kažkur tarp Darsūniškio ir jotvingišku vardu krikštyto Jiezno, prieš kelis šimtmečius buvo sudegintos pirmosios mūsų krašto „raganos“. Jų buvo nedaug — žolėmis gydžiusių, negera akimi kaimyno gyvulį nužvelgusių. Pirmosios europietiškos inkvizicijos aukos Lietuvoje. Jų vardų šiandien niekas neprisi-mena.

Tačiau raudonosios Rytų inkvizicijos aukos žmonių širdyse — tarsi negyjančios žaizdos. Nuo šios inkvizicijos skaudžiai nukentėjo ūkininko Ginkaus šeima. Jo žemėse stūkso protėvių vardu pavadintas piliakalnis.

Šios šeimos atžalos gyvena Kaune. Jie — buvę Sibiro tremtiniai, todėl rasti bendrą kalbą nesunku. Mano pašnekovė — Ginkų duktė Aldona. Ji kartu su seserim Elenute (g. 1928) dviese parbėgo iš Sibiro 1947 metais. Sesutę ištiko paralyžius. Pasakojimo siūlą vyniokime iš pradžios.

Šimtmečio pradžioje senelis buvo Jiezno valsčiaus viršaitis. Aldonos tėvelis Juozas Ginkus buvo darbštus, pasiturintis ūkininkas, valdė 40 ha ūkį. Augino tris sūnus ir tris dukras. Vyriausias Juozas gimė 1922 metais. Ant-rasis buvo Algirdas (g. 1925), Elenutė (g. 1928), Aldona (g. 1936), Sigitas (g. 1937) ir Ona (g. 1941).

Gražus, tvirtas kaip ažuolas vyras užaugo vyriausias Ginkų sūnus Juozas. Tėvo pasididžiavimas, motinos numylėtinis ir parama. Doras ir paklusnus, dievobaimingas kaimo vaikas. Prasidėjus antrajai rusų okupacijai, kaip ir daugelis kaimo vyrų, susiruošė Juozukas į mišką. Pas-kutinįkart su šeima pavakarieniavo, graudžias atsisvei-kinimo dainas išdainavo. Bet motina perkalbėjo: „neik, žūsi, pabūk dar namie“... Pasiliko. Lankė partizanų bun-kerius, buvo ryšininkas.

— Apsistojo apylinkėje rusų garnizonas, — pasakoja Aldona. — Rengėsi gaudyti žaliukus Kisieliškės miške. Juozas sėdo ant arklio ir išjojo pranešti vyrams, kad pasisaugotų. Kareiviai jį pastebėjo. Peršovė koją. Sužeistas brolis atšliaužė pas neturtingą kaimyną. Tas paslėpė jį po karvės ėdžiom, užmetė šiaudais. Kareiviai nesurado. Paskui tėvas per Verknę nuvežė jį pas gimines Ligeikas — ten buvo medikas studentas. Sutvarstė. Iki ryto pratūnojo paslėptas pirtelėje. Užgriuvę enkavedistai išnaršė sodybą. Nerado.

Pasiklausiau, ar tie patys Ligeikos, kur buvo Sibire, Usolėje.

— Taip, — atsakė Aldona. — Ir jų dėdė — kunigas Boleslovas Ligeika kalėjo Urale ir Kazachstane, o paskui į tremtį pas brolio šeimą į Uolę atvyko.

Toliau laikyti Juozą pirtelėje buvo pavojinga. Be to, reikėjo gydyti. Patriotai parūpino vaikinui dokumentus svetima pavarde. Tėvas atvežė jį arkliais į Kauną ir paguldė į Raudonojo Kryžiaus ligoninę. Praėjo mėnuo. Jau nuolis sveiko. Medicinos personalui nebuvo paslaptis, kas jų pacientas. Šioje ligoninėje gydėsi ne vienas sužeistas partizanas. Gydytojai rizikavo savo gyvybėmis, nes kitapus gatvės, už kampo, dideliame pilkame name, enkavedistai laužė kaulus suimtiesiems.

Jiezno stribai areštavo Juozo tėvą, senąjį Ginką. Mušdami ir kankindami reikalavo pasakyti, kur sūnus. Iškan kino nežmoniškai. Pagaliau, pats pavargęs nuo ekzekucijų, stribų vadas pasakė:

— Jeigu tu pasakysi, kur paslėptas sūnus, tai ir tau dovanosim, ir sūnaus nebausim. Galėsit eit sau ir gyvent namuose.

Tėvas palūžo. Atvedė stribus prie ligoninės. Medicinos darbuotojai nenuleido rankų: sužinoję, kad tėvas prasitarė apie sūnų, vežė Juozą Ginką iš palatos slėpti į rūšį. Deja, nesusėjo! Tarpduryje juos užklupo stribai.

Juozą su neštuvais įdėję į mašiną, atvežė į Jiezną. Apie pažadą paleisti nebuvo nė kalbos.

Tų įvykių liudininkas Jonas Ligeika prisimena:

— Jiezno stribelnyčioj jį kankino kokias dvi savaites. Sulaužė gyjančią koją. Nukirto ir kitą koją. Gyvą nuvežė

į Lingėniškių kaimą prie vieno stribo svirnelio. Prikalė kaip Kristų, iškėtoję rankas, prie sienos. Gyvą!

Jaunuolis ir dabar neišdavė partizanų bunkerių.

Pro šalį keliu ėjo du vyrai registruotis pagal paskelbtą sovietinę „amnestiją“. Stribai juos sulaikė, iškankino, sumušė ir prikėlė ant to paties svirnelio sienos, šalia Juozo Ginkaus

Juozas dar galėjo kalbėt. Jis pasakė:

— Žūstu už Tėvynę. Aš neišduodu Tėvynės.

— Už kokią tėvynę? — juokėsi stribai.

— Už Lietuvą!

— Jos jau nėra, tavo Lietuvos!.. — džiaugėsi parsidavėliai.

— Yra! Bus!..

Iš kankinio akių nevalingai byrėjo ašaros. Jam buvo tik dvidešimt šešeri.

— Treidarą atvežė, — patikslina Aldona, — labai iškankintą, nepaeinantį. Stribų bobos šlapinosi ant jo. Prie svirnelio sienos ir jį prikėlė.

Nieko neišgavę, Jiezno budeliai apipylė benzinu ir padegė svirnelį. Kankinius sudegino gyvus, kartu su svirneliu.

— Vienas ištrūkęs bėgo per laukus. Jį pašovė, attempė ir įmetė į ugnį. Stribai tuomet dar savo darbais girdavosi. Kalbėjo, kad ten sudegino penkis vyrus.

Motina užprašė šv. Mišias už sudegintą sūnų Jiezno bažnyčioje. Verkti ji negalėjo: net į bažnyčią ją atsekė stribai ir jų žmonos.

Nuo keturioliktojo šimtmečio Jieznas garsėjo kaip Didžiojo Lietuvos kunigaikščio dvaras. Vėliau — Pacų giminės rezidencija. Katalikybės lopšys ir praėjusio šimtmečio antirusiškų sukilimų centras. Jau Nepriklausomos Lietuvos egzistavimo pradžioje, 1919 metų vasaryje, Jiezno apylinkėse vyko lietuvių kautynės su bolševikais. Paimitus į nelaisvę 18 lietuvių karių bolševikai žvėriškai nukankino: subadė durtuvais, sukapojo kardais ir be draabužių užkasė. Žiaurias bolševikų tradicijas perėmė ir vietinės padugnės — Jiezno stribai.

— Ar žinai jų pavardes? — klausiau Aldonos.

— Kur nežinosi,,. Visi kaimynai pažįsta tuos, užsili-

kusius, kurie ir dabar Tėvynei duobę kasa. Ir jų atžalas, bolševikine dvasia išauklėtas.

Jiezo sribai nušovė ir antrąjį Ginkų sūnų Algirdą. Jis nėjo į kariuomenę. Slapstėsi, dirbdamas namuose laukų darbus. Sesuo Aldona prisimena:

— Buvo gili naktis. Labai lojo šuo. Mama pažiūrėjo pro langą ir pasakė: „Ateina labai daug rusų kareivių“. O jie ėjo su sribais mūsų vežt į Sibirą. Mama pažadino brolių. Jis perbrido per Verknę. Išaušus rytui, paruoštam lauke sėjo lubinus. Sribai atėjo ir areštavo. Nuvežė į Jiezną, tardė, mušė ir stengėsi išgaut, kur yra partizanų bunkeriai. Varėsi į mišką. Algirdas nuvedė juos į priešingą pusę — Butrimonių link į Gailiakėms prie Celiešiaus. Rodė brolis miškus ir sakė „bunkeriai ten!“ Netoli vienos sodybos įsiutę sribai jį nušovė. Moteris su 6—7 metų mergaite ravėjo lysves. Liepė užkąst. Tolimame kaime žmonės jo nepažinojo. Sribas paaiškino: „Čia Ginkus iš Paverknių“. Atvartytas žmogus užkasė. Po kurio laiko į tą vietą vėl atsibeldė sribai su savo vadu: jis panorėjo įsitikinti, ar tikrai nušautas „tas, kas reikia“. Kapą išrausė. Parodė. Sribų gaujos vadeiva nusiramino: „Tvarkoj! Nušautas, nepaleistas!“

Algirdo Ginkaus palaikai Atgimimo metais perkelti į Darsūniškio kapines.

Jų šeima buvo ištremta į Šiaurę 1945 metų birželio mėnesį. Abu tėvai žuvo nuo bado ir šalčio. Iki pat mirties jų krūtinę draskė nenumaldomas skausmas dėl Kristaus kančias iškentėjusio, gyvu fakelu sudegusio sūnaus ir pavergtos Tėvynės.

Mokslo pasaulyje tvirčiausias medžiagas įvertina vadinamoji deimanto kietumo skalė. Lietuviška tvirtybė ne deimantu matuojama. Deimantas sudega — jo anglies atomai, virtę dujomis, išsisklaido ore. Lietuvių širdys nesudegė. Jų dvasios neiškeliavo svetur. Bolševikų tikslas — sudeginti, pavergti, išnaikinti — nebuvo pasiektas. Kyla iš pelenų Tėvynės sūnūs. Verknės slėnyje jaunimas vėl švenčia Jonines. Iš aukštybių žvelgia ir jie — iškeliavę į dausas be pakasynų, neapgiedoti prie gedulingų žvakių, klaikiausiu būdu nukankinti už Tėvynę, bet

likę gyvi. Tik kas padės, senu lietuvių papročiu, lininį rankšluostį ant tuščios kėdės? Kai nebėra namų, o namiškių kaulai išstampyti po Sibiru? Padės... Kiti lietuviai — kitų namų seklyčiose. Didysis Gyvenimo ratas sukasi be raudonojo teroro „saulės“.

Rymo prie Verknės skardžių Ginkaus piliakalnis, mena šiurpias bolševikmečio „legendas“. Ir beveik kiekvienuose lietuviškuose namuose garbingoje vietoje kabo dailus drobinis rankšluostis. Jame įaustas Tautos Himnas, kurio žodžiuose plazda ir JŲ — gyvais kryžiais sudėgusių ant Tėvynės aukuro — širdžių liepsna.

PARTIZANŲ MALDA,

užrašyta Jiezno apylinkėse 1945 m.

Visagalis Dieve, kuris visiems tvariniams skyrei darbo ir poilsio laiką, kad jie geriau atliktų savo paskirtį, suteik ir mums, užbaigusiems šią dieną, palaimingą sielos ir kūno ramybę. Laimink ir pašvęsk, Viešpatie, šios nakties poilsį, kad mūsų rytdiena būtų naudingesnė Tau ir mūsų Tėvynei.

Viešpatie, Tu leidai tautas ir įdiegei joms laisvės troškimą, gražink, prašom Tave, ir mūsų Tėvynei laisvės dienas. Mes išėjome kovoti už šventąją Tiesą. Mes stojome ginti tikrojo tikėjimo ir nekaltai skriaudžiamos mūsų tėvynės Lietuvos.

Gailestingasis Dieve, Tu laimini sąžiningus žygius ir teisingą kovą dėl tiesos. Tu laimini valstybes ir tautas, teisingai ginančias savo teises. Laimink, o Dieve, ir mūsų partizaninę kovą dėl Lietuvos. Duok malonės mūsų vadams, kad jų sprendimai nebūtų priešingi Tavo įsakymams. Apšviesk mus visus, Gerasis Dieve, kad mūsų partizaniniai siekimai ir kova būtų pažymėti tiesa ir meile. Laimink mus partizano pareigose, kad mūsų darbai būtų visada suderinti su Tavo šventa valia. Duok mums ištvėrmės pakelti sunkią ir pavojingą partizano dalį.

Siųsk mums, Viešpatie, Šventosios Dvasios šviesos, kad mumyse viešpatautų sutarimas ir meilė. Lydėk mus savo malone, kad mūsų norai, planai ir siekimai būtų pa-

švęsti tik Tavo garbei ir Lietuvos gerovei. Teik mums palaimos, Visagalis Dieve, ir laimėjimuose, ir pavojuose, ir kančiose. Tavo valioj, Viešpatie, mūsų viltys, Tavo valioj mūsų namai. Mes tvirtai tikime, kad Tu, o Dieve, iš ne-teisybės karo ir žudynių išvesi mūsų Tėvynę į laimingą pergalę.

Buk Gailestingas, Viešpatie, mūsų tautos vaikams, kurie prievarta yra atskirti nuo savo mielos Tėvynės. Būk gailestingas kritusiųjų partizaninėj kovoj mūsų brolių ir seserų sieloms. Pasiimk, Gerasis Dieve, jų auką ir kančias už mūsų kaltes ir už mūsų tėvynės laimingą ateitį.

Švenčiausioji Mergele Marija, Gailestingumo Motina, užtark mus, išprašyk pas savo sūnų Jėzų Kristų palaimos šiai mūsų kovai, mes trokštame, kad kančių ir smūkelių Lietuva, vertai galėtų vadintis Tavąja žeme.

Šventasis Kazimierai, mūsų tautos Globėjau, būk vadas ir globėjas visuose mūsų žygiuose, o mes teisingą kovą tikrai laimėsime.

Per Kristų, mūsų Viešpatį, kurį tiki ir išpažįsta kiekvienas taurus Lietuvos partizanas. Amen.

KUR UPĖTAKIAI SUPA LOPŠIUS

Legenda pasakoja: kai negrįžo vyrai iš karo, moterų ašaros tekėjo šaltiniais, iš kurių prasidėjo Verknė. Triukšmingos akmenų rėvos, aukšti skardžiai ir uolos, gaivinantys požeminiai vandenys su upėtakių nerštavietėmis. Vienintelė kalnų upė Lietuvoje, lygumų krašte.

Upėtakiai mėgsta švarius vandenis. Verkne, Verkne... Priminki visiems, ką regėjai, kai tavo vandenys ir skardžius kulkos varpė.

Alksniakiemyje daug Šiugždinių. Partizanų šeimos buvo dvi. Šiugždiniai — mačiai ir Šiugždiniai — užkuriai. Apie juos pasakoja buvę kaimynai Jonas Ligeika ir Albinas Grigonis.

Pirmiausia apie Šiugždinius — mačius. Buvo vidutiniai ūkininkai, turėjo 16 ha žemės. Augino tris sūnus.

Tėvas — linksmas žmogus, jo būdą paveldėjo vyriausias sūnus Jonas, kuris buvo judrus, gyvas, drąsus, grojo armonika. Garbanotasis Justinas lėtesnis, bailus. Jauniausias Povilas mokėsi Prienų gimnazijoje. Prasidėjus ant-rajai sovietinei okupacijai, visus tris sūnus pašaukė į rusų armiją. Okupantams jie netarnavo. Išėjo į mišką. Tėvas pasitraukė kartu su vaikais. Trys sūnūs ir senasis Šiugždinis partizanavo Tauro apygardos Geležinio Vilko rinktinėje. Jų slapyvardžiai buvo: Jonas — „Anupras“, Justinas — „Žvirblis“, Povilas — „Bitinas“ ir tėvas Motiejus — „Senelis“.

Žmonės kalbėjo, kad Jonas — „Anupras“ nužudė merginą. Tai tiesa. Žuvo Marytė Malinauskaitė. Aiškinantis šį faktą iškyla keletas versijų. Partizanų ryšininkas (pavardės prašė nenurodyti) tvirtino, kad pats „Anupras“ jam prisipažinęs, jog nušovė merginą už bandymą jį užnuodyti ir perduoti enkavedistams. Poltikalinys K. Lakickas, per pagrindinę jaunimo organizaciją palaikęs ryšius su „Anupro“ būriu, teigia, jog Marytė Malinauskaitė buvo jų ryšininkė, tačiau išdavikė nebuvo, nes po arešto, per tardymus jis būtų apie tai pajutęs. Nužudytosios sesuo Anelė, aiškina, kad Marytė su Jonu Šiugždiniu draugavo nuo vaikystės, kad ji partizano nenuodijo, o įvyko asmeninė jaunų žmonių tragedija be politinio atspalvio. (Marytė ištekėjo už kito).

Teisingiausią šių įvykių vaizdą gal kada nors atskleis surasti partizanų (ar KGB) archyvai.

Visi keturi Šiugždiniu (mačių) šeimos partizanai žuvo. Vyriausias sūnus Jonas — „Anupras“, besigydantis po sužeidimo, apsistojęs Bagrėno kaime pas Petrą Zagurską, apsuptas nusišovė. Tėvas Motiejus — „Senelis“ ir sūnus Justinas — „Žvirblis“ žuvo bunkeryje, Kalvių miškelyje. Juos nenorėdamas išdavė areštuotas partizanas „vokietukas“, kuris ieškojo maisto ir pakliuvo į pasalą. Kankinamas jaunuolis nurodė jam žinomą tuščią slėptuvę, tačiau į ją jau buvo persikėlę abu minėti vyrai.

Buvęs Prienų gimnazistas Šiugždinis Povilas — „Bitinas“ 1947 metais kartu su kitais kovotojais granatomis susisprogdino bunkeryje netoli Pociūnų.

Motina, apleidusi tėviškę, slapstydamasi ėjo po žmones, kol pasimirė.

Antros Alksniakiemio partizanų Šiugždinių — (užkurių) šeimos likimai nebuvo tokie komplikuoti, nors nemažiau tragiški. Juos apžvelgsime vėliau.

Kalbant apie šių vietovių partizanus, būtina prisiminti Paverknių kautynes, kuriose vyrai dalyvavo.

Apie jas pasakoja Jonas Ligeika.

Artėjo 1945-ųjų šv. Velykos. Nemažas partizanų būrys buvo apsistojęs Paverkniuose, nedideliame miškelyje, kuris vadinamas Girele. Pro ją eina vieškelis į Jiezną. Partizanai gavo žinią, kad rusų kareivių būrys traukia nuo Tamošiūno vieškelio link. Nusprendė juos pasitikti, kol dar nepriėjo miško. Už vieškelio stūkso nedidelis kalniukas — nuo jo partizanai pradėjo puolimą. Rusai metėsi į šalis ir pradėjo supti kalnelį. Partizanams teko trauktis atgal per vieškelį į Girelę. Bet vieškelį jau stipriai apšaudė. Traukiantis keletą partizanų sužeidė. Rusams į pagalbą atėjo nauji būriai, kurie, signalizuodami raketomis, pradėjo supti Girelę iš šiaurės ir rytų pusės. Partizanams beliko trauktis į Verknės krantus, ko jie tikrai nesitikėjo ir neplanavo. Jie nenujautė, kad užkliudė didelį priešo kareivių dalinį. Kelias valandas gynėsi nesitraukdami. Jėgos buvo nelygios: nuo Kruonio pusės atvyko nauji daliniai. Puolimas tęsėsi. Dalis partizanų Verknę pasiekė sėkmingai. O apie 15 vyrų besigindami traukėsi atvirais laukais ir arimais. Į juos be perstojo šaudė kareiviai. Pasiekusiems Verknę, perplaukti per ją buvo sunku, nes šaltas ir sraunus vanduo buvo toks pat pavojingas kaip ir kulkos. Kai kurie vyrai valtimis ir arkliais persikėlė per upę, bet į juos šaudė atsiviję kareiviai.

Už Verknės tęsėsi grynai laukai, tad partizanams teko trauktis dengiantis paupio krūmais — pro Voseliūnų, Jundėliškių, Babronių kaimus į Vėžiongirę.

Pradėjus temti, baigėsi apie 5 valandas trukusios kautynės, kuriose žuvo 12 partizanų, o keli buvo sužeisti.

Sunkiausia buvo tuomet, kai rusai priartėjo tiek, kad partizanus nuo jų skyrė tik neplati Verknė.

Pirmasis per sraunią Verknę su kulkosvaidžiu perbri-
do „Žaibas“ — Albinas Šiugždinis. Jis atsistojo po ažu-
lu ant stataus skardžio, atidengė į priešą ugnį ir laikė
visą sparną. Rusų kareiviai šaudė, slėpdamiesi už krū-
mų, o „Žaibas“ pylė kulkų lietų stovėdamas ant atviro
skardžio. Jam nukirto kojas. Tada jis šaudė gulėdamas,
be kojų. Plūdo kraujais, draugai jam nešė šovinius, o jis
šaudė iki paskutinio širdies tvinksnio. „Žaibas“ buvo taik-
lus šaulys. Niekas neskaičiavo, kiek jis paklojo priešų
prie srauniosios Verknės.

Šiame mūšyje dalyvavo ir kiti Šiugždiniai. Taip pat
broliai Gelčiai, Marčiulioniai, Pranas Karalius — „Vė-
jelis“, Gruodis, „Dobilas“ ir daug kitų vyrų.

Žuvusius partizanus gyventojai naktį palaidojo, kitus
paslėpė, kad ryte sribai nenuvežtų niekinti Jiezno tur-
gaus aikštėje.

Nuo rusų kareivių kulkų tą dieną žuvo ir miežius sė-
jęs Sekionių kaimo gyventojas.

Laidoti žuvusius ir slėpti sužeistuosius buvo labai pa-
vojinga: kareiviai visą naktį nepasitraukė iš kaimų, ėjo
pas visus gyventojus ir naršė trobesius, ieškodami parti-
zanų. Tą naktį, pas Ligeikas atnešė sužeistą partizanų
ryšininką Juozą Ginkų, ir žmonės laikinai jį paslėpė.

Žuvusio bebaimio draugo Albino Šiugždinio lavoną
partizanai paslėpė miškely po eglių šakom. Tačiau ka-
reiviai surado. Jį kartu su kitais keturiais partizanais at-
vežė paskutinius į Jiezno turgaus aikštę. Čia apie 12 par-
tizanų išgulėjo daugiau nei savaitę. Niekino juos įvai-
riai: kišo cigaretes į burnas, kortas į rankas, apnuoginę
lytinius organus nepadoriai vartaliojo vieną ant kito.

Kažin ar teisinga pasakyti, kad jie gulėjo nugalėti ir
bejėgiai. Spardomas, spjaudomas ir niekinamas padug-
nių, Jiezno aikštėje tęsė savo titanišką kovą už Tėvynės
Laisvę negyvas žmogus be kojų — Albinas Šiugždinis —
„Žaibas“. Aš nevengiu pavadinti jo tikroju — Tautos
didvyrio — vardu.

*Išeisim vieną vakarą,
Išeisim ir negrįšim...*

Išaušo diena, kai galima papasakoti apie visas partizanų šeimas. Ne bajorų gūžtoje užaugo „Žaibas“. Padorių, pamaldžių, pasiturinčių (40 ha) Alksniakiemio ūkininkų šeimoje.

— Pas juos buvo kaimo galas. Ir kelio galas, — prisimena kaimynas Grigonis. — Ir rugiapjūtės, ir linamynio — visos talkos baigdavosi pas Šiugždinius — užkurius. Be alkoholio. Labai linksmas buvo tėvas. Visuomeniškas žmogus, smetoninis ūkininkas, priklausė Prienų valsčiaus Tarybai. Turėjo 21 krikštasūnį, mėgo jaunimą — bene 18 kartų į piršlius ėjo. Laikė gerus erzilus, jaučius. Žemės ūkio parodose laimėdavo pirmąsias vietas. Kaimynams buvo geras patarėjas perkant gyvulius ir kituose gyvenimiškuose reikaluose.

Motina — giliai tikinti, darbšti, geros širdies lietuvė.

Šiugždinių šeima užaugino Lietuvai 7 vaikus: 4 sūnus ir 3 dukteris. Vieną iš jų — savo bendraamžę Janiną — pažįstu nuo pat Atgimimo pradžios. Du kartus teista politinė kalinė. O veidas gražus, šviesus, iš linksmų mėlynų akių sklinda nuoširdumas ir pasitikėjimas, pagarba žmogui ir ištikimybė savo principams. Iki šiol nesupratau, ko Janytės sieloje yra daugiau: jaunatviškos energijos ir optimizmo ar neblėstančios meilės broliams, kurie išėjo ir negrįžo...

Kalbamės apie tėvus ir brolius. Kaip jie įsijungė į pasipriešinimo kovas?

— Namuose 1944 metų gruodžio 31 dieną, — prisimena Janina, — susirinko apylinkių jaunimas. Jau nebe pirmą kartą tarėsi, ką daryti. Į okupanto kariuomenę niekas nenorėjo eiti. „Jeigu mirti, tai tik už Tėvynę!“ — sakė broliai. „Jokiu būdu ne už svetimšalius atėjūnus“. Kažkas norėjo švęsti Naujuosius Metus. Mama pertarė:

— Jokių iškilmių ir jokių svaigalų. Mano širdis jaučia negerus dalykus. Vaikai, nemiegokit kambariuose, eikit gult ant arklių tvarto — arkliai neramumus jaučia, bus saugiau.

Jie paklausė mamos. Nuėjo. Tik Janulevičius išvyko į namus, į Važatkiemį.

Kurį laiką dar buvo ramu. Motina atsiklaupė melstis. Ilgai rymodama prisnūdo. Staiga atsigavusi suriko: „Va-

jėzau, gaisras!“ Degė Janulevičiai. Tuo pat į namo langus ėmė belsti. Vidun įsibrovė sribai ir enkavedistai.

— Brolis Petras sirgo. Nėjo ant tvarto, bet pasislėpė rūkelnyčioj. Jį surado, atsivarė, mušė, šaudė aplink jį, parklupdytą prie viryklos. Kitą brolių Juozą iškėlė iš lovos. Liepė rengtis ir išsivarė kaip „banditą“. Jis dar neturėjo nė septyniolikos metų, todėl taip pat nesislėpė su vyresniais broliais.

Sesuo Monika, bėgdama didelių gluosnių priedangoje, vyrams, esantiems ant tvarto, pranešė: „Blogai, bėkit!“ Arkliai prunkštė. Vyrai kasėsi angą pro pamatus. Grioviu iššliaužė, pasiekė Nemuną ir pasuko Jiezo pusėn. Janytė išsigandusi glūdėjo po patalais. Jai tuomet buvo 14 metų. Mergaitė matė, kaip sribai vogė brolių batus, kostiumus, laikrodžius — ji pravirko. Tuomet sribai mergaitę pagriebė, išnešė į lauką ir basą pastatė ant sniego. Virš galvos paleido šūvių papliūpas. Reikalavo išduoti tėvą, brolius ir jų draugus.

Sribų šaudymą išgirdo rusų lakūnai. Jų dalinys buvo apsistojęs Šiugždiniu sodyboje, tačiau naujametinį vakarą įnamiai buvo išvykę švęsti kitur. Sribai ruošėsi padegti trobas, kai grįžo rusų kariškiai. Privažiaavę „Viliuku“, lakūnai užklupo sribus nusikaltimo vietoje. Lakūnė moteris priėjo ir paklausė sribų:

— Kas jūs? Gal banditai, kad šitaip savivaliaujate?

Sribai bandė pasirodyti narsūs, ėmė šaudyti į viršų, vadinti banditais kariškius. Dabar šaudė ir vieni, ir kiti į orą.

— Paėmė mane lakūnė į glėbį, nuvedė į lovą ir paguldė. Gera moteris buvo.

Sribai išsivedė brolius Petrą ir Juozą. Lakūnai juos vijosi. Už kelių kilometrų Juozą atėmė, o Petro nespėjo. Jį įkalino Marijampolės kalėjime. Iš ten pateko į Uchtos lagerius.

Nuo tos dienos kiti broliai nebegrižo. Į mišką išėjo ir Juozas. Visi į Tauro apygardos Geležinio Vilko rinktinę. Jų slapyvardžiai: Albinas — „Žaibas“, Vladas — „Ateitis“, Juozas — „Ūkininkas“. Pirmieji du broliai buvo Kauno politechnikumo moksleiviai. Juozas buvo namuose, dirbo žemės ūkio darbus. Paverknių mūšyje Juozas

turėjo užduotį: išvest į saugia vietą ir paslėpt sužeistus partizanus.

Išėjus broliams į mišką, namuose vyko krata po kratos. Stribai nutaikydavo, kada lakūnai išvyksta į Pociūnus arba bombarduot (vyko karas) ir užpuldavo sodybą. Kai frontas gerokai pasistūmėjo į Rytprūsius, rusų lakūnai ruošėsi išvykti. Išvažiuodami jie perspėjo šeiminius:

— Jūs apleiskit šituos namus. Palikit viską ir bėkit, nes bus blogai. Kas jus apgins?

Jie paklausė patarimo.

— Tėvukai su svetimom pavardėm išsislapstė. Tėtį kelis kartus areštavo, bet jam pavykdavo pabėgti. Tėvai kiek galėdami ir nelegaliai gyvendami rėmė partizanus. Ypatingai partizanus globojo ir jų kovai aukojosi sesuo Onutė Bublienė. Per tai sveikatą prarado, anksti pasimirė. Ji ir mane mokė, kaip ryši su partizanais palaikyti. Vilkome su ja ryšulius maisto į miškus — į Vežionigrę, Alksniakiemio mišką, Paverknių krantus.

— O pačiai ar daug teko slapstytis?

— Dieve mano! Mane slapstė pusė Lietuvos. Iki pirmojo arešto ir vėliau. Garliavoj Bašinskai slėpė. Paverkniuos — Ligeikos. Ir daugybė kitų. Aplink geri žmonės gyveno. Visi vargo nuo okupacijos, visi bunkerius turėjo. Ir visus niekšai mušė, šaudė. Jie kentėjo ir nieko neišdavė. Man buvo 15 metų, kai pirmąkart rimtai tardė ir mušė. „Nušaukit mane, — prašiau, — nereikia tardymo, vis tiek naudos nebus“. Prisiminiau, kaip broliai mokė: „Didžiausia niekšystė yra išdavimas. Kentėk. Mirk. Bet neišduok!“ Taip ir elgiausi. Man leido specialius vaisius, sodino į geležinę spintą. Mušė ir drauges: Albino Ligeikos seserį Angelę taip sudaužė Prienų saugume ir Jiezne, kad kelis mėnesius apsiverst ant šono negalėjo. VK reikalavo nurodyt partizanų bunkerius ir ryšius.

— Jus persekiojo kelių valsčių stribai?

— Taip. Jiezno, Prienų ir Birštono. Labai žiaurūs buvo Birštono stribai Feiferiai. O saugumui vadovavo Timofejev. Nemokėjo lietuviškai. Vėliau direktoriavo Balbieriškio tarybiniam ūkyje-technikume.

Nestojo į Raudonąją armiją ir Algimantas Janulevičius iš Važatkiemio. Tas pats jaunuolis, kuris Naujųjų Metų naktį iš Šiugždinių sugrįžo į namus. Kaimynai tąsyk matė degančią Janulevičiaus sodybą. Kaip buvo vėliau, pasakoja Albinas Grigonis:

— Iš rytoėjome su tėvu lauko takeliais į Prienus. Išbėgo verkdama Janulevičienė, paprašė užteiti. Užėjom. Radom palei maniežą nušautą Algimantą Janulevičių. Jo rankos buvo tiesiog prilipę prie maniežo. Kai jis grįžo į namus, sribai ir kareiviai peršovė koją — nukirto kauką. Kareiviai jį atnešė į trobą ir sužeistą tardė. Motina subintavo koją rankšluosčiu — ant kelnų. Jį tardė ir mušė visą naktį. Paryčiu uždegė kūgį ir tempė sudeginti jame. Vaikinas suprato. Jis įsikibo į maniežo dyselį. Negalėdami atlupti, nušovė keliais šūviais į galvą ir krūtinę. Tai buvo linksmas, švelnus, gero būdo vyrukas. Atnešėm, pašarvojom ir palaidojom Prienuose. Jo tėvą tą pačią naktį areštavo, išsivežė, ir žmogus dingo be žinios. Suėmę išvežė ir daugiau kaimynų. Ar galėjo po to neišeiti vyrai į mišką?

Iš Janinos brolių pirmasis žuvo Vladas Šiugždinis — „Ateitis“ (g. 1921). Jis krito Birštono apylinkėse, susikovus su Jiezo sribų būriu. Jo kūną palaidojo seserys ir motina.

— Kai laidojom Vladelį, — pasakoja Janytė, — Albinas dalyvauti negalėjo. Atėjo jis į kitą Nemuno pusę, ties Alksniakiemiu ir apgailestavo: „Jį dar palaidos. O kur mano kaukeliai paklius?“

Šiaip brolis buvo didelis optimistas, pasitikėjo savim. Kritinėse situacijose būdavo labai šaltakraujiškas. Net pamatęs priešus, juokaudavo. Važiuoja keliu pilnos kareivių mašinos, o Albinas, sėdėdamas pas kaimyną, atsiraitoja rankoves, ramiai išsidėlioja ginklus ir sako „Na, dabartės pažaisime!“ Arba: „Pravalysime ginklus, brolyčiai!“

Kaip jau rašėme, Albinas — „Žaibas“ pigiai neatidavė savo gyvybės Paverknių kautynėse. Janina vis prisimena jas:

— Buvau pas seserį Onutę. Girdėjau ir mačiau iš tolo, kas daros. Vis bėgau žiūrėt, ar Verknės vanduo kruvinas... Mes ten pražilom. O vakare, kai nustojo kalent brolio kulkosvaidis, vis dar laukėm: gal pasibels. Deja. Bėgo žmonės per tuos skardžius, per upę perspėt vieni kitų, kad paslėptų sužeistus.

Jos akyse stovi paskutinio atsisveikinimo su broliu minutės.

Partizanai, Prienų gimnazistai, liekni ir gražūs kaip baltaliemeniai beržai, paklausė Janytės:

— Ar nori pamatyti brolių?

— Labai.

Jie vežė ją vežimu į Kalvių mišką. Dėl konspiracijos užrišo akis. Paskui lengvą kaip kielytę įnešė ant rankų į bunkerį.

— Atvėriau akis ir nustebau: slėptuvė didžiulė — kokio dvilika vyrų sutilptų. Visur tvarka, švara. Ateina liemeningi, mandagūs vyrai: prisistato, raportuoja, išeina vėl drausmingai — gražu pažiūrėt. Slėptuvės gilumoje įrengtas altorėlis. Pakvietė brolių. Pasikalbėjom. Aš labai verkiau. Jis pasakė, kad nejaučia jokios baimės. Nuojauta sako, kad visus priešus nugalės ir išliks. Liepė žiūrėti mamos, o atsisveikindamas tarė:

— Tik būk, sesut, tikra Lietuvos duktė... Visada... Pažadi?

— Taip! — pajuto, kad mato brolių paskutinį kartą.

Ji tesėjo šį pažadą. Visą gyvenimą ir visada prisiminė, kad jos broliai buvo tikri Lietuvos sūnūs.

— Iki kaulų smegenų jie buvo lietuviai, — sako Jantina, braukdama ašaras. — Nežinia kur išbarstyti Albino kauleliai...

Moteris patyli, atsidūsta ir švelniu ramiu balsu pasakoja toliau.

— Daugelį užkasė Jiezne prie Bokšto, arba netoli ežero, grioviuose, patvartėse. Todėl prisikasiau žemelių iš tokių aštuonių vietų ir užkasiau Prienų kapinėse prie mamos kapo. Tebus atminimas. Vardą paminkle įrašiau.

Du likusieji jos broliai — Petras ir Juozas — po sovietinių lagerių, nuo nežmoniškų tardymų ir kankinimų tapo invalidais. Gyvena Kaune.

— Mačiau kaip atrodė iškankintas Juozas. Jis buvo taip sudaužytas, jog sutinusi galva atrodė dvigubai didesnė. O akys, išėję iš savo vietų, pakibo kažkur netoli nosies šnervių. Jis nieko neišdavė. Tebėra iki šiol nereabilituotas. Jam neleido turėti asmens dokumentų, kaip politiškai nepatikimam. Neregistravo Lietuvoje iki 1988 metų. Tik Atgimimo pradžioje brolis pasą gavo.

Šiugždinių tėviškės Alksniakiemyje nebėra. Likusias tuščias trobas išsidraskė, išsivežiojo kas sau. Motina mirė svetimoje pastogėje 1961 metais, o tėvas 1973-siais.

Prašau Janytės papasakoti apie save. Žinau, kad gyvenimas jos nelepino. Laimė neturi daugiskaitos, o nelaimės po vieną nevaikšto...

— Nereikia apie mane! — kategoriškai numoja ranka moteris. — Aš juk gyva, — ji šypsosi. — Apie brolių draugus, kovotojus parašykite. Jų pamiršt nevalia!..

Taip. Pasekime gimtinės žmonėms gyvas legendas apie brolius lietuvius, kurie savo gyvybėmis mums kelią į Laisvę tiesė.

...Ateina jie, jauni ir gražūs, iš paverknių, panerių ir panemunių. Sustingsta mūsų Atminty ir tyliai raportuoja... Apie save. Išgirskite!

Vincas Gruodis — „Žilvitis“, gimęs 1926 metais Igliaukos valsčiuje, Kolungės kaime. Kartu su kitais keturiais kovotojais išduoti pateko į pasalą Paverknių kaimo apylinkėse. Sužeistą paėmė į nelaisvę. Miršantį atvežė į Kauno klinikas. Paliko. Jis paprašė kryželio, sakydamas, kad kryžius jį vedė visą gyvenimą, todėl nori su juo mirti. 1947 metų lapkričio 19 dieną mirė. Vykdydami paskutinę valią, jį parvežė į Važatkiemį pas Vaikšnį. Buvo prašęs palaidoti daržely tarp gėlių. Tačiau žmonės pabijojo ir palaidojo beržynėly už kluono. Vykdamas melioracijos darbus, viskas buvo išdraskyta. Giminės surado tik kelis kaulelius ir pastatė toje vietoje kryžių.

Pranas Karalius — „Vėjelis“, gimęs 1921 metais Prienu valsčiaus Bagrėno kaime. Išvaizdus, taisyklingo veido, garbanotais plaukais, malonaus būdo jaunuolis. Turėjo nuostabų balsą. Buvo visų kaimynų numylėtinis. Išėjo į mišką 1946 metais. Per karą jų trobos buvo sudegę. Gyveno mažoje gryčiutėje. Kartą, kai sūnus atlankė tė-

vus ir seserį, kareiviai apsupo gryčiotę. Krėtė visus kaimynus, o partizanas tūnojo užlindęs už spintos. Enkavedistai siautėjo: nugriovė krosnį, išdraskė avilius, uždegė dobilų kūgį. Tėvą, atidarę duris, nušovė. Namiškiai neišdavė Prano. Areštavo seserį Feliciją ir Prienuose savaitę laiko kankino. Sesuo neišdavė brolio. Tuomet ją nuvežė į Bačkininkų šilę. Davė kastuvą ir liepė išsikasti sau duobę. „Išsikasiau iki krūtinės. Tada kareiviai įsakė išlipt.“ Įkėlė į mašiną, vėl atvežė į Prienus. Kankynės tęsėsi. Mergina išprotėjo, tačiau net uždaryta į psichiatrinę ligoninę brolio neišdavė.

Praną sužeidė mūšyje. Partizanas bunkeryje dar ir peršalo. Reikėjo gydytis. Birželio mėnesį jis atvyko į Kauną ir apsistojo pas čia besislapstančius Šiugždinius — Žemaičių gatvėje 26 nr. Buvo čia globojamas 3 savaites.

— Paskui atėjo jauna mergaitė, ilgom kasom, ir pasakė, kad jis eitų į mišką, — prisimena Janina Šiugždinytė. — Jis labai išblyško, visas pasikeitė. Mama verkė: „mano abu sūnūs žuvo, žūsi ir tu!“ Tėvelis net suklupo iš gailesčio atsisveikindamas. Mes su seserim verkėm nebe žodžiais, o spiegem. Jis išbučiavo mamai rankas, pabučiavo mane ir pasakė:

— Einu Tėvynės ginti!

Žuvo Pranas mūšyje su enkavedistais. Gulėjo Jiezno aikštėje. Jo tėvas buvo niekinamas Prienuose senų vokiečių kapų vietoje, prie alyvų. Nors nebuvo miške, bet apkabinėtas granatom ir užrašais „banditas“.

Antaną Klinavičių — „Gaidį“, kilusį iš Kadikų kaimo, ir „Dragūną“ (pavardė nežinoma, spėjama, kad studentas iš Kauno), rusų kareiviai užklupo Paverkniuose, taip vadinamame „sūrių reve“. Partizanai bėgo atsišaudydami virš 2 km iki Nemuno. Juos nušovė plaukiančius per Nemuną ties Kampiškių kaimu. Žuvusius numetė Jiezno aikštėje (žiūr. nuotrauką). Tuo metu Klinavičiaus tėvas jau buvo areštuotas. Jį atvarė ir liepė užkasti sūnų daržę už Jiezno stribyno. Išsiėmęs nosinę, tėvas pridengė sūnaus veidą ir apkasė. Tėvas savo kančias užbaigė lageriuose, o šeimą ištrėmė į Krasnojarsko kraštą.

Mykolas Bandonis — „Tauras“ iš Butrimonių miestelio į partizaninę kovą įsijungė 1945 m. Pradžioje buvo

„Margio“ grupės vado pavaduotojas, o vėliau vadas. Rūpinosi pagrindžio spauda ir jos platinimu. „Tauras“ žuvo 1948 m. Birštono valsčiaus Vaitiškių kaime pas gyventoją Galinį. Juos, tris partizanus, apsupo Birštono sribai ir kareiviai. Gynėsi ilgai, bet prasiveržti nepavyko. Žuvo ir pats šeimininkas Galinis, o jo žmoną sužeidė. Žuvusius nuvežė į Birštoną. Užkasimo vieta nežinoma. „Tauro“ broliai Juozas ir Jonas taip pat buvo partizanai. Juozas, sunkiai sužeistas, pateko priešams, buvo kankinamas, gavo 25 metus ir mirė lageryje. Jonas dingo be žinios. Tėvus išvežė į Sibirą.

Kitoje grupinėje išniekintų partizanų nuotraukoje pavaizduoti vyrai iš Daugų apylinkės, Žvirgždėnų kaimo. Trečiasis iš kairės — Jonas Andrulevičius, Adomo s., gimęs 1918 metais Stakliškių valsčiaus Gripiškių kaime. Prieš karą jis tarnavo ulonų pulke, kuris 1939 m. pirmasis ižygiavo į Vilnių. Pirmųjų 1941 metų birželio trėmimų išvengė. Pokaryje namiškiams sakė: „Geriau mirsiu, bei netarnausiu bolševikams!“. Kovoti už Lietuvos laisvę išėjo 1944 metų lapkričio pabaigoje. Jo partizanų būrys veikė Stakliškių, Užuguosčio, Pivašiūnų ir Butrimonių apylinkėse. Sribai už jo galvą siūlė 600 rublių „premią“.

Jie, keturi partizanai, išėjo iš Stakliškių miškų, norėdami pasiekti Perlojos partizanus ir prisijungti prie Merkio rinktinės. Aplinkybės buvo palankios, nes Perlojos kunigas buvo Andrulevičiaus brolis, gerai pažinojęs vietinius kovotojus. Pakelyje, Jono gimtajame Gripiškių kaime vyrai užėjo pas kaimyną Kazį Vaicenavičių. Pavalgė. Pailsėjo. Čia jie netikėtai buvo apsupti. Iššokę pro langus, partizanai bėgo atsišaudydami. Tris nušovė iš karto, ketvirtąjį, sužeistą, vėliau. Tai įvyko 1945 m. lapkričio 17 d. Sumetus į purviną vežimą, jų kūnus atvežė ir niekino Stakliškėse. Vėliau numetė Jiezne, aikštėje prie bažnyčios. Visus užkasė prie tvarto sienos. Šeimas, kaip įprasta, išvežė į Sibirą.

Paverkniuose, stačiame ir aukštame Verknės skardyje buvo sumaniai įrengtas partizanų bunkeris. Patekti į jį buvo galima tik per išvirtusią eglę, tam tikroje vietoje, pralendant pro jos šaknis. Pavojaus ištikti šiame

bunkeryje glaudėsi nemažai partizanų. Bunkerį prižiūrėjo ir jo žmonės globojo Paverknių kaimo gyventojas Jonas Kaluževičius. Nežinia koku būdu, bunkeris buvo susektas. Tuo metu jame slėpėsi Juozas Beinaraavičius — „Gintaras“, „Svajūnas“ — Vensevičius, partizano „Kardo“ motina Domicėlė Valatkienė ir jo žmona Bronė Gri-gonytė. Prie bunkerio angos priešai negalėjo prieiti. To-dėl atsivarė Vytautą Ligeiką ir liepė jam iškasti verti-kaų tunelį į bunkerį — iš viršaus. Norėjo paimti par-tizanus gyvus. Į bunkerį iššovė dūminės raketos, žmonės ėmė trokšti. Abu partizanai nusprendė nusižudyti — už-sidegė žvakes ir meldėsi. Moterys prašėsi, kad ir jas nu-šautų — neatiduotų gyvų sribams. „Ne,— pasakė par-tizanai, — mes neturime teisės į jūsų gyvybes!“ Jie nu-sišovė. Abi moterys išliko gyvos (žiūr. nuotrauką). Jas labai kankino Jiezno ir Prienų saugume. Iškentėjo ir la-gerius, po kurių motina mirė, o marti tebegyvena Jiezne.

Jonas Valatka — „Kardas“, kilęs iš Voseliūnų kaimo, ilgus metus kovojo su okupantais Paverknių apylinkėse ir miškuose. Žuvo vienas iš paskutiniųjų apie 1949 m. prie Nibrių kaimo, netoli Jiezno.

Janina Šiugždinytė, besimokydama Kauno 3-oje gim-nazijoje, nuo 1946 metų priklausė pagrindinei organiza-cijai „Vytauto ainiai“. Jos uždavinys buvo konkreti pa-galba miško broliams ir parama besislapstantiems tau-tiečiams. Organizacija išsilaikė net 2 metus. Jos narius areštavo 1948 metų liepos mėnesį, jau po didžiojo Lietu-vos žmonių trėmimo į Sibirą. Kartu su Janina suėmė dar vieną mergaitę ir šešis berniukus. Berniukai gavo po 25 metus, o mergaitės po 10 metų katorgos. Nepilnamečiai.

Kokie buvo metai Vorkutoj ir Intoj? „Kaip ir visiems vergams“ — Janina nelinkusi aiškinti. Mirus Stalinui, Ja-niną, kaip nepilnametę, perteisė ir 1954 metų rudenį leido grįžti į Tėvynę.

Antrasis areštas — 1959 metais, nes Janytė, grįžusi į Kauną, nenutraukė pagrindinės veiklos. Po įprastų tar-dymų ir kalėjimų merginos vėl laukė Intos lageriai. Ta-čiau jos likimas, tarsi mestas žaidimo kauliukas, pakry-po kitaip.

— Manote, aš nuvažiauvau? Mama buvo prie mirties — kaip aš galėjau ją palikti? Užsižiopsojo palydovas, kitas buvo išėjęs, — ir aš pabėgau iš vagono. Įsimaišiau į minią. Niekas nepakišo liežuvio.

Mergina nelegaliai apsigyveno Trakuose pas giminaitę.

— Vienintelį kartą gyvenime man padėjo girtuoklis, — juokiasi Janytė, — pasų stalo darbuotojos vyras. Jis už pinigus mane priregistravo.

Saugumiečiai nesnaudė. Per vienas krikštynas buvo didelis balius. Ją pašokdino saugumietis. Apsukęs ratą, be ceremonijų paklausė:

— Tai kiek sėdėjai?

— Ogi nė kiek! — nesumišo mergina. — Jūs matot, kaip mane visi šokt veda — nė kiek nesėdėjau...

Nenori Janytė pasakoti apie save. „Kam to reikia? Juodos dienos jau praėjo. Mano gyvenimas toks kaip visų. Paprastas.“

Žinau. Todėl užkalbinu kitame mieste gyvenančią jos lagerių draugę Konstanciją Stravinskienę. Prašau papasakoti apie Janytę.

— Dievuliau! Kentėjo ji kalėjimuose ne tik už brolius ir save. Už visas šiuoždinytes atsiėmė. Intos lageriuose baisiomis sąlygomis dirbo karjeruose. Ištvėrė. Visada maloni, su šypsena. Niekada iš jos lūpų keiksmazodžio negirdėjau. Ji pirmoji grįžo į Lietuvą, todėl kitus grįžtančius sutiko, kiek galėjo — padėjo. Sirgo sunkiai: ir paralyžuota buvo, ir džiova prikibo. Anksti tapo našle. Mokėsi. Palangos mezgimo atelje vedėja dirbo. Kol išaiškino jos praeitį. O kokį sūnų užaugino — vertą savo dėdžių ir senelių!

Tai ir viskas. Paprasta doro žmogaus biografija.

Gyvena Dzūkijos sostinėje nuoširdi lietuvė Janytė — neatspėjamo amžiaus trijų partizanų sesuo. Linksma ir susimąsčiusi, ori, savimi ir savo Tauta pasitikinti. Nuliūsta, kai skaudžią praeitį prisimena. Ir kiekvienos laisvėjančios dienos rytmetį sutinka pakelta galva.

Būk sveikas, gyvenime!

Verknėje upėtakiai supa lopšius.

Laimė neturi daugiskaitos, bet turi gyvenimo pilnatvę.

ŠILŲ GIESMĖ

Čia — Dzūkija. Plačiame Nemuno glėbyje, šilų apsupti, lietuviškų girių žmonės — dzūkai. Šilų šilai. Aitrus viržių kvapas. Smėlynai — grikių žemė. Palaima po dzūko pirkelės stogu. Ir tas nenusakomas nuoširdumas, begalinis jo širdies gerumas, kurio neįsigysi už jokių pinigų; taip nenuperkamas yra taurus rymojimas prie Rūpintojėlio kojų. Graži, melodinga dzūkų šnekta — su švelniu, tarsi saulėtekio prižadinto paukščiuko ciksejimu. Girių žmogus, gamtos vaikas — dzūkas. Amžinas gamtos kūdikis — taip ir neprarandantis natūraliųjų vystyklų iki amželio pabaigos, o gal dar ilgiau, nes gamta yra nesibaigianti. Joks kitas lietuvis nejaučia, labiau motinėlės gamtos pulso už tą nuoširdų šilų žmogų.

Dzūko motina — giria. Tėvas — Nemunas. Brolis — ežeras. Žilas prosenis — piliakalnis ar pilkapis, senovės karžygiams supiltas. Čia — Krėvės apdainuoti Šarūno žygiai ir Dainavos šalies galiūnai, padavimuose įamžinti...

Šilų giesmė auginti, prie Nemuno krūtinės prisiglaudę — sūneliai Lietuvos! Dzūkai! Argi nedrėksta Jūsų akys, atminę dar nespėjusią samanomis apželti neseną praeitį? Kodėl Jūsų dainos tokios liūdnos? Gal kad ir gyvenimas ne linksmesnis. Tylus skausmo ir ilgesio išsiskyrimas, kurį tik giria supranta.

Kai raudonoji invazija nusiaubė gimtąjį kraštą, Jūs, dzūkai, vargani šilų žmoneliai, kaip devinta banga — kilote ir kilote žūtbūtinėn kovon prieš okupantą. Nei didžialaukiai buvote, nei dvarponiai, nei milijonieriai. Tai kokius lobius ir turtus gynėte? Tik Lietuva suprato, tik Lietuva žinojo: didžiausius, neįkainojamus savo turtus: Laisvės troškimą, gražią lietuvių kalbą, žalias girias ir gojus, tėvų sodintus sodelius, ašarų tyrumo upelius. Jūs buvote labai labai turtingi ir drąsūs — Jūs neturėjote ko prarasti, bet Jums grėsė didelis pavojus netekti visko, kas lietuvių širdžiai brangiausia!

Todėl Jūs, dzūkai lietuviai, gražuoliai vyrai ir naršios, bebaimės moterys, iki paskutinio atodūsio priklausėte Lietuvai, Ir po mirties išlikote nemirtingi, kai iš-

gąsdinto pasaulio akivaizdoje apnuoginti gulėjote Alovės ir Merkinės, Simno ir Alytaus, Daugų ir Varėnos aikštėse, savo lavonais užpildėte šulinius, žvyruobes, pelkes. Raudonieji žmogėdros stengėsi, kad istorija nesužinotų Jūsų vardų. O jie išliko amžiams — ir skambės, ir aidės kiekvieno doro lietuvio širdyje! Ne veltui Tautos mąstytojas Maceina meilę Tėvynei — tą, spindinčią iki karsto lentos, — vadino *Mysterium magnum* — Didžiąją paslaptim. Tos paslapties nušviestos iš anapus į mus žiuri brolių dzūkų Akys.

* * *

Žydint alyvoms, kalbamės su buvusiu Merkinės mokytoju Kęstučiu Valentukevičium. Jis — ir „Kaributas“, ir Vorkutos lagerių kankinys, vietoje vardo ir pavardės nešiojęs katorgininko numerį 2D-200.

Kęstutis augo miškų ir smėlynų žemėje, pačiame Lietuvos pakrašty — Marcinkonių valsčiaus, Kabelių parapijos Kapiniškių kaime. Šių vietų lietuviai per savo gyvenimą iškentėjo trejas svetimšalių okupacijas: lenkų, rusų, vokiečių.

Mirė tėvas, šešerių metų berniukas su dviem sesutėmis liko našlaičiai. Jų vaikystę skaudžiai palietė lenkų okupacija.

— Dar nėjom mokyklon, o žinojom, kad mus skriaudžia, — pradėjo savo pasakojimą Kęstutis. — Atvažiuodavo lenkų policininkai iš Marcinkonių. Buvo pas mus kaimuose — Kabeliuose, Kapiniškiuose, Randamonyse ir kitur — įsikūrę lietuviškos švento Kazimiero draugijos, skleidė lietuviybę, kultūrą, pamaldumą. Kabelių bažnyčioj kunigas pašventino trispalvę dažytą kryžių. Lenkų policininkai nuvertė tą kryžių. Čia, sako, paminklas, o ne kryžius. Tempė tą kryžių nuplukdyt Merkiu į Lietuvą. Žmonės giedodami puolė po šautuvais, atėmė kryžių ir šventoriuje paguldė. Prie vokiečio atstatė. Menu, atvyko toks nematytas urėdas, atsiklaupė prieš kryžių, pabučiavo, pasimeldė. Tai buvo rašytojas Justas Pilyponis.

Po šio įvykio, lenkams išvertus patį pirmąjį kryžių, visuose bažnytkaimiuose ir miškų kaimuose pradėjo sta-

tyti dzūkai dvigubus kryžius: viršutinis skersinis simbolizavo Jėzaus kančią, apatinis skirtas paniekintos švento Kazimiero draugijos išaukštinimui. Pokario metais apatinis skersinis įgavo naują prasmę — reiškė pagarbą žuvusiems partizanams.

Stabtelėkime prie Kęstučio paauglystės slenksčio. Jis ir šiandien su pasididžiavimu kalba apie tai, jog lankydamas Kapiniškių mokyklą, priklausė slaptai Tėvynės mylėtojų — moksleivių draugijai. Joje dalyvavo 12—14 metų vaikinukai — ruošdavo susirinkimus, leido savo laikraštį, kurį platino per bažnyčią keliuose kaimuose.

Tuo metu užgrobtame Vilniaus krašte oficialūs okupacinės valdžios pareigūnai per mokyklas ir bažnyčią sparčiai vykdė lenkinimo procesą. Gretimam Margionių kaime dar veikė lietuviška mokykla, tačiau ir ten egzaminavo lenkiškai.

— O kaip mes ilgėjomės Tėvynės Lietuvos! Joje gyvenome, o buvom laisvės netekę. Mūsų vienkiemy stovėjo aukščiausias visoje vietovėje Slavintų kalnas. Vakaraais rinkdavomės ant jo, žvelgėm į Lietuvą kaip į pasaką, kaip į užgintą rojaus kampelį. Ir svajojom, kada laisvės valanda išmuš.

Lietuvybę jų krašte palaikė paprasti kaimo žmogeliai, dzūkai vargdieniai. Be mokslo, be įgudimo, o kokias patriotines kalbas sueigose sakė: pylė kaip iš rašto. Vaikai deklamavo eiles, jaunimas gražiausias lietuviškas dainas išvedžiodavo. Sklido tos dainos girių aidais į Lietuvą. Dar labiau niršo okupantas: lenkino ne tik pavardes, bet ir lietuviškas mokyklas uždarė. Lenkų mokytojus atsiuntė, švento Kazimiero draugiją uždraudė. Už kiekvieną „prasižengimą“ baudas dėjo.

Kunigo Prano Čeglio palaikomas, Kęstutis Valentukevičius baigė vienintelę lenkų krašte lietuviškąją Vilniaus Vytauto Didžiojo gimnaziją. Berašant atestatus sprogo bomba po langu. Karas! Nepaisydamas negandų, įstojo į aukštąją mokyklą studijuoti istorijos. Netrukus mokslai baigėsi. Iš Vilniaus pėsčias grįžo namo.

Marcinkonyse siautėjo žiaurus vokietis — urėdas Felkelis. Dirbdamas jo sekretoriumi, Kęstutis matė, kaip jis mušdavo iki kraujo žmones. Neištverė. Kurį laiką moky-

tojavo Kabeliuose ir gimtajame Kapiniškių kaime. Kai vokiečiai pradėjo gaudyti žmones į Reicho darbo tarnybą, Valentukevičius ėmė slapstytis. Perėjo per sieną į Lietuvą.

Merkinės gimnazijos direktoriumi tuo metu dirbo kunigas Mintaučkis. Jis ir priėmė, ir apgyvendino jaunąjį mokytoją. Draugystė su Pranu Grušausku, Lietuvos karininku, atvedė Kęstutį į Lietuvos Laisvės Armijos kovotojų gretas. Jos tikslas buvo kovoti už Lietuvos laisvę — ir prieš rudosius, ir prieš raudonuosius okupantus. Lietuvos Laisvės Armiją 1941 m. gruodžio mėn. įsteigė studentas teisininkas Kazys Veverskis, žuvęs 1944 m. gruodžio 29 d. Pirmajame veiklos laikotarpyje visoje Lietuvoje buvo kuriamas konspiracinis tinklas. Tai buvo antinacistinė rezistencija. Antrajame etape prasidėjo anti-bolševikinė rezistencija. LLA stojo į atvirą ginkluotą kovą prieš bolševikinį terorą. Sovietų saugumas greitai likvidavo daug LLA vadovų, ir šios organizacijos veikla išsiliejo į bendrą Lietuvos rezistencinį sąjūdį. Pirmaisiais pokario metais susikūrė organizuoti partizanų junginiai. Kad galėtų sėkmingiau kovoti ir palaikyti tvarką, kovotojai organizavosi į stambesnius kovinius vienetus: rinktines, apygardas. Gana sėkmingai vienijosi Suvalkijos ir Dzūkijos partizanai. Ypač sėkmingai kovojo partizanai Dzūkijoje. Laisvės kovotojų telkimąsi ir vienijimąsi į stambias grupuotes Dzūkijoje galima paaiškinti bent trimis priežastimis. Pirmą, čia vokiečių okupacijos metais veikė nemaža savisaugos būrių, kovojusių su raudonaisiais ir lenkų partizanais; jie savaime išsiliejo į Lietuvos partizanų gretas. Antra, Dzūkijoje daug miškingų vietovių. Trečia, nuo pirmųjų kovos dienų dzūkų partizanams vadovavo sumanūs vadai — buvę Lietuvos kariuomenės karininkai ir vietos mokytojai, kurių dauguma buvo atsargos karininkai.

Alytaus apskrityje partizanams vadovavo kapitonas Domininkas Jėčys — „Ąžuolis“, Daugų valsčiuje — karininkas Vaclovas Voveris — „Žaibas“, Druskininkų — Nepriklausomos Lietuvos karininkas Edvardas Juknaitis — „Juozaitis“. Vyriausias dzūkų partizanų vadas buvo inžinierius-pulkininkas Vitkus — „Kazimieraitis“, pagarsė-

jo ir ilgiausiai išsilaikė mokytojas Adolfas Ramanauskas — „Vanagas“.

Dainavos apygardą 1945 metų pabaigoje sudarė trys rinktinės: Merkio, Geležinio Vilko ir Šarūno, kurios buvo suskirstytos į batalionus.

„Kazimieraitis“ prisilaikė Marcinkonių miškuose. Mūsų pašnekovas Kęstutis Valcntukevičius — „Kaributas“, jo ryšininkas, prisimena:

— Buvo Kabeliuose girininkija. Joje Kabelių jaunimas suruošė pasilinksminimą. Pakvietė ir mane. Atvyko girininkas ir jo padėjėjas Bieliauskas. Dar vienas, toks akiniuotas, buhalteris. Po kurio laiko, jau miške, vyrai pristato mane pulkininkui „Kazimieraičiui“ — žiūriu, ogi tas pats Kabelių girininkas!

Nuo tada Kęstutis lankėsi vado bunkeriuose, parūpindavo jam maistą, vaistus, spausdinimo medžiagą ir kt. Kurį laiką vaikinai legaliai dirbo mokytoju Marcinkonių vidurinėje mokykloje. Suartėjo su mokytoju Šerkšnu nuo Lazdijų. Pastarasis gavo žinią, kad tremčiai paskirta jo šeima. Atbėgo jie į Kapiniškių vienkiemį tarp miškų, tremties išvengė.

Kęstutį — „Kaributą“ vadas „Kazimieraitis“ siunčia į Vilnių šrifto ir kitais reikalais. Lukiškių aikšte eidamas, jis susitinka Šerkšną, kuris gyvena su svetimais dokumentais, Laukaičio pavarde. Abu užėjo pas pažįstamas studentes Kakariekaites. Rytojaus dieną, eidami į slaptą susirinkimą, vyrai jas pamatė stovinčias to paties namo laiptinėje. Pasirodė truputį keista: iš kur jos žino, kur jiedu eis?

Susirinkimui vadovavo Jonas Noreika — „generolas Vėtra“. Tai — buvęs Šiaulių apskrities viršininkas, teisininkas, kartu su kitais 47 lietuviais nacistų kalintas Vokietijoje, Štuthofio koncentracijos stovykloje. Artėjant bolševikams, jo šeima, pasiėmusi saują Tėvynės žemės, pasitraukė į Vakarų. Jonas Noreika grįžo į Lietuvą. „Kol Lietuva nebus laisva, tol aš už jos laisvę kovosiu.“ (Tragišką savo šeimos likimą aprašė jo dukra JAV lietuvė Dalia Noreikaitė-Kučėnienė).

Vilniuje Šerkšnas Kęstutį pristatė Noreikai kaip „Kazimieraičio“ atstovą.

— Rytoj ateik į Mokslo Akademiją, — pasakė jaunuoliui aukštas lieknas vyras — „generolas Vėtra“, — aš ten dirbu juriskonsultu. Turiu kai ką perduoti.

Kęstutis gavo keletą pokų, daug vaistų. Tai buvo 1946.01.07.

Grįžtantį Marcinkonių stotyje jį taip ir areštavo su tais daiktais: stotyje gan maloniai pasitiko jo kolega mokytojas Vladas Krukonis (vėliau tapo mokyklos direktorium). Pabučiavo jį ir pasakė, kad neišsigąstų, nes yra kviečiamas į saugumą. Čia pat prišoko uniformotas kareivis:

— Товарищі, — atkišo revolverį, — руки в верх!...

Tardė jį Vilniuje. Kankino tardytojas Eusiejus Rozauskas su pulkininku Abromavičium. Rozauskas, žydų tautybės budelis, ypač pasižymėjo kankindamas žmones dar 1940—41 metais Šiaurės Lietuvoje, Zarasuose. Už savo darbus gavo LTSR nusipelnusio kultūros švietimo darbuotojo vardą. 1960—73 m. buvo Archyvų valdybos viršininkas, archyvinių dokumentų leidinių redaktorius, tad, reikia manyti, jog archyvinę medžiagą, ypač savo aukų, „sutvarkė“ tarybiškai. Pastaruoju metu Rozauskas gyvena Maskvoje. Ar žino budelis, kad jo aukos dar gyvos ir vaikšto Lietuvos žeme? Jo vardas čia prakeiktas — juo motinos gąsdina vaikus.

Žmogų ne taip lengva palaužti. Sulaužyti, sutrypti fiziškai — galima. Nugalėti, priversti jį bučiuoti vergo grandines — NE! Kęstutis neišdavė nieko: nei „generolo Vėtros“ užduočių, nei „Kazimieraičio“ bunkerį.

Kęstutis Valentukevičius pakelia ranką ir, atvertęs rankovę, parodo:

— Štai amžinas Rozausko ženklas! Pjoviausiu venas Vilniaus saugume. Neįmanoma buvo iškęsti jo mėsinėjimo... Su koku entuziazmu, tiesiog gyvulišku džiaugsmu šitas sadistas darbavosi!

Kęstučiui nebuvo lemta numirti. Giltinė praėjo pro šalį, palikusi žmogui atminimą. O žmogų — istorijai.

Okupacinis teismas nuteisė Kęstutį Valentukevičių už ištikimybę ir meilę savo Tėvynei 15 metų katorgos ir 5 metams tremties.

Partizanų vadas „generolas Vėtra“ pateko į čekistų nagus ir po metų žuvo. Jam buvo paskirta, kaip ir caro sukilėlių laikmečiu, mirties bausmė kartuvėse. Patriotas pareiškė vienintelį pageidavimą: mirti per Lietuvos Nepriklausomybės šventę — 1947 metų vasario 16 dieną.

O Kęstutis — „Kazimieraičio“ ryšininkas — nuėjo kančių kelius, ištvėrė tragiškus savo ir Tautos metus. Išliko toks pat tiesus ir tvirtas; tik retkarčiais trūkčiojantis balsas ir nenusakomi skausmo atšvaitai melsvose akyse liudija patirtą siaubą. Jo gyvenimas — mažutis, bet svarbus fragmentas Tėvynės biografijoje. Pamiršti negalima nieko: ruduosius fašistus nuteisė Niurnberge, o kada ir kur teis raudonuosius?

Atsakymo dar nėra. O jo belaukiant, Kęstutis — „Kaributas“ vėl ir vėl prisimena puikų partizanų vadą J. Vitkų — „Kazimieraitį“. Stambus, tvirtas vyras buvo, o charakterio švelnaus, taikaus. Auklėjo partizanus, atkalbinėjo vyrus nuo žiaurumų, kurių, sakė, mūsų mažai tautai nereikia. O kai žuvo mokytojas Švalkus, Rudnios bataliono vadas „Šernas“, tai pulkininkas Vitkus — „Kazimieraitis“ jo labai verkė. Ir vyrų, kritusių kartu su juo. Sugulvojo tąsyk vadas atkeršyt už juos Merkinės strībams.

Taip buvo organizuotas pirmasis Merkinės puolimas. (Po jo buvo antras ir trečias.) Pirmajam Merkinės mūšiui, kuris įvyko 1945 metų gruodžio 15 dieną, vadovavo Ramanauskas — „Vanagas“. Jo 70-ties partizanų būrys puolė miestelį iš vienos pusės, kiti būriai — iš kitos. Antano Grušausko—„Siaubo“ 100 partizanų būrys — tiltą per Nemuną. Partizanai išgabeno iš visų įstaigų rašomąsias mašinėles, atėmė iš priešo 5 kulkosvaidžius, padegė vykdomojo komiteto pastatą ir, atvykus Druskininkų garnizonui, pasitraukė į Subartonių mišką. Kautynėse žuvo 5 partizanai: būrio vadas „Siaubas“, „Putinas“, „Nyškš-taitis“ ir kt. Po dviejų dienų „Rugio“ būrys užpuolė Perloją, nukovė 5 aktyvistus, Ūdriją. Aštuoniasdešimties kovotojų būrys įsiveržė į Miroslavą, kur nukovė apie 20 strībų. Dzūkų partizanai užpuldavo kalėjimus (Rudnios, Marcinkonių), išvaduoavo suimtuosius, ligonines (Aly-

taus), kur apsirūpindavo tvarstomąja medžiaga, vaistais, išsiveždavo sužeistus partizanus, surengdavo pasalas keliuose. 1945 metų pavasarį, vežant keturiais vežimais iš Merkinės į Alytų suimtuosius, Subartonių miške 8 asmenų palyda buvo apšaudyta, paimta į nelaisvę ir sunaikinta, o areštuotieji išlaisvinti.

1945 m. rugpjūčio 7 d. „Šarūno“ būrio pasaloje Babriškių kaime nukauti Varėnos sribai J. Dūlys, V. Eidukevičius, J. Baliukonis, leitenantas Kutešov, valsčiaus pirmininkas A. Navickas ir 5 aktyvistai. Tais metais partizanai visiškai kontroliavo Merkinės, Marcinkonių, Rudnios kelius (o taip pat iš Merkinės į Alytų ir į Lazdijus). Pakelių mūšiai ir pasalos čia ne vienam priešui ir išdavikui baigėsi tragiškai.

1947 metų rugsėjo 14 dieną partizanai vėl puolė Merkinės miestelį. Nukautas saugumo leitenantas Aleksandr Lizukov. Savo knygoje „Giltinės sutramdymas“, kurią „Periodikos“ leidykla paslaugiai išleido jau Atgimimo metais, saugumietis Konstantinas Jevseičikas, dar paslaugesnio bendraautorius Antano Čalnario padedamas, piešia beveik romantiškus šio mūšio vaizdus: svaigiai žydi alyvos (rugsėyje!), vyksta šokiai, jis lydi aktyvistę Onutę Lepeškaite, iš paskos žingsniuoja bičiulis Liziukov — prie alyvų krūmo jis sustoja ir kažką linksmai šūkteli. Staiga — automato šūviai... Na, o toliau jau neaišku, kas nuo ko bėga... Suprantame autorių mintį, kad „žygis užsitęsė“. Sribai ir saugumiečiai gaudė vėją laukuose, teisingiau sakant, išieškojo visus miškus prie Nedzingės, Pilvingių, Sukarepkos, Gudakiemio, Burokaraisčio ir Mardasavo. Laimikio, matyt, būta nedidelio. Apsieinama be panegirikos. Šiai didelei operacijai tada vadovavo saugumo ministro pavaduotojas pulkininkas Leonardas Martavičius ir skyriaus viršininkas Nikolaj Vukulov.

O tie, kuriuos jie medžiojo, buvo šimtąkart narsesni.

Lietuva — kankinių šalis Europoje. Tūkstančiai taučiausių jos sūnų krito šventoje kovoje už laisvę. Jų žygdarbių ir vardų nesutalpins jokie istorijos vadovėliai. Ir knygose apie juos bus parašyta ne viskas: jose visada truks svarbiausių — nežinomų — puslapių. Bandymai

juos užpildyti — bent šis tas, kad nuramintume užmarštin klimpstančią sąžinę, kad suprastume jų paliktas dainas:

*Nebijau aš žūti mylimoj Tėvynėj,
Čia linguosiu žiedu kvepiančiu laukuos,
Man čirens prie kapo pilkas vyturėlis,
Sesė ir mergelė gegule kukuos.*

Mano pašnekovai — du Pietų Lietuvos vyrai — Julius Petrelis ir Karolis Akstinas. Abu kruvinojo laikotarpio liudytojai ir dalyviai. Gimę ir augę pačiame pasienyje, gražiame Randamonių kaime, Marcinkonių valsčiuje, kuris lenkų okupacijos laikais priklausė Gardino apskrityčiai. Prisimena vyrai pirmąją rusų okupaciją 1938-aisiais, po lenkų kapituliacijos:

— Buvo, palyginti, ramu, tik mitingai, susirinkimai ir vis žada mums: „išvažiuosit Lietuvon“. Leido 2 karves pasiimti, darėmės didelius vežimus.

Paskui atėjo 1940-ji. Pilni miškai rusų. Ežere kareiviai girdė daugybę nusivariusių arklių. Vis jojo ir jojo kiti raiteliai, keldami debesis dulkių. Kareivių apranga buvo baisi — apiplyšę, nuskurę, batai šleivi, kleivi. Moterys pamatę žegnojosi iš baimės. Prasidėjo birželis. Laukiam: neleidžia Lietuvon. Sako, mes pirmiau Lietuvą pasieksim. Taip ir buvo.

Jaunimas surinko lenkų pamestus ginklus. Po atlaidų Ratnyčioj susibūrė pas Petrelius apie penkiasdešimt vyrų ir nutarė traukti į Lietuvą. Laimingai perėjo sieną. Su jais pasitraukė Juozas Petrelis ir sesuo Valė Petrelytė, dar Milutis, Kalpokas, Tertelytė, Antanas Baselykas ir kiti.

Po šio įvykio pas Petrelius atvyko rusų kareiviai. Areštavo Julį, dviejų pasitraukusių jaunuolių brolių.

— Tada pirmąkart savo kailiu patyriau, kas yra bolševikai, — prisimena Julius. — Paėmė mane basą, vienais baltiniais, daužė, varėsi į komendatūrą 5 kilometrus. Tardydami reikalavo išduoti, kur brolis. Įsodinę į mašiną vežė Minskan. Pakelyje vis kankino. Nugriuvau ir nebe-
paėjau. Nejaučiau nieko, tik skausmą ir šaltį. Paplėntėje paliko, gyvas išsigelbėjau. Kai brolis (g. 1922) sugrį-

žo po dviejų mėnesių, tuoj pat prisistatė raiti rusų kareiviai ir jį nusivarė. Kur? Vienas Dievas žino... Dar areštavo Kęstutį Jakavonį (g. 1919), ir jis dingo be žinios. Žuvo ir daugiau kaimynų.

Vokiečių okupacijos metais šiose vietose buvo ramiau, bet daug žmonių sugaudė darbams į Vokietiją. O į armiją neėmė ir nežudė.

— Antri rusai — vėl baisybės prasidėjo. Mobilizacija. Slėpėsi, kas kur galėjo. Kasėmės bunkerius miškuose. Savanorių eiti į raudonąją armiją nebuvo, — sako Julius Petrelis.

Karolis Akstinas (g. 1926), penkiolika metų išbuvęs Šiaurės katorgoje, Intoje, papildė kaimyną:

— Mūsų kaimas didelis — 54 kiemai. Žmonės kirto mišką, tiesė plentą. Plentų meistras Cezaris Kibirkštis iš Grūto kaimo stengėsi, kad žmonės gautų broniruotes ir būtų atleisti nuo tarnybos sovietų armijoje. Labai padėjo ir Randamonių girininkas, kurio netikra pavardė Sabaliauskas. Vėliau rusai jį areštavo. Randamonių, Varėnos, Merkinės, Marcinkonių, Druskininkų apylinkėse, nežiūrint broniruočių, partizanavo šimtai vyrų. Suraučiaus būry kovojo Mikas Gaidys — „Kurmis“ iš Randamonių. Neseniai vedęs, vaikutį turėjo. Narsus vyras buvo, net tris metus kovojo. Žuvo Kapiniškių kaime.

Aušta gražus laisvėjančios Tėvynės rytas. Druskonio ežere tarytum gyvos ledo lytys plaukioja laukinės gulbės. Kadaise čia kraują laistė Lietuvos partizanai: rūpestingi šeimos tėvai ir geri sūnūs — paprasti džūkai. Jų nebėra. Tačiau likę gyvi jų bendražygiai traukia ir traukia iš atminties šulinio jų vardus. Kai kuriuos spėju užsirašyti:

— Iš **Švendubrės** kaimo į mišką išėjo trys broliai Suraučiai — Pranas, Juozas ir Antanas — „Paberžis“ (būrio vadas);

Ratnyčios vyrai: Povilas Damulevičius — „Danielius“ (skyrininkas), Bronius Damulevičius — „Kelmas“, Alfonsas Damulevičius „Sakalas“, Vladas Damulevičius... Broliai.

Iš Naujasodės: Vilas Konstantinavičius, Adolfas Sadauskas, Vitas Sadauskas (gyvas), Jonas Sinkevičius, Bronius Sinkevičius, Motiejus Sinkevičius...

Sklėrų: Svirskas, Tomas Krušas.

Kabelių: Vincas Kibirkštis, Adolfas Kibirkštis, Pranas Kibirkštis...

Ką dar galima atiduoti Tėvynei be gyvybės? Už Laisvą Lietuvą, už Jos ateitį skaisčia ugnim sudegė ant Laisvės Altoriaus. Savo pavardes įprasmino ir įamžino.

Dar Burlinskas, Kazys Grigas, Pranas ir Andrius Valentukevičiai...

Rudnios: Kleopas Kraunelis, jo sūnus Stasys, žuvę 1947 metais. Vitas Kraunelis — „Žilvitis“ ir Kraunelis, kurio slapyvardis „Eglis“.

Mardasavo ir Puvočių kaimų partizanai — visų neišvardinsi.

Margionių: Juozas Gulgys — „Vėjelis“.

Marcinkonių: broliai Miškiniai...

Viečiūnų: Juozas Balčius — „Balutis“, Bronius Kušauskas — „Kiškutis“. Jei kas ir išdavė Tėvynę — tai ne jie. Jų dvasios gyvos Trispalvėse, perrištose juodais kaspinais. Už jas suklaupę meldžiamės Lietuvos bažnyčiose.

Randamonių: Vitas Jakavonis, kovotojas-poetas, nuleistas parašytu, žuvęs po apsupties.

Masališkių: keturi didvyriai — broliai Ivanauskai: Vincas, Jonas, Antanas ir Pranas.

Burokaraisčio: Petras ir Vitas Bakanauskai, Kęstutis Zurlys.

Gudelių: Jonas ir Juozas Večkiai.

Sąrašas nebaigtas...

Neturi pabaigos ir Tėvynės istorija. Ji aidu atsiliepia mūsų širdyse.

Čia Dzūkija. Ošia šilai — į saulę atsilošę, į žemę atsirėmę. Nuo senų senovės žmogaus prieglobsčiu tapę. Ir žmonės čia kitokie — nuostabios gamtos verti.

Nemėgsta čia jokių atėjūnų, ypač tų, vadinančių save „išlaisvintojais“. (Žinome, nuo ko jie išlaisvino...)

Girdžiu šilų giesmę. Iš toli — iš gilumos — iš pačios Dzūkijos širdies atplaukiančią. Apie žygius ir vardus tų, kuriuos amžinai minės Laisva Lietuva. Ji man gražesnė ir mielesnė už visas pasaulio simfonijas ir oratorijas.

PLAKA ŽEMĖS ŠIRDIS

Galaktikoje — milijardai planetų, o žemė — viena. Žemė gyva. Skubanti savo upėmis, alsuojanti ugnikalniais. Savo seisminiais procesais, žaliuojančiais miškais, augmenija ir gyvūnija — organinio ir neorganinio mikropasaulio vienvė — gyvena žemė savo gyvenimą. Žemė — žmogaus lopšys.

Lietuvių lopšys — Lietuva. Maža gintaro juosta prie Baltijos. Mūsų žemė gyva, joje teka lietuvių kraujas. Skaldytojai kadaise populiarino hipotezę: trys lietuviai — trys partijos. Tai netiesa. Kiekvienas lietuvis — Lietuva. Kiekvienas lietuvis rašo savo Tautos istoriją. Savimi. Savo gyvenimu.

Lietuvoje tebegyvena mažiausiai dvi žmonių kartos, grūdintos Sibiro leduose. Tai didžiausia „partija“, patikimiausia politinė jėga Lietuvoje. Mes neišdavėme Tėvynės — ir tai mus vienija. Mes nepalūžome mirties konvejeriuose — ir tuo didžiuojamės. Mūsų daug — kaip šaltinių iš tirpstančio ledyno.

Vienas toks šaltinėlis atitekėjo į mano širdį iš sūriųjų Druskininkų šaltinių. Bronė Daukšytė-Baltulionienė ne tik ešelonų bendrakeleivė, bet ir bendraamžė. Ir šaunaus dzūkų partizano „Rugelio“ sesuo.

Gyveno jie už 6 km. nuo Merkinės, Purplių kaime. Tėvai, pasak Bronės, nei turto, nei aukso, nei pinigų neturėjo: tik doras širdis, darbščias rankas ir šešis vaikus. Tėvulis dirbo kailius. Vaikai mokėsi — vieni amato, o Bronė su Algiuku (g. 1926) lankė Merkinės gimnaziją.

— Buvo labai šalta 1944-ųjų žiema, — pasakoja Bronė, — ašėjau į gimnaziją, o brolių su draugais ėmė į

rusų kariuomenę. Aprengė juos milinėm, susodino į vežimus. Išlydėjom. Vežant iš Merkinės į Alytų, iššokinėjo vyrai nuo „padvadų“. Parėjo brolis į namus atsisveikint. Ir išėjo į mišką. Paskiau — pas „Vanagą“ — mokytoją Adolfą Ramanauską.

Aukštas, gražiai nuaugęs vyras buvo Algirdas Daukšys. Labai gerbė tėvus.

— Motulė jam buvo viskas! Labai abu tėvuliai pergyveno, kad išeina miškan. Bet jo toks nusistatymas buvo: priešams aš netarnausiu, su jais kovosiu ir gyvas nepasiduosiu. Išeidamas dar padainavo: „Sudie, motule, mylimoji, sudie, sudie gal amžinai...“ Ir išsipildė tie dainos žodžiai.

Bronė pasakoja, kaip brolis dalyvavo garsiam Kalniškių mūšyje, apie kurį rašyta J. Daumanto „Partizanuose“. Tris dienas kartu su kitais išbuvo „Rugelis“ apsuptyje. Grįžo į namus basas, išvargęs, bet su ginklu ir nepraradęs kovos dvasios.

Tose apylinkėse netramdomi siautėjo žiaurūs Merkinės sribai. Jie jau buvo sudeginę Klepočius ir kitus kaimus, valkiojosi ginkluoti, plėšė ir tyčiojosi iš žmonių. Bronė atsідūsta ir sako:

— Prisikentėjom nuo jų tiek, kad Marija, Marija — skaisčiausia lelija!

Pastebėjau, kad ji mėgsta šį priežodį, kalbėdama apie priešus, negandas ir negeroves. O sribai? Kas gali būti baisesnio tautos kūne: net kryžiuočių antplūdžio metais nebuvo tokios išsigimėlių kastos.

— Lašinius šiauduose šlepėm nuo sribų. Aš jiems nė pieno neduodavau. Pristoja sribas, o aš jam tiesiai rėžiu: „Stalino pado tau reikia! Nešdinkis!“ Brolis bunkery sirgo inkstų uždegimu. Nešėm jam vaistus iš Merkinės. Sribai supo vietovę — iš vienos ir iš kitos pusės. Matėm, kaip neatpažino vieni kitų. Priešais palaikė, susišaudė. Areštavo mūsų tėvulį. Nusivarė į Merkinę. Visą savaitę tardė, kankino, reikalavo išduoti „banditų“ bunkerius. O už juos pačius didesnių banditų nebuvo. Partizanai jų pakęst negalėjo. Nutarė išvaikyt sribus. Merkinės puolime dalyvavo ir brolis.

Išlikę gyvi sribai už Tautos genocido vykdymą naudojasi okupantų suteiktom privilegijom. Personalines pensijas gauna. Niekas nepadarysi: gyvename paradoksų laikus. Gerai jaučiasi sribai. Tūlas Merkinės sribas Prėskiems ir dabar gyvena Druskininkuose.

Algirdas Daukšys partizanavo apie dvejus metus.

1946 m. vasario 5 d. netoli Merkinės, Kaibucių kaime slapstėsi penki partizanai, tarp jų ir „Rugelis“. Partizanas Jonas Čyras, paimtas į nelaisvę ir neišlaikęs kankinimų, nurodė sribams bunkerio vietą. Tą rytą trys partizanai išėjo į kitą vietą. Bunkeryje pasiliko dviese: Daukšys ir Vitkauskas. Bandantį prasiveržti Daukšį enkavedistai nušovė, o Vitkauską paėmė gyvą. Surišo jam rankas ir vedžiojosi po kaimus kaip žvėrį. Paskui uždarė Alytaus kalėjimą. Iš ten jie, 40 kalinių, pabėgo tiesiai į mišką. Po metų Vitkauskas buvo nukautas ir įmestas į Ilgo ežerą, netoli Pilvingio. Pavasarį, kai ledas ištirpo, artimieji ištraukė partizano kūną ir palaidojo Purplių kapinėse.

Partizano Algirdo Daukšio kūną sribai nuvežė į Perloją. Iš ten į Varėną, kur įmetė į sribyno tvartą. Ten laikydavo partizanų lavonus, prie kurių budeliai atvesdavo gyvas savo aukas ir mušdami reikalavdavo atpažinti. Įmestą į pamiškę brolio lavoną, apžertą sniegu, atrado ir slapčia pasiėmė vyriausioji Daukšių duktė. Palaidojo jie savo „Rugelį“ ant aukšto Merkio kranto, gimtojo Purplių kaimo kapinaitėse. Išprotėjo motulė, laukais ėjo, alpo, sūnelį apraudodama:

— Tai iškovojai laisvę Lietuvai, sūneli... Tai atsikariavai... Žemele sierą užsiklojai.

Tais baisiais laikais tragedijos neaplenkė kiekvienos dzūkų šeimos.

— Išėjo į partizanus pusbrolis Jonas Karsokas — „Šermukšnis“, — vėl tęsia savo pasakojimą Bronė, — ilsisi kauleliai Merkinėj, po stadionu. Kai jis žuvo, sribai užkėlė jo seserį lavonui ant kojų ir vežė. Ilgai gulėjo numestas ant gatvės akmenų. Bet mes žinojom, kad čia guli mūsų tautos didvyriai, ir triskart per dieną jų ty-lomis pagerbti, pažiūrėti ėjom: ryte, perpiete ir vakare.

Atmenu, atvežė negyvą direktorių Pečionaitį — jis tik devynias dienas išbuvo miške. Numetė ant gatvės. Viena ausis buvo šunų nugrauzta. Rusiškai tyčiojosi: „Pasmotrite, vot vaš direktor!“

Bronė ir visi Merkinės moksleiviai niekada nepamirš to šiurpus išniekinimo, kurį net mirę patyrė mūsų tautos didvyriai ir kankiniai. Visa tai vyko jų akyse!

Bronelei buvo dvylika metų, kai jai teko stebėti dar vieną siaubingą įvykį giminėje.

— Rusų saugumietis varėsi kelyje į Merkinę išlaipintą iš vežimo kaimyną Navicką. Varydamas keikėsi ir vis badė peiliu į nugarą: iš pradžių ant kelio kraujas tiktai lašėjo, o vėliau ėmė bėgti srovele. Nusidriekė ant kelio platus raudonas ruožas. Kryžkelėje žmogus suklušo — liko pirštų dėmės ant kelio. Atvarytas į miestelį, nelaimingasis šaukė: „Žmonės, gelbėkit!“ Niekas neišdrįso priėti. Sukepusiais, kruvinais pirštais žmogus apkabino telefono stulpą. O saugumietis vis badė jo pečius. Žmogus nepajėgė toliau eiti. Tada budelis pririšo jį prie balno ir toliau tęsė egzekuciją. Kai įmetė Merkinėj į kalėjimo rūšį, dar dvi valandas ruseno gyvybė jame. Atėjo raudodama žmona su penkiais vaikais atsiimti lavono: sadistas neatidavė, („a čiorť jevo znajet, kto on takoj?“), nuvežė į šiukšlyną. Lavonas buvo pajuodęs, pati mačiau. Stribas Prėskiems parodė, kur užkastas. Navicko žmona, sesuo ir mano motulė naktį susiruošė iškasti. Pamatę sargybinius, moterys išlakstė. Tik viena žmona, mažą, silpną būdama, išsikasė, įsikėlė į vežimą ir parsivežė. Nupraususi suskaičiavo 44 žaizdas. Daugiau negu Kristaus kūne. Už ką?

Niekas nenustatė okupantų elgesio taisyklių okupuotame krašte. O makabriškas „komunizmo statytojo“ moralinis kodeksas leido „išvaduotojams“ bet ką ir bet kur apšaukti liaudies priešu ir savo metodais sudoroti.

Kaip ir visos Lietuvos žmonės, raudonieji okupantai masiškai trėmė į Sibirą ir varguolius dzūkų.

Bronę, dar paauglę, jos tėvelius ir penkerių metų sesytę Onutę ištrėmė per didįjį 1948 metų gegužės 22 dienos vežimą.

Raudojo jie — girios skambėjo, medžiams skaudėjo. Tik akmeninės budelių stribų širdys nesuvirpėjo.

Ešelonai nešė jų raudas ir liūdnas dainas į Rytus. Traukiniui sustojus, jau už Uralo, vaikučiai lįsdavo po vagonais atlikti „savo reikalų“. Bronės mamytė palin-gavo galvą ir pasakė:

— Matysit, vaikeliai, sulauksit tos dienos, kai apie tai rašys laikraščiai ir knygos, filmuose rodys...

Juodas Sibiro vargas, badas ir šaltis pasitiko juos visus — didelius ir mažus, senus ir jaunus.

— Plukdėm medžius Abakano upe, — prisimena Bronė ir šiandien. — Atskyrė mus — basus, nuogus, alkanus — nuo tėvų. Verkėm. Niekas nepadėjo. Štai kokios rankos, štai kokie pirštai, išsukinėti reumato... Marija, Marija, skaisčiausia lelija!

Liūdesys tik minutėlę temdo Bronelės veidą. Atsigavusi nuo baisiųjų prisiminimų, ji vėl linksma ir valiūkiška.

— Ot, ir nesužlugdė manęs katorga. Aš užsispyrus dzūkė: mano gyslomis teka grynas lietuviškas kraujas! Nesilanksčiau tiem prakeiktiems raudoniems slibinam — jokiai jų valdžiai. Atsimenu, vertė obligacijas pasirašyt. Paskolą. Atvažiuodavo tokie didžiasnukiai raudoni, medaliais apsikarstę slibinai. Aš sutikau tik už šimtą rublių pasirašyt, o ne už tūkstantį šešiams šimtams kaip reikalavo. Uždarydavo kontorą, išlaikydavo iki antros valandos nakties. Daužo stalą kumščiais, o mes trys — aš, Margevičius nuo Lazdijų ir ukrainietis toks — nė iš vietos! Nors užmušk — nesirašom. Koks mūsų darbas? Už ką rašytis? Dirbam, taigos medžius plukdom po 12, po 24 valandas į parą. Kai išvargsti, krenti. Berniukas Vitas Arlinskis apdegė nuo laužo, net ugnies nejautė — taip pavargęs buvo. Invalidu tapo, pasikorė. Tie slibinai mus nacionalistais vadino. O aš jiems į akis išrėžiau, kad jie fašistai raudoni, kraujageriai! Tai buvo jau po jų drakono Stalino mirties, 1953-siais. Jie man sako: „Žinai, kas tau bus už tokius žodžius? Gyvą supūdysim!“ „Nebijau, atrėžiau, — aš jūsų: ja nesoveršennoletniaja“. Nepilnametė, ir nieko jūs man nepadarysit“. O 1955-siais

nunešiau kirvį ir trenkiau miškų ūkio direktoriui ant stalo: užteks! Invalidę iš manęs padarėt, o man dar gyvenimas prieš akis! Jis išpūtė akis:

— Daukšyte, ty ne pjannaja?

— A ja ne vašej nacionalnosti, čtoby byt pjannoj...

Kiek to vargelio, kiek tų kančių... Rankos vienų pusių. Marija, Marija, skaisčiausia lelija!

Užgrūdino Sibiras Bronę. Tokia pat nepalaužiama, užsispyrusi ir nenuorama — neįkandamas riešutas ji buvo ir Lietuvos stalinistams.

— Dirbau virėja „Draugystės“ sanatorijoje. Ir 1973 metais — taukšt ir atleido iš darbo už tai, kad atkreipiau dėmesį, jog vasario 16-ji yra mūsų šventė. Tardė saugumietis Bronius Švėgžda. „Tai kas tavo tėvai, kaip tave išauklėjo, kad tokia esi?“ Bandė jis man tarybinį pamokslą sakyt. Jis man žodį, aš jam — dešimt!

— O kas tamstos tėveliai, — sakau, — jeigu nežinai, KAS lietuviui yra Vasario 16-oji? Dabar Švėgžda darbuojasi Vilniuj, rodos, draudimo įstaigoj ar priešgaisrinėj tarnyboj. Kažin ar tebeskaito savo pavaldiniams tarybinius pamokslus ir siūlo jiems psichiatrinę?

Krauju pasrūvus Tautos žaizdoms, prie televizijos bokšto, įvykių sukuryje buvo ir dzūkų tremtiniai. Su jais ir visa praeitis — lageriai, kalėjimai, partizanų kančios...

— Jau atvažiuoja tankai — pranešė. Marija Marija, skaisčiausia lelija! Širdis verkė. Pražilau prie bokšto. Prašiau sūnėną: skambink į Maskvą slibinams raudoniems, kad netraiškytų tankais mūsų vaikų!..

Baisioji naktis pasibaigė, ir Bronės anūkėlis, trejų metų pipiras, niūniuoja močiutės sukurtą jumoristinę dainelę apie tai, kaip Burokevičius važiuoja rusų tanke, o Kuolelis, rankomis plodamas, žada mums dar vieną komunistinį rojų. Moka Justukas dainelių ir apie stribus, apie šaltąjį Sibirą ir atėjūnus, kurie mus iš mūsų žemės trėmė. Istorijos nenutylėsi. Ji su mumis.

Legendomis žmonių atmintyje ir Lietuvos istorijoje įsiamžino Perlojos krašto partizanai. Netoli Perlojos, tarp miškų, prie kelio vingio ir aukštų skardžių, per mažą

upelį nutiestas ir garsusis Velnio tiltas. Jam ne vieną savo skaidrios lyrikos posmą paskyrė tarybinis lietuvių poetas Algimantas Baltakis, apraudojęs svetimos valstybės talkininkų — komjaunuolių ir naikintojų, sribų — žūtį.

Šiose apylinkėse su ginklu rankose siautėjo lietuvių-patriotų egzekutorius Konstantinas Jevseičikas.

Čia, miškų kaimeliuose, ne tik nuo audrų ir vėjų drebėjo ir verkė pušys, eglės, drebulės, krito išrauti iš šaknų nepalaužiami ažuolai ir uosiai, bet ir niekada negirdėtomis raudomis skaudžią savo tėvų, vyrų, brolių ir sūnų dalį apraudojo seserys dzūkės. Dainose ir baladėse atsispindėjo Kalniškės mūšis, Padusio mūšis, Merkinės puolimas, daugelio gimtojo krašto karžygių (Mindaugo, Bijūno, Briedžio, Šerno, Siaubo, Putino ir kt.) kovos ir tragiška žūtis. Tai buvo realūs, neišgalvoti, artimi ir pažįstami žmonės, sąmoningai pasirinkę garbingą kovą ir mirtį, o ne vergiją.

Prieš žiaurų atėjūną kovojo jauni sakalai — keturi broliai — Jonas, Pranas, Vincas ir Antanas Ivanauskai iš Masališkių, Petras Kudarauskas ir Juozas Miškinis iš Gudakiemio, Vytas Palažėjus ir Genė Palažėjūtė iš Galantėnų, Adolfas ir Juozas Čaplikai iš Norulių ir daugelis kitų.

Juozas Čaplikas — partizanų ryšininkas „Rytas“ — buvo net keturis kartus areštuotas, žiauriai kankinamas Jevseičiko, tačiau viską ištvėrė, laikėsi tvirtai, brolio ir jo draugų neišdavė. Dešimtį metų išbuvęs Krasnojarsko tremtyje, jis ir šiandien žvalus, energingas, tikintis mūsų tiesa ir laisva Lietuva. Skaudžią praeitį primena jo rankos, randai ant pirštų, nulupinėti nagai. Tai — aki-vaizdus liudijimas. Visa kita išsaugojo Juozo atmintis.

Juozo Čapliko (g. 1926), jo brolio Adolfo — „Paukščio“ (g. 1921) ir giminaičio Jurgio Čapliko gimtinė — Norulių kaimas Merkinės valsčiuje.

Jų apylinkėse partizanams vadovavo Juozas Balčius — „Balutis“, kilęs iš Vieciūnų. Iš legalaus gyvenimo patekęs į Alytaus kalėjimą, Juozas Balčius 1945 metais su 38 likimo draugais išsikasė tunelį pabėgo. Kartu su juo

laisvėn ištrūko Adolfas Čaplikas iš Norulių, Jonas Kar-sokas iš Trasnyko, Boleslovas Jurkevičius iš Rodukos. Įkūrė būrį, kuriame vėliau lankėsi ir Adolfas Ramanauskas — „Vanagas“.

Adolfas Čaplikas, geras siuvėjas, siuvo partizanams uniformas, paskui įsijungė į kovotojų eiles. Siautėjęnt okupantams, partizanų kaimuose daugėjo. 1946 metų pavasarį jie užpuolė mašiną, kuri vežė į Druskininkus mais-to produktus. Buvo nukauti trys mašinos palydovai. Mais-to produktus ryšininkas „Rytas“ — Juozas Čaplikas, nugabeno į bunkerį, įrengtą Uciekoje.

1947 metų kovo mėnesį sribai, važiuodami Marcinkonių keliu, prie Rodukos kapinių pastebėjo tris partizanus, besišnekučiuojančius su medienos vežėjais. Puolė vyti. Ilgai persekiojo. Kaleno automatai ir kulkosvaidžiai. Kovoje krito Stasys Kraunelis — „Ragas“ iš Rudnios, jo tėvas Kleopas Kraunelis — „Briedis“ ir Vladas Liaukevičius — „Lapas“ iš Žeimių. Žuvimo vietoje plėvėsuoja trispalvė ir stovi kryžius su užrašu:

*Čia paskutinį kartą
Trys širdys sutvinksėjo
Ir buvo žodžiai ištarti:
Už Lietuvą — Tėvynę!..*

1947 m. kovo mėnesį iš pasienio poligonų, persirengę civiliais drabužiais, į partizanų veiklos zoną, prie Rodukos kaimo atsibastė aštuoni žmonės. Jie kalbėjo rusiškai ir buvo panašūs į elgetas. Partizanai jų drabužiuose rado kariškių dokumentus, antpečius, pistoletus. Buvo aišku, kad tai — persirengę šnipai. Partizanai atvykėlius sušaudė, o lavonus sumetė į Merkį. Vienas sužeistas atsigavo ir išplaukė į krantą. Apie įvykį buvo pranešta Marcinkonių ir Merkinės sribams. Pastarieji, atvykę į Roduką, areštavo „Balučio“ kovotojo Boleslovo brolius Petrą ir Cezarį Jurkevičius. Vienas iš jų — Petras — neištvėrė kankinimų ir nurodė slėptuvės vietą. Atlydėjo sribus prie bunkerio ir pasakė:

— Vyrai, pasiduokit, atvedžiau rusus!

Anga buvo atdara. Iš jos su granata rankoje pakilo Adolfas Čaplikas — „Paukštis“. Jį pakirto stribo kulka. Sprogimo nebuvo. Viduje pasigirdo šūviai. Partizanai gyvi nepasidavė. Į bunkerį išokę stribai rado vado „Balučio“, „Paukščio“, „Lapės“ ir „Vienuolio“ bejausmius kūnus. Gūdžioje Merkinės, Marcinkonių ir Druskininkų valsčių sandūroje giria ošia rekviem kritusiųjų garbei. Aukštas dzūkiškas kryžius rodo dar vieną, šventą lietuviams vietą.

O Jevseičikas rašo: „Banditai krisdavo mūšyje, pasiduodavo, tačiau jų vis dar buvo ir buvo...“ Ir toliau: „...man... gaudyti banditus tapo gera ir lengva. Nesinorėjo miego, nejaučiau nuovargio... nešalta buvo rankoms... Viena mintis kamavo — gaudyti juos ir gaudyti.“

Gaudė. Už tai ordinus gavo. Personalinę pensiją, lengvatų, privilegijų. Gyvena ramiai, be sąžinės graužimo Vilniuje. Ne veltui sakoma, kad paukštį pažinsi iš skrydžio, o žvėrį iš nagų.

Viršurudukio kaime 1947 metų balandžio 19 dieną rinkosi Merkio rinktinės partizanai. Keliuose dieną naktį budėjo sargyba. Ant arklių pasiruošę stebėjo apylinkes partizanų ryšininkai Juozas Čaplikas, Juozas Kvaracijus ir kiti. Pavojaus atveju, pasirodžius enkavedistams ir stribams, jie turėjo pirmiausia uždegti laužus. Kaip senų senovėje, kryžiuočių laikais. Renginį buvo sumanęs Adolfas Ramanauskas — „Vanagas“. Partizanų pasitarime dalyvavo „Siaubas“ — Antanas Grušauskas, „Žaibas“ — Vaclovas Voveris, Kazimieraitis ir kiti garsūs dzūkų vadai. Apie šį gražų renginį pasakoja Vytautas Valentukevičius. Kaimo trobose apsinakvojo po dvidešimt partizanų. Jis prisimena ir mūšį, kuris įvyko antrąją šv. Velykų dieną 1949 metais Trasnyko miškuose. Penkiais pakinkytais vežimais, vedami išdaviko, bolševikai brovėsi prie didžiulio partizanų bunkerio: į pietus ir į šiaurę nuo jo sustingusios kopos, o tarp jų įdubimas, apaugęs kadagiais ir liaunomis pušaitėmis. Pastebėję priešą, partizanai apleido bunkerį. Mūšis užvirė miške. Kulkos suplėšė skarotas pušis. Krito „Lakūnas“, „Vasaris“ — Pačkauskas, broliai „Aras“ — Vytautas ir „Gruodis“ —

Pranas Valentukevičiai. Narsiai kovojo broliai Klimaičiai — Jonas — „Klevas“ ir Juozas — „Milžinas“. Žuvo ir priešų. Ne veltui ir šiandien čia žmonės dainuoja:

*Nelaukit, mergaitės, bernelių savų —
Guli jie ant gatvės akmenų kietų.
Betgi ir kacapai amžiais prisimins,
Kad lietuvių kartos vis Tėvynę gins!*

Stribai ir enkavedistai naršė Marcinkonių, Randamonių, Perlojos miškus, siautėjo Nedzingės, Pilvingių, Burokaraisčio, Mardasavo laukuose ir kaimuose.

Juozas Čaplikas buvo pagrindinis brolių Ivanauskų ryšininkas.

— Kas labiausiai įstrigo į atmintį? — klausiu pašnekovą.

— Visko ir per savaitę neišpasakosi. Ačiū Dievui, dabar galima, o anksčiau tai ir kaulus laužydamas Jevseičikas iš manęs nieko neišgavo. Išdavikų nepateisinu. Kodėl kiti galėjo viską išverti? Brolio bunkeris už sienos buvo, o mane kitame kambaryje kankino. Neprasižiojau.

Juozas braukia prakaitą nuo kaktos, bet prisiminimų nubraukti negali. Ir nereikia.

— Nepamirštas buvo Merkinės puolimas, — tęsia ryšininkas „Rytas“. Perlojos partizanai turėjo užimt bažnyčios šventorių aštuntą valandą ryto. Aš jiems perdaviau vado „Vanago“ įsakymą apie tai. Bet jie pavėlavo, ir dėl to buvo sunkumų: stribai sulipo į bokštą. Kai Merkinės įgulai atėjo į pagalbą Druskininkų garnizonas, partizanai pasitraukė į Subartonių mišką. Merkinės puolimai buvo trys: 1945.12.15, 1947.09.14 ir 1948.04.18.

Vėjo nugairintas, skausmų ir kančių išvargintas, bet nepalaužiama dvasine stiprybe spindi Juozo Čapliko veidas. Žmogaus, gerai žinančio ir suprantančio tikslą, už kurį karta iš kartos aukojosi paprasti lietuviai. Kiekvienas — savaip. O jų atkaklumas, ryžtas, meilė Tėvynei nebuvo paprasti. Prieš šį „paprastumą“ ainiai nulenkia galvas, o metraštininkai skuba užpildyti baltas istorijos dėmes. Niekas nebus užmirštas, ir nieko negalima palikti nežinioje.

1946 metų gruodyje, — prisimena Juozas, — buvo ką tik pasnigę. Prie Purplių, ant plento, Vincas ir Pranas Ivanauskai padėjo miną. Į Varėną mašina važiavo sribai. Išlėkė į orą. Aš rogėmis važiavau į Perloją Ivanausko pavedimu susitikti su Pugačiausku ir pasakyti jam, kad sribų kapitonas bus vežamas laidoti į Varėną: tegul ant Salovartės kalno jų laukia.

Ir pasitiko miško vyrai tris priešų mašinas. Pirmoji buvo pilna kareivių, antroji vežė kapitono karstą, o trečioji — sribus. Pirmąją mašiną jie praleido nekliudytą, o į antrąją ir trečiąją atidengė ugnį.

Mašina su karstu užsiliepsnojo ir nevaldoma lėkė, kol nukrito nuo siauro Salovartės tilto. Viskas sudegė. Tai įvyko už 2 kilometrų nuo Perlojos.

— Narsiausiai kovojo Vincas Ivanauskas — „Gegutis“, — jaudindamasis pasakoja Juozas, — jis stačias pylė iš kulkosvaidžio. Pats visai nesisaugojo. Žuvo vyras, bet savo padarė: sribus išklojo.

Skaudžią netektį kovose su okupantais patyrė Dainavos kraštas. Daug jo sūnų galvas padėjo. Daug motulės ir sesulės ašarų išliejo. Ne veltui.

Žemė prisimena viską.

Žemė gyvena mumyse, kol vaikštom jos takais. Kiekviena savo ląstele jaučiame jos gyvybę. Gėrimės Dievo dovanota neprilygstamo grožio Tėvyškės gamta: jos ežerų akimis ir žaliais slėniais, banguojančio javo laukais ir dailiai suartais arimais, mažais pievų upeliukais, kalnais ir kalneliais. Net pamiške bėgančiu kaimo vieškelio, kuris jei atsikeltų — dangų paremtų, jei prakalbėtų — daug pasakytų.

Mumyse plaka gimtosios žemės širdis. Plaka ir už juos...

KO LAKŠTINGALOS VERKIA PRIE MERKIO

Dainava tyli. Dainorėlių kraštas nedainuoja. Liūdesio debesys gaubia Pilėnų dangų. Nuščiuvo šilai, ir žaismingi laukų upeliukai nespurda iš laimės, patekę į Nemuno glėbį. Tik lakštingalos verkia prie Merkio, Kai kenčia

ir tyli žmonės, verkia lakštingalos. Gamtos šventovėje prie Merkio, kupliame juodalksnių pavėsy skamba graudi pilkų paukštelių rauda. Pašiurpsta rytmečio rasomis apiberti ievų žiedai, ir kaskart naujos melodijos, kaip dzūkų raudos, skverbiasi į mano krūtinę.

Paukščių rauda malšina Tautos sopulį. Kas išpasakos kovotojų istorijas, kas išdainuos jų dainas, kas pasakys bent jų vardus? Ar prabils partizanų kaulai — išniekinti, sutraiškyti, suversti į duobes?

Iškilo Merkinėje neregėtas milžinkapis — kokio dar nuo amžių nebuvo Dainavos šalyje. Sulapojo, išaugo jame ne medžiai — ąžuolai ar liepos. Dygsta jame kryžiai. Auga kryžių miškas. Tai ne paprasti skausmo ir netekties ženklai. Tai didysis Tautos didvyrių Panteonas. Amžinas žuvusių už Tėvynės Laisvę gojus. Dega žvakės Merkinės milžinkapyje. Dori visos Lietuvos žmonės čia visada nulenks galvas prieš Tautos kankinius.

Daugelio partizanų biografijos ir likimai skęsta nežinioje. Kai kurių vardus pavyksta išplėšti iš užmaršties.

Merkinės kryžių kalne, prie stadiono, kurį bolševikai įrengė ant šešių šimtų partizanų palaikų, susirinko likę gyvi giminės ir likimo draugai, iškentėję Sibiro šaltį ir negandas. Sušaudytas dainas dainavo Druskininkų tremtinių choras, vadovaujamas Aldonos Bernatavičienės. Ji — partizano dukra. To palies „Briedžio“ — Tomo Kondrato, kuris žuvo, kovodamas prie upės. Sraunusis Merkys ant ledo lyties išnešė partizano maldaknygę. Čia, kryžių kalno papėdėje, praėjus daugiau kaip 40-čiai metų, dukrai buvo grąžinta ši tėvo relikvija.

Su Aldona Bernatavičiene susipažinome ūksmingų parkų pavėsyje, Druskininkuose. Apsikabinome kaip sėserys. Ir atsiskleidė žmogaus,ėjusio savo tėvų ir savo Tautos keliu, gyvenimo panorama. Audrų iškankintoje žemėje medžiai įleidžia gilius šaknis, ir atžalos išauga tokios pats stiprios ir gražios, kokie buvo jų kamieniai. Gal todėl verta prisiminti juos, pirmuosius Tautos didvyrius, kurie ant savo pečių nešė Lietuvą į Laisvę. Ir patys tapo nemirtingi.

O buvo jie paprasti žmonės. Dzūkai. Tačiau dar šventas Augustinas pasakė, kad visa, kas didinga, yra paprasta. Todėl tebūnie man leista jų darbus ir gyvenimus aprašyti paprastais žodžiais.

Tomas Kondratas gimė 1906 metais Pirmame Mardasavo kaime, trylikos vaikų šeimoje. Jis buvo pats jauniausias ir gražiausias iš visų broliukų ir sesučių. Aukštas, lieknas kaip baltaliemenis liūčių išpraustas Dzūkijos beržas, berniukas turėjo ir neretą šiame krašte gamtos dovaną — gražiai dainavo, grojo smuiku. Tarsi pati gamta savo stebuklingais pirštais prisilietė prie žmogaus sielos: iš vienos pusės gimtąjį kaimą supo gražūs pušynai, o iš kitos savo sraunius vandenį į Nemuną plukdė legendų upė — Merkys. Tos upės krantuose skardėjo jaunų vaikino daina:

*Oi, kur aš gėriau, uliavoju,
Sau jauną mergelę pasdabojau!
Oi, tu mergele, tu jaunoji, —
Ar eisi už manęs, bernužėlio?*

Jam pritarė gražūs, jaukūs sodybų gojai, gėlių pilni darželiai ir laukai, brandinantys duoną. Vedė Tomas Kondratas to paties kaimo rimtą ir darbščią mergaitę Antaniną Bilinskaitę. Jos šeima taip pat buvo gausi — vienuolika vaikų. O Tėvelis Vincas Bilinskas — žinomas apylinkės šviesuolis, 12 metų dirbo Merkinės viršaičiu.

Neilgai džiaugėsi jaunasis dzūkas savo susuktu lizdeliu. Tomą ir jo vyriausiąjį brolių Rapolą už lietuviybės skleidimą lenkai areštavo ir uždarė koncentracijos stovykloje Berezoje. Abu vyrai buvo uždaryti mirtininkų kameroje. Kameros pavadinimas visiškai atitiko kalinių būklę: broliai buvo taip iškankinti ir išbadėję, kad nebepažino vienas kito. Neatpažino ir jaunoji žmona, kai į namus grįžo tamsia barzda apžėlusi nematyta žmogysta.

Visokias okupacijas regėjo šių kaimų žmonės. Baisi buvo lenkų priespauda. „Bet užvis baisiausia, — pašiurpusi taria Aldona, — kai išliaužė į mūsų žemę raudonieji budeliai — žmonės be tautybės, be sąžinės, be kultūros. Grobė, plėšė, trypė viską, kas tik įmanoma“.

Dzūkų laukeliuose ir miškeliuose iš pripratimo dar vis skambėdavo dainos. Gaudžios, liūdnos, neramaus gyvenimo pagimdytos.

— Tėtė traukdavo taip, kad lempos gesdavo, — prisimena Aldona.

Vokiečių okupacijos metais Tomas Kondratas darbavosi prekybos taške Merkinėje. Namų parplaukdavo Merkiu slapčia, kad vokiečiai nepamatytų. Slaptai ir gyvuliukus laikė.

— Užėjo į pirkaitę vokiečiai, pamatė papjautą kiaulę. Nubalo tėvelis, bet vokiškai gerai kalbėjo. Paprašė kareivį, taurele pavaišino, ir neatėmė. Mes buvome iškelti iš savo trobos, o joje komendantūra įsikūrė. Paskui išsikraustėme į Merkinę, kur gyvenom iki antrosios rusų okupacijos. Grįžom vėl kaiman. Rusai bombardavo Merkinę: kybojo „lempos“ danguje. Visas kaimas bėgom iš namų, slėpėmės raistuose, miškuose.

— Kodėl bombardavo? — domiuosi. — Juk toks mažas miestelis, be pramonės, be gynybinių objektų.

— Matyt, bolševikų partizanų nurodymu. Tiesiog nušlavė Merkinę nuo žemės paviršiaus. Prisimenu tėvą, kai jis nešdavosi mane ant rankų tomis baisiomis naktimis. Anapus Merkio vokiečiai kasėsi apkasus, o mūsų vyrai kinkėsi arklius ir bėgom su šeimomis, su mažais vaikučiais į gilius miškus. Prie raistų išsikasėm žemines. Ten su Tėveliu gyvenom. Po savaitės atrado mus pilki ir pikti rusų kareiviai.

— Tai slepiatės?

— Slepiamės...

— Nieko, greit išlaisvinsim.

Suprato žmoneliai, kad kvepia nauja okupacija. Jau nebuvo kur nuo jos pasislėpti. Sugrįžo į savo gimtas vietas. Rado pirkias ir tvartus, tankų nustumtus nuo pamatų, tuščiose spintose — kruvinų raiščių gumulus ir išraustas galias sviedinių duobes rūtų darželiuose.

Jie vėl kaip skruzdėlės tvarkė savo būstus, kaip kregždės lipdė audros suskaldytus lizdus. Laikai buvo neramūs. Miškuose užsilikę ginkluoti vokiečiai naktimis plėšė gyventojus, išdaužydavo langus, išnešdavo paskutinius maisto trupinius. Žmonės nesusėdavo atsitokėti. Pergas-

dinti vaikai sirgo. Naktinio plėšikavimo neužteko: jei naktį plėšė vokiečiai, tai dienomis siautėjo rusai. Rusai buvo labai žiaurūs ir priekabūs, ypač persekiojo moteris ir merginas.

Kaimo vyrams truko kantrybė, ir kartą jie apšaudė vokiečius iš aprūdijusio automato, kurį rado apkase, bėgant vokiečių armijai.

Aldona tęsia pasakojimą:

— Marcinkonių enkavedistų vadas Ananin tėvelį pradėjo kviesti tardymams. Reikalavo atnešti automatą, kurio jis neturėjo. Labai jį mušė. „Neišlaikysiu!“ — skundėsi, kai grįždavo į namus. Paskui tardytojas pastebėjo, kad turi reikalą su protingu, darbščiu žmogumi — ėmė siūlyti jam kolūkio pirmininko pareigas. Nesutiko. Ir ramybės neatgavo.

Tuo metu bolševikai rinko Lietuvos kariuomenės karininkus ir vežė juos neva performavimui į Varėną. Daug karininkų ir kareivių sušaudė. Į „performavimą“ buvo iškvieistas ir Aldonos motinos brolis, Lietuvos savanoris, kadrinis karininkas, Adolfas Bilinskas, kuriam pavyko pabėgti. Namuose pasirodyti jis jau nebegalėjo. Pranešė broliui ir motinai, kad išeina į mišką. Jis pasivadino „Jurginu“. Turėjo tuo metu Aldonos dėdė 22 metus, buvo gražiai nuaugęs, stiprus vyras. Marcinkonių partizanams vadovavo „Šernas“ — Švalkus, buvęs Zervynų mokytojas, atsargos karininkas. Jo batalionui priklausė ir Perlojos vyrai.

Iškankintas Ananino tardymų, Tomas Kondratas išėjo pas „Šerno“ vyrus. Jam suteiktas „Briedžio“ slapyvardis visiškai atitiko šio žmogaus išvaizdą ir charakterį. Tai buvo drąsus, ištvermingas, malonaus būdo, mėgstas bendrauti žmogus. Palaikydavo ryšius su „Vanagu“ ir „Kazimieraičiu“. Jų stovyklavietės buvo įrengtos Skroblaus upelio krantuose. „Vanago“ bunkeriai tuomet buvo Kasčiūnų kaime pas Jakavonius. Partizanai kartu dalyvavo kovinėse operacijose ir mūšiuose, rengdavo bendrus pasitarimus.

— Pareina tėvelis su dėde Adolfu slapčiomis namo,— pasakoja Aldona. — Dėdė broliuką Adolfėlį, trejų mėnesių mažylį, nešioja: „Kai aš žūsiu — tu mane pakeisi“,

o tėvelis mane ant rankų kelia. Buvau tuomet šešerių su puse metų.

Netrukus partizano šeimai teko apleisti namus. Slaps-tėsi. Gyveno pas kaimynus, gimines, pažįstamus ir ne-pažįstamus žmones. Nakvojo bunkeriuose, kirtimuose, grioviuose, raistuose.

— Išvežė mus į Trakiškių kaimą pas tolimus gimi-naičius, — tęsia skaudų pasakojimą Aldona. — O tėve-lis vis lankė, neapleido mūsų. Ne kartą jo tykojo sribai. Vienąsyk per susišaudymą jis vos išsprūdo iš mirties nagų.

Šeima slapstėsi beveik 3 metus. Su mažu kūdikiu ant rankų, vedina mergyte, kurią reikės leisti mokyklon, ėjo per žmones, vargelį vargdama, partizano „Briedžio“ žmo-na. Kas pasvers jos kančias? Kas įvertins pasiaukojimą? Turėtųmėt sudrebėti ir jūs, viską iškraipantys juodieji met-raštininkai; tokių šeimų Lietuvoje buvo tūkstančiai!

Prasidėjo šiltos ankstyvo 1946-ųjų pavasario dienos. Antanina Kondratienė laikė ant rankų mažąjį berniuką, mergytę žaidė asloje. Užėjo sribai su enkavedistais.

Aldona pasakoja:

— Sribas išplėšė mamai iš rankų brolių. Nusviedė ją šalin. Mane nuspyrė į kampą. Užlaužė mamai rankas ir išsivežė į Marcinkonis. Mes rėkėm, speigėm gryčioje ir išsiritę į kiemą. Teta Navickienė iš kito kaimo galo atėjo ir išsivedė mus. Laikė pas save. Mamytę žiauriausiai tardė 3 savaites. Grįžo ji sumušta, visa mėlyna, į žmo-gų nepanaši. Po šio įvykio mes dar labiau slapstėmės. Mane mama nuvedė visai žiemai pas savo seserį į Lyn-ežerio kaimą. Reikėjo lankyti mokyklą.

Pirmasis mokytojas...

Ištariu šiuos žodžius ir matau žalią vaikystės pievą su nuostabiausių gėlių žiedais. Matau neatrastus žemy-nus ir aukštus kalnus, į kuriuos veda sunkūs ir statūs, bet saulės nušviesti keliai ir takeliai, veda laiptai į dangų, o kopiant jais, troškuli malšina skaidri pažinimo upė.

Pirmasis mokytojas...

Matau švyturį, kurio spinduliai pasiekia tamsiausias kerteles ir uždega ugnį, kuri degs širdyse visą gyvenimą.

Dar matau gyvulinių vagonų siaubę, kuris lydi šviesiausius mano Tėvynės protus numirti ledjūriuose... Lenkiu galvą prieš Pirmąjį Mokytoją.

Daugeliui iš mūsų pirmasis mokytojas — šventas žmogus. Toks jis ir yra. Ar gali būti blogas mokytojas? Ar turi teisę juo būti barbaras ir budelis? Ne. Budelis išmokytų žudyti.

Ateina iš žalios vaikystės pievos, padėjęs kreidą prie juodos lentos, pirmasis mokytojas — taurus, geras, reiklus žmogus ir šypsodamasis stovi prieš mus visą mielą gyvenimą...

Turėjo pirmąjį mokytoją ir Aldona Kondrataitė. Ne bet kokį, ne eilinį. Ir jis kaip gyvas jos akyse stovi.

Jis mokė vaikus Lynežeryje — gražiame Dzūkijos kaime, o jo pakraštyje į Dievo dangų žvelgė gili ir tyra, kaip gero žmogaus siela, Lyno ežero akis. Aldutę mokytojas iškart pastebėjo. Priėjęs glostydavo mergaitės galvelę, kalbėdavosi su ja. Jam nebuvo paslaptis, kad mergaitės tėvelis — partizanas.

— Prisimenu jį. Ir prisiminsiu — su barzda, garbanotą. Vis kviedavosi pas save: duodavo dykai sąsiuvinį ir visko apie tėvelį klausinėdavo.. Jis rašė labai gražius eilėraščius — mums, vaikams. Ir mes jam viską išpasakodavom. Kartą, man bebūnant pas jį, atėjo iš miško labai graži mergina. Žinojau jos slapyvardį — „Eglė“. Apie ką jie kalbėjosi, aš negirdėjau, nes mokytojas mane išleido.

Jos mokytojo pavardė buvo Kostas Kubilinskas.

— Mes dar nežinojom, kad jis pardavikas, — sako Aldona. — O jis taip per mus žinias enkavedistams rinko. Tik kaime visiems labai keistai atrodė, kad čia taip dažnai sribai ir enkavedistai užgriūva. Ir vis pataikydavo tą pačią dieną kaip ir partizanai: iš vieno kaimo galo ateina partizanai, o jau iš kito — sribai atlekia. Viskas jiems būdavo žinoma, viskas pranešta. Kaimo žmonės buvo nepaprastai geri, nuoširdūs, sielojosi dėl partizanų. Juos net vaikai saugodavo ir bėgdavo perspėti, sribus pamatę. Mes su mama taip pat slėpdavomės nuo jų — plaukdavom į kitą Merkio krantą.

Dzūkų kaimo vaikai saugojo tuos, kuriuos išdavinėjo jų mokytojas. Ar galėjo jis vadintis mokytoju? Infiltravusi Kostą Kubilinską, saugumo agentą, į partizanų ryšininkų gretas, kruvinoji sistema infiltravo jį ir į mokytojus. Už grašius pardavęs Tėvynę Lietuvą ir gamtos dovanotą talentą pavergėjams, jis tapo ir vaikų sielų žalotoju: išgaudavo jam rūpimas paslaptis ir pasmerk-davo žūčiai jų tėvus. Kaip tokią skaidriai lyrišką vaikų poeziją galėjo sukurti šis žudikas? Ne kiekvieną niekšys-tę galima tiksliai pavadinti, bet mokytojas — išdavikas — tai jau dvigubas niekšas.

Menkystė, apsikarščiusi Pegaso laurais, kaip žinoma, baigė gyvenimą gana anksti Pamaskvio kūrybos namuose. Ir ne nuo širdies smūgio, kaip teigė oficiali versija, o sulaukusi Atpildo rankos.

Nesielvartauk, Aldona, Tu turėjai Pirmąjį mokytoją — Gyvenimą. Ir visų Jūsų, mažo dzūkų kaimelio vaikų tik-roji Mokytoja — LIETUVA — vedė ir tebeveda Jūsų šir-dis didžiuoju Teisybės keliu.

Jie buvo pirmieji, kurie atgulė ant grindinio Merkinė-je. Aldonos tėvelis „Briedis“ — Tomas Kondratas, jos dėdė „Jurginas“ — Adolfas Bilinskas, kovotojas „Kar-das“ — Navickas ir bataliono vadas „Šernas“ — Zervynų mokytojas Švalkus. Jie žuvo kitapus Merkio, Antrajame Mardasave 1945 metų gruodžio 5 dieną.

„Briedžio“ bunkeris buvo įrengtas pas Plutulevičius. Atėjus minėtiems partizanams, vyrai kalbėjosi troboje. Šeimininkė pamatė pamiške slenkančius stribus ir karei-vius, tempiančius kažkokį surištą vyriškį. Išsigandusi ji įbėgo į kambarį, atidarė langą, liepė vyrams šokt ir bėgti. Vyrai abejojo: o gal praeis eisena pro šalį, tačiau, šeimininkės prašomi pagailėti mažų vaikelių, sutiko. Jiems šokant pro langą, kareiviai pastebėjo. Palikę sargybinių saugoti surištą žmogų, kareiviai išsisklaidė ratu ir ati-dengė ugnį. Jų buvo daug. Partizanai atsišaudydami traukėsi Merkio link. Pirmąjį į kojas sužeidė „Šerną“, „Briedis“ ir „Jurginas“, tolokai nubėgę, sugrįžo ir atne-šė jį prie Merkio. Tai viską nulėmė: juos apsupo. Vyrai sušoko į upę, užsiglaudė už kelmų ir gynėsi. Šaudymas

truko ilgai. Merkiu plaukė didelis išas, upė toje vietoje buvo gili, krantai apšalę. Nuo pakriaušės, už kurios prisiglaudė partizanai, kaleno „Jurgino“ automatas, skynė priešus „Briedžio“ ir „Kardo“ pasiūstos kulkos.

Šoviniai baigėsi. Partizanai, supratę, kad ilgai neišsilaikys, pradėjo mėtyti daiktus ant ledo lyčių. Tuo norėjo parodyti artimiesiems, kur žuvo: gal suras, ištrauks ir žmoniškai palaidos. Neaišku, kaip jie žuvo: gal nusišovė, nenorėdami pasiduoti gyvi. Jų kovą matė „Briedžio“ žmonos sesuo Viktorija Zalanskienė, kurios namas stovėjo netoliese, ant Merkio kranto.

— Šaudymą girdėjau ir aš, — pasakoja Aldona. — Tuo metu mamytė ėjo girdyti karvės ir pamatė anoj pusėj Merkio, kur tėvelio bunkeris, lakstančius žmones. Nujautė nelaimę jos širdis. Įbėgo į kambarį, pasičiupo septynių mėnesių broliuką ir mane. Bėgome verkdami į tą pusę, kur šaudė. Paprašėm svainį Navicką perkelti per upę. Toje vietoje, kur žuvo tėvelis, radom šuns išplėštą jo drabužio skiautę. Atpažinom. Mama apalpo. Gaivino kaimo moterys, kaip išmanė.

Ištraukė partizanus iš upės enkavedistų šunys. Suvertė į vežimą kaip gyvulius. Suguldė prieš stribyną ant gatvės grindinio. Tai buvo neregėta: mažame Lietuvos miestelyje atėjūnai ir jų tarnai pradėjo iki šiol Europos, o gal iš viso pasaulio istorijoje neregėtą žmonių palaikų niekinimo aktą. Žmonės, virtę žvėrimis, niekino patį žmoniškumą. Miestelio gyventojai ir praeiviai nustėro iš siaubo: iš negyvėlių išgamos tyčiojosi, spardė, kryžiavo spjaudė, nuogai išrengė. Ilgainiui tai tapo įprastu bolševikinių „šermenų“ ritualu.

O ant grindinio gulėjo Lietuvos sūnūs, motinų vaikai. Prie partizano „Briedžio“ priėjo budelis, prikalė lavono kojas ir rankas. „Che-che, „nukryžiuojau!“ — džiūgavo stribas. O dvi moterys — Viktorija Zalanskienė su drauge, atėjusios pėsčios į Merkinę, lūkuriavo šalia. Pritaikiusi progą, Viktorija prieidavo, sušukuodavo, aptvarkydavo išniekintus vyrus. Moteris atrodė rami, susikaupusi, o viduje vos tvardėsi. Nueidavo už stribyno kampo, išsiverkdavo ir vėl sugrįžusi šukavo, glostė kankinius.

— Kas jie tau? Pažįstami? Giminės? — žiauriai kamantinėjo moterį pripuolę sribai.

— Ne. Paprasti žmonės, ir man jų labai gaila. Taip neturi būti...

Ji vėl ėjo. Šukavo. Glostė. Kaip savo sūnelius. Ir vėl verkė, slapstydamasi už kampų. Iš kur moteris sėmėsi tiek stiprybės?

Ganėtinais išsityčioję iš lavonų, parodę savo kultūrą ir galybę, raudonieji barbarai negiliai pakasė nelaiminguosius senųjų Merkinės kapinių pašlaitėje. Gimnazistai nešė gėles, pagerbdami didvyrius. Piemenukai dėjo karvių ragus, žymėdami užkasimo vietą. O sribai, kurių Merkinėje buvo nemažai, viską trypė ir blaškė į šalis.

— Mamytė buvo suradusi žmones, kurie sutiko iškasti palaikus, bet sribai saugojo net naktimis. Po to mus išvežė į Sibirą. O kai sugrįžom, radome toje vietoje mokyklos stadioną. Pasakojo žmonės, kad sumalė, sumaišė kaulus, suvertė viską apačion.

Dar vienas žmogiškumo išniekinimas: sportinės žaidynės ant kritusiųjų už Tėvynę kaulų.

Paradoksaliai tragiška mūsų Tautos istorija. Tragiškos ir analogijos joje. Ažuolais grįstais pelkių ir ežerų takais — kūrindomis — protėviai baltai veržėsi į Laisvę vikingų ir kryžiuočių laikais. O gatvių ir aikščių grindinio akmenys — kruvinos kūrindos iš patriotų kūnų — vedė Lietuvą iš Raudonųjų nelaisvės.

Gulėjo vyrai Merkinės aikštėje. Siautėjo sribai. Stingo žmonių širdys. Raudonojo grindinio akmenys.

Iki Laisvės dar buvo toli.

Žuvus partizanams, neliūdėjo kryžiai pakelėse ir žuvimo vietose. Net senus, gražius medinius lietuviškus kryželius, koplytstulpius ir koplytėles, įkeltas medžiuose, okupantai ir jų pakalikai degino, griovė, šaudė. Užslėpę gilų skausmą širdyse, tėvų ir brolių, vyrų ir sūnų gedėjo iškankintos dzūkės. Slapstėsi su savo vaikučiais net ketą metų ir Tomo Kondrato — „Briedžio“ žmona Antanina. Bėgo kaip medžiojama paukštė nuo plėšrių vanaų, beviltiškai stengdamasi bent vaikučius nuo šaltojo Sibiro išsaugoti, Nakvynės svetimose pastogėse, daubo-

se ir šlaituose... Ir kasdien tas pats rūpestis: kuo pamaitinti? Kuo aprengti ir apauti? O keliuose tyko sribai ir tolimuose miškų kaimeliuose laukia enkavedistų pasalos.

— Dažniausiai slėpdavomės kitapus Merkio, — prisimena savo vaikystę Aldona. — Tekdavo ir staiga atsidurti kitame krante. Nešėsi kartą mama brolių ant rankų, o mane — pusbrolis Alfonsas Kondratas ant nugaros. Vieningi tada buvome. Nelaimės suartino. Nejaugi praėję bolševikiniai dešimtmečiai sunaikino tą jausmą? Visur eidavom, prie visų glausdavomės. Slėpėmės pas Juliją Jakavoniene, pas gimines. Mama su broliuku — pas vienus, aš — pas kitus žmones. Bet ne visi norėjo priglausti: vieni gal pavargo, kitiems atsibodo, treči paprasčiausiai bijojo nelaimę į namus prisišaukti. Tokie laikai buvo.

Atėjo 1948-ųjų metų gegužė. Jie jau nebeturėjo jėgų slapstytis. Motina tą 22-osios dienos vakarą, grįžusi į namus, išprausė ir suguldė vaikučius. Pasigirdo beldimas į duris. Pažvelgė pro langą — garnizono nesimatė. Beldimas pasikartojo.

— Kas čia? — paklausė motina.

— Atidaryk! Tai aš, Liudvikas Navickas, tavo svainis. — Žmogus įėjo vidun ir pastatė prie durų maišą. — Čia tau ir vaikams. — Pridūrė.

— Ką tu čia atnešei? — nustebo motina.

— Džiūvėsių...

— Jūs mane ruošiat į Sibirą? — ji pravirko.

— Tai ką gi su tavim daryt, jeigu jau nesislapstai, o sėdi namuose?

— Kur aš beeisiu... Visi mane glaudė. O dabar ir savi, giminės bijo...

— Einam pas mus! — Navickas norėjo paimti už rankos.

— Ne! Kas bus tebūna! Nusibodo kaip benamei...

Atsiduso žmogus, išėjo. Jie atsigulė. Vaikai sumigo. Išvargusi paryčiu akis sumerkė ir mama.

Prašvitus vėl pabeldė. Šį kartą — kitaip. Įsiveržė vos pravėrus duris. Liepė rengtis. Sukėlė vaikus ant kojų.

Kai aukštame Verknės skardyje įrengtą bunkerį apsupo priešai, partizanai "Gintaras" - Juozas Beinoravičius ir "Svajūnas" - Vencevičius nusišovė, o kartu buvę dvi moterys - "Kardo" žmona Bronė Grigonytė ir motina Domicėlė Valatkienė išliko gyvos, praėjo lagerius. 1948.12.05

Paverknių kautynių kraštovaizdis

Partizanų ryšininkas Juozas Ginkus, sudegintas gyvu kryžiumi

Partizanų grupuotės vadas "Tauras" - Mykolas Bandonis iš Butrimonių miestelio

Aleksandras Ligeika, Paverkniuose gydęs sužeistus partizanus, kalėjęs Uralo ir Kazachstano lageriuose. 1936 m. nuotrauka.

Merkio rinktinės vadas "Juozaitis" - Edvardas Juknaitis, g. 1910 m. Biižų rajone, Latvygalos km. Žuvo 1947-48 m. per rugiapjūtę Druskininkų apylinkėse

Dzūkijos partizanai. Iš kairės: Anicetas Gilutis, Antanas Grušauskas - "Siaubas" ir Jonas Kibildis, 1946 m.

Nežinomi dzūkų partizanai. (Iš vilniečio Alg. Simanavičiaus archyvo)

Nežinomas Dzūkijos partizanas

Dzūkų partizanas Petras Varanauskas - "Degsnys", žuvęs kartu su "Putinu" - Jonu Mikailioniu

Dzūkų partizanas Jonas Mikailionis - "Putinas"

Partizanas Tomas Kondratas - "Briedis", kurio maldaknygė plaukė Merkiu

Nežinomas dzūkų partizanas

Dzūkų partizanas "Vėtra"

Nežinomas Dzūkijos partizanas

Latvių rezistencijos dalyvis Jekabs, kalėjęs su dzūkų partizanais, 1955 m.

Kęstutis Valentukevičius - "Kaributas"

Randomonių kaimo jaunimas. Iš kairės: Antanas Akstinas, Vytautas Jakavonis, Balys Petrelis ir Vytautas Akstinas, 1936 m.

Dzūkų partizanai. Stovi, iš kairės: Jonas Ivanauskas, Bolių Jurkevičius; pri-
klaupę iš kairės: Jonas Karsokas, Vytautas Balčius - "Balutis", prigulę prie kul-
kosvaidžių, iš kairės: Adolfas Čaplikas ir Jurgis Čaplikas

Tomo Kondrato šeima,
1943.08.30. Užrašas:
"Ilgos atminties bro-
liams. T. Kondratas"

Aldona Kondrataitė-Bernatavičienė su vaikais ir anūkais, 1991 m.

Dzūkijos partizanė Janulevičiūtė. Užrašas: "Genyte, jei ne veido bruožai, tai bendri vargai teprimins Tau mane. Zosė."

Dzūkė, rezistento motina Valentukevičienė

Biržų krašto kovotojas Vladas, kartu kalėjęs su dzūkų partizana, 1955 m.

Petras Dzidolikas - "Bijūnas", atlikęs pareigą Tėvynei lietuvis iš Punsko. Fotografuota Jiezne

Išniekinti partizanų kūnai Jiezno turgaus aikštėje. Iš kairės: Antanas Klinavičius - "Gaidys" ir "Dragūnas" (pavardė nežinoma).

Jiezno turgaus aikštėje, prie bažnyčios išniekinti partizanų kūnai. Trečiasis iš kairės Jonas Andrulevičius, Adomo s. Žuvimo data 1945.11.17

Kryžiai partizanams Merkinėje

Kryžiai partizanams Merkinėje

Kryžiai partizanams Merkinėje

Kryžiai partizanams Merkinėje

Druskininkų politiniai kaliniai ir tremtiniai, 1991 m.

Kryžiai partizanams Merkinėje

įsibrovėliai buvo dviejų tautybių: lietuviai — „savi“ ir rusai — „svetimi“.

„Savi“ nieko nežiūrėjo, lik ragino skubėli. „Svetimi“ buvo rūpestingesni: vienas rusas liepė pasiimt kūdikiui vonelę. Paskui sribai skubino vežt — bijojo, kad partizanai neužpultų. Vežė mišku į Puvočių surinkimo punktą. Ne grybus, deja, rinko. Dzūkus, grybų rinkėjus, vargas miško darbininkų šeimas. Su mažais vaikais ant rankų. Iš Puvočių varė pėsčius į Marcinkonis. Linko, drebėjo miško eglės ir pušys nuo tremiamų moterų raudų. Iš savo gimto krašto, nuo numylėtos smėlėtos žemelės nuvarė, nuo sraunaus Merkio, Olos, Skrolblaus, Katros upelių atplėšė ir grūdo į ankštus gyvulinius vagonus. Numirti į Sibirą vežė atėjūnai Dainavos šalies gyventojus. Kaip toje dainoje:

*Šiandien mylimoj Tėvynėj
Nėr lietuviui vietos. —
Tai vis žiaurūs atėjūnai,
Tai jų širdys kietos!*

Kai vežė juos pro Vilnių, nelaimingieji meldėsi į šv. Aušros Vartų Mariją. Giedojo ankštame vagone, kuriame nebuvo kuo kvėpuoti. Ir vis raudėjo grindinių raudas dzūkų motinos, seserys, žmonos. Nepaliovė skūstis Sutvėrėjui ir nuvežti į gūdžią Sibiro taigą.

Vagone mirė Janinos Jazukevičienės vaikutis. Ilgai laikė, vežėsi su savimi. Raudėjo, žvėries balsu šaukė motina, bet budeliai atėmė kūnelį ir išmetė pakely.

Dešimties metų Aldutė prisimena: trūko kelto lynas, keliant per platųjį Jenisėjų. Lėkė keltas žemyn kokius 2 km. Nebuvo lemta žūti: sugavo laimingai.

Paskui dar keli šimtai kilometrų už Minusinsko. Iš-krovė žmones kaip malkas pačiame katorgininkų kelyje, tiesiog ant grindinio. Vėl grindinys — svetimas, šaltas. Grindinys — „namai“. Kol pastatė barakus miško glūdumoj, susikalė narus. Bet ir jie menkai saugojo nuo šalčio.

— Blogiausia, kad nebuvo ko valgyt, — prisimena Aldona. — Žolė, beržų žievelės, balta kedro smala buvo mūsų valgis. Dar čeremša — laukinis česnakas.

Rytojaus dieną juos išvarė į darbą. Žmonės sirgo, krito kaip medžių lapai po šalną. Išmirė vaikai, seneliai. Išsigelbėjimas — malda. „Karštai meldėmės, ir Dievas mus gelbėjo“.

Tremties prisiminimai... Dešimtmetė mergaitė dirbo sezonine darbininke. Ūgtelėjusi kirto kedrus, tiesė kelius per neižengiamą taigą. Išveždavo juos savaitei už kelių šimtų kilometrų. Plukdė rąstus, pavojingai išsiliejus upėms. Nebuvo maisto.

Tremties prisiminimai... Kryžiaus kelius eina moterys — šeimų maitintojos, išvežtos be vyrų, be tų, kurie pasiliko ant kruvino grindinio. O jos čia, svetimoj atšiaurioj šaly amžinos vergės... Kas atjaus, kas pagalbos ranką išties? Ir būk stipri, ir išverk, kitus guosk ir pakelk, jėgų neturėdama pati. „Mama visada alkana, ištišom dienom nevalgius. Šventa mano mama“ — taip įvertina Aldona Kondrataitė-Bernatavičienė ją — partizano „Briedžio“ trumpo gyvenimo draugę. Nejaugi visas gyvenimas — vergavimas: beteisė padėtis, vargas, skurdas, ligos... Neja? Jos mama nesulaukė Atgimimo: užmerkė akis 1987 metais Lietuvoje.

Tremties prisiminimai blyksteli sapnuose ir šimtus kartų kasdienybėje trenkia kaip perkūnas iš giedro dangaus. Kiekviename Lietuvos kampelyje sutiksi tremtinį — likimo brolių ar ešelonų sesę. Šimtai tūkstančių Lietuvos žmonių nešiojasi savyje šią tarsi raudona geležim išdegtą tremties žymę. Nebylų pasididžiavimą ir praradimo skausmą. Didįjį Golgotos ordiną turime visi, kurie buvome TEN ir likome ištikimi Tėvynei. Darbais. Gyvenimu. Sielos akimis, kurios amžinai mato gimtinės dangų ir jaučia gero žmogaus širdį.

Krenta ankstyvos gaivios rasos pievose prie Merkio. Gyvenimas kaip srauni upė nemiršta niekad. Vingių vingiais atsikartoja upė, ainiais ir vaikaičiais — žmogus. Aldonos dukra Laimutė Vilkančienė, architektė Druskininkuose, augina 2 vaikučius, iš kurių vienas pakrikštytas prosenelio Tomo Kondrato vardu.

Toje vietoje, kur žuvo 4 partizanai, prie Merkio ant kalnelio 1990 metų birželio 2 dieną pašventintas naujas

kryžius. Per šventinimo iškilmes Tremtinių choras dainavo choristės Bronės Baltulionienės sukurta dainą „Dukružėlė“:

*Eina dukružėlė keliu verkdamą,
Prie tėvelio kryžiaus gėles nešdama...
Žuvo jis už Laisvę brangios Lietuvos,
Apliej krauju žemę Tėviškės savos.*

Dainuoja Aldona, ir daina Tėvelio žodžiais guodžia:

*Neverk, dukružėle, aplankyk mane,
Puoški mano kryžių rožę, lelįja —
Jis primins Tėvynei praeities kančias,
Tavo širdies skausmą Lietuva supras!..*

Lietuva supranta viską. Ir iškenčia savo vaikų kančias. Vos spėjo išblukti kraujas ant senų grindinių miestelių aikštėse, o nauji to paties okupanto tankai sutraiškė beginklius žmones Vilniuje. Istorijos tęstinumas. Žyg-darbiai kartojasi. Skaudi praeitis gyva: ją anestezuoti ir vėl pasukti istorijos ratą atgal komunistams nepavyks.

Budi Lietuvoje partizanų kryžiai. Liudija Tėvynės meilės stebuklą, kilusį iš pačių Tautos gelmių. Ir pačiais stipriausiais saitais susieta su mumis.

— Neša mane per Merkinę Tėvelis dainuodamas... — prisimena vaikystės fragmentus „Briedžio“ dukra.

O Merkiu atplaukia partizano maldaknygė ir „Jurgino“ kepurė, kurias rado Juozas Jakavonis iš Kasčiūnų kaimo... Jis atlydi nemirtingos dainos posmas:

*Neieškok, motule, sūnelių savų —
Guli jie ant gatvės akmenų kietų...
Bet kai Tėviškėlėj Laisvė sužydės —
Tai gražiausios dainos apie juos skambės!*

Jau skamba.

Atgyja Tautos istorija, įprasminami šventi vardai ir šventos Tautai vietos. Rūpintojėlių rūpestis gaubia Merkinės kryžių kalną, kurio šlaitai, takeliai ir kiekviena žemės pėda permirkusi krauju. Čia kiekvieną pavasarį lakštingalos gieda JIEMS amžiną atilsį. Pilki paukšteliai

aprauda pilkuosius didvyrius, atidavusius už Laisvę patį brangiausią žmogaus turtą — gyvybę. Ir supranta kiekvieno lietuvio širdis tą lakštingalų raudą.

Paklauskite! Ar ne tas baisusis raudonas kirminas drasko lakštingalos širdį? Bet nesudraskys, nesuplėslys. Iš to sopulio, iš tos raudos gimsta akiai nematomos lakštingalų ašaros. Jos krenta ant laukų ir pievų, šilų ir atolų, kad vėl upeliais grįžtų į gimtąją Nemuną prie jo santakos su srauniuoju Merkiu.

4 d a l i s
KUR RAUSTA ŽEMČIŪGAI

PROTĖVIŲ RUGIAI

Mažas berniukas išbėgo pro varius ir sunerimęs nukreipė žvilgsnį tekančios saulės pusėn. Viskas atrodė nuostabu: čiulbėjo paukščiai, dūzgė avilius palikę bitės, o saulėlekio delnai glostė sunkias nusvirusių rugių varpas. Paskui horizonte tarsi iš žemės išdygo uniformuotų raitelių siluetai. Antanukas suskaičiavo jų devynis. Saulės nušviesti jie jojo tiesiog per rugių lauką sodybos link. Berniukas krūptelėjo ir pajuto nerimastingai plakančią širdį. kažkas nenumaldomai baisus artėjo į jo vaikystės žemę. Dabar jis aiškiai matė žirgų kanopų negailestingai trypiamus rugius. Rugius, už kuriuos nėra nieko šventesnio lietuvių žemėje. Juk jiems, vaikams, nevalia rugiuose žaisti, išdykauti, išminti. Antanukas norėjo verkėti — lyg gyvų būtybių jam pagailo rugių. Ir intuityviai vaikas juto pavojų, grėsmingu debesiu staiga pakibusį virš gimtojo kaimo, jo paties ir visų artimųjų. „Jei niekina rugius, — tai tryps ir žmonės!“ — skausmingai pagalvojo.

Atvykėliai užsuko į kiemą, šaižia svetima kalba pasiklausė kelio ir nepadėkoję dingo geltonam rugių lauke.

Visi namiškiai metė darbus ir, netekę žado, stupučiaavo kieme.

Ir prasidėjo — ar ne karalienės Mikaldos išpranašautoji diena: pro šalį plūdo ir plūdo — apdriškę, susiraišioję virvėm, basi, su suplyšusiais kaliošais... Alkana, purvina, murzina ir sužvėrėjusi nugalėtojų kariuomenė!

Ažuole, žalias broli, stovi tu vienas laukų platybėje, atskirtas nuo tolumoje dunksančių girių ir nuo čia gyvenusių žmonių. Tačiau viską prisimeni. Viską matai.

Papasakok, ažuole, garbingas Lietuvos medi, ką laikai savo šventoje atmintyje.

Tave sodino Railų tėvukas. Iš tolo švietė graži, apsupta beržų, liepų ir klevų Railų sodyba. Iš dviejų pusių

ją gaubė sodai, o beržo viršūnėje kleketavo gandrai. Du tvenkinius saugojo trys topoliai.

Tėvas, Antanas Raila, kilęs iš Ukmergės apskrities Pagirių valsčiaus Margių kaimo, vedęs Kotryną Brazauskaitę, apsigyveno to paties valsčiaus Čerelių kaime. 1932 m., kaimui skirstantis į vienkiemius, jie įkūrė naują sodybą. Valdė 30 ha. Tvarkant sodybos apželdinimą, konsultavosi su agronomu, įsiveisė parką, rožių, jazminų, alyvų.

O darželis! Kokių tik gėlių jame nebuvo! Rūpestingai prižiūrimi gėlynai traukė svečio ir praeivio akį. Poetas Kazys Inčiūra, mokytojavęs kaime, ateidavo, tyliai pastovėdavo ir išeidavo.

— Man gera gėlėse pabūti, — sakydavo.

Railų jaunimas džiugiai dirbdavo nelengvus žemės ūkio darbus. Dirbdami dainavo taip, kad laukai skambėjo. Sekmadieniais, grįžę iš bažnyčios, jau visos plačios apylinkės dainininkai rinkdavosi prieš sodybą, ažuolo paunksmėje.

Ir gėlės, ir dainos sakytė sakė, kad Railų šeimoje vyriausios auga dukterys. Šeimoje buvo aštuoni vaikai, iš jų — penkios dukros.

Ak, tos Railų mergaitės! Jų daliai ne tik dainos ir darbai atiteko. Šauniosios aukštaičių partizanės! Kur esate? Sugrįžkite į gimtinę ir kaip jaunystėje prigluskite prie žalio ažuolo...

Ir jos ateina. Atsiliepia...

Genutė Radvilienė, gyvenanti Birštone. Birutė Grižienė — lietuvių kalbos mokytoja iš Jiezno. Vilija Poderškienė — buhalterė iš Kauno. Kartu su jomis — ir jaunėsnysis brolis, Kauno klinikų gydytojas Antanas Raila, ir kalėjimus praėjęs brolis Juozas.

Pakeliaukime jų jaunystės takais.

Ūkininkai Railos buvo darbštūs, religingi žmonės, gražiai tvarkėsi ūkyje, visus vaikus leido į mokslą.

Tėvas — ramus, lėtoko būdo, geros širdies, apsišvietęs žmogus, kurį laiką mokytojavo, dirbo pieninėje, ėjo įvairias pareigas Pagirių smulkaus kredito banke.

Motina — Kotryna Railienė, nors ir nelankiusi mokyklos, buvo raštinga, labai mėgo skaityti, turėjo jumo-
jausmą. Jos mikliose rankose darbas virte virė: verpė,
audė, mezgė, siuvo, kepė, plušėjo laukuose, su vaikais
sodino sodą. „Lengviau išvardyti tai, ko ji nedarė“ —
vėliau prisimins duktė Birutė.

1920 metais pasaulį išvydo Railų pirmagimė Joana.
1923 m. — sūnus Julius, po dvejų metų gimė Juozas,
1927 m. — vėl duktė — Zuzana, 1929 m. — Genovaitė,
1931 m. — Birutė, 1934 m. — Antanas, ir 1936 m. pasku-
tinioji — Vilija.

— Mūsų šeimoje būdavo dvi didelės šventės, — pri-
simena Genutė Radvilienė, — vaikų Pirmoji Komunija ir
Vasario 16-oji. Pirmajai mes, vaikai, su dideliu ūpu
ruošdavomės, kartojo tikėjimo tiesas. Mama ir Joana
siūdavo mums rūbelius. Vyriausioji sesuo buvo pavasa-
rininke, o Zuzana ir Juozas — angelaičiai, ateitininkai.
Vasario 16-ąją mama iškepė pyragą. Tėvelis prie
gonkų pakabindavo Trispalvę. Sakydavo: „Žinokite, vai-
kai, tai — didžiausia lietuvių šventė!“

Vaikų buvo daug — net du lopšiai kabojo kambaryje.
Jų visų keliai ir rūpesčiai ėjo per gerą Motinos širdį. Ji
mokėjo visiškai užmiršti save: tenkinosi menkais rū-
bais ir maistu, viską atiduodama vaikams. Ir kiekvienam
pagalbos reikalingam žmogui buvo jautri. Sudegus kai-
mynų Poškų troboms, jie rado prieglobstį pas Railas. Pa-
sikorus Julinui, šelpė Julinienė. Užtekėjus Stalino „sau-
lei“, Railos, patys krūpčiodami iš siaubo, slapstydami
ir bėgiodami, maitino kitus, bejėgius, nutraukdami kšnį
nuo savo burnų. Teisi šiandien duktė Birutė sakydama:
„Šitokie žmonės paverstų mūsų planetą žydinčiu sodu, o
žmonės — broliais“.

1941 m. birželyje, kai raudonieji trėmė žmones į Si-
birą, areštavo jų tėvo brolių, Pagirių mokyklos vedėją.
Railos slapstėsi.

— Mes nė vieną naktį nenakvojom namuose, — mena
Genytė. — Vis laukuose, krūmuose. O geriausia būdavo
rugiuose... Mūsų rugiai užaugdavo dideli. Saugojo mus.
Sekmadienį, 1941-ųjų birželio 22-ąją grįžom į namus ir
išgirdom, kad bombarduoja Kėdainius. Karas! Tėvai su-

klupo darželyje prie kryžiaus: „Mes išgelbėti“. Tėvas bučiavo Nukryžiuotojo kojas.

Vokiečių okupacijos metais tėvas dirbo Pagirių valsčiaus viršaičiu. Išsaugojo nuo Saksonijos nemažai žmonių, tarp jų ir Venckevičių šeimos vyrus. (Genytė prisimena, kaip jie, tapę sribais, „atsidėjo“... Ką padarysi. — niekšystės ir lietuviams nesvetimos.)

Raudoniesiems vejant atgal vokiečius, tėvukas skaudžiai atsiduso:

— Grįžta nelabieji! Jau dabar mūsų laisvei galas...

Jie vis dar dirbo savo laukuose. Vaikai mokėsi. Atėjūnai vis labiau siaubė gimtąjį kraštą. Atrodė, jog visų kartų skausmas ir gėla užgulė lietuvių pečius.

Pirmaisiais metais sribai areštavo brolių Juozą. Žiauriai sumušė dar kieme. Motina puolė ant kelių prieš sribą: „palik sūnų! Imk mane!“ Sribas įrėmė naganą į Motinos krūtinę: „atsitrauk!“ Vienas enkavedistas, šlykščiai rusiškai keikdamasis, garsiai apgailestavo, jog negali areštuoti visų. Vaikai, sustoję ratu, klykė.

Kartą žmoniškas sribas Dambrauskas perspėjo tėvą:

— Antanai, jūs įrašyti į išvežamųjų sąrašus. Rytoj tave išveš. Bėk!

— Ačiū tau, Kazy, — padėjo žmogus.

Buvo 1946-ųjų pradžia. Pačiom sunkiausiom sąlygom visi Railų vaikai mokėsi pasklidę po Lietuvą: Kaune, Panevėžy, Ukmergėj, Sėtoj, Jonišky, Ramygaloj, Veiveriuose, Lančiūnavoj...

Joana — ją vadindavo tiesiog Janyte — baigė Kauno buhalterijų mokyklą.

Bastydamasi po Lietuvą, Genytė krepšelyje kartu su knygomis nešiojosi popierėlyje įvyniotą sodo žemės sąją nuo mylimo ąžuolo šaknų.

Seserys Joana ir Zuzana turėjo apleisti oficialius darbus ir slapstytis. Gražias merginas persekiojo sribai. Pradžioje jos prisilaikė netoli namų, pas Lančiūnavos vienuoles. Iš ten buvo nukreiptos į Krakių moterų vienuolyną. Jomis čia rūpinosi vienuolės Teresė ir Kotryna. Krakėse sustiprėjo ryšiai su partizanais, užsimezgė dar tėviškėje, Čereliuose. Railaitės jau tada gabeno vaistus, slaugė sužeistuosius.

Slinko vargų ir sielvarto dienos. Tėvai Railos buvo priversti pasitraukti iš ūkio. Slapstėsi įvairiuose kampuose. 1946-ųjų rudenį apsistojo Velžyje. Iš ten persikėlė į Troškūnus. Globojo senuką Ulbą, kuris turėjo dūminę pirkią ir 2 ha žemės. Jaunesnieji vaikai ir vyriausios dukros tada atvyko pas juos.

— Dūmai kybojo iki pusės sienų. Jos buvo juodos kaip smala. Neturėjome kuo kvėpuoti, bet čia buvome apsaugoti nuo bolševikų, — prisimena Antanas Raila.

Tais baisiais laikais su svetima Birutės Korsakovaitės pavarde Zuzana Railaitė baigė Anykščių gimnaziją. Pradėjo mokytojos kelią Viešintų valsčiaus Sedeikių pradinėje mokykloje. Tai buvo partizanų kraštas: mokyklą iš visų pusių supo didinga Šimonių giria. Lietuvos Laisvės kovotojai čia buvo dažni svečiai.

— Labai daug buvo partizanų, — dalinosi vaikystės įspūdžiais gydytojas Antanas Raila, — ateidavo — visi gražūs kaip kunigaikščiai, iškilnūs kaip miško dievaičiai. Plaukai ilgi. Ginklai blizga. Kaip gyvas akyse stovi ir garsus jų poetas „Lakštutis“.

Neilgai, vos vienerius metus, mergina mokytojavo. Įsijungusi į miško brolių gretas, Zuzana Railaitė tapo „Lakštingala“.

Brolis Antanas pasakoja:

— Zanytė drąsi buvo. Nuvyko su užduotim į Vilnių. Parsivežė rašomąją mašinėlę, kurią su manim, dvylikamečiu berniuku, skersai Šimonių girią ant pečių atnešė į Sedeikius. Nakties metu. Buvo baisu, girioje daug vilkų. Sesuo elgėsi drąsiai.

Kitą kartą Zuzanai vykdant užduotį, partizanus užklupo sribai. Tąsyk, sužeista, su peršauta koja, ji išvengė mirties. Kulka neišimta. Žaizda protarpiais atsiverdavo, kraujuodavo.

Joana, dar vokiečių okupacijos metais ištekėjusi už policijos vado kupiškėno Varčiūno, anksti liko našlė su mažu sūneliu Stasiuku ant rankų. Vyrą, jojantį per mišką, nušovė raudonieji banditai. Pokario metais Joana pusiau legaliai įsikūrė Ukmergėje. Ji priglaudė dar keturis mažesnius Railų vaikučius. Buvo visko: į akis kasdien žiūrėjo baimė, nerimas, net badas. Pas Joaną atei-

davo buvusi mokytoja — partizano Ignatavičiaus sesuo. Į jos krepšį Joana krovė vaistus, tvarsčius, proviantą. Vietinių sribų vadas nenuleido nuo jų sesers akių.

— Nebegaliu daugiau! — skundėsi ji ir persikėlė pas seserį Zuzaną į Sedeikius.

Mažesnieji vaikai aplankydavo abi seseris. Jų atmin-
tin įstrigo vienas nepaaiškinamas faktas: Zanytės kam-
bario grindyse raudonavo neišplaunama kraujo dėmė. Pasirodė, kad sribai toje vietoje buvo nukankinę ir nu-
šovę kitą mokytoją.

— Kodėl aš negaliu išplauti šios kruvinos dėmės? —
liūdnai stebėjosi Joana. — Nejaugi dar kraujo prireiks?..

Prireikė.

Zanytė — „Lakštingala“ žuvo beveik po metų, 1948-
ųjų rugpjūčio 2 dieną, per garsiuosius Parcinkulio at-
laidus.

Po susišaudymo Sedeikiuose abi seserys jau buvo iš-
ėję į mišką. Tą liūdną dieną „Lakštingala“, eidama į
pasimatymą su motina, užėjo ant pasalos. Seserį Joaną
sužeidė.

Vaikams, kurie mokėsi Anykščiuose, apie sesers žuvi-
mą pranešė patys partizanai. Vaikai sužinojo, kaip se-
sutę sribai „gaivino“ — pylė vandeniu... kankino... Nu-
žudė. Partizanės „Lakštingalos“ — mokytojos Zuzanos
Railaitės sudarkytas kūnas buvo niekinamas ant gatvės
grindinio Šimonyse. Prie jo dieną naktį „budėjo“ besi-
keikiančių sribų gauja. Vėliau buvo kalbama, kad par-
tizanės palaikus įmetė į balą ar žvyruobę. Nežinia, kur
ją užkasė budeliai. Jos kapas — Aukštaitija, gimtųjų Ši-
monių žemė.

Nenumaldomas buvo tėvų skausmas ir sielvartas. Žmo-
nės prisimena Motiną, kuri vaikščiojo girios pakraščiais,
ieškodama dukters kapo. Sako, ji ėjo ir ėjo pamiške —
be ašarų, be žado, tik retkarčiais atsiklaupdavo ir pabu-
čiuodavo žemę — purų juodžemį ar pašilio smiltainę, kuri
sugėrė karštą jos dukters kraują..

Lietuvos partizanai ir mirę atrodė pavojingi priešams.
Štai toje pačioje Ukmergės apskrityje Vidiškių kaimo
žmonėms pavyko palaidoti savo artimuosius pašventin-
toje žemėje. Sribas B., kuris ir dabar tebegyvena Vidiš-

kėse, privertė iškasti palaikus ir išvertė juos į šiukšlyną. Apie tai pasakojo mokytojas Jonas Virbalas, rašė Herkus Milaševičius. Pokario metais šiose vietose veikė „Plieno“ ir „Stiklo“ būriai. Partizanai „Nemunas“, „Papuošalas“ ir „Ripka“ buvo apsistoję Klintiškių kaime. Apsupti sribų, jie atsišaudė iki paskutinio šovinio ir susisprogino. Partizanų „Robinzoną“ sribai sudegino gyvą.

Viduliškių bažnyčioje 1989 m. rugpjūčio 5 d. buvo aukojamos gedulingos šventos Mišios ir kapinėse palaidoti partizanų palaikai. Žaliakalnio parapijos klebonas Jasinskas, kurio du broliai čia žuvo, kalbėjo susirinkusiems: „Brangūs tautiečiai! Nuslopinkime savo širdyse neapykantą budeliams. Mes visada buvome išdidi tauta ir turime išdidžiai pakelti savo skausmą...”

Ne visus palaikus rado ir šiose apylinkėse: daugelio kaulai liko po kelio į Jasiuliškių kaimą asfaltu. Žmonės, dirbantys kilnų atminimo įamžinimo darbą, užtikrino: „rasim ir palaidosim“.

Gražuolė Railų dukra Joana į partizanų eiles įstojo 1947 metų pradžioje. Dar nuo vokiečių okupacijos laikų ji pažinojo Lietuvos karininką Antaną Slučką. Jis buvo Algimanto apygardos „Šarūno“ rinktinės vadas tuo pačiu „Šarūno“ slapyvardžiu. Joana pasirinko „Neringos“ slapyvardį.

Jie susituokė 1948 metų pradžioje. Sutuoktųjų apeigas atliko artimiausios bažnyčios klebonas.

Sesuo Genutė ir jaunesnės mergaitės mokėsi Ukmergėje. Vėliau Sėtoje. „Blaškiausi pas pažįstamus, nežinodama, kas draugai, kas priešai...” Atvažiavusi į Troškūnus pas tėvus, Genutė sutiko „Šarūną“. Jis davė jai slapyvardį „Milda“ ir įtraukė į pagrindžio veiklą. Tuo pat metu mergaitė, norėdama padėti vargstantiems tėvams, pradėjo mokytojauti Raseinių apskrities Pašėšuvio pradinėje mokykloje. Mokė kitus ir pati neakivaizdžiai mokėsi Kauno mokytojų seminarijoje. Maironio apdainuota apylinkių gamta veikė mergaitės sielą raminančiai. Po lankais žydintis diemedis kalbėjo apie laisvę, o pro mokyklą tekantis upeliukas priminė tolimą tėviškę. Susitaikyti su Tėvynės pavergimu jaunoji mokytoja negalėjo — ji pastoviai vykdė partizanų užduotis. Tokia buvo pokarinės

Lietuvos mokytojų karta, atėjusi pakeisti taurių patriotų — Sibiro leduose nukankintų „smetoninių“ mokytojų. Jų širdyse degė ta pati krikščioniška Tėvynės meilės ir ištikimybės ugnis.

Keičiantis aplinkybėms, Genutė — „Milda“ išsikelia iš Pašėšuvio, mokytojauja Vilniaus apskrityje. Dėsto lietuvių kalbą Keturiasdešimties totorių kaimo mokykloje. Čia merginai ir ilgu, ir negera, aplink skamba svetima kalba. Jei ne partizaninės užduotys... Ji — ryšininkė „Rūgštimo“ būry.

Pirmąkart „Mildą“ areštavo troškūniečiai stribai, vadovaujami SŠimikino. Atėmė dokumentus ir šifruotę. Nieko neklausinėdami liepė rytojaus dieną ateiti atsiimti dokumentų į Troškūnus. Pasitarus su „Šarūnu“, buvo nuspręsta neiti. Prasidėjo dar pavojingesnis jos gyvenimo etapas. „Rūgštimo“ būryje „Milda“ išbuvo apie metus laiko. Paskiau gyveno Anykščių apylinkėse, daugiausia kaime pas Kučius, kurių sūnus Vytautas, užverbuotas saugumo, sugebėjo gerai vaidinti patriotą.

Persekiojami stribų, tėvai Railos, pasitraukę iš Troškūnų, blaškėsi po Lietuvą. Apsistojo Pasmodų kaime pas geros širdies žmogų Naviką (dabar gyvena Andrioniškyje, jo dukros ir žentai tebebepalaiko glaudžius ryšius su išlikusiais Railų šeimos nariais). Pašmoduose pas Railas lankėsi „Šarūno“ vyrai. Tarp jų buvo „Daktaras“. Pastarojo rekomenduotus vaikus, Antanuką ir Viliją, visą vasarą nuo bolševikų slapstė Joniškio gydytojas Kazys Knizikevičius.

1948 metų pabaigoje tėvai apsigyveno Kaune. Motina vertėsi daržininkyste, tėvukas sargavo. Jiedu gyveno nuolatiniu laukimu: kad tik kas pabelstų į duris!.. Gal vaikai?

Šviesiausias Railų šeimoje vyriausios dukters Janytės — partizanės „Neringos“ paveikslas.

Nedidukė, grakšti ir nepaprastai vikri mergaitė buvo pirmoji mamos užvadėlė. Ypač kai pasipylė kiti vaikai. Gamta Janytę apdovanojo ne tik grožiu, bet ir jautria siela, imliu protu, menine prigimtimi. Gilių rudų akių, malonios šypsenos, su duobutėmis skruostuose ir melo-

dingo balso tembro mergaitės turėjo laukti šviesi ateitis. Janytės neapleido svajonė — kada nors dirbti radijo diktore...

Tėvai gerai suprato mokslo reikšmę. „Mūsų vaikai turi būti už mus šviesesni“ — sakė tėvas. „Lietuvaitėms ne tik darbštumas, bet ir mokslas reikalingas“ — motinos žodžiai. Kai Janytė mokėsi, mama liko vargti su begale darbų ir krūva vaikų. Aukojosi.

— Džiaugsmo namais virsdavo mūsų pirkia, kai parvažiuodavo atostogų Janytė, — ir šiandien prisimena jos sesuo Birutė. — Prausdavo mus, šukuodavo. Ir vis pasakojo, pasakojo... Parsiveždavo krūvą žurnalų, knygų. Dainuodavome kaip per šventes.

Provencijoje išsilavinusių mergaičių tuo metu buvo nedaug. Įkyrūs garbintojai neaplenkė Janytės. Širdies reikalus ji atverdavo savo geriausiai draugei — Motinai.

Romatiškos sielos mergaitė krito į širdį pasiturinčio Kuronių kaimo ūkininko Dambrausko sūnui Rapolui. Klierikas Rapolas buvo tikras gražuolis, turėjo nuostabų balsą. Kaimo moterys sakydavo: „Šiandien bažnyčia buvo šviesesnė — dalyvavo Kuronių klierikas“.

Ir atvažiavo kartą į Janytės tėvų kiemą nematytas žmogus. Ilgai jis rišo arklių prie klėties stuipo, braukė nuo sermėgėlės šiaudus. Nusiėmė kepurę ir, pagarbinęs Kristų, paprašė:

— Imk, Railiene, kurį nori mano sūnų, tik kunigėlių palik!..

Apsiverkė abu. Pasitarė. Bet po kelių dienų subirbė prie gonkų motociklas. Išlipo iš jo Rapolas — aukštas, gražus. Pasisveikinęs motiną, be užuolankų paklausė:

— Ar leisite už manęs Joaną?

— Ne!

Šventas buvo namų garbės supratimas, tėvų įdiegtas pareigos jausmas Dievui, Tėvynei ir šeimai. Nepadėjo ir klieriko įtikinėjimai, jog jis vistiek seminarijon negrįš. Kaimo moterys šnibždėjosi, kad „kunigėliui Joana sukelę nuvilko“... O kalti jie buvo tik tuo, kad jauni. Pareiga buvo svarbiausia. Suprato Janytė tą pareigą, kaip Dievo valią.

Gyvenimas ruošė Joanai kitą kelią. Tragišką, bet garbingą. („Garbingesnio pasaulis nežino“ — pripažįsta jos sesuo Birutė).

Janytės likimą tarsi išpranašavo jos matyta vizija. Buvo vasara, žydėjo obelys, kvėpėjo darželio gėlės. Mėnesėtą naktį Janytė nemiegojo. Pačiame vidurnaktyje ji pamatė atjojantį ant balto žirgo baltą raitelį. Jis atėjo iš tolo ir suko ratu apie jų sodybą, neartėdamas ir nenutoldamas. Ji atvėrė virtuvės langą ir garsiai paklausė, ko jam reikia. Nieko neatsakė raitelis, tik pasuko žirgą ir dingo.

— Nelaimės pranašas, — tąsyk pasakė mama.

Susimąstė apie savo gyvenimą ir Joana.

— Jei neturėčiau sūnaus, stočiau į vienuolyną, — pasakė jauna, vos dvidešimt trejų metų sulaukusi našlė. Dėl tos pačios priežasties ji nepasitraukė į Vakarus, artėjant frontui. Jautė, jog be Tėvynės gyventi negalės. Čia dar tas begalinis jos altruizmas — mažų sesučių ir brolių globa. Visa tai ne pagal metus subrandino Joaną. Šeimynai ūgtelėjus, jauna moteris pamatė, kad kraupi pokario realybė siūlo kitus kelius. Nesibaigianti okupacijos naktis Tėvynėje šaukėsi ir jos aukos. Lietuvos laisvės reikalui Joana Railaitė prisiekė nesigailėti nei jaunystės, nei gyvybės. Paėmusi ginklą į rankas, užsivilko karišką uniformą. Surimtėjo, sugriežtėjo jos veido bruožai. „Neringa“ priklausė „Šarūno“ rinktinės štabui.

Atėjūnams uoliai tarnavo sovietinės žiurkės — žurnalistai. Vykdydamas saugumo užduotį tūlas Gumbaragis pylė pamazgas ant Aukštaitijos partizanių, ypač jų vado „Šarūno“ — Antano Slučkos galvos. Nežinia kodėl jis pasirinko Gumbaragio slapyvardį. Gal jautėsi esąs panašus į gyvulį, o gal savisaugos sumetimais: kas žino — gal Lietuva bus laisva? Ir tada už tokius darbelius, jau nebesėdėsi pamėgtoje minkštoje kėdėje...

Prisipažinsiu, nevažiavau į „Švyturio“ redakciją, — ten Osvaldas Aleksa ėjo atsakingo sekretoriaus pareigas. Jis — tas pats Gumbaragis... Klausinėti? Kam? Kas parašyta — kirviu neiškirsi. Mane ramina nors tai, kad korektiškos varnos nebando čiulbėti lakštingalom.

Šią lietuvišką patarlę: varnom gimę lakštingalom ne-
čiulbės — atkakliai bando paneigti kai kurie „persitvar-
kę“ sovietinės spaudos asai. Įjungiu televizorių — ekrane
Petras Naraškevičius: bando suokti apie tremtinius ir
partizanus! Varge mano! Karalius pamiršo, kad yra nuo-
gas. Anksčiau šis sovietų tarnas neigė ir kitą sentenci-
ją — „gulinčio nemušą“. Pamiršo, kaip jis pats perse-
kiojo Sibiro tremtinius, šmeižė Dzūkijos partizanus...

Viskas išlieka žmonių atmintyje; nešamės tą atmintį
ir mes, panemunių dzūkai. Į ateitį. — Mes ateinam —
Nemunu atplaukiame — tarsi gelsvas smėlis paprasti —
iš visų kaimelių ir palaukių — šaudyti... kankinti... už-
kasti. —

*Vežkite į Sibirą, niekšeliai!
Tremtinių ieškokit, naraškevičiai!
Mes pasaulį žinom savo dalių:
Mirsime — lietuviai — išdidžiai!*

Stebėtina, gajūs tie sovietiniai rašeivos. Katinas, pri-
dergęs į kampą, nuleidžia akis ir neria lauk iš gryčios.
Šitie — nebėga į Voronežo stepes komunizmo kurti. Ir
neina pagal savo tikruosius sugebėjimus sargauti arba
šaltkalviauti. Verčia kailius. (Gal enkavedistines užduo-
tis toliau vykdo?)

...Adolfas Strakšys — rašė apie žvėriškus „banditus“,
o dabar žurnale „Karys“ juos ant pjedestalo kelia...

Suprantame: visuose atsakinguose postuose tie patys
raudoni ponai sėdi. (Tos pačios kėdės — tie patys dė-
dės). „Gerų“ laikų laukia.

Bet sugrįžkime prie jau minėto Gumbaragio „šedev-
ro“. Liko gyvų žmonių — kurie padės atskirti grūdus nuo
pelų. Tautai reikalinga teisybė.

Dailus takas tarp atlašių Birštono pušų. Prašau pa-
lydovės:

— Papasakokit, Genyte, apie savo partizanišką jau-
nystę.

— O ką pasakyt? Ėjau kaip ir visi, genama likimo
nedalios.

Šviesios Genytės akys paplūsta skaidria rasa. Skau-
džiai šyptelėjusi, moteris tęsia:

— Buvo juodos dienos — tarp dangaus ir žemės. Atėjūnai kaip skėriai plūdo ir naikino viską, kas lietuviška, dora, gražu. Blaškėmės kaip paukščiai audroje: nei už ko nusitvert, nei kur galvą priglaut, nei kur sušilt... Be tėviškės. Be motinos. Baisu!

Partizanų vadas „Šarūnas“, sesers Janytės vyras, nusiuntė mane slapstytis netoli Anykščių į Kuniškių kaimą pas Kučius. Jie turėjo bunkerį. Jame slėpėsi sūnus Vytautas. Jis sakėsi, kad Panevėžy dirbdamas pasisavino iš valstybės 60 tūkstančių rublių, todėl legaliai gyventi negalėjo — pas partizanus atėjo. Buvo labai aktyvus, drąsus, linksmas, pritampantis prie visų. Mums įtarimo nekėlė, bet „Šarūnas“ juo niekada nepasitikėjo — net savo bunkerio neparodė. Kai aš vykdžiau partizanų užduotis Kaune, tai Kučys sekdamas iš paskos — kad man drąsiau būtų. Mačiau ir aš, kad labiausiai jam rūpi partizanų reikalai: iškart išpūsdavo akis kiekvieną naują žmogų pamatęs.

Žurnalistas Gumbaragis — O. Alekša, aprašinėdamas čekisto Kučio „didvyriškumą“, neatskleidė jo kriminalinės praeities. Pasak jo, Kučys — karštas sovietinis patriotas „taurių“ čekistų gretose vos ne nuo gimimo dienos. O jau pas saugumo kapitoną Davidonį (pavardė gal ir netikra) pats prašėsi „kuo sunkesnės užduoties — surasti „Šarūną“ ir jo kovos draugų bunkerius, likviduoti Aukštaitijos antisovietinį pagrindį. Sąžinę užpildavo degtine.

Bolševikai žinojo, kad „Šarūnas“ — Joanos Railaitės vyras. Todėl Kučys įkyriai seka jos seserį Genutę, lankosi jų tėvų namuose Žaliakalnyje. Kartą jis kartu atsiveda ir partizaną Jankauską, pristatydamas jį Povilonio pavarde. Jankauską, apsistojusį Vaisių gatvėje, saugumas areštuoja. „Mildą“ sulaiko — paleidžia po 3 dienų. Jankauskas nieko neišduoda, išskyrus vieną tuščią bunkerį Pasmodų miške.

Kučio maršrutai iš Kauno vėl veda į Aukštaitiją. Čia prikalbina „saugiai“ slapstytis ir Genutę — „Mildą“, bendrauja su „Rūgštumu“. Gumbaragis, kaip tikras sovietinis patriotas ir melo specialistas, vaizdžiai „dėsto“ „Rūgštumo“ ir „Šarūno“ programą:

„Komunistus iškarti, ubagus iššaudyti!"

Gumbaragis „mato" aukštaičių valstiečių pasipriešinimą prieš „gaujas", trukdančias sukurti kolchozinį rojų. Dar daugiau: lietuvių tauta, pasak jo, pasirodo jau tokia išsigimusi, kad pati vykdo genocidą prieš save: partizanai žudo visus iš eilės! Svetimtaučiai ir bolševikai, aišku, nekalti.

Aprašinėdamas Aukštaitijos partizanų žūtį, Gumbaragis remiasi „įdomiais" dokumentais — apklausos protokolais. Tarsi nežinodamas, koku būdu jie falsifikuojami ir kaip išgaunami tardomųjų „prisipažinimai".

Mintimis sugrįžkime į tas tolimas dienas. Atėjo rudenio, šnipas Vytautas Kučys sekė „Šarūną" nelyginant aršus skalikas miško žvėrį. O jis vis dar buvo nepasiekiamas, į kontaktus nesileido. Netgi įtarė, kas įdavė saugumui jo pavaduotoją „Vaitkų". Kučiui belieka toliau pataikauti „Rūgštimui". Parveža iš Kauno jam ginklų ir dvi uniformas.

Dabar sunku pasakyti, kaip šnipas įgijo pasitikėjimą, tapo ryšininku. Keturis mėnesius, Gumbaragio teigimu, Kučys buvo „banditų vado" ryšininkas. Su slaptais pakeitais ėjo per Šimonių girią ir aplinkinius kaimus, perdavinėjo žinias saugumui į Kauną. Vado slaptavietės jis vis dar nežinojo. „Šarūnas", žuvus daugeliui partizanų, tapo visos Šiaurės—Rytų srities vadu. Jo žinioje buvo Panevėžio, Rokiškio, Kupiškio, Anykščių apskritys.

Artėja žiema. Vytautas Kučys seka „Šarūno" pėdomis, važinėja po Rytų Lietuvą. Vadinamasis Davidonis, saugumo kapitonas iš Kauno, duoda nurodymą areštuoti „Rūgštimą".

Spalio 23 dieną Ližų kaime susitinka „Rūgštimas", „Vijoklis" ir šnipas Kučys. Toliau — pagal Gumbaragį — prasideda girtuokliavimas. Bet tikrovė daug paprastesnė: Kučys vaišina vyrus apnuodyta degtine, o užmigdytiems suriša rankas ir atiduoda okupantų malonei.

Partizanus tardo įprastais bolševikiniais metodais. 1949 m. spalio 27 dieną, „Vijoklis" neišlaiko kankinimų ir pasako tardytojams „Šarūno" bunkerio vietą. Jo žodžius tenka patvirtinti ir kitam partizanui.

Tą pačią naktį enkavedistai apsupa Butkiškių kaimo valstiečio Juozo Jovaišos rūšį.

Jovaišų sodyba. Atlydėti Kučio, enkavedistai atidaro rūsio sienoje užmaskuotą angą. Rankas iškėlęs, išlenda barzdotas vyras, Tai „Princas“ — Balys Žukauskas, netikras šeimininko brolis. Bunkeryje daugiau nieko neranda.

Šiandien sunku pasakyti, kas ir kodėl nurodė esant antrą slėptuvę — bunkerį bunkeryje. Jos anga buvo įrengta už pirmosios slėptuvės sienos. Ją atidengti galima tik atitraukus lovą.

Antroje slėptuvėje buvo vadas „Šarūnas“ — Antanas Slučka su žmona — partizane „Neringa“. Juos įkalbėti, kad pasiduotų, siunčiamas šeimininko sūnus Juozas Jovaiša — partizanas „Lokys“. Jis pasilieka bunkeryje. Veltui enkavedistai šūkauja, agituoja, ragina pasiduoti. Tuomet į slėptuvę įstumia dvidešimtmetę Jovaišų dukterį. Užduotis ta pati: įtikinti, kad jokios išeities nėra!

Tų tragiškų įvykių dalyvė ryšininkė Jovaišaitė pasakoja:

— Aš slinkau patamsy slaptu įėjimu. Garsiai kalbėjau, kad partizanai žinotų, kas eina. Ir Antanas, ir Joana suprato, ką reiškia pragariškas triukšmas viršuje. Žinojo atėjūnų norus. Jie sėdėjo greta vienas kito, degino dokumentus, ramiai kalbėjo. „Mes žūsime. Pasirenkam mirtį“, — pasakė vadas. „Aš lieku su juo. Bolševikų vergė nebūsiu“... — pritarė Joana.

Jovaišaitė išbuvo pas juos ilgokai — apie dvidešimt minučių. Joana atsisėdo ant gulto, rankomis apkabino kojas, įrėmė smakrą į kelius. Jos mąslių, tamsių akių žvilgsnis buvo ramus. Viskas nuspręsta. Ką mąstė ši jauna 29 metų moteris ant amžinybės slenksčio, žinodama, kad gimtoji žemė srūva krauju, o pasaulyje vienišas lieka šešiametis sūnus? Visą savo trumpą gyvenimą įpratusi rūpintis kitais, ji ir dabar pažvelgė į basą įstumtą bunkerin Jovaišaitę ir padavė jai savo batus:

— Apsiauk! Man gi nereikės...

Išleisdama ryšininkę, partizanė pasakė paskutinį savo norą: „Stasiukas... Kad galėčiau apkabinti sūnų! Tu at-

vargsi Sibirą, gal grįši. Pažadėk man... pabučiuok nuo motinos, kai galėsi.

Tuo metu čekistai skubiai pjovė galingą ąžuolą, kurio šaknys apglėbė laikė bunkerį. Susprogdino kelmą. Atsivėrė keturių metrų gylio duobė. Partizanų dar nesimatė. Jie buvo tolėliau, tunelio gale. Čekistai degino benzina. Aitrūs dūmai skverbėsi į vidų, dusino. Jovaišaitė, pusiau užtroškusi, nieko nematydama, apgraiibomis iškopė į viršų. Žemės gelmėse pasigirdo duslus sprogimas.

Trijų susisprogdinusių partizanų kūnus sumetė į sunkvežimį. Greta susodino ir virvėmis pririšo prie bortų dvi Jovaišaites ir jų brolių. Visus atvežė į Kauną — lavonus nuvežė į nežinomas kapavietes, o gyvųjų laukė ilgas kelias į Sibirą.

Mašinoje greta vairuotojo sėdėjo įsikniaubęs į apsiaustą išdavikas Vytautas Kučys.

Vaikštau jų takais, jų tėvų ir protėvių žeme. Kokia Tu buvai, Joana, jeigu ir šiandien gyvoji Tavo dvasia beldžiasi į mūsų širdis, gaivina atmintį ir suteikia stiprybės. Ar ne Tu parodei, kad mokėti gyventi — tai ne vien mokėti iš visos širdies džiaugtis, bet ir sielotis, ir pasiaukoti — iš visos širdies. Iki paskutinio jos tvinksnio. Tik tokia širdis plaka tikro žmogaus, tikro lietuvių krūtinėje.

Raminančiai gaudžia Andrioniškio bažnytelės vargonai. Klaupiuosi prie altoriaus — čia, kur klūpodavai Tu, su ašaromis akyse maldaudama Aukščiausiąjį pavergtai Tėvynei laisvės. To paties prašau ir aš. Prašo visi mūsų tautiečiai: dorieji aukštaičiai, kantrūs žemaičiai, dzūkai, suvalkiečiai.

Tempora mutandur! Laikai keičiasi. Lietuvių patarlė aiškesnė: „Iki laiko ąsotis vandenį neša.“ Išdavikas Vytautas Kučys gyveno Vilniuje. Naudojosi komunistų privilegijomis, skardiniais medaliais didžiavosi, dosniu okupantų atlygiu lepinosi. Iki Atgimimo. Jo gyvenimo pabaiga buvo logiška: pasiėmė virvę. Pasikabino. „Komedia la finita“ — sakytojų lotynai. Taigi. Net mirti reikia mokėti garbingai.

Svetimųjų nesunaikintas vienišas ažuolas remia dangų Railų sodybos vietoje. Janytė sakydavo: „prisiekiu ažuolu — greitai atvažiuosiu, aplankysiu!“ Ir vaikai jos laukdavo kaip didžiausios viešnios. Vilija Railaitė — Poderskienė pasakoja:

— Buvau jauniausia šeimoje, už tai sesuo mane labiausiai mylėjo. Turėjau 13 metų, kai ji žuvo. Suaugusieji buvo laimingesni — jie galėjo kovoti. O mūsų, vaikų, ašaros buvo vienintelis ginklas...

Vilija glosto šviesiaplaukę anūko galvelę ir tęsia:

— Ir kitą seserį, Zanytę, kaip gyvą menu. Susitikdavome su ja gojely. Apsidžiaugdavau, iš tolo pamačiusi jos mėlyną suknelę. Kartą nuėjau pamiškėn. Kai ėmė pušys ošt dejuot, supratau, kad Zanytės nėra... Žmonės pasakojo: gulėjo ant šaligatvio, pamesta tarp vyrų, mergaitė mėlyną suknelę, su aulinukais...

O „Neringa“ — Janytė lankė seseris sapnuose. Slinko liūdnos, neramios okupacijos dienos. Ir susapnavo Genytė — „Milda“ savo vyriausiąją seserį. Rodos, liepė Janytė jai bėgti, kur akys mato. O kai ši nepaklausė, uždengė ją savo juoda skara. Paskui viskas išblėso. Tą pačią dieną „Mildą“ suėmė. Merginą įsodino į sunkvežimį. Veždami čekistai švilpavo linksmą melodiją apie savo katiušą, o Genytė norėjo pavirsti nors sraigė, nors pakelės žolyte, purptelėti mažu paukšteliu — kad tik pasiliktų Tėvynėje. Deja, žiauri realybė kvatojosi į akis raudonųjų atėjūnų juoku. Jiems buvo gera siaubti svetimą kraštą, tyčiotis iš pavergtų žmonių. Okupantai neturi širdies. Okupantai neturi namų!

Genytės laukė Kauno saugumas, Vilniaus Lukiškės. Po to — Sibiro lagerių etapai, Irkutsko 21-oji kolona.

Dantės pavaizduotame pragare buvo užrašas: „Palikite viltį visi, kurie čia patekote!“ Nors prie raudonojo pragaro vartų nebuvo jokio užrašo, realybė čia buvo baisesnė už įsivaizduojamąją.

Sustokit, dienos, šiapus ateities! Toli nuo Tėvynės, toli nuo namų lietuvaitės — Sibiro vergės savo kančiomis rašo tragiškus mūsų Tautos istorijos lapus! Lietuvos partizanės, ryšininkės — ir tos, kurioms akis užmerkia amžinas įšalas, ir tos, kurios stebuklu ištvėria.

— Aš, toks menkas vabalėlis, — ką gali reikšti mano kančia Visatoje? — mąsto Genutė, vos parvilkdama kojas į apledėjusį baraką. — Kenčiančių milijonai. Mus mato dangaus žvaigždės. Tos pačios žvaigždės, kurias stebi broliai Lietuvoje. Gal jose apsigyveno žuvusiųjų sielos? Gal iš ten žvelgia į žemę, į mane ir seserys — Zanytė ir Joana?..

Mirus didžiajam budeliui Stalinui, atsivėrė lagerių vartai. Koks buvo džiaugsmas! Patvino ne tik didžiosios Sibiro upės, bet ir keliai keleliai buvo užtvindyti, užsikimšo stotys ir traukiniai. Sibiro katorgoje praleidę gražiausius jaunystės metus, grįžo lietuviai namo.

Grįžo į pavergtą Tėvynę.

Prisiglaudė Genutė Railaitė — partizanė „Milda“ prie žalio savo brolio — Ažuolo-gimtinėje. Pravirko — skausmo ir džiaugsmo ašaromis.

Gyvenimas Lietuvoje žmonėms, priklausantiems represuotų-raupsuotų kastai, nebuvo rožėmis klotas. Jį dar labiau sunkino raudonųjų žurnalistų persekiojimai. Jau minėto Gumbaragio — Osvaldo Aleksos rašiny, liaupsinantis išdaviką Kučį ir su žeme sumaišantis partizaninę kovą Aukštaitijoje, atkreipė dėmesį ir į „liaudies priešus“ — partizanų gimines!

Neliko čekistų nepastebėta ir kuklaus gydytojo — „berniuko iš rugių lauko“ — Antano Railos asmenybė. Žmogaus, kurį formavo ir lamdė Sistema, primesta sveitimųjų.

...Besislapstantį su tėvais, nusikamavusį berniuką vieno miestelio gydytojas apnakvydino ant operacinio stalo. Kitur nebuvo vietos. Niekada vaikas taip saldžiai nemiegojo. Jis nusprendė tapti gydytoju — daryti žmonėms gera, tarnauti humanizmui.

Antanukas baigė vidurinę mokyklą aukso medaliu. Dirbo tyliai, ramiai, planingai. Jis neturėjo tokios vaikystės ir jaunystės kaip jo bendraamžiai. Bet buvo pamaldus, dainavo chore, sportavo. Švelnios prigimties baltapūkiui berniukui pranašavo kunigo kelią. (Ne veltui jo pirmieji ligoniai jauną gydytoją vadino „mūsų kunigėliu“.) Jis pasirinko kitą — ne mažiau garbingą ir naudingą Tautai.

Motina pritarė jo sprendimui. Vaiko gyvenime patirti vargai, jautrumas kito kančiai, pasiaukojimas — šios savybės buvo būtinos jo darbe.

Gydytojas pateisino viltis ir lūkesčius, šeima pagrįstai juo didžiuojasi. Jis gelbsti pažįstamus ligonius — aukštaičius ir nepažįstamus iš visų Lietuvos kampelių. Sesuo Birutė su šypsena pastebi:

— Kai brolis neberanda argumentų jis vis tiek guodžia: „Bus viskas gerai — aš nujaučiu!“

Gydytoją Railą vertina kolegos. Ilgametis Klinikų direktorius Jašinskas, susirgęs guldavo tik į jo skyrių.

Gydytojas užkliuvo tik raudoniesiems. Politrukų klapčiukai Klinikose, iš spaudos sužinoję Antano Railos kilmę, parašė du skundus. Į pirmąjį Kauno miesto kompartijos komitetas nereagavo. Kitą skundą pasiuntė į Lietuvos CK. Reikalavo atleisti iš skyriaus vedėjo pareigų. Tuometinis antrasis sekretorius Charazovas, žmogus ne perdidžiausios išminties ir atsiųstas prievaizdu iš Maskvos, nesismulkino — davė nurodymą atleisti.

Gydytojas važiuoja į Vilnių išsiaiškinti. Patekti pas visagalią Maskvos poną nelengva. Kai pagaliau pavyko, jam pateikia vienintelį klausimą:

— Kodėl nuslėpei savo biografiją?

— Bet tai mano biografija, o ne mirusiųjų!

Visagalis Charazovas leido gydytojui Antanui Railai dirbti pagal savo specialybę. Tai rodė, kad komunistinis režimas minkštėja, kad netoli šios antižmogiškos sistemos krachas.

Gyvenimo upė neša mūsų dienas ir metus. Greitai bėga laikas.

— Dar vis nežinau seserų kapo, — sako Antanas Raila. — Bet jų žuvimo vietos yra šventos. Ateina jos į sapnus, bet nepasako, kur užkastos. Norėčiau, kad ten išdygtų ąžuolai arba banguotų rugiai.

Gydytojas trumpam susimąsto, prityla ir ilgai žvelgia pro Klinikų langą į panerio kalvas. Mintyse jis vėl mato tuos vaikystės takus. Mato Ją — kloniais ir kalneliais, šilais ir šileliais pasipuošusią, mėlynomis ežerų akimis švytinčią, darbais ir talentais garsią — Aukštaičių žemę. Kiek

dainų nuskambėjo, kiek didvyrių kraujo nutekėjo smėlėtais Šventosios krantais žūtbūtinėse grumtynėse su priešais. Ten, kur ošia galinga Šimonių giria, kur paslaptin-gus kovų aidus ir girios vyrų žingsnius tebesaugo Pas-modų miškai. O paprastų žmonių širdys ir šiandien su-virpa išgirdę „Šarūno“ ir „Neringos“, „Lakštingalos“, „Lakštučio“, „Žaliojo Velnio“, „Vaitkaus“, „Lampeo“ — ir dar daugelio pažįstamų, artimųjų, kovos ir kraujo bro-lių vardus. Nematomos gijos surišo mūsų praeitį su da-bartim. Čia dar ir kiekvieno doro žmogaus iškęstos kan-čios — jos užpildo ir mūsų būties prasmę, ir kantrią kaip žiemkenčio grūdas vienos baltų Tautos istoriją...

Prigluskime prie žemės, kurioje auga viską iškentėję protėvių rugiai!

Lietingą vasarą kasdien lyja lietūs Lietuvoje. Ir tą ankstyvą 1990-ųjų rugpjūčio rytą krito iš dangaus smul-ki rasa. Tačiau jauki Andrioniškio bažnytelė Aukštaitijoje buvo perpildyta: ėjo ir ėjo žmonės, rinkosi ir būriavosi šventoriuje. Visi žinojo: po pamaldų buvusio Butkiškės vienkiemio pakraštyje šventins paminklą — ten, kur žu-vo apygardos vadas „Šarūnas“ su žmona „Neringa“ ir bendražygiu Juozu Jovaiša. Ūkio agronomas J. Žiūkas išvalė čia buvusį šiukšlyną, o miškelio pakrašty, kur dar tebežiojėjo buvusio bunkerio duobės, partizanų giminės pastatė kryžių, o akmenyje įrašė partizanų vardus.

Ėjo bažnyčion žmonės. Tie patys paprasti dori aukš-taičiai, kurie prieš pusę amžiaus atverdavo duris pavar-gusiems ir sulytiems partizanams, rėmė juos ir guodė, slaugė sužeistus, saugojo nuo priešų, slapstė persekioja-mus jų artimuosius. O paskui už tai ėjo lagerių golgotas, liudydami pasauliui apie nepalaužiamą lietuvių tautos troškimą gyventi laisviems.

Visa sudegintos Jovaišų sodybos laukymė prisipildė žmonių. Žuvusiųjų artimieji sustojo prie paminklo. Foto-grafavosi. Kalbėjo. Giedojo himną ir šventas giesmes. Žmonės iš Anykščių, Panevėžio, Kauno, Vilniaus ir kitų Lietuvos vietų — pražilę, partizanai, ryšininkai, rėmėjai.

Partizanų ryšininkė Jovaišaitė, kuri paskutinioji tą tragišką dieną regėjo didvyrius, vienos iš Railaičių tyliai paprašė:

— Parodykit man Joanos sūnų...

Priėjo aukštas žilstelėjęs vyriškis. Pasilenkė. Moteris apkabino jį ir pasakė:

— Stasiuk, aš pažadėjau Tavo mamai perduoti jos pabučiavimą...

Pažadą išpildyti ji tegalėjo tik po keturiasdešimt vienerių metų.

Vyriškis bučiavo rankas, atnešusias jam priešmirtinį motinos palaiminimą. Atsitiesęs jis paglostė savo anūko galvelę. Berniukas, išplėtęs akutes, įdėmiai sekė viską, kas vyksta, dar gerai nesuvokdamas, kad dedasi mažon širdelėn gyvą ir pačią tikriausią, — neišmeluotą — savo tautos istoriją.

Aukštaitijoje tebelijo lietus, sumišęs su tyliomis žmonių ašaromis.

1991 metų sausio pradžia. Gyvename rūsčias dienas. Sovietinių tankų kolonos traukia Vilniaus link. Saugoti Tautos širdį — sostinę ir jos pulsą — parlamentą iš visų kaimų ir miestų susijaudinę skuba lietuviai. Jie savo kūnu užstos... Jie melsis... Minių minios sustoję šauksis vientelio užtarytojo — Dievo pagalbos. „Išgelbėk, Aukšsiausias, tą mylimą šalį...“ „Marija, Marija, palengvink vergiją...“ Čia susirinkę tremtiniai, moksleiviai, studentai, pensininkai. Vyrai. Moterys. Vaikai.

Po Birštono tremtinių vėliava ašarotomis akimis už Tėvynę meldžiasi Ji — labai kukli ir garbinga Aukštaitijos partizanė „Milda“. Ta pati Genutė Railaitė-Radvilienė, kuri sausio 8-ją pasakojo man savo pranašišką sapną. (Gal tai ne sapnas, o jautrios sielos signalas iš anapus mums, gyviesiems?)

— Rodos, matau aš Janytę tėviškėje, Čereliuose. „Kodėl tu parėjai, sesut? — klausiu. — Juk tu žuvusi...“ „Taip, aš seniai mirus, ir anas mano kūnas supuvęs. Dabar aš — naujame kūne. Pavalgydink! Duok man pieno ir duonos. Kad tvirta būčiau. Aš gyva!“

Heroizmo sąžauka: partizanų vėlės atgimsta ir vėl eina žūti už Tėvynę, įsikūniję kituose Tautos vaikuose.

Laisvės kovotojai žengia mūsų gretose. Ir kenčia kartu su mumis.

Užgesę žvaigždės spindi šviesmečius. Mus pasiekia
anos epochos atšvaitai. Žuvusiųjų partizanų slapyvar-
džius, pratęsdami jų gyvenimus ir kovas, perimdavo nau-
ji kovotojai. Po „Neringos“ — Joanos Railaitės mirties
kita partizanė „Neringa“, kurios pavardės nepavyko nu-
statyti, subtiliai rašė:

*Mes kylame iš ten, kur žemė kruvina.
Neklauskite, kas mes. Mes — laisvė ir kova!
Praeisime visur kaip aidas, kaip daina,
Palaimins ir minės — motulė Lietuva.*

O didelių miestų priemiesčiuose ir mažų lietuviškų
miestelių gatvėse ant grindinio žydi kritusių brolių ir
sesių kraujas. Sutryptuose, audrų išvartytuose rugiuose
dūli jų kaulai. Virš jų, išskleidusi stiprius, šimtmečių
užgrūdintus sparnus, sklendžia pilka, bet nemari ir ste-
buklinga paukštė — TAUTOS ATMINTIS.

ŽEMĖS DRUSKA

Kasdienybės keliuose prasilenkiame su šimtais žmonių.
Laimingi atsitiktinimai sustabdo akimirkas ir atveria pa-
žintis, apie kurias anksčiau negalvojai.

Apie juos iš įpročio dar bijoma garsiai kalbėti, nes
oficialia — sribų terminologija — ilgus dešimtmečius
visi, kurie buvo miške ir kovojo prieš okupantus, vadinti
„banditais“ ir kraugeriais. Kurgi ne: laisvės gali trokšti
tik nusikaltėliai arba bepročiai!

Dar ne visų jų kaulus atkasėm ir perlaidojom, ne vi-
siems kryžius pastatėm. Apie juos dar ne visas dainas
išdainavom. Jūs tebesapnuoja seserys ir žmonos. Jų ato-
dūsius baigia išsinešti motinos į smėlio kalnelius.

O sribai, perskaitę rašinius apie juos, griežia dantimis.

Šlama gimtinių beržai, sustoję Aukštaitijos pakelėse.
Šventojoje troškulį malšina gluosniai, o kietas sedulų uo-
gas žiemą sulesa laukiniai paukščiai. Čia praminti parti-
zanų takai ir takeliai neužžėlė gyvųjų atmintyje.

Ukmergėje gyvena Vaičiūnai ir Sudeikiai — dvi partizanų šeimos iš „Šarūno“ būrio. Nuėję laisvės kovų kelius, nugalėję negandas ir audras, šimtus kartų žiūrėję mirčiai į akis, jie ramiai ir su viltim žvelgia į Lietuvos laisvės rytą. Jų jaunystės keliai daug kuo panašūs, bet ir saviti.

Emilija Vaičiūnienė — „Audronė“ gimė 1928 m. Ukmergės apskrityje, Kurklių valsčiuje, Kalyškų kaime, neturtingo valstiečio šeimoje. Užėjus rusams, sribai gaudė brolių į svetimšalių armiją. Jis išėjo į mišką. Sribai Emiliją išsivarė. Paskui paleido — liepė atvesti brolių. 1945 metų rudenį į mišką išėjo ir ji. Tėvas jau buvo miręs, o kiti namiškiai ėmė slapstytis.

Brolis su draugais žuvo apsuptame bunkeryje 1947 metų sausio 20 d. Nelygioje kovoje krito Mykolas Žukauskas — „Plaktukas“, Bronius Miškinis — „Kardas“, Nikodemus Liškauskas — „Beržas“ ir Vladas Raugalas — „Žilvitis“. Visi iš Balninkų ir Kurklių valsčių.

„Audronė“ kovojo Vyčio apygardoje. Kuopos vadas buvo „Lakštutis“ — Jurgis Urbonas. Jis parašė jai priesaiką, kuri, „Lakštučiui“ žuvus, buvo pas jį rasta ir vėliau prijungta prie „Audronės“ bylos.

— Su „Šarūnu“ ryšius palaikėm per „Lakštutį“, — pasakoja buvusi partizanė, — susitikdavom su juo už Šventosios, o jo buvimo vietos nežinojome net mes.

Partizanavo „Audronė“ daugiau nei 4 metus.

— Pažinojau ryšininką Mieliauską iš Niūronių kaimo ir jo draugą Petrą Janukėną, — prisimena Emilija. — Mieliauską 1949 metais areštavo. Jų buvo didelė šeima: dvi vyresnės seserys Emilija ir Ona. Emilija buvo partizanų ryšininkė. 1951 metais balandžio 14 dieną buvę su ja partizanai Antanas Bagočiūnas — „Dūmas“, Albertas Pakenis — „Jūreivis“, Justinas Puodžiūnas — „Šerkšnas“ ir dar du pasakė, kad eina susitikti su Petru Janukėnu. Emilija su jais nėjo. Susirūpinusi, kad vyrai ilgai nesusigrįžta, ji išėjo jų ieškoti. Sutiko svirduliuojantį Albertą Pakenį. Jis vos spėjo pasakyti, kad juos Petras Janukėnas apnuodijo, ir krito kaip negyvas. Emilija nubėgo į namus, pasikinkė arklį, pasikvietė talkon seserį Oną. Nuvažiauvusios į susitikimo vietą jos įkėlė į vežimą apnuodytus

partizanus ir jų ginklus. Pasiėmė kulkosvaidį. Grįždamos paėmė Albertą Pakenį. Važiavo per mišką Andrioniškio link. Norėjo partizanus paslėpti. Išdavikas Janukėnas, pamatęs, kad vienas partizanas pabėgo, skubėjo pranešti stribams. Jie pasivijo vežimą su partizanais. Pradėjo šaudyti. Nušovė arklį. Ona Mieliauskaitė bėgo į Dobulio mišką, bet pamiškėje ją pavijo kulka. Emilija Mieliauskaitė nesitraukė nuo kulkosvaidžio iki paskutinės minutės. Žuvo ir ji, ir partizanai. Mieliauskų šeimą ištrėmė į Sibirą. O Petras Janukėnas apsigyveno Kaune.

Partizanės Emilijos — „Audronės“ nuolat tykojo pavojai. Prisimena, kaip kartą ji norėjo susitikti su savo vienuolikmete sesute Milčiuko vienkiemyje.

— Tai žinojo P. Danutė. Ji pasiūlė man ateiti rytoj: „Ateis sesutė ir ryšininkė Avižaitė. Galėsit susitikti, pasikalbėti. Prisirinksime grybų, o jūs tik lašinių atsineškite“. Apie tai papasakojau partizanams. Į susitikimą atėjo ir partizanai: Jonas Staškevičius — „Aušra“, Jonas Šimonis — „Šposas“, Antanas Bagočiūnas — „Dūmas“, Justinas Puodžiūnas — „Šerkšnas“, Bronius Puodžiūnas — „Garsas“ ir Albertas Pakenis — „Jūreivis“. Vyrai padavė man gabaliuką lašinių. Prie diržo turėjau naganą. Išėjom į pamiškę. O mūsų vienkiemio klojime atvykęs garnizonas pernakt išlaikė areštuotą ryšininkę, kaimynus ir mano sesutę. Buvo graži diena. Apie 12 val. Jie nespėjo į mus atidengti ugnies, matyt, jau nelaukė. Mes priėjom mišką. Vyrai pasiuntė mane su lašiniaus pas Milčiuką kepti grybų. Palikau juos prie kapčiaus ir einu. Iš vienos pusės miškas, iš kitos aukšti rugiai. Išgirdau „stoj“. Per rugius atbėga kareiviai. Numečiau lašinius, šokau bėgti į miškelį. Visi pasitraukėm, persekiojami kareivių su šunimis.

Išdavystės tada niekas neįtarė. Tai Emilija sužinojo daug vėliau, tardoma po arešto.

Emilijos atmintin įstrigo šiurpus 1945 metų įvykis. Buvo gražus vasaros sekmadienis. Jiėjo susitikti su drauge. Netoli Naujasodžio išgirdo šūvius. Pasislėpė griovyje. Kai viskas nutilo, nuėjo pas draugę. Visi buvo išsigandę, apsiverkė. Kieme telkšojo kraujo bala. Jai papasakojo, kad stribai privertė draugės tėvą atvežti iš miško nušautą partizaną Vladą Leitą. Paskui jis buvo nugabentas į

Balninkų miestelį. Joms bekalbant atėjo žuvusiojo sesutė Marcelė Leitaite. Ji labai verkė brolio. Tuo metu nuo kaimo pusės atėjo dvi moterys. Jos pasivedė į šalį Emiliją ir jos draugę Genę Jogelaitę ir tyliai tarė: „Kaip pasakyt Marceli, kad jos mamą ir seserį negyvai užbadė rusų kareiviai?“ Žuvusiojo partizano motinos ir sesers lavonus ruošėsi vežti niekinti į Balninkų aikštę, tačiau vienas rusų kariškis pasakė, kad jiems bobų nereikia. Lavonus grąžino į jų gimtąją Vanagų kaimą (Balninkų valsč., Ukmergės apskr.). Emilija ir jos draugė Genutė padėjo nelaimingąsias pašarvoti. Čia jos pamatė sukrečiantį vaizdą: langai išdaužyti, viskas išdraskyta, suversyta. Lovoje du lavonai — motinos ir dukters. Sūnus gulėjo Balninkų aikštėje. O pas kaimynus labai laimingas ir linksmas kareivis mazgojo kruvinas rankas.

Su „Žibute“ — Gene Jogelaite, savanorio dukra iš Naujasodžio, Emilija dalyvavo laisvės kovose apie dvejus metus. 1949 metų sausio mėnesį Genutės ir jos vyro bunkerį nurodė sugautas partizanas iš Anykščių miesto. Jiems įsakė pasiduoti. Partizanai nesutiko. Bunkerį sušprogdino granatom. Genulė liko gyva: jos vyras „Aušra“ — Jonas Staškevičius iš Egliakalnio uždengė savim žmoną. Jį sudraskė skeveldros. Lageriuose netekusi sveikatos, jau grįždama į Lietuvą, Genutė mirė traukinyje.

1949 metų spalio 29 dieną prie Niūronių kaimo, maskuojančias bunkerį Dobulio miške, sribai ir kareivių garnizonas areštavo Emiliją — partizanę „Audronę“ ir Stasę Labonaite, kuri slapstėsi nuo ištrėmimo. Prieš dvi dienas buvo žuvęs apygardos vadas „Šarūnas“.

Komunistiškai mąstant, žmogus gimsta vergas. Laisvės troškimas — nusikaltimas. Todėl žmonės, pakilę į kovą už savo tautos laisvę, yra nusikaltėliai, banditai.

Į tokių „banditų“ gretas nuo pat pirmųjų okupacijos dienų įsijungė ir Emilijos vyras Alfonsas Vaičiūnas, gimęs 1918 metais Panevėžio apskrities, Krekenavos valsčiaus Ičiūnų kaime. Buvęs Lietuvos kariuomenės žvalgas, eilinis, jis netarnavo nei rudajai, nei raudonajai valdžiai. Išėjo į Vyčio apygardos „Rupūžėno“ būrį.

Žvalgo igūdžiai partizaniniame gyvenime labai praverė.

— Vyrų jauni, be patirties,— prisimena Alfonsas,— užpuola didelės priešų pajėgos. Reikia trauktis, bet ne chaotiškai, o neišduodant traukimosi krypties, neatsišaudant. Pradingstami miške kaip žuvis vandenyje.

Vieną kartą pas ryšininkus motina prašiusi susitikti. Buvo nurodyta, kurią valandą ir iš kurios miško pusės jis turi pareiti į namus. Prityrusiam žvalgui kilo įtarimas. Jis netrukus pasitvirtino. Motina nieko nežinojo apie „pasimatymą“, o netoli namų aptiko išgulėtus rugius.

Alfonsas — „Parašutininkas“ šiandien neturi nė vienos partizaniškos nuotraukos. Kodėl?

— Ogi saugumo sumetimais! Bet koks pozavimas — atradimas saugumiečiams. Siūlo galas kamuoliui išvynioti. Aš griežtai protestavau prieš fotografavimąsi.

Buvęs partizanas teisingas, nors mes labai vertiname fotodokumentiką. Atsargumas jam padėjo išvengti suėmimo 4 metus. Per tą laiką pasitaikė ir linksmesnių dalykų, ir netikėtumų.

— Tai įvyko žiemą iš 1946-ųjų į 1947 metus netoli Uptės. Užėjome į sodybą prie miškelio. Ten gyveno moteris su dviem mažais vaikais. Trečią vakarą nuėjome į daržinę. Buvau sagyboje. Snūduriavau. Išgirdau žingsnius. Kai atidarė duris, pamačiau ne šeimininkę, bet svetimą vyriškį. Jis priėjo prie rogių, išėmė ieną ir išėjo iš klojimo. Vagišius nubarškėjo per mišką. Aš pažadinau draugus ir pasakiau, kad tas vagis galėjo girdėti knarkimą ir pranešti stribams. Nutarėme nueiti pas jį ir neišleisti iš namų visą dieną. Nuėjome. Kieme į roges buvo įstatyta vogta juoda dažyta iena. Paklausė, kas beldžiasi. Tramdydami juoką, atsakėme, kad Krekenavos liaudies gynėjai. Įsileido ir pasakė: „Oi, kaip nusigandau, maniau, kad banditai!“ Paprašėme niekur neišeiti ir nedegti šviesos. Šeimininkas pažadino dukteris, kurios irgi apsidžiaugė, kad mes ne banditai. Jos privirė puodą virtinių sakydamos: „Saviem nieko negaila“. Senis neišlaikė ir pasigyrė, kad jeigu būtų pasibeldę banditai, tai jis būtų paleidęs naganą į darbą. Ne tik pasigyrė, bet ir parodė ginklą. O mes pasakėm, kad juo nepasitikim — naganą pasiimam. Išsiaiškinsim. „Rytojaus dieną ateik į Krekenavą atsiimti“. „Gerai“,— linkčiojo žmogėnas. Mes išei-

dami davėm jam dar vieną nurodymą: „O ieną tai grą-
žink!“ „Kokią ieną?“ „Tą, kurią paėmei. Ir niekam nė
mur-mur apie mūsų apsilankymą“. Žmogelis viską įvykdė.
Ir, atrodo, suprato, kokie „svečiai“ pas jį lankėsi.

Alfonsas prisimena, kad jo bendražygiai vengdavo ri-
zikos, susišaudymų ir bereikalingo kraujo praliejimo. Jam
malonu prisiminti šventas Velykas pas Elziutę ir jos duk-
terį — tie geri žmonės parodė jiems savo lietuvišką vai-
šingumą, o kryžkelėje sustojęs rusų dalinys pasisukiojo,
apsidairė ir nuėjo tolyn. „Pats Kristus atitolino nuo mūsų
nelaimę“, — atsidūsta buvęs partizanas.

Silpnėjant partizaniniam judėjimui, gavęs vadų suti-
kimą ir įsigijęs dokumentus svetima pavarde, Alfonsas
Vaičiūnas išsikėlė iš gimtųjų vietų ir įsidarbino Raseinių
kooperatyve. Po mėnesio kito jį susekė. Nuteisė dešimčiai
metų lagerio. Tačiau iš Intos po papildomo išdavimo grą-
žino į Lietuvą ir perteisė dvidešimt penkeriems metams.
Vėl — Intos lageriai. Išbuvo Šiaurėje dvidešimt trejus
metus.

Vėliausiai į Lietuvą — 1991 metų liepos pabaigoje —
sugrįžo ukmergiškių partizanų Sudeikių šeima.

— Kodėl tik dabar?

Liudas Sudeikis juokaudamas paaiškina:

— Tai kad ne visi apylinkių sribai išmirė. Mane pri-
simena. Manęs ir dabar dar nereabililavo...

Oho! Jaučiu būsiant įdomų pokalbį.

— Ar nesusitepėte rankų vokiečių metais?

— Tai jau ne! Vokiečių metais sribai nebuvo.

Liudas kalba noriai ir daug. Juk reikėtų kelių parų, kad
viską išpasakotum. Jis kilęs iš Kavarsko valsčiaus, Moc-
keliškių kaimo. Du broliai šeimoje buvo. Abu šauliai. Ir
abu į mišką ne plėšikaut išėjo. Brolis Bronius tapo par-
tisanu 1941 metų birželyje, vejant okupantus iš Lietuvos.
Pokario metais Bronius tapo „Čigonu“, o Liudas — „Svir-
tim“, „Klajūnu“.

Kovos krikštą gavo 1945 metais rugpjūčio 14 dieną
Veršelių kaime. Dvidešimt dviejų partizanų būrį nelauk-
tai užpuolė penkiasdešimties kareivių ir sribų dalinys.

Priešų kulkos zvimbė be paliovos. Jis turėjo kulkosvaidį, bet taupė šovinius.

— Kaip baigėsi mūšis?

— Gerai baigėsi, jeigu lig šiol nėra reabilitacijos.— Liudas vėl juokiasi, o paskui rimtai dėsto: — Vyrų pasitraukė į mišką. Trise likome dengti. Gulėjome mažam krūmely, prie sukrautos medžių krūvos: mes — prie plon-galių, o kareiviai — prie storų kamienų. Meta į mus granatas. Nukerta alksniuką, prie kurio aš prisispaudęs. Kita granata lekia virš manęs. Skeveldros kliudo šlaunį ir blauzdą. Trečioji granata atsitrenkia į medį ir atšoka atgal. Tada aš „citrinuke“ nukertu jų kulkosvaidininką. Pasigirsta riksmas „vperiod!“. Išlindusį pirmą žaliakępurį pavaišinu kulipka. Baisiai nepatogi pozicija. Guliu aukš-tielninkas ir leidžiu kulkosvaidį. Girdžiu draugą šaukiant: „Liudai, užpakaly rusai!“ Šauda į mane, bet pro šalį. Pasikelt negaliu — nušaus. Apsuku kulkosvaidį ir pats apsisuku. Du kareiviai šauda į šliaužiančio partizano ko-jas — nori paimti gyvą. „Živoj bratj, živoj!“ — šaukia vienas įsikarščiavęs. Paleidau seriją. Sukniubo.

— Bėkim, Liudai, bėkim! — šaukia maniškiai.

— Laukim kol saulė nusileis. Aš sužeistas, nepanešu kulkosvaidžio...

Saulei nusileidus jie paėmė mano kulkosvaidį. Perbė-gimais leidomės miško link. Šauda virš galvų. Peršovė kepurę, įkritau į vieškelio griovį. Šileika nespėjo, nukrito ant kelio. Atsigrižtu — plūsta kraujas iš jo burnos. Vis-kas. Ištraukiu automatą. Iki miško liko apie 300 metrų. Nepajėgiu bėgt. Einu. Atsirėmiau į pušaitę. Čia jau buvo partizanai ir sužeistas brolis. Jie pradėjo puolimą iš miš-ko, ir kareiviai atsitraukė.

1945 metų sausio 30 dieną Liudas su broliu atėjo per-sirengt į Mockeliškių kaimą. Pas kaimyną paprašė, kad leistų dienvot. Sumigo. Tuo metu iš Kavarsko sribai vijosi mergaitę. Ji įbėgo vidun, sribai iš paskos. Jų buvo kelios dešimtys. Užklupo partizanus miegančius. Arešta-vo. Surišo rankas, atėmė ginklus. Liudo brolių pririšo prie brankto. Vienkiemį sudegino.

— Bėkit! — tyčiojosi.— Suklupdė mus skersai rogių. Įlipo du sribai. Netoli Pienionių sribas Maldžius paėmė mano brolių į savo roges.

Liko rogėse po vieną sribą ir vieną surištą partizaną. Ant kalniuko pasimatė Kavarskas. Liudas ištempė rankoves ir išsilaisvino surištas rankas. Čiupo automatą ir išvertė sribą iš rogių. Brolio rogėse sėdintis sribas išsigando, šoko iš rogių ir pasileido bėgti. Vienas iš tų sribų vėliau vagiliaudamas nušovė moterį. Už tai gavo kalėjimo, ir žmonės, sužinoję, kad sribas, jį užmušė.

Broliai Sudeikiai, ištrūkę iš sribų, pasuko prie Pienios upelio. Vienkiemyje Broniui perrišo sužeistą kaklą. Arklių nebuvo. Perbėgę miškelį sodyboje gavo arklių. Nepažįstamas žmogus nuvežė į Taujėnų mišką. Surado partizanus. Nuėjo į Repšėnų būrį. Vadas „Raudonikis“ labai džiaugėsi.

Liudą Sudeikį ilgai lydėjo laimės žvaigždė. Du kartus jis pabėgo ir iš kalėjimo.

1946 metų kovo mėnesį atsirado proga išeiti iš miško, apsigyventi ir dirbti Vilniuje. „Džiaugėmės. Pasibaigs vargai, gyvensim kaip žmonės!“ Liudas ir jo brolis Bronius nuvyko į N. Vilnią. Pas Gaidelį, dirbusį pirtyje, gyveno apie 2 savaites. Gavo padirbtus karinius bilietus. Reikėjo nusifotografuoti pasui.

— Einam į Sodų gatvę, 23 nr. Nežinom, kad tiesiai vilkui į gerklę. Brolis įeina į vidų, užlipa į trečią ar ketvirtą aukštą. Aš lieku lauke. Kviečia ir mane. Įėjęs padedu karinį bilietą. „O mes tokių nedavėm!“ — sako. Įeina dar du civiliai, iškrečia drabužius. „Och, šuba“, — atsiliepia apie brolio kailinius. Išsivarė į geležinkelio saugumą. Tardė, bet nemušė. Tik lenkas vertėjas porą kartų į sprandą užkirto. Reikėjo laukti teismo. Saugumas buvo Mindaugo gatvės 5 nr. Pastebėjau, kad iš kiemo galima išbėgti: aukštai sukrautos malkos ir skylė tvorą. Uždarė rūsy. Vienuolika žmonių. Vienas kėdainiškis pasiūlė bėgti. Kaziuko Šmigelskio iš Kunigiškių rankos kaip geležinės — išsuko grotų medvaržčius. Apie dvi savaites tykojom tinkamo momento. Tai tyla, tai šunys trukdė. Pagaliau per Sekmines nudundėjo griaustinis, įsišėlė audra. Išėmė grotas, aš išlindau pirmas. Per kiemą ant mal-

ku, ant šunų mokyklos sandėliuko. Šunys ėmė skalyti. Įsmukom į gretutinį namą. Paskui per daržus — ir į miškelį. Išsisklaidėm. Su lenta perplaukiau per Nerį. Švito. Moteris pievoje rišo karvę. Praskyriau rugius. Ir vėl — pas partizanus.

Trečią kartą Liudas įkliuvo prie Šventosios. Peslių vienkiemyje užėjo pas Semėną. Ten jį užklupo rusų kareiviai. Partizanas ir nuo jų pabėgo.

— Ketvirtas kartas...— lenkia pirštus Liudas.— Buvo ir ketvirtas. Bet man jau nusibodo bėginėti. Vienas kartas nemeluoja... Taigi.

Liudo žmona Verutė Juodytė buvo ryšininkė „Pivonija“ nuo 1945 metų, kai jos brolis Alfonsas — „Riekus“ išėjo pas „Šarūną“. Brolis žuvo 1948 metų vasario mėnesį, susisprogdino granata per neatsargumą. „Pivonija“ trejus metus sėkmingai vykdė partizanų užduotis. Merginą areštavo Anykščių sribai 1948 metų vasario 17 d. Kitų ryšininkų aktyvi veikla tęsdavosi trumpiau. Ryšininkė Magdutė Odinaitė — „Žemaitukė“, veikusi „Cezario“ būryje, neišsifruota išdirbo tik vieną vasarą. Gyveno Kaune, Kudirkos al. 14—2. Susirgo šiltine, atsigulė ligoninėn. Grįžusi rado raštelį, kuriame buvo prašoma pranešti partizanams iš Kauno kalėjimo ruošiamo etapo datą. Apie tai prasitarė mokytojui Antanui A. Rytojaus dieną buvo areštuota. Mokytojas, kaip vėliau sužinota, pardavė turguje ryšininkės siuвамąją mašiną ir kitus daiktus. Magdutė iškentėjo ir Pečiorą, ir Abežę. Mokytojas kopė sovietinės karjeros laiptais.

Atgimimo saulėje nušvito Magdutės veidas. O „geradario“ kakta — vienu raukšlių. Veide atsispindi nugyventi metai ir likimo vingiai.

Vyčio apygardoje — Panevėžio, Krekenavos, Ramygalos, Kėdainių, Truskavos vietovėse aktyviai veikė „Paukštelio“ — Jono Vepšto būrio partizanai. Didelei kuopai vadovavo Kazimieras Šniūtė — „Beržas“, žuvęs 1947 metais prie Narušių. Šie daliniai dalyvavo dideliame mūšyje su enkavedistais ir sribais Skilvionių miške netoli Krekenavos. Mūšyje žuvo apie 20 partizanų. Kritusių priešų niekas neskaičiavo — kareivius vežė sunkvežimiais. Apie

tai pasakoja išlikęs gyvas partizanas S., nepanorėjęs skelbti savo pavardės.

Narsiai kovėsi panevėžiečiai ir kėdainiškiai su raudonaisiais fašistais. Nedaug iš jų liko gyvi. Šių būrių vyrai paliko daug fotodokumentikos, nes likimas lėmė, kad su jais kovojo žmogus, kuris profesionalaus fotografo akimi įamžino savo draugų veidus.

Teisybės saulė neužsimerkė prieš mus. Ji matė ešelonus ir golgotas prie ledjūrio. Rainius ir Medininkus. Partizanų kančią ir motinų šventą kantrybę. Mūsų žemė, trypiama okupantų, nepavargo augindama vaikus ir duoną. Ne vien laimės žiburių šviesa spinduliuoja gimtinės kalneliai. Skaudi žemės dejonė persunkė mūsų gyvenimus. Žmonės gynė draskomus židinius ir saugojo aukurus, skausmą ir sielvartą gesino. Paprasti žmonės išnešė ant savo pečių Tėvynę. Kas būtų įvykę, jei nebūtų buvę tokių žmonių? Laikas paženklino mūsų galvas ir širdis. Bet tai nesvarbu. Vėliavai reikalingos visos jos spalvos. Tėvynei reikalingas kiekvienas doras lietuvis.

SUSTOK PRIE AKMENS

Buvo ankstyvas pavasaris. Per lygius laukus už Raseinių ramiai tekėjo išnešusi ledus Šaltuona. Pamiške upės link ant juodo, besiplaikstančiais karčiais žirgo, skriejo šviesiaplaukė mergaitė. Ji nešė iš Paupio būrio partizanų žinias į Balandinės mišką. Prijojusi upę, trumpam stabtelėjo: labai ištvinusi, ką daryti? Per Eržvilką nejos — sribai pažinojo ją kaip nuluptą. Mergina užsikėlė kojas ant balno ir trūktelėjo pavadžius. Arklys pernešė per upę.

Visi keturi jos broliai jau buvo žuvę. Dabar jos — Stasė su seserimi Zose — užėmė jų vietas. Paskutinės iš gausios Tališauskų šeimos. Tėvukas buvo miręs dar prieš karą, o bejėgė motina, persekiojama sribų, slapstėsi pas kaimynus.

Nuo paauglystės Stasė buvo partizanų ryšininkė, patikima brolių pagalbininkė. Ne iš karto ji užsėdo ant ark-

lio. Ilgai ją greitos kojos pamiškėmis nešiojo, kol įsitikino, kad tokie maratonai ne jaunos mergaitės jėgoms.

Tališauskai gyveno Jurbarko apskrities, Eržvilko valsčiaus Fermų kaime. Paupinės miško pakraštyje stovėjo jų graži, sodų apsupta sodyba. Tėvai valdė 17 hektarų derlingos žemės. Šeimos galva — pavyzdingas, darbštus ūkininkas, negėrė ir nerūkė, gerai sugyveno su kaimynais. Mirė apyjaunis, palikęs našlę su 6 vaikais.

Vyriausias, Bronius Tališauskas (g. 1916), jau vokiečių okupacijos metais įsijungė į pasipriešinimo judėjimą, įsigijo radijo siųstuvą. Jis buvo tarnavęs puskarininkiu nepriklausomos Lietuvos kariuomenės Tauragės pulke. Vokiečių metais baigė Marijampolės puskarininkių mokyklą, įstojo į generolo Plechavičiaus savisaugos dalinius ir ruošėsi ginti Lietuvą nuo bolševikų. Dirbo pieno separavimo punkte. Jam talkininkavo trys jaunesni broliai: Jonas (g. 1919), Steponas (g. 1922) ir Vytautas (g. 1923). Jaunesnieji broliai turėjo gerus balsus ir mėgo dainuoti. Jokia talka neapsiėjo be jų, o kaimynai sakydavo: „Jei ateis Tališauskai, tai bus patalkys, o jei ne — tai nei!“. Ir Šaltuonos bangos nešė jų dainų posmus:

*Kur lygūs laukai —
Snaudžia tamsūs miškai...*

Deja, nei broliai, nei miškai ilgai „snausti“ negalėjo. Jau 1944-aisiais, pirmąją okupacijos rudenį, vyriausias — Bronius su ginklu pasitraukė į mišką. Pasirinko „Grigo“ slapyvardį. Kai buvo suimtas pirmasis būrio vadas „Rai-la“, Bronius Tališauskas tapo Paupio partizanų būrio vadu. 1944 metų žiemą, prieš Kalėdų šventes, šis būrys jau ėjo šturmuoti Eržvilką.

Vytukas, jauniausias Staselės brolis, mokėsi Eržvilko gimnazijos paskutinėje klasėje. Žuvo paskutinę 1944 metų gruodžio mėnesio dieną, dar nė ginklo nespėjęs įsigyti. Vienos dienos partizanas...

— Aš ryt į mokyklą neisiu,— perspėjo klasės draugą.— Mane, kaip ryšininką, jau seka. Naujųjų Metų sutikime nebūsiu.

Vaikinas grįžo į namus. Visur vyko kratos ir jaunų vyrų gaudynės. Stribai ir enkavedistai užplūdo jų sody-

bą. Buvęs namuose Bronius pasislėpė šiene. O Steponas su Vytuku, kaimynai Narbutas ir Krūmaitis nutarė slėptis kitame kaime. Rutkiškėse užėjo pas Mankų. Pamatė, kad sodybą supa enkavedistai. Į vidų įėjo vienas kareivis. Krūmaitis išsuko jam ginklą iš rankų, o kiti vyrai leidosi bėgti. Į juos atidengė ugnį. Narbutą iškart nušovė, Vytukui sužeidė kojas. Stepui su Krūmaičiu pavyko pasislėpti miške. Stepas su peršauta kepure, nugramdyta galvos oda, baltas kaip popierius atbėgo pas gimines. Vytukas dar šaukė: „Broli, nepalik!“ Bet nepalikti — reikė žūti kartu. Broliukas pateko į priešų rankas.

Staselė pasakoja:

— Jį ir Narbutą lavoną paliko prie Mankų sodybos. Jurbarkietė žydų tautybės čekiste paprašė stribų, kad leistų jai išbandyti rankos taiklumą. Leido. Jaunam vaikinui, kurį varėsi areštavę, liepė atnešt ir pasodint taikinį ant apkaso krašto. Vytukas, supratęs, kas jo laukia, užsidengė ranka akis. Paskui prie akių pakėlė švarko skverną. Čekiste vieną automato seriją paleido į krūtinę, kitą į galvą. Tai papasakojo jį atnešęs vaikiną. Jam liepė ir užkąst. Vytukas buvo labai aukštas — netilpo į apkasą. Atnešė kirvį ir liepė nukirst kojas. Ant rankos piršto buvo mergaitės dovanotas žiedelis, įsakė nukirsti pirštus. Vieną koją areštuotasis nukirto. Paskui numetė kirvį: „Negaliu! Šaudykit ir mane, aš daugiau nekaposiu!“ Vytuko ir Narbuto kūnus apvertė šiaudais, pagaliais ir paliko. Sesuo Zosė buvo pas kaimynus, girdėjo šaudymus. Atėjo žinia, kad brolių nušovė. Atbėgo ir viską pamatė. Kaip pasakyt mamai?

Seserysėjo visur — ir į saugumą, ir pas stribus, prašydamos, kad leistų palaidoti brolių. Po kaimą vaikščiojo pažįstamas saugumietis Ridzius.

— Stasy, padėk! — kreipėsi į jį.

— Reikės, reikės... — pažadėjo saugumietis, ir eidamas į Eržvilką mintyse kūrė laidotuvių scenarijų. „Bus neblogai, susirinks daug jaunimo, daug vyrų“...

O namuose motina, išverkus ašaras, pasakė:

— Vaikai, parsivežkim kartu ir Narbutuką. Jie kartu žuvo — kartu ir palaidokim. Kaip jį vargšą palikt?

Buvo gautas sovietų valdžios leidimas laidoti Eržvilko kapinėse. Abu vyrus pašarvojo Tališauskų namuose.

Toli skambėjo Eržvilko bažnyčios varpai.

Buvo pirmoji savaitė po Naujųjų Metų. Plikledis. Virš slidaus kelio, plačiais apsnigtais laukais ir pamiškėmis, aidėjo ir aidėjo varpai. Jie skambėjo visą paskutinę Vytuko kelionę, visus septynis kilometrus nuo namų iki amžino poilsio vietos.

Laidotuvėse dalyvavo apie 150 žmonių. Moterys, seneliai, vaikai, mokiniai. Eisenoje — nė vieno jauno vyro. Jie slapstosi, neina į viešumą. Dveji ratai, pakinkyti po 4 arklius, pajudėjo iš namų.

Verkia žmonės, gaudžia varinės varpų širdys.

Eisena atvyko iki Akmenos upelio. Staiga kažkas įvyko. Įsivyravo mirtina tylą. „Kodėl nutilo varpas?“ — gąsčiojosi žmonės. Varpų tylą pranašavo audrą.

Atlydėjo į Eržvilką. Čia juos ir užgriuvo audra. Stribų gauja apsupo laidotuvių eiseną.

— Laidoti negalima! — rėkia stribai. — Atgal! Atgal! — šaukia „gynėjai“ ir, patys apsukę arklius, grąžina eiseną į kaimą. Užpuolikai tampa laidotuvių „dalyviais“: rėkdami šoka ant vežimo, griebia ir meta vainikus į beržų viršūnes. Juokiasi ir niekina, tyčiojasi, spjaudo ir spar-do. Stribų žmonos plėšia nuo vainikų šilkinės juostas, džiūgaudamos: „Bus mums šalikai!“ Orgija tęsiasi kelis kilometrus. Skaudžiai tyli varpai. Stribai neleidžia vežti karstų net į namus: „Arba degtinės, arba grąžinsim į ten, kur nušovėm!“ Stribai visagaliai: jie turi galingą okupanto kariuomenės užnugarį. Vargšai vežėjai — jie nusižeminę veltui maldauja raudonųjų tijūnų paleisti juos namo. Išleidžia vieną — degtinės atnešti. Kai šį įsakymą įvykdė, eisenai leido pasukti namų link.

— O namuose,— prisimena Stasė,— trys broliai partizanai padeda moterims tvarkyti stalus. Kaip perspėti juos, kad laidotuvės grįžta su stribų palyda?

Ir leidosi ji bėgti pamiškėm. Aplinkiniais keliukais ir takeliais aplenkė eiseną ir, įveikusi daugiau nei 10 kilometrų „maratoną“, be kvapo įpuolė į trobą. „Stribai!“ Broliai pasitraukė į mišką. Stasė nuo to laiko ištikima palydove pasirinko greitakoję juodais karčiais trakėnę.

Grąžinę laidotuvių eiseną, sribai apsupo ūkį. Smulkiai iškrėtė visus trobesius. Įsiuto nieko neradę. Taiklioji žydė paprašė atidaryti Vytuko karstą. Kai atplėšė dangtį, žuvusiajam iš burnos pliūptelėjo kraujas. Gal buvo ženklas iš Anapus, jog žudikas čia pat? Skubiai paliepė užkalt.

Stasė norėjo palaidoti brolių darželyje.

— Banditams per gera vieta,— subliuvo sribai.

— Bet jis buvo tik mokinys,— paprieštaravo Stasė.

— Mokinys versti tarybų valdžią! — patikslino neprašyti svečiai.

Sode žiojėjo vandens pribėgęs, užšalęs griovys. „Išverskit į tą pelkę!“ — pasakė sribai.

Senukas giminaitis laužtuvu pramušė ledą, kapliu išvertė išalusią žemę. Abu nelaiminguosius užkasė „valetu“ — savąjį — galva į namų pusę, svetimąjį — kojomis. Kai ateis laikas, gal atpažins.

Šermenų vakarienė buvo neįprasta: sribai viską keturiais vežimais išvežė: maistą ir rūbus, javus ir namų apyvokos daiktus. Namiškiai liko kaip stovi, be gabaliuko duonos. O sribų žmonos džiaugėsi, kad ištisą mėnesį joms nereiks virti valgyt. Sribų vaikai dėvėjo atimtus drabužius. Tai buvo patys tikrieji okupantų įteisinti banditai ir plėšikai.

Grobimo ir plėšimo nepakako: sribai statė Stasę prie sienos, gąsdino ir terorizavo, reikalaudami išduoti likusius tris brolius. Sodybą pamiškėje stalininiai budeliai lankė nuolat. Plėšti jau nebuvo ką, tai iš perinčios žąsies kiaušinius atimdavo.

Staselės sesuo Zosė areštuota sėdėjo Šilutės kalėjime. Jos laišką namiškiams išlaisvinta kalinė Bronytė, kilusi nuo Šilalės, įsisiuvo į švarkelį ir atgabeno į Fermų kaimą. Mergina gerokai išsigando, kai švarkelio fasonas patiko tardytojo žmonai. Įsižiūrėjusi fasoną, švarką grąžino.

Antrasis Tališauskų sūnus Jonas buvo siuvėjas. Paimtas į sovietų armiją 1944 metų rudenį, apsinuodijo žalia mėsa. Dar Tauragėje, surinkimo punkte, paprašė gydytojo. Iš jo pasityčiojo, suspardė. Vežant į Rusiją, kai iš Kaišiadorių pajudėjo traukinys, Jonas su draugu iššoko pro langą. Grįžo vos gyvas. Namuose felčeris išgydė.

Kartu su vokiečiu Albertu netoli Nemakščių pas Jackį įsirengė bunkerį. Jame abu vyrai praleido žiemą.

1946 metais, prieš šv. Juozapą, po įskundimo, Jackių namus apsupo. Vyrai gynėsi ir, nematydami išeities, susisprogdino. Sodybos šeimininkus, suklupdę plikus ant sniego, sribai negailestingai mušė ir daužė. Paskui išvežė į lagerius.

Dviejų partizanų kūnus Nemakščių sribai sumetė į pelkę. Verta parašyti, kad doras žmogus — valsčiaus pirmininkas Petras Žibas protestavo prieš tokį „žmonių, o ne gyvulių“ laidojimo būdą, bet į tai vadinami „gynėjai“ neatsižvelgė. Iškasė duobę ties dviem mažais berželiais. Dabar ten graži vieta. Lyg iš vieno kamieno išaugę rymo du balti beržai. Jie saugo dviejų kovos brolių — lietuvio Jono ir vokiečio Alberto — amžino poilsio vietą.

Paupinės miško pakraštyje, netoli Tališauskų sodybos, pasigirdo nerūpestingas gegutės kukavimas. Jam antrino dar vienas „ku-kū“. Motina pašaukė Staselę iš trobos:

— „Gegužiukai“ atėjo. Valgyti prašo.

Staselė paima lauknešėlį ir eina į mišką. Ji žino, kad tie „gegužiukai“ tai partizanai: brolis ir sesuo Norkai.

Nepaisydami sribų siautėjimų, jų namuose dažnai lankėsi batakiškiai, vidukliškiai, vadžgiriškiai, raseiniškiai. Čia prieglobstį ir šilumą rasdavo partizanai nuo Gaurės ir „Rolando“ būrys. Kaimas apie tai žinojo, bet buvo vieningas ir neišdavė. Daugybė aplinkinių kaimų vyrų buvo miške. Jie visi buvo savi ir gynė Lietuvos laisvę. Iš jų kaimo nebuvo nė vieno sribo, nė vieno išdaviko. Paprasti žemaičių artojai, daugiausia neturtingi valstiečiai, amatininkai, žemės ūkio darbininkai ir bernai, labiau už viską branginę Tėvynės laisvę, nevergavę okupantui. Kvatojo vyrai miške, kai du 12—13 metų vaikai, broliukai Slušinskai iš Paviščiovio kaimo, atvarė į partizanų stovyklą girtą saugumietį. Mažieji „partizanai“ sučiupo jį kaime, nuginklavo ir surišę rankas pristatė kur reikia. Sovietinis teismas nuteisė juos dešimčiai metų katorgos.

Bronių Tališauską, būrio vadą, ilgą laiką lydėjo sėkmė. Ne kartą Stasė, išgirdusi apie besiartinantį pavojų,

sėsdavo ant savo greitakojės trakėnės ir perspėdavo miško brolius.

Tališauskų namuose lankėsi su broliu Bronium palai-
kęs artimus ryšius Jungtinės Kėstučio apygardos vadas
Juozas Kasperavičius — „Visvydas“. Jis buvo stambus,
tiesus, aukštas vyras, kilęs nuo Vadžgirio, buvęs aviaci-
jos leitenantas. 1945 metais jį sužeistą kartu su broliu
Kaziu areštavo girti Jurbarko sribai. Liepė jiems bėgti,
kad galėtų nušauti. Kazys bėgo — jį nušovė. Juozą pa-
stūmė, kad bėgtų, ir vis tiek šovė. Suvertė į vežimą. Juozas
gulėjo apačioje, o jo nušautas brolis viršuje. Visą kelią
brolio kraujas tekėjo ant sužeistojo. Išmetė juos ant grin-
dinio. Sulaukęs vidurnakčio, Juozas iššliaužė. Išsigydė
slėptuvėje.

Antrą kartą drąsųjį apygardos vadą sužeidė už Pa-
upio bažnytkaimio. Sribai nuvežė į Biliūnų dvarą, kur
buvo įrengta ligoninė. (Raseinių įstaigas nušlavė karo
audra.) Sribų sargyba nenuleido nuo sužeistojo akių.
Dvi medicinos seserys pranešė partizanams. Susirinko ke-
li būriai, užėmė ligoninę ir vadą išvadavo. Tos abi mergi-
nos išėjo kartu su kovotojais. 1945 metų vasarą jos žuvo
Virtukų mūšyje. Buvo nukauta ir Raseinių gimnazistė ry-
šininkė Elzbergaitė. Žuvusiųjų lavonus niekino Raseinių
turgaus aikštėje. Tuo metu pro šalį žygiavo 16-osios lie-
tuviškosios divizijos kariai. Vienas karininkas pasipiktino
ir sukėlė triukšmą: „Argi tam mes kraują liejome, kad
lietuviai gatvėse mėtytųsi? Kur tai matyta?“ Lavonus
kažkur užkasė. Kitus žuvusius niekinti nesiliovė. Užklupti
sribų ir enkavedistų, apie 17 vyrų žuvo Dainių miške.

Kasperavičius, persirengęs mūrininko drabužiais,ėjo
per kaimus ir tyrinėjo padėtį. Jį dar kartą areštavo. Nu-
varė į Eržvilką. Nežinia kodėl — gal išmūrijo sribams
krošnis, o gal padėjo nelegalūs dokumentai,— bet jį pa-
leido.

Kasperavičius žuvo 1947 metais prie Batakių. Apsup-
tas priešų, jis sunaikino štabo dokumentus ir susisprog-
dino.

Už Pagėgių, Rytprūsiuose, kūrėsi malūnų trestas. 1945
metais Steponas Tališauskas su keletu savo krašto vyrų

ten įsidarbino. Tačiau vienas Eržvilko sribas, atsibastęs iš paskos, pranešė, kad Stepo jauniausias brolis Vytautas „banditas“. Jaunuolį areštavo. Įmetė į Pagėgių kalėjimo rūšį. Kai Zosė nuvyko aplankyti, rado jį kankinamą iki kaklo vandenyje. Nagai buvo atlupinėti, badytos akys. „Aš papasakosiu viską, jei liksiu gyvas.“ Stribai kalbėjo konkrečiau: „Atvežk išgert ir užkąst — tai brolių paleisim“. Kai viską atvežė, brolių paleido. Dešimčiai dienų, be dokumentų, įsakę išduoti „banditų gaują“.

— Aš išdavikas nebuvau ir nebūsiu! — pasakė namuose ketvirtas brolis ir išėjo į mišką kovoti su ginklu.

Broniaus būrys buvo apsistojęs miške už Šaltuonos upės. Atsiskyres nuo visų, Bronius išėjo žvalgybon. Patraukė namų link. Miške jį apsupo. Atsišaudė, kol turėjo šovinių. Kelis priešus nukirto. Paupio būrio vadas Bronius Tališauskas žuvo 1946 metų rugsėjo mėnesį. Tardytojas Gudeika, tardydamas Stasę, parodė brolio laikrodį ir pasakė:

— Va, ar pažįsti? Tai aš tavo brolių nušoviau!

Stasė tylėjo ir verkė. Ketvirtas brolis Steponas dar kovojo.

1947 metų balandžio 4 d., Didįjį Velykų penktadienį, „Mindaugo“ būrys užėjo pas gyventoją. Vietinis rusas M. pranešė saugumui. Apsupti prie Papartinės miško, partizanai atkakliai gynėsi. Prasiveržė tik vienas vadas „Mindaugas“ — Vytautas Gužas. Pasibaigus šoviniams, žuvo 11 partizanų: trys broliai Žukauskai, Parnarauskas, Juškys, Cekaitis, Urbonas, Valaitis, Nausėda, Mejeris ir Steponas Tališauskas. Jų kūnai buvo niekinami Eržvilko turgaus aikštėje, o vėliau užkasti už kapinių tvoros, „siratkapiuose“.

— Juos visus mūsų mama mylėjo kaip savo vaikus,— prisimena Stasė.— Neišleisdavo nepavalgydinus ir neperžegnojus. Ir niekada neliepdavo legalizuotis ar suklastoti dokumentus. Tik kai žuvo paskutinis sūnus, mamai buvo neapsakomai sunku.

Stasė nesakė motinai. Abi su Slušinskaite jos nubėgo į žuvimo vietą, pas Masalskienę. Šeimininkė jau buvo areštuota ir daužoma iki suluošinimo. Tušti, išvarpytom sienom namai plūdo krauju. Žukauskų Stepuko nuplėšta pu-

sė galvos... Stasė pakėlė nuo žemės pamestą brolio šalikėlį. Susilankstė, pasiėmė. Užbėgo pas ryšininką „Jaunutį“. „Ar žinai?“ „Jau žinau...“ Kaip pasakyt mamai? Kaip? Bėga Stasė per mišką namų link. Jai rodosi, kad ir eglės, ir pušys krūpčioja iš skausmo ir baimės. Giliai nudiegia širdį: tai aidi girioje mirtinai sužeistos motinos šauksmas:

— Paskutinį sūnelį nušovė! Negyvensiu ir aš! Dieve, Dievuli!...

Stasė pasitiko alpstančią Mamą. Apsikabino, parvedė pas kaimynus. O ji vis kartojo: „Nenoriu gyventi. Nenoriu. Paskutinio sūnaus netekau...“

Lietuvės partizanų Motinos! Kiekviename Lietuvos mieste ir miestelyje turėtų stovėti paminklai Jums. Įamžinantys Jūsų Skausmą, Tautos kančią ir didžiąją Laisvės Viltį.

Stasė saugojo Mamą, kad rankos prieš save nepakeltų. Kol aprimo, šiek tiek atsigavo. Jos vėl sugrįžo į namus. (Po kiekvieno brolio žuvimo vis bėgdavo, vis slėpdavosi nuo sribų persekiojimų.) Sesuo Zosė buvo areštuota, pateko į sovietinius kalėjimus ir lagerius kaip politinė „bandite“. Ją išdavė įsiskverbęs į partizanų gretas provokatorius Juškys, kurį už juodus darbus partizanai nubaudė mirtimi. Vedžiojo Juškys sribus ir rodė į kiekvieną pirštu: „Va, tas ryšininkas, anas — banditas“. Pirštu bakstelėjo ir neturtingą jauną kaimo siuvėją. Tuo metu sribai išsivijo iš miško partizaną Gintarą Jonelį. Sužeidė. Vaikinas sprogdinosi, bet ilgai buvo gyvas. Įverstas į vežimą prašėsi pribaigiamas. Sribai tyčiodamiesi ant jo užsodino areštuotas Stasės seserį su drauge. Kai merginos stengėsi pasikelti, kad nedidintų vaikino kančių, sribai varė arklius zovada. Jis mirė gulėdamas Eržvilko turgaus aikštėje.

Stasė slaugė, globojo Motiną, ir visas namų ūkis buvo ant jos pečių. Pati arė, akėjo ir sėjo. Tebebuvo partizanų ryšininkė. Atėjo kovotojas Antanas Slušinskas: „Sužinok, ar daug saugumiečių yra Eržvilke“.

— Anksti ryte,— prisimena ji,— nuvykusi Eržvilkan užeinu į kooperatyvą. Pasakau slaptažodį. Vedėjos kabinete gaunu rūpimą atsakymą, užrašytą slaptaraščiu ant popieriuko. Jį paslepiu ant krūtinės. Atidarau duris ir pa-

tenku į dviejų sribų nasrus: „Einam į valsčių!“ „Vedė-ja,— sakau,— paimkit mano indą žibalui!“ Tegu ji mato, kad aš įkliuvau ir orientuojasi, ką kalbėt. Kooperatyve buvę ryšininkai nustėro iš siaubo. Jie mato, kad aš įkliuvau, negalėdama sunaikinti laiško. Kas bus? Vakare valsčiuje tardo, plaka. „Iš kur tą laišką gavai?“ „Radau pamestą!“ „Kur?“ „Eržvilke! Aš jo neskaičiau, nespėjau!“ „Tai tu eini gatve ir rankioji visokius bjaurius popiergalius?“ „Gražių nepasitaiko“,— apsimėčiau kvailute. Mušė mane pasimainydami trise: stambus rusas Kazinas, lietuviškai nemokantis, plakė bizūnu rusas Sergejus ir plieniniu strypu — lietuvis čekistas Gudeika. Iš bliuskutės liko vieni skutai. Jūs manot, man buvo sunku? — Staselė įterpia klausimą į savo pasakojimą. Jos akyse, kuriose blizga slepiamos ašaros, įsižiebia kiti — atkaklūs žiburiukai. Pažįstu žemaitišką charakterį.— Žinot, kas man padėjo? — moteris aiškina.— Ogi kampe sudėtos visų vienuolikos nužudytų partizanų kepurės! Mane muša — aš žiūriu į jas: muškit, užmuškit! Netenku sąmonės, ir nieko... Atgaivina, vėl muša. Kepures matau: muškit! Ir taip visą naktį daužė. Ryte nepaėjau, visa sutinusi. Įmetė į kitą kambarį. Sargybon pastatė tokį storą sribą Rybakovą. O pas mano budelius, girdžiu, ateina komunistas fotografas Ignatavičius. Jis kalbina Rybakovą. Sako: „Kad tik vyrams pasisektų, banditai sviesto neatimtų!“ Jie priveria duris, kalbasi tyliai. Nusiaunu basutes. Prašau leisti pavaikščiôt, pramankštinti sutinusias kojas. Leidžia. Atsikabinu duris. Antros durys užkaltos. Išjudinu ir jas. Kitame kambaryje trečios durys jau tik užkabintos. Atidariau ir nėriau į Šaltuonos pakrantę. Iš tiesų, šaltas jos vanduo. Atsigavo kojos. Patraukiau laukais, toliau nuo kelių. O sribai basi, vienmarškiniai jau lėkė pas mano Mamą. Stumdė ir mušė: „Kur duktė?“ „Taigi jūs išsi-vedėti“

— Nušaukim šitą 6 banditų motiną,— plyšojo visa gerkle.

— Nebijau. Šaukit, vyrai! Aš ten savo vaikus sutik-siu. Aš savo sūnelių pasiilgau... Visai gyvent nenoriu. Šaukit!

Stribai išdundėjo. O Stasė užėjo pas Gudavičius, paprašė, kad Mamai žinią duotų. Paskui atėjo partizanas Švelnys — „Putinas“. Nusivedė Stasę į Tauragės miškus. Vakare ji išėjo su dviem partizanais į kaimą parsinešti duonos. Išgirdo mašinų ūžimą. Važiavo stribai su enkavedistais. Jie prigludo už griovio krūmų. „Mirt nebijau,— prisimena Stasė,—vyrų prašau: tik neatiduokit jiems manęs gyvos! Neatiduokit gyvos...“ Nelaimė praslino pro šalį. Vos grįžo į stovyklą, atbėgo ryšininkas.

— Supa mišką! — pranešė.

Apsupti jie išbuvo ištisą savaitę. Gilyn į mišką priešas nesiskverbė. Tačiau partizanai kentėjo atkirsti nuo maisto ir vandens. „Čiulpėm lašinių bryzelius, užsigėrėm pelkės vandeniui, kurį irgi reikėjo taupyti.“ Miegojo ant samanų ir eglių šakų patalo.

Ryšininkas pranešė: pasalos nėra. Namuose tuščia, viskas išplėšta. „Dirbti dirbti“,— viena mintis Stasės galvoje. Siuntinių prašo sesuo iš Uralo lagerių.

— Tauragės pašte,— prisimena Stasė,— labai bjaurus rusas pašto viršininkas. Siuntinių neišsiųsi, ir dar saugumui praneš — sulaukys. Vežame su drauge į Raseinius, nes ten — savas žmogus. Bet atsarga gėdos nedaro: viena stovime eilėje, o kita budi prie vežimo. Visa Lietuva siuntė siuntinius į Rusijos kalėjimus ir lagerius. Eilės milžiniškos. Grįždamos nakvodavom miške arba šiene. Vengėme arešto. Paskui susipažinome su gerais žmonėmis. Tai buvo vietiniai rusiukai Platonai. Gerumas, kaip ir niekšybė, tautybės neturi. Tie rusiukai gyveno Gudo dvare. Šiene jie padarė mums bunkerius. Čia mus paslėpdavo nuo kratų ir persekiojimų.

Tardytojas Gudeika stengėsi Stasę areštuoti. Gaudė ir sekė. Vėl areštavo. Kaltino ginklo laikymu. Jokių faktų ir įrodymų neturėjo. Atsimena Stasė — buvo toks jaunas akiplėšiškas stribas nuo Dūdlaukio ar Paviščio. Pavardė Bružas. Šis „geradaris“ piemuo jai pasiūlė: „Einam su manim į Šaltuonos pakrantę, tai aš tave paleisiu!“ „Eik švilpt, pusgalvi,— atšovė Stasė,— mane ir taip paleis.“ Visą savaitę ją dar mušė tie patys trys Eržvilko budeliai Kazinas, Gudeika ir Sergejus. Nieko neišgavę, buvo priversti paleisti. Negalėjo Stasė nei džiaugtis, žinojo,

kad artėja ištrėmimas, nei į namus sutinusiom kojom pareiti. Turgelyje sutiko Pocių ir kitus kaimynus. Žmonės iš džiaugsmo ją bučiavo, gailėjosi: „Vargdienėle tu mūsų, kaip jie tave iškankino!“ O sribas Ivanauskas šiepė arklio dantis: „Ale kai žuvo tie 11 banditų, tai aš ant jų ir tavo brolio va taip tryčiau“, ir strapaliojo savo šleivom kojom. Stasė jam atkirto: „Kad tu, arkly, dviejų vienodų batų nesugebėjai pavogt: vienas kerzinis, o kitas guminis“. Žmonės prapliupo juoktis, o Pocius ją veždamas namo kalbėjo: „Na ir drąsi tu, vaikel, mano visos blusos numirė“.

Bijotis buvo ko: šių vietų sribai išgarsėjo savo žiauriais darbais ne mažiau, negu Rainių miškelio budeliai. Iš žmonių atminties neišdyla sadistiškai nukankinta Eržvilko gimnazijos mokinė Onutė Preilauskaitė. Iš Pagirių kaimo mergaitė su mokykliniais vadovėliaisėjo į mokyklą ir rado mirtį sribų nasruose. Slėpdami nusikaltimą sadistai atvilko iš kapinių akmenį, pririšo prie jo auką ir įmetė į ežerą prie Šaltuonos. Nusikaltimui aiškėjant, lavonas buvo ištrauktas ir atiduotas ekspertizei į Tauragę. Deja, Raseinių raslano pastangomis byla buvo nutraukta, o lavonas dingo. Budeliai, nors jų vardus visi žino, atpildo išvengė.

Prieš didįjį 1948 metų gegužės 22 dienos Lietuvos žmonių trėmimą į Sibirą, Stasę Tališauskaitę areštavo visa para anksčiau. Uždarę laikė Eržvilko daboklėje. Mergaitė girdėjo, kaip visą naktį užė mašinos, rinkosi sribų ir raudonųjų aktyvistų būriai, keikėsi daugybė kareivių. Saulei patekėjus, pradėjo vežti žmones. Ji įtemptai žiūrėjo pro langą. Pamatė: atveža Mamą. „Išmušiau koja langą ir atsidūriau jos glėbyje.“ Ji buvo su Mama, ir niekas nebuvo baisu.

Kelionė į Sibirą buvo tragiška tuo, jog jų ešelonas prie Uralo, netoli Ufos, patyrė katastrofą — susidūrė su prekinio traukiniu. Vagonas, kuriame buvo Stasė su mama, nenukentėjo, o kiti penki ar šeši vagonai nukrito nuo bėgių, apvirto arba sulindo vienas į kitą. Priešmirtinėje agonijoje vaitojo sutraiškyti žmonės, mėtėsi kūnų dalys,

draikėsi viduriai. Iškasė gilią duobę pagelžkelėj ir visus tuos žmones užkasė.

Igarka. Lietuvių kančios ir mirties žemė. Liko Stasė gyva per stebuklą — latvė gydytoja slapčiomis išgydė. Iš naujo pakilo gyvenimui — išmoko vaikščioti. Dirbo, kentėjo, ilgėjosi Lietuvos — kaip ir visi vargo broliai lietuviai. Grįžo į Tėvynę po 17 metų.

Motiną ir vyrą, sveikatą Sibire praradusį, palaidojo gimtojoje žemėje, Tytuvėnuose, nesulaukusius Atgimimo. Didžiajam Tėvynės pavasariui Stasė užaugino tris dukras. Namuose krykščia anūkai, pinantys vainikus močiutės 60-mečio jubiliejui — prasmingo gyvenimo erškėčiuotam takeliui. Ne viską galima išsakyti žodžiais. Todėl santūrios dukros, žydint sodely vyšnioms, rašo: „Mama! Tu viską iškentėjai... sugrubo pirštai nuo sunkių darbų ir šalčių... Gyvenimo rykštės plakė Tave, negandos slenksčių mynė. Mes tariam Tau ačiū, kad yra širdis, prie kurios galima prisiglausti. Rankos, ant kurių galima paverkti. Akys, kurias galima išbučiuoti. 1991.05.04“. Laimė yra turėti tokius tėvus. (O antroji — būti jų vertiems.)

Stovi mažas namelis Raseiniuose ir žiūri Eržvilko pusėn. Aukštos, lieknos lelijos dengia pusę langų. Staselė, nuoširdi žemaitė, tvirta kaip žalia lapė liepa lietuvė, čia visada laukia savų žmonių. Sulaukusi neišleis alkano. Ir brolius prisimins, į gimtąsias vietas palydės.

Driekiasi per žemaičių lygumas spygliuoti ir lapuoti miškai. Jų pakraščius iškarpo bręstančių javų plotai. Tokios savos, tokios artimos lietuvių širdžiai ošia žalios girios nesenos istorines legendas apie mūsų brolių žygdarbius, jų šventą gyvybės auką.

Fermų kaimas. Matematiko Jono Kubiliaus (jį taip gerbia tėviškėnai!) gimtoji sodyba. Netoli, kitapus kelio, pačiame Paupinės miško pakraštyje, buvo Tališauskų ūkis. Niekas dabar nėra — tik tušti laukai ir žalia miško siena. Negali nieko nebūti! Didvyrių sodybą liko saugoti galinigas ažuolas — ištikimas praeities sargybinis, žalias paminklas. Gal jame įsikūnijo kritusių už Tėvynę vyrų dvasios? O gal žmonių stiprybės paslaptis? Nežinia. Jame

Aukštaitijos partizanės Rai-
laitės su motina. Iš kairės:
Joana - "Neringa", Zuzana -
"Lakštingala" ir Genovaitė -
"Milda"

Algimanto apygardos partizanė
Joana Railaitė-Slučkienė - "Neringa"

Algimanto apygardos vadas "Šarū-
nas" - Antanas Slučka

Aukštaičių partizanų vadas Leonas Vilutis, 1944 m. spalio mėn. įkūręs Tigro rinktinę, kuri apėmė Zarasų, Švenčionių ir Utenos apskritis

Aukštaičių Tigro rinktinės bataliono vadas Mykolas Vilutis - "Klevas". Žuvo Šiškinių kaime, palaidotas Kirdeikiuose

Genovaitė Railaitė-Radvilienė "Milda", 1989 m.

Partizanė "Lakštingala" - Zuzana Railaitė

Aukštaitijos partizanas Jozas Murmulis - "Lokys", Tigro rinktinės ūkio dalies vedėjas

Majoras Benadas Kaletka - "Utenis", Tigro rinktinės telkinio vadas

Kapitonas Feliksas Kvartūnas, Tigro rinktinės dalinio vadas

Vyčio apygardos būrio vadas Jonas Vepštas - "Paukštelis"

Anykščių rajono Andrioniškio apylinkėje trijų partizanų - Algimanto apygardos vado Antano Slučkos - "Šarūno", Joanos Raitaitės-Slučkienės - "Neringos" ir Juozo Jovaišos - "Lokio" - žuvimo vietoje, 1990 m.

Krakių vienuolynas ir jo išlaikoma pradžios mokykla šio šimtmečio pradžioje

Aukštaičių partizanai. Iš kairės: Albertas Pakenis - "Jūreivis", neatpažintas, Vladas Matuliaskas - "Riešutas"

Vytauto ir Algimanto apygardų partizanai

Vyčio apygardos kovotojai. Iš kairės: Edvardas Daučiūnas - "Jokeris" ir Stasys Strikulis - "Fricas"

Vyčio apygardos partizanai. Pirmoje eilėje iš kairės: Jonas Vepštas - "Paukštelis", Stasys Ambrožas - "Ponas", Vytautas Vepštas - "Žvaigždutė". Antroje eilėje iš kairės: Stasys Strikulis - "Fricas", broliai Staruliai - "Aras" ir "Plienas", Vytautas Zalomskas - "Lūšis"

Partizanai Antanas Ambrožas - "Fuksas" ir Ramanauskas - "Komaras"

Aukštaitijos partizanai su ryšininkėmis

Vyčio apygardos kovotojai. Iš kairės: „Žalvarnis“ - Stasys Šniūtė, „Paukštelis“ - Jonas Vepštas, „Fricas“ - Stasys Strikulis

Vyčio apygardos partizanai. Sėdi iš kairės: Vytautas Zalomskas - „Lūšis“ ir Vytautas Vepštas - „Žvaigždutė“. Stovi: Starulis - „Plienas“, Ramanauskas - „Komaras“, Daučiūnas - „Jokeris“ ir Starulis - „Aras“

Edvardas Daučiūnas - "Jokeris" ir
Antanas Ambrožas - "Fuksas"

Vyčio apygardos "Paukštelio" būrio kovotojai. Iš kairės: Antanas Ambrožas -
"Fuksas", Vytautas Vepštas - "Žvaigždutė" ir Vytautas Zalomskas - "Lūšis"

Vyčio apygardos "Paukštelio" būrio kovotojas Starulis - "Plienai"

Kapitonas Jonas Steikūnas, kilęs nuo Ukmergės, būrio vadas, žuvo Mordovijos lageryje

Prisikėlimo apygardos vadas kapitonas Jonas Noreika - "generolas Vėtra", pakartas 1947 m. vasario 16 d.

Kapitonas Juozas Čeponis - "Tauragis", Kėstučio apygardos Žebenkštis, vėliau Vaidoto rinktinės vadas. Susisprogdino apsuptame bunkeryje, slapta palaidotas Raseinių kapinėse

Kėstučio apygardos vadas Juozas Kasperavičius - "Visvydas", aviacijos leitenantas, žuvo bunkeryje Tauragės apskr. prie Batakių 1947.04.12

Bronius Mieželis, g. 1924 m. Zarasų apskrities Antalieptės valsč., žuvo kovoje su bolševikais Mosėdžio apylinkėse

Fortūnatas Ašoklis - "Pelėda" - partizanų vadas, kilęs nuo Mažeikių, žuvo 1946 m. Telšių apylinkėse

Partizanas Stanislavas Ašoklis, g. 1910 m., mirė Norilske 1951 m.

Ukmergės partizanų Vaičiūnų šeimoje, 1991 m. liepos mėn.

Panevėžio apylinkių partizanė
Genovaitė Butkienė, triskart
teista už politinę veiklą, antra-
jame Lietuvos rezistentų suva-
žiavime, 1990 m.

Aukštaitijos partizanų Sudeikių šeima, 1991 m.

Kėstučio apygardos Paupio būrio vadas Bronius Tališauskas - "Grigas" (1916-1946)

Partizanas Jonas Tališauskas

Žemaitijos partizanų motina Monika Tališauskienė, 1952 m. Igarka

Žemaitijos partizanas, Eržvilko gimnazijos moksleivis Vytautas Tališauskas

Jungtinės Kęstučio apygardos partizanų rikiuotė

Raseinių apylinkių partizanai. Priekyje, iš kairės: Seneckas - "Siaubas", du nežinomi. Stovi, iš kairės: Antanas Bakšys - "Klajūnas", "Senis", nežinomas, kapitonas Milaševičius - "Ruonis", nežinomas, Antanas Liesis - "Idenas"

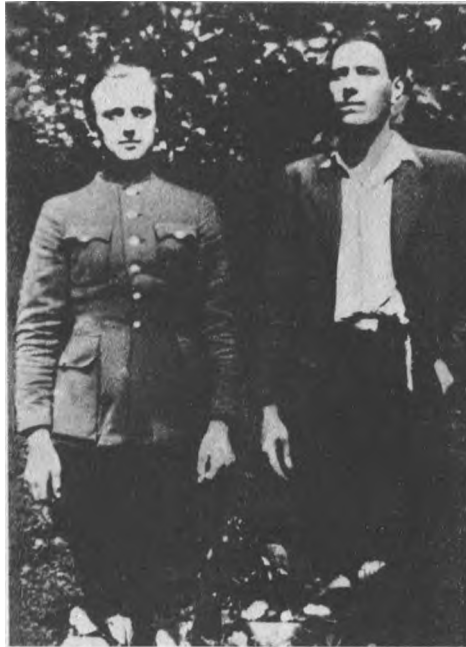

Kęstučio apygardos partizanai Albertas Norkus - "Linksmutis"

Žemaičių partizanai. Kęstučio apygarda

Du iš vienuolikos kartu žuvusių Žemaitijos partizanų, iš kairės - Jonas Žukauskas ir Steponas Tališauskas

Žemaičių partizanai. Trečias iš kairės Kęstučio apygardos vadas Vytautas Gužas - "Mindaugas", kilęs iš Rokiškio. Ketvirtas - "Ruonis" (?)

Brolis ir sesuo partizanai - Albertas ir Albina Norkai iš Batakių. Kovojo "Vytėnio" - Ivanausko būryje. Brolis žuvo 1949.06.08 Kaziškės miške, pasaloje

Žemaičių partizanė Albina Nor-
kutė - Kairienė

Kęstučio apygardos ryšininkės Zosė ir Stasė Tališauskaitės tremtyje, 1958 m.

Partizanų palaikų laidojimas Viduklėje, 1990 m.

Partizanų palaikai, išimti iš šulinio Eržvilko apylinkėse, 1990 m.

Raseiniuose, pas partizanų ryšininę Stasę Tališauskaitę-Zelniene atsilankė viešnia iš JAV p. Valerija-Gimiuvienė, 1991 m.

Šimtus nukankintų partizanų slepia gimtieji Žemaitijos miškai prie Šaltuonos

Paminklinis kryžius partizanų niekinimo vietoje Eržvilke, 1991 m.

Žemaičių apygardos vadas Vladas Montvydas - "Žemaitis"

Kęstučio apygardos Raudgirio partizanai. Iš kairės: Labanauskas, Ignas Kybartas, Jonas Bartkus, Vytautas Kybartas, Vladas Kybartas (?), vadas Andrius Kmita, neatpažintas."

Raudgirio partizanai. Sėdi iš kairės: Labanauskas, „Žemaitis“, Ignas Kybartas, neatpažintas. Stovi: Jonas Bartkus, Bronius Alūzas - „Bedalis“ ir Andrius Kmita

Žemaičių partizanai broliai Kybartai, kilę nuo Pakražančio

Keturi iš šešių brolių partizanų Vasiliauskai, kilę nuo Luokės. Iš kairės: Antanas (g. 1930), Justinas (g. 1932), Blažiejus (g. 1922) ir Vytautas (g. 1927). Žuvo visi kartu 1949.09.29

Žemaičių apygardos vado V. Montvydo -
“Žemaičio” adjutantas Bronius Alūzas -
“Bedalis”, gim. 1933.09.23 Užvenčio
apyl. Želvių km., žuvęs 1953.08.23

Žemaičių partizanė Monika Alūzaitė -
“Audronė”, “Laima” apie 1950 m.

Partizanų vadas Vytautas Eisinas -
“Žygaudas”, g. 1928, nusišovė sužeistas
prie Kryžkalnio 1948 m. kovo 2 d.

Žemaičių partizanė “Žibutė” - moky-
toja Elena Gendrolytė-Jurkūnienė,
Kazio d., gim. 1924 m., žuvusi kartu
su vyru 1953.01.17

Keturių žuvusių partizanų motina Aleksandra Paulauskienė iš Telšių. Kovoje su bolševikais krito jos sūnūs Steponas, Vytautas, Pranas ir duktė Genovaitė

Partizanas Aleksas Jurkūnas - "Gintaras". Kovojo nuo 1944 m. Žuvo 1953.01.17

Vytautas Stašaitis - "Simas"

Pirmoji auka Žemaitijoje -partizanas V. Jakubauskas, kilęs iš Balvydžių (?)

Žemaitijos bajorų anūkė - partizanė
Genovaitė Paulauskaitė (1932-1950).
Kūnas niekintas Telšių turgavietėje

Prisikėlimo apygardos vadas Petras
Bartkus - "Sąžinė", "Žadgaila". Jis -
ir poetas Alkupėnas

Monika Alūzaitė-Kulišauskienė su motina Želviuose, 1991 m. rugpjūčio 20 d.

Vienas iš pačių pirmųjų paminklų partizanams Lietuvoje, pastatytas Varniuose šalia buvusio stribino 1989 m.

Netoli Kuršėnų, Pažūžmės miške prie senojo kryžiaus partizanai priimdavo priešai. Čia palaidoti: Albertas Vodeikis, Kazys Dragūnas ir Bučas. Pagerbti žuvusiųjų ir prisiminti kovų dienas atvyko gyvi išlikę, iš kairės: Jonas Vaišnoras, Monika Alūzaitė-Kulišauskienė, Eugenija Dragūnienė, Elytė Kazlauskienė, Algis Šilkus ir Vladas Stupuras

gyvena atmintis. Jis prisimena viską. Pamok, pakeleivi, ranka žaliai pamiškės ažuolui...

Šalimais Eržvilko plyti Balandinės miškas. Krūmais apaugę jo pakraščiai slepia kelių šimtų partizanų palaidus — dar neatrastus, neperlaidotus.

Vešli, aukšta pieva miške už Šaltuonos. Giliai į žemę susmegęs šulinys buvusios girininkijos vietoje. Jame taip pat buvo suversti kaulai tų, kurie laisvės norėjo. Žmonės perlaidojo, pagerbė.

Kryžiai ir akmenys ženklina lietuvių gyvenimus. Toje vietoje, kur buvo niekinami partizanai, akmenyje užrašyta:

*Sustok, eržvilkiški,
Po kryžium, prie švento akmens.
Pasiémém kančią,
Šviesiausiajį viltį paliekame tiems,
Kas po mūsų gyvens.*

UŽVENČIO MONIKA

Vieną tvankią 1991 metų rugpjūčio pavakarę mano bute suskambo telefonas.

— Labs vakars! Ir žvalus balsas paklausė:—Kada atvažiuosite?

— Su kuo kalbu?

— Užvenčio Monika!

Susitarėme susitikti po dviejų savaitių, kai Monika išeis atostogauti.

— Žalias gyvenimas ant kalniuko. Dešinėje pusėje, Želviuose,— palydėjo jos balsas.

Apie žemaičių partizanę Moniką Kulišauskienę pirmą kartą išgirdau Druskininkų Tremtinių klube. Žinojau tik jos partizanavimo pabaigą — kaip narsiai gynėsi, nepasidavė į nelaisvę. Tai buvo legendinė žemaičių krašto dukra, ir aš labai jaudinausi prieš šį susitikimą.

Sutartą dieną tremties bičiulio Stanislovo Sajausko „žiguliukas“ spurdėdamas nešė mus pro aukštus Ariogalos bažnyčios bokštus, Dubysos slėnius. Tolumoje plytėjo

miškų masyvai. O apie Vaiguvą, kaip kepamos duonos kepalai, iš žemės kilo kalnai ir kalneliai — pušelėmis nusagstyti arba javais apsėti. Mėginau įsivaizduoti, kaip atrodo Monika. Tikriausiai jau garbingo amžiaus, baltais plaukais, geraširdišku veidu. Prisiminiau neseniai skaitytą partizanų poezijos knygą „Kovos keliu žengiant“. Joje parašyta, kad žemaičių pagrindžio leidinių redaktorė buvo vado Montvydo adjutanto sesuo Alūzaitė. Irgi Monika. Gal ta pati?

Kelionės tikslas artėjo. Nesunkiai suradome „žalią gyvenimą“ ant kalniuko. Palangėje šmėstelėjo plona šviesiaplaukio vaikinuko figūra. Pasitikti išėjo judri vidutinio ūgio moteris. Ramiai šypsojosi. Veidas įdegęs, kaštoniniai plaukai. Aštrus mėlynų akių žvilgsnis. Amžius — nė keturiasdešimties nebus.

— Norėčiau matyti Moniką.

— Aš ir esu.

Po to laukė antras netikėtumas.

— Susipažinkime,— ištiesiau ranką.

— O mes pažįstamos! Prisiminkit gegužės mėnesį Kaune. Kai politkaliniai ir tremtiniai susirinko...

Laukė dar ir trečias malonus siurprizas.

— Gal mergautinė pavardė Alūzaitė?

— Taip.

— Partizanų leidinių redaktorė Žemaitijoje?

— Ta pati.

Mes kalbame nedaug. Viskas aišku be žodžių. O kaip sužinoti apie Moniką daugiau? Ji beveik nepasakoja apie save. Be galo santūri ir kukli.

— Tokia praeitis. Kovojo visi.

— Bet kaip Jūs tiek įstengėt? Ir ištvėrėt?

— Vargą žmogus atlaiko, o raškažiaus ne! — tvirtai sako Monika. Išeidama ieškoti fotografijų tarsteli: „Aš dar motinėlę turiu. Gal norit su ja pakalbėti?“¹¹

— Gera.

Ant sienos, garbingoje vietoje pakabintas jauno vaikinuko, Monikos brolio Broniaus Alūzo portretas. Apačioje užrašas „Bedalis“ ir 40-ties metų žuvimo jubiliejaus data.

Ateina Mama — guvi, švari senutė. Prie aukštų palangės gėlių fotografuojamės atminčiai.

Paskui Mama kalba. Dar mažiau. Bet dar tvirčiau. Iš jos pasakojimo imi suprasti, kodėl vaikai užaugo tokie, o ne kitokie. Išdrįstu paklausti:

— Kiek Jums metų?

— 97.

Pasako visai paprastai. Motinos niekada nesensta. Senstame mes, jų užauginti vaikai. O Jos — kaip išminties bokštai, stebinantys visus savo tvirtybe. Kaip obelys pavasarį. Monikos Mamai dar trūksta baltos pavasariinių obelių spalvos. Betgi orientacija! Mes atvykome pirmąją pučo Sovietijoje dieną. Ir senoji aiškina:

— Šiandien ne apie save reikia kalbėti, o gedėti Gorbaciovo. Ot „galovoriezai“ — nei radijas, nei televizija neveikia. Bet naktį aš Londono klausiausi.

Neabejojame, kad reakcija pralaimės ir Lietuvos Nepriklausomybė ateis greičiau negu buvo tikėtasi. Nuo dienos aktualijų pereiname į praeities dienas.

Ona Tugauskaitė-Alūzienė dalijasi savais prisiminimais. Iš jų sužinome, kad gyveno jiedu su vyru Vincu Alūzu Želvių kaime šioje pačioje sodyboje. Valdė 19 ha žemės. Neblogai sekėsi. Augino tris vaikus: Eleną (g. 1928), Moniką (g. 1931) ir Bronių (g. 1933). Vyras Vincas, apsišvietęs žmogus, dirbo Užvenčio banko valdytoju. Mirė po visų negandų 1979 metais, palaidotas Užventyje.

— Ką apie Moniką galiu pasakyti? — ji tarsi klausia pati savęs.— Visada tokia buvo. Prie Trispalvės nuo mažumės prilipus. Kai bolševikai pirmąkart okupavo, tai ji vaikus išrikiavo, su mūsų vėliava atsistojo. Tada gerai baigėsi.

— Kaip išėjo į mišką?

— Tai kad nesisakė! Tik po kelių mėnesių sužinojom. Nuėjau į turgų Užventyje. Moterys ir sako: „Ko tu čia stovi? Jau tavo duktės nėra!“ Tai kur ji? Nuėjau pas enkavedistus: gal jau uždaryta. Sako, dar ne. Paskiau ir sūnus išėjo. Reikia — tai reikia. Na, mus, namiškius, tardė. Neglostė. Mušė baisiai. Kai Bronius buvo dar neišėjęs, jį kasdien šaukė. Vis paleisdavo. Vienas geras žmogus iš sribų pakuždėjo: „Dink, Broniau, nes rytoj nebepaleis“. Taip jis išėjo. Priverstas buvo. Mane pačią tardė tris metus. Stribai. Jie būdavo visi girti. Jei po tų kanky-

nių svėriau 28 kg, tai jau gerai buvo... Laikydavo prie karštos krosnies su kailiniais. Paskui išvesdavo į šaltį. Jau pliką. Aštuonias dienas burnoj trupinio neturėjau, tai padavė sriubos indą. Prišlapintą! Žvėrys taip nedarytų.

Atsidūsėdama, kvapą atgaudama pasakoja Motina. Nerimą išduoda judančios rankos ir kietai sučiauptos lūpos.

Skaudžiausia buvo atsisveikinti su sūnumi. Savo jauniausiuoju, švelniausiuoju vaiku. Dvidešimtmečiu.

— Varniuose jie buvo suguldyti. Mane su dukra Elena vedė atpažinti. Minia svieto susirinko. Sūdna diena. Aš vis išvirsdavau — alpau. Tik iš trečio karto privedė. Gulėjo du. Stribai spardė. Bobos, tyčia suvarytos, provokatorės, girtuoklės, kiek galėdamos plūdo. Aš priėjau ir pasakiau: „MANO!“ Vaiko galva buvo peršauta, akis išplėšta. Viršininkas trimis aukštais keikėsi, matyt tokia pas juos, rusus, mada savo motinas paminavoti. Aš paprašiau: „Viršininke, leiskite man sūnų pasilaidoti“. O jis sustaugė: „Šunų kapuose mes nelaidojami“ Pas juos, bolševikus, viskas atvirkščiai. Žmonių vietas užima šunys, o žmonės... Užtat, kad jie Tėvynę gynė. Kaip jie to nesupranta — savo lizde kiekvienas gyvas sutvėrimas ginasi!

Senoji žemaitė susijaudino. Jau širdį atvėrė, ir šneka — kaip šaltinio almėjimas teka. Protarpiais pakelia akis į sūnaus „Bedalio“ (koks slapyvardis!) portretą. Gal prisiminė ir šiandien visoj Lietuvoj tebedainuojamą:

*Motinėlė, auginai,
Mylėt kraštą mokinai,
O kai sulaukiau dvidešimt metelių —
Tėvynei paaukojai!..*

„Bedalio“ Motina ištarė savo nuosprendį:

— Aš budeliams dovanuju. Tegul juos teisia sąžinė.

Ir nuėjo ilsėtis į savo kambarėlį. Pokalbį tęsėme su Monika.

Partizaninė kova Lietuvoje jau silpo, bet Žemaičių apygardoje tragiškai retėjančias kovotojų gretas, kaip šviežiai pritekantis šaltinių vanduo, papildė naujos jėgos. Net nuošalių miestelių mokyklose veikė pagrindinės patrioti-

nės organizacijos. Žuvusiųjų vietas užėmė jauniausioji karta. Užvenčio gimnazijoje Žemaičių apygardos vado V. Montvydo — „Žemaičio“ iniciatyva buvo įsteigta moksleivių pagrindžio organizacija. Jai vadovavo talentinga literatė Aldona Jokubauskaitė — „Vaidenė“, kruopšti, kukli mergaitė. Nuo šešiolikos metų slaptai veiklai šioje organizacijoje atsidėjo ir jos klasės draugė Monika Alūzaitė — „Audronė“, „Laima“. Jos rašė straipsnius į partizanų spaudą, klįjavo atsišaukimus, palaikė ryšius su apygardos štabu. Nelegaliai dirbo apie ketverius metus.

1950 metais pagrindį susekė, areštavo „Vaidenę“. Monika nedvejodama perėmė jos funkcijas. Dirbti buvo pavojaus. Monika prisimena:

— Prieina prie manęs klasės draugė ir sako, kad tokią tai dieną veš į Šiaulius „Vaidenę“. Pranešk partizanams, kad užpultų ir išvaduotų. „Gera, sakau, pranešiu.“ O paskui buvo Užventy spektaklis „Raudonoji gėlė“. Aš žiūrėjau jį. Išeinant iš salės, pamačiau, kad mane jau seka vienas tipas. Įsimaišiau į minią. Tą patį vakarą išėjau pas partizanus. Jie patarė į gimnaziją negrįžti.

Toks buvo Monikos kelias į mišką. Išvengė arešto. Bet jos laukė akistatos su mirtimi. Apygardos vadas Vladas Montvydas — „Žemaitis“ bunkeryje priėmė Monikos priesaiką Tėvynei. Ji dirbo štabe. Bunkeriuose, žibalinės lempos šviesoje, mašinėle rašė straipsnius, atsišaukimus, redagavo ir spausdino stambų mėnesinį leidinį „Malda girioje“.

— O kas atsitiko „Vaidenei“? Ar ją tuomet partizanai išvadavo?

— Pranešiau jiems, kaip buvo prašyta, bet vyrai suprato, kad tai provokacija, todėl nelindo į spąstus.

Iš apygardos štabo Monika perėjo į Šatrijos rinktinę. Nešiojosi ginklą — vokišką dešimtšuvę. Toliau rūpinosi spauda. Pati rašė vedamuosius ir proginius straipsnius. Palaikė kovotojų dvasią, žadino laisvės viltį, demaskavo nešvarius priešų kėslus ir darbus.

— Buvo Luokėje toks stribas Maksimovas, Volodžiu ku vadinamas. Jis ėjo per kaimus ir, apsimetęs partizanu, juodus darbus dirbo. Mes įspėjome žmones savo spaudoje. Paskiau patys bolševikai jį nuteisė lageriui.

Vasarą Monika gyveno lauko ir miško slėptuvėse, o žiemą — žmonių sodybose.

— Dažnai dienodavau Barvydžiuose. Visas kaimas apie tai žinojo, sergėjo nuo pašalinių akių. Tai buvo pasišventę žmonės: išlaikė, maitino, rūpinosi.

— Kai vyrai išeidavo į žygius, aš likdavau. Leidau „Maldą girioj“. Su broliu retkarčiais pasimatydavau. Namuose nesilankiau. Brolis išėjo partizanauti 1951 metų spalyje.

Jaunai redaktorei daug vertingų partizaninės spaudos leidybos žinių suteikė Šatrijos rinktinės vadas — „Vėtra“ — Liudas Rekašius, turėjęs dailininko-grafiko gabumų. Monika Alūzaitė pradėjo leisti antrąjį leidinį „Kovojantis lietuvis“.

Okupacija tęsėsi. Liejosi geriausių Tautos vaikų kraujas. Monika pasiaukojančiai dirbo jai pavestą darbą. Tyliai. Kantriai. Žemaitiškai.

— Ar sunku buvo?

— Kaip čia pasakius... Sunkiausia, kai pradėjo žūti kovos draugai. Pirmasis iš mūsų krito „Antanas“. Žuvo „Žentas“. „Bagdonas“ su žmona. Kiti.

— Gal prisimenat jų pavardes?

— Vadinomės tik slapyvardžiais. Tikrais vardais ir pavardėmis aš nesidomėjau. Partizanai pristatydavo straipsnius. Redagavau ir kitiems padedant leidau du laikraščius. Aktyviai platino mūsų spaudą Vincė Vaičkutė — „Viesulą“ iš Užvenčio. Ją pažinojau anksčiau. Draugų žūtis vertė mus dar labiau susikaupti, susitelkti, apgalvoti kiekvieną žingsnį, darbo ir gyvenimo prasmę. Pergale vis tiek tikėjom.

Savo spaustuvėlę Monika Alūzaitė įsirengė Telšių apskrities Lauko Sodos kaimo nuošaliame vienkiemyje. Išvykus draugams į žygį, bunkeryje po grindimis liko viena Monika. Aušo speiguota 1952 metų gruodžio 23 diena. Artėjo šventos Kalėdos. Iš pat ryto mergina jautė keistą nerimą. Išlipo į viršų. Pažvelgusi pro langą pamatė: stribai ir kareiviai supa sodybą. Kokie 25, su išdaviku. Ji išsoko į bunkerį. Apipylė benzinu ir sudegino dokumentus. Bunkerį apsupo atvesti priešai.

— Pasiduok! Arba nušausimi — suriko viršuje.

„Nesulauksit!“ — pasakė greičiau sau negu jiems partizanė ir paėmė į rankas ginklus — automatinę dešimtšuvę ir pistoletą. Į bunkerio angą priešai atidengė ugnį. Partizanė atsakė tuo pačiu. Monika žinojo, ką darys. Ji iššaudė visus dešimtšuvės šovinius. Paskui užsimovė ant kaklo rožančių. Persižegnojo. Kad suvirpėjusi ranka neprašautų pro šalį apžiojo pistoleto vamzdį ir nuspaudė gaiduką. Kulka išėjo netoli kairiosios akies, nukirto nervą, kliudė kaukolės kaulą kaktoje. Mirties dar nebuvo...

Stribų atvartyta sodybos šeimininkė įlipo į bunkerį. Partizanė buvo be sąmonės. Moteris apavė ją kojineėmis. Stribai įkėlė Moniką į vežimą. Užmetė kareivišką milinę. Vežė uždengtą, kad žmonės neatpažintų. Blogi darbai dangstomi jei ne nakties tamsa, tai nors pigia atėjūnų miline.

Telšių ligoninė. Po paros Monika atgavo sąmonę. Neapsakomai skaudėjo galvą ir gėlė visą kūną. Ją akylai saugojo. Tuoj pat prisistatė keli tardytojai. Pasipylė klausimai:

— Kur brolis? Pasakyk, kur jų bunkeris? Kur „Žemaitis“?

— Neatsimenu...

Jai daužė kojas, purtė, nežmoniškai keikėsi.

— Baisi buvo toji tikrovė, bet kito kelio man jau nebuvo. Ką daryti? Ką gi man dabar daryti? Ir sugalvojau...

O išdidus, pasipūtęs kaip gaidys kareivis žingsniavo po palatą, garsiai skaitė rusiškus laikraščius.

Kokie yra drąsos komponentai? Šventas užsispyrimas. Teisybės žinojimas. Ryžtas. Be abejo, ir visaapimantis meilės ir pasiaukojimo Tėvynei jausmas. Viso to Monikai netrūko.

Prie jos lovos stovėjo taburetė. Per pietus ant jos padėjo lėkštę manų košės. Lėkštėje buvo pigaus metalo šaukštas. „Jeigu mano gyvybė reikalinga priešui,— mąstė Monika,— aš privalau ją sunaikinti!“ Dilema: mirtis ar išdavystė išsisprendė savaime. Kai kareivis nususuko, Monika paėmė šaukštą, pakišo po antklode ir nulaužė. Nulaužtasis galas buvo aštrus, jos sumanymui tiko. Palaukė, kol kareivis vėl apsisuko eiti į kitą palatos galą. Tuomet greitai nuplėšė tvarstį nuo galvos ir aštrų šaukšto kotą

giliai įsmeigė į žaizdą. Jautė, kad temsta sąmonė, bet rankos instinktyviai žudė save. Pagaliau viskas nutolo.

Mirties nebuvo. Savo sprendžiamuoju balsu Likimas tarė: NE! Tu gyvensi, Monika, savo numylėtai Lietuvai. Kentėk!

Sujudo sargyba. Atbėgo kiti — dabar jau gelbėtojų togomis apsisiautę — tardytojai. Švelnūs, malonūs. Užverbuoti stengėsi, paleisti į laisvę žadėjo. Tik išduok brolių. Tik pasakyk, kur vado „Žemaičio“ bunkeris... Jų pastangos nuėjo veltui, Monika buvo kieta kaip akmuo ir tvirta kaip žemaičių žemės ąžuolas. Jos ir nesulaužė.

Šis tas pasikeitė Monikos aplinkoje. Jai leido sustiprėti. Apgydė. Ligoninės personalas jau galėjo parodyti jai dėmesį. Jos atmintyje išliko viena labai gera gailestingoji seselė (dabar gyvena Vilniuje). Ji pašnibždėjo jai labai svarbią žinią: ligoninėje mirė sužeistas Šatrijos rinktinės vadas „Vėtra“ — Liudas Rekašius. Jis, išduotas tą pačią gruodžio 23 dieną, atsišaudydamas atvirame lauke, buvo sunkiai sužeistas. Neišgyveno. Malonioji seselė atnešė Monikai pieštuką ir popieriaus, buvo jai švelni ir atidi.

Iš Telšių ligoninės Moniką perkėlė į Šiaulių kalėjimo ligoninę. Dar truputį apgydę, pradėjo vėl enkavedistinių tardymų košmarus. Tardė daugiau nei vienerius metus. Baisios tai buvo dienos. Nenori Monika nė kalbėt apie tai. Jai gaila kitų ten pakliuvusių moterų: kenčiančios, sudaužytos, mėsos gabalais paverstos, jos negalėdavo nei gulėt, nei sėdėti. Klūpojo tos kankinės tarsi dangaus nusitvert norėdamos. Apvaizda — ir daugiau niekas kitas — palaikė jų dvasią. Bet dažniausiai silpną gyvybės giją nutraukdavo Mirtis.

Monika nebijojo Mirties. Anot tardytojų šita pasiutėlė paties velnio nebojo. Budeliai nesuprato, kad ši mergaitė tvirta ir drąsi Teisybės žinojimu. Ji tikėjo Lietuva: vis tiek išauš diena, kai Tėvynė bus laisva! Bus! Istorija negali grįžti į akmens amžių. Istorijos logika geležinė.

Žmoguje glūdi jo Tautos genai ir savybės. O kiekvienas bolševikas įkūnija savo dievo — Raudonojo slibino azijietišką klastą.

Moniką užverbuoti buvo griebtasi kitų būdų. Į jos kamerą paguldė peršautu subintuotu klubu partizanų „ryšininkę“. Pavardė — Antanina Antanavičiūtė. Nuoširdi, draugiška. Pasakojo kaip perdavinėdavusi žinias partizanams. Nurodė takus ir kelius. Ji aktyviai įkalbinėjo Moniką bėgti iš ligoninės. „Bėk,— sakė,— matysi — pavyks!“ Monika ja patikėjo ir ryžosi šiam žingsniui. Pasimeldė. Ir dar sykį pabandė šaukti laimę vardu.

Iš ligoninės išspruko be didesnių kliūčių. Nusigavo apie 300 metrų. Staiga privažiavo kariškas „Viliukas“ ir saugumiečiai paslaugiai įsikėlė bėglę.

Vėl tardymai. Tie patys reikalavimai: išduoti brolių — „Bedalį“ ir partizanų vadą V. Montvydą — „Žemaitį“.

Kaip Tu atlaikei tų kančių laviną, Monika? Kas suteikė Tau protėvių stiprybės?

Laikas tarsi nebeteko savo galios. Tu supratai, kokie laikini yra okupantai mūsų žemėje. O jų tarnai, kankinantys Tave, gyvi lavonai.

Monika laimėjo šią nelygią kovą. Ji neišdavė.

Žemaičių apygardos štabui vadovavo Vladas Montvydas — „Žemaitis“, gimęs 1911 m. spalio mėn. Varnių valsčiaus Gatautiškių kaime. Į ginkluotą kovą prieš raudonuosius okupantus jis įsijungė 1944 metų rudenį, kai vokiečiai dar nebuvo išvaryti iš Vakarų Žemaitijos.

Gaurės apylinkėse pačioje okupacijos pradžioje veikė apie 500 ginkluotų vyrų, pasivadinusių „vanagais“. Šiose vietose, gražiuose Tauragės šiluose ir sunkiai prieinamuose raistuose, partizanai išsilaikė net iki 1959 metų. Ištisis 15 metų nuo antrosios sovietų okupacijos pradžios!

Pradžioje veikė atskirai, nuo 1946-ųjų metų kovotojų daliniai pradėjo jungtis. Šiaulių apylinkėse veikusi Žebenkšties rinktinė suskilo ir jos vadas — kapitonas Juozas Čeponis su partizanų daliniu persikėlė į Raseinių apskrities Girkalnio valsčių. Čia jis organizavo Vaidoto rinktinę, susisiekė su Tauragės apskrityje veikusiais Henrikio Danilevičiaus — Eržvilko gimnazijos direktoriaus — būriais. Buvo sudaryta Jungtinė Kęstučio apygarda. Jos pirmasis vadas buvo Juozas Kasperavičius — „Visvydas“.

Organizacinio skyriaus viršininkas — Petras Bartkus. Žuvus Kasperavičiui — „Visvydui“, apygardai vadovauti pradėjo jo pavaduotojas Jonas Žemaitis — „Vytautas“. 1948 m. liepos mėn. visos trys apygardos: Kęstučio, Žemaičių ir Prisikėlimo sujungiamos į vieną Vakarų Lietuvos sritį „Jūra“. Vadu išrinktas J. Žemaitis, kuris 1949 m. vasario mėn. paskiriamas Lietuvos Laisvės kovotojų sąjūdžio ginkluotųjų pajėgų vadu. 1951 metų gruodžio mėn. Žemaitis buvo sunkiai sužeistas, paralyžiuotas ir paimtas į nelaisvę. 1954 metais jį be teismo sušaudė. Vyriausiojo Lietuvos partizanų vado pareigas perėmė Adolfas Ramanauskas — „Vanagas“.

Iki apygardų susijungimo Žemaitijoje vienas paskutiniųjų Kęstučio apygardos vadų buvo Vytautas Gužas — „Mindaugas“. Vėliau jis tapo Jūros srities vadu. Kilęs iš Rokiškio. Žuvo 1949 m. birželio 13 d. Užnemunėje.

Išskirtinė asmenybė Žemaitijos partizanų kovoje buvo Juozas Čėponis — „Tauragis“, nepriklausomos Lietuvos kapitonas. Tai buvo kariško sukirpimo žmogus, griežtas, reiklus, bekompromisinis karininkas. Jo šeima pasitraukė į Vakarų, o jis Žebenškštis, vėliau Vaidoto rinktinės vadas kovojo Jurbarko, Šimkaičių, Šienlaukio, Žalpių apylinkėse. Kelmės mokytojos Angelės Visockienės duomenimis, J. Čėponis (g. 1914) vadovavo stambioms Virtukų kautynėms, kurios įvyko miške tarp Liolių ir Viduklės.

Kartu su kitu partizanų — Rudžiu „Tauragis“ — J. Čėponis kurį laiką slapstėsi Pagausančio kaime, prie Šimkaičių, pas pusseserę Rozaliją Ignatavičiūtę-Jakimavičienę. Kai apsupo bunkerį, partizanai sudegino dokumentus ir susisprogdino granata. Žuvusiųjų kūnus niekino Raseiniuose prie stribų būstinės. Naktį J. Čėponio kariuomenės draugas jį slapta palaidojo Raseinių kapinėse. Atgimimo laikais čia iškilo kryžius. 1991 metų liepos pabaigoje, tą dieną kai Lietuva laidojo Medininkų aukas, visos Lietuvos likę gyvi partizanai ir tremtiniai rinkosi Ariogaloje. O Raseinių kapinėse ant J. Čėponio kapo gėlės padėjo ir karšiai pasimeldė iš Kanados atvykę žmona — ponia Irena ir jauniausioji jos dukra mokslininkė iš Toronto Gražina. Jos negalėjo be ašarų kalbėti nei apie

Lietuvą, iškentusią 50 metų vergiją, nei apie partizanus, nei apie visų mūsų kančias. Kraujo šauksmas per Atlantą šaukė ir šauks į Tėvynę visų kartų priverstinius emigrantus, bėgusius nuo raudonojo teroro.

Krakių, Grinkiškio, Šiluvos, Tytuvėnų apylinkėse veikė Maironio rinktinė. Jai vadovavo „Rimantas“ (pavardė nežinoma), o vėliau Juozas Paliūnas „Rytas“. Sunkiomis bunkerių sąlygomis 1948–49 m. m. rinktinėje mąšinėraščiu buvo išleista išpūdinga meniniu apipavidalinimu ir poetiniu brandumu poezijos antologija „Kovos keliu žengiant“. Apipavidalino dailininkas Laurynas Mingilas („Arūnas“, „Džiugas“), kuris mokėsi Radviliškio gimnazijoje. Vėliau įstojo į Plechavičiaus Vietinę rinktinę, o iš ten pasitraukė į mišką. Iki 1953 metų Mingilas dirbo Prisikėlimo apygardos štabe; ši apygarda įsikūrė 1947 metais Žaliosios ir Maironio rinktinės plotuose. 1953 metų kovo 14 d. Prisikėlimo apygardos štabo bunkeryje Kelmės rajono Aukštiškių kaime, Antano Bekerio sodyboje apsuptas enkavedistų ir iššaudęs visas apkabas, narsus Lietuvos partizanas dailininkas Laurynas Mingilas nusišovė.

Trumpos Lietuvos partizanų biografijos. Gimė. Žuvo. Kaip du vandens lašai vienas į kitą panašūs likimai. Visų ta pati meilė Tėvynei. Ir kiekvieno skirtingas, savitas vidinis pasaulis, charakterio savybės ar talento blyksniai. Visus juos motinos gimdė. Lietuva augino. Todėl mums turėtų būti brangūs visų jų vardai, tegul ir kuklios biografinės žinios.

Negalime pamiršti Aloyzo Stumbrio — „Keleivio“, gimusio 1929 m. Kelmėje. Suimtas iš šeštos klasės, kankintas ir paleistas, 1947 m. išėjo į mišką. Kovojo Liolių, Viduklės apylinkėse. Žuvo mūšyje, pridengdamas atsitraukiančius draugus 1952 metų gegužės 30 d. Jo kūnas buvo niekinamas Viduklėje. Užkasimo vieta nežinoma.

Antanas Eglinskas — „Margiris“ mokėsi Telšių kunigų seminarijoje, o ją uždarius baigė Klaipėdos mokytojų institutą. Aktyviai dirbo antikomunistiniame pogrindyje. Mokytojavu Utenos apskrities Saldutiškio vidurinėje mokykloje. 1950 metų pavasarį įstojo į „Kėkšto“ partizanų

būrį, buvo būrio vadas. Apsupus partizanus Linkmenų apylinkės sodyboje, vienintelis išliko gyvas. Tačiau rudenį areštuotas ir Vilniaus saugume sušaudytas.

Žemaičių partizanai išsilaikė ilgiausiai Lietuvoje. Ypač aktyvus ir masiškas partizaninis judėjimas vyko Tauragės, Raseinių, Kelmės, Kražių, Telšių apskrityse. Jam vadovavo daugiausiai buvę kadriniai Lietuvos karininkai.

Ėjo 1953-ji metai. Enkavedistai labai stengėsi likviduoti Žemaičių apygardos štabą, kurio paskutinysis vadas buvo Vladas Montvydas — „Žemaitis“, jo adjutantas Bronius Alūzas — „Bedalis“. Štabo buveinė buvo Pakalniškių kaime, už keleto kilometrų nuo Kaltinėnų. Išaiškinę štabo bunkerį, kuris buvo įrengtas už šuns būdos, rado jame tik vokiečių Nicmoną. Atėmę iš jo šifruotes saugumiečiai reikalavo Monikos Alūzaitės jas iššifruoti.

— Mano galvą daužė į sieną, tąsė už plaukų,— pasakoja Monika.— Aš vis tiek tas šifruotes sugadinau, užtušavau.

Enkavedistai toliau ėjo „Žemaičio“ pėdsakais.

Buvęs Kaltinėnų sribas Teofilis Mikutavičius giriasi, kaip į jų rankas pateko „Žemaičių žemės“ kolūkio buhalterei adresuotas laiškas. Laišką parašė vado adjutantas „Bedalis“. Buhalterė buvo partizanų ryšininkė. Stribo žodžiais tariant, „po atviro pokalbio, mergina sutiko pranešti, kada ateis „Žemaitis“ su savo gauja“. Taigi sutiko išduoti. Kodėl? Ar ji kitaip suprato pareigą Tėvynei, negu kankinama Monika Alūzaitė? Ar gavo ji tuos trisdešimt Judo sidabrinių ir kaip juos panaudojo savo sąžinei nuraminti? Ir šiandien vaikšto išdavikė tais pačiais takeliais kaip ir Monika. Į kitą gatvės pusę nepereina.

O išdavystės scenarijus tąsyk vystėsi taip.

Pavakarys. Sribai budi kolūkio kontoroje. Laukia. Prie lango šmėkšteli marga buhalterės suknelė. Prieangyje, kaip buvo susitarta, ji padeda degtukų dėžutę. Joje palikti du nudeginti degtukai. Tai reiškia, jog į kaimą atėjo du partizanai. Išdavikė dingsta. Sribas išlenda iš kontoros ir pasiima dėžutę. Apsidžiaugia. Skambina į Kaltinėnus ir raportuoja. Sribų gaujos renkasi iš Karklėnų ir Janapolio. Kaltinėnų sribams vadovauja Vladas Lesic-

kas. Buvo manyta, jog „Žemaitis“ ir jo adjutantas „Bedalis“ pereis kūrgrinda tarp Paršežerio ir Lūksto ežero į Tverų miškus. Šiame kelyje sribai ir ruošėsi juos sutikti. Abu partizanai nepasidavė. Jie žuvo Palūkstėje, netoli Varnių 1953 metų rugpjūčio 23 dieną. Kūnus niekino Varniuose ant grindinio. Vėliau paslapčia sribai juos kažkur nuvilko. Tebėra neperlaidoti, nes užkasimo vieta nežinoma. Išdavikė galėtų nurodyti — ji liko gyventi Lietuvoje. (Prisiminkime, kad kryžiuočių laikais išdavikai išsinešdindavo kartu su priešais.)

Šiandien Lietuva laisva. Jos laisvę priartino šimtų tūkstančių lietuvių — partizanų, tremtinių ir politinių kalinų — gyvybių auka ir kančios. Gi sribas T. Mikutavičius ir jo bendraautorius žurnalistas Alfonsas Briedis tarsi neišsipagirioję svaičioja apie „Žemaičio“ „beprasmi gyvenimą“. Kažin koku masteliu galima matuoti sribų ir jų pakalikų — okupantų tarnų egzistencijos prasmę ir „nuopelnus“ Lietuvai?.. Palieku tai spręsti pačiam skaitytojui.

Brolis jau buvo žuvęs. Moniką pakvietė į tardytojo kabinetą. Atsilošęs patogioje kėdėje, užmetęs koją ant kojos, džiugiai šypsojosi tardytojas rusas Volkovas. Atsainiai pūsdamas cigaretės dūmų kamuolius, jis prašneko:

— Matai, nenorėjai išduoti brolio, o mes jį kaip šunį nušovėm!

— Ačiū Dievui! — atsakė Monika.

— Cto, čto? Ką tu pasakei?

— Padėkojau Dievui. Jis nepereis tų kryžiaus kelių, kuriais einame mes.

— Ach, tai tau dar maža? — pasiuto saugumietis.— Na, mes tau kitus kelius parodysim!

Moniką vėl mušė — vos apgydytą. Iki sąmonės netekimo, senų žaizdų atsivėrimo. Budeliams ji nebuvo ligonė. Ji buvo ir išliko Partizanė, kovojanti už pavergtą Tėvynę. Mergina lietuvaite atėjūnams galvosūkis. Nes neįmanoma dvasinės stiprybės MĮSLE. Netekdavo sąmonės. Ir vėl... Priartėjo gimtinės dangus. O gimtoji žemė buvo čia pat, po kojomis. „Atverk, Kristau, savo žaizdas — aš žemaitė Monika, ateinu pas Tave...“ Bet... mirties nebuvo. Sugrįž-

davo gyvybę. Atgydavo atmintis ir kančia. Ištikimos seserys — gyvenimo dienos — tebestovėjo šalia Tavęs, Monika. Tu dar būsi reikalinga Lietuvai...

Po visų tardymų buvo uždaras teismas. Kokie būna teismai, kai, poeto žodžiais tariant,— „tribunoluose teisiuosius teisia žmogžudžiai?“

Raudonoji komedija. O komedijos nebūna be aktorių. Jų vaidmenis atliko du pseudoliudininkai. Jie suvaidino tariamą akistatą.

— Ar pažįstate kaltinamąją? — klausė tipas, sėdintis teisėjo kėdėje.

— Nu jo, nu jo...

— Pažįstam, pažįstam!

— O jūs, kaltinamoji?

— Jie man ne tik nepažįstami, bet ir niekada nematyti!

Okupantų teismas nuteisė Moniką 25 metams katorgos ir 5 metams tremties. Ji kalėjo Marijinsko, Krasnojarsko krašto ir Irkutsko srities — Angarsko lageriuose.

1956 metais Monika Alūzaitė, žemaičių žemės dukra, grįžo į gimtąjį Užventį. Jai buvo tik 25 metai. Įstojo į vakarinės vidurinės mokyklos paskutinę klasę. O kur toliau? Sveikata šlubavo. „Gera gyventi, kai yra iš kur semti“,— sako sena žemaičių patarlė. Semti nebuvo iš kur. Ji įsidarbino knygyne. Vedėjas išsikovojo lėšas. Apkaltino ją — „nepatikimą“. Išsikapsčiusi iš bėdos vėl negalėjo įsikibti į gyvenimą. Matė tik vieną akim. Vienai mokytojai patarus, Monika Alūzaitė įstojo ir baigė Klaipėdos medicinos seserų mokyklą. Svajonę apie literatūrinį darbą žiauri sovietinė tikrovė nustumė į nepasiekiamus horizontus.

Ji išliko optimistė, nes tikslas pateisino sudėtas aukas — Lietuva atgavo laisvę! Eina Monika Lietuvos keliu. Visą gyvenimą — tokį nepaprastą, teisingą ir skaudų, istoriškai unikalų,— metusi drąsų iššūkį mirčiai, iššūkį žiauriajai Raudonojo slibino sistemai. Ir — nugalėjusi.

Tad atverk Atminties vartus, Monika. Atverk, kai glostai savo keturių užaugintų vaikų galvas, kai slaugai ser-

gantį insultu vyrą, kai rūpiniesi šimtmetį baigiančia Motinėle. Tarp visų rūpesčių, gulančių ant Tavo vienos pečių, surask truputį laiko — mes ateinam pasiklausti Tavo partizaniškų dainų ir erškėčiais nukloto Tavo didvyriško gyvenimo istorijos. Paprasčiausiai pamatyti Tave... Ir padėkoti: AČIŪ TAU, MONIKA, KAD ŠIANDIEN MES ESAME LAISVI! - - -

Gerą žmogų ir kregždę myli. Platus Monikos draugų, bendražygių ratas. Beveik visa Žemaitija. Kelmėje man teko laimė susipažinti su mokytoja Angele Visockiene. Savo krašto patriotė, mokytoja turi sukaupusi ir entuziastingai po kruopelę renka medžiagą apie partizanines kovas gimtose apylinkėse. Kelmės, Kražių, Užvenčio ir kitų vietovių žmonės išlydėjo į žūtibūtinę kovą bemaž visą jaunąją savo kartą. Visų kraują sugėrė Žemaitijos žemė. Ir visi jauni atgulė po gimtąją velėną, nevergavę atėjūnams. Iš savo katalogų mokytoja ištraukia pageltusį, sutrūnijusį lapelį, kuriame partizanas „Šaka“ kreipėsi į savo bendražygį:

*Tau nieks Amžinatils graudaus negiedojo,
Nepynė vainikų žalių,
Prie kapo vargingo godos negodojo —
Atodusių niekas gilių...*

O partizanų vado, talentingo jaunuolio Vytauto Eišino — „Žygaudo“ kūrybos sąsiuvinyje blykčioja dar niekam nežinomi taurios, dainingos filosofinės poezijos perliukai. Kiek daug tokių Žemaitijos mačernių nusinešė savo talentus į geltoną smiltį, kerzinių batų spardyti ir sribų spjaudyti miestelių aikštėse!.. Istorija dar pasakys jų vardus.

Istorija nepamirš 5 brolių Kybartų, kilusių nuo Pakražančio, iš Elenavos kaimo. Jie išsilaikė ilgiausiai Kelmės rajone. Jau 1956 metų vasaros pradžioje prie Žalpių anksčiau rytą įvyko Gyšlaukio mūšis, kuriame žuvo paskutiniai Kelmės rajono partizanai — Ignas, Genius ir Vytautas Kybartai. Miško viduryje, tarp eglaičių jie buvo pasidarę iš šakų slėptuvę. Skundikas pakišo liežuvį. Iš vakaro, per ūkininko Turskio kiemą burzgė ir leidosi į Pažalpius ka-

riškos mašinos. Supo mišką. Ryte ėmė kalenti kulkosvaidžiai. Sulig trečiąja jų serija pasigirdo kurtinantis sproginimas. Saulei tekant, iš Gyšlaukio pabiro kareiviai. Iš drebulynėlio į mašiną jie atnešė 3 kūnus, suvyniotus į brezentines paklodes. Apsiausties taškai buvo išdėstyti net už 2 kilometrų nuo susišaudymo vietos. Partizanai, būdami beviltiškoje padėtyje, susisprogdino granatomis.

Partizanų būriuose šiose vietose kovojo ištisos šeimos. Visų išvardinti neįmanoma. Bent kai kuriuos paminėsiu.

Su raudonaisiais okupantais kovojo nuo Žalpių kilusi Milkintų šeima: Stasys — „Liepa“, Juozas — „Dobilas“, Jonas ir Vincas, šeši broliai Ivanauskai.

Janušų šeima, kilusi nuo Pakražančio: Antanas — „Briedis“ — būrio vadas; Steponas, kupriukas, būdamas ligotas, vaikščiojo vienas, šluotoje paslėpęs automatą, palaikė ryšį. Miške buvo brolis Pranas ir sesuo Jadvyga Janušaitė, kuri buvo Milkinto žmona. Ją nėsčią nušovė Žalpių miškuose. Kartu žuvo Milkintas Vincas ir Janušas Antanas. Tai įvyko 1953 ar 1954-ųjų metų pavasarį. Partizanų ir kitų žuvusių kūnus atvežė ir niekino Nemakščiuose. Baisus buvo sribų žvėriškumas, kai kvatodami ir tyčiodamiesi iš Lietuvos kovotojų, jie šaudė į nėsčios partizanės pilvą. Išsigimėliai žudė dar negimusį kūdikį — už tai, kad jo Motina troško Tėvynės laisvės! Pašiurpę iš siaubo, stebėdami šį vaizdą Nemakščių gyventojai tada sukūrė dainą:

*Lyja, lyja lietūs, laisto visą žemę,
Tik nespėja plauti gatvės akmenų...
Klaupiasi po kryžium sena motinėle
Apraudoti gatvėj mėtomų vaikų!*

*Niekas jiems nepynė rūtelių vainiko.
Niekas nedainavo jiems gražių dainų.
Įmetė į griovį, žemėmis užpylė,—
Kad nieks nematytų ir neverktų jų...*

Visą šios dainos tekstą prisimena aktyvi Kėstučio apygardos ryšininkė Zofija Ribokaitė-Druktenienė, gyvenanti Nemakščiuose. Ryšininkė nepamiršta praeities kovų ir žuvusių bendražygių. Drąsi ir nieko nebijanti, Zofija buvo

areštuota Skaudvilėje. Ančios krantuose sribai ją žiauriai mušė ir kankino. Nieko neišgavo.

Žemėje, kur rausta žemčiūgai, galvas už Tėvynę padėjo 3 broliai Kmitai, 3 broliai Cibulskiai, du broliai Živatkauskai ir jų sesuo Petrutė, vyras ir žmona Kraujeliai ir daugybė kitų — jų visų vardams surašyti reikėtų jaučio odos.

Savo karštą kraują, gindami mylimą Žemaičių žemę nuo raudonojo žvėries, iki paskutinio lašo atidavė Kelmės krašto mokytojai: Krizentas Labanauskas, Jasulaitytė, Bronė Palubeckienė, Jurkūnas, Gendrolytė-Jurkūnienė ir daugybė kitų. Pažvelkite į dviejų jaunų žmonių — Pilėnų gynėjų ainių — Jurkūnų veidus. Kokį pasiryžimą turėjo jausti jiedu, kai apsuptame bunkeryje, nusprendė negyventi vergovėje. Vyras buvo priverstas nušauti savo nėsčią žmoną, o paskui nusišauti pats. Nuotraukoje šypsosi jauno vaikino akys, o jų šešėlyje — tragiškas Tautos sūnaus likimas. Jų lavonus niekino, tyčiojosi ir šaudė tuo pačiu bolševikiniu metodu. Kai rašau apie žemaičių partizanes-moteris, krūtinėje kaip pašautas paukštis krūpčioja širdis. Jos ėjo vienoje gretoje su savo vyrais, kartu kovojo ir narsiai žuvo kovoje. Su dar negimusiais kūdikiais po širdimis. Už Lietuvą!

Mokytojos Gendrolytės-Jurkūnienės kūną išniekinę sribai pakasė Kelmėje prie trečios vidurinės mokyklos. Ten buvo vadinamasis sribokynas. Šioje vietoje dabar pastatytas lietuviškasis kančių simbolis — kryžius.

Jaudinantis kitos merginos — partizanės Zofijos Bagdonavičiūtės likimas. Apie ją visai atsitiktinai išgirdau prieš keletą metų, lankydamasi Kražiuose.

Rusų kareiviai su sribais apylinkėse suruošė gaudynes. Partizanai nujausdami apsupimą, Kražantės upelio krantais traukėsi durpynėlio link. Į mažą sodybėlę prie upelio užbėgo graži, aukšta, sukaitusi nuo skubėjimo ir susijaudinimo partizanė. Ji nešėsi kulkosvaidį. Buvo išsigandusi, pasimetusi. Paprašė šeimininkų vandens. Atsigėrė.

— Dukrele, gal tave kur paslėpti? — susirūpino šeimininkė.

— Ne. Vistiek suras. Vejasi kaip šunys. Ir su šunimis. Ant kulnų lipa.

— Gaila, vaikelį, esi tokia jauna ir graži. Nušaus!

— Žinau, kad žūsiu. Ir gyvenimo gaila. Dabar jau viskas...

Mergina sukūtkčiojo, paskui nusišluostė ašaras ir su ginklu protekine nubėgo į pakražantę.

Netrukus prasidėjo ilgas šaudymas. Partizanai įbrido į raistelį. Gynėsi iki paskutiniosios. Gyventojai ilgai girdėjo kalenant merginos kulkosvaidį. Ją ir užkasė ten, kur žuvo, tame raiste.

— Kas ji tokia? Taip ir stovi ji man akyse, atbėgusi atsigerti prieš mūsų,— pasakojo iš tų vietų kilęs pažįstamas mokytojas Vytautas K.

O didvyrės vardas nenuskendo užmarštin. Po daugelio metų, grįžusi iš Sibiro vergijos, tais pačiais keliais dviračiu važiavo rami pagyvenusi moteris. Ji vežėsi maišą su dukters kaulais. Juos išsikasė raiste ir slapta, bet žmoniškai, su pagarba palaidojo Vaiguvos kapinėse po Lopatos paminkliniu akmeniu. Tai ir buvo Zofijos Bagdonavičiūtės palaikai. Ji buvo gimusi apie 1926 metus Bytautiškės palivarke, Kražių valsčiuje.

Antisovietinio pogrindžio dalyvė mokytoja Barbora Stumbrytė, iškentėjusi lagerius, išliko gyva ir šiandien džiugiai skaičiuoja pasaulio valstybes, kurios jau pripažino mūsų nepriklausomybę ir teisę gyventi laisvai.

Kražiuose gyvenantis mokytojas — istorikas E. Dirmeikis, kaip ir kelmiškė Angelė Visockienė, gyvena Tautos reikalais. Kaip medonešyje bitės renka nektarą, taip ir šie žmonės kaupia žinias apie savo krašto didvyrius. Reikia viską suregistruoti, įamžinti, ainių ainiams palikti.

Grįžusiai iš lagerių Monikai draugai ir bendražygiai padovanojo jos, jaunos mergaitės, tų nepamirštamų dienų partizanės, portretą. Aš nusinešiau jį ant palangės suoliuko ir perfotografavau: telieka ji žmonių atmintyje tokia, kokia išėjo Tėvynės ginti!

Monikos sodyba ant kalniuko.

— Nuo kalno toli matyti,— tykia sako ji.

Tik tada pastebiu, kad visai netoli, už aplūžusios, įlinkusios, tarsi balno nugara daržinės stūkso aukštas, plikas, vien žalia žole apaugęs piliakalnis. Kažkuo bauginantis, kažkuo kitoks, negu tokie mieli žemaičių kalneliai.

— Kas jame užkasta? Ką jis mena? — paklausiau Monikos.

— Tai — Kartuvių kalnas,— paaiškina ji.— Jame caro žandarai sukilėlius korė.

Nuo pat gimimo dienos regėjo šį kalną Monika — niekuo neapsodintą, neapželdintą. Gryną kaip Tautos istoriją, kurios niekas neištrins ir neapdailins.

Išvažiuome.

O savo sodybos kalnelyje stovėjo ir santūriai šypsojosi Ji — Lietuvos didvyrė. Paprasta savo nepaprastumu ir išdidi meile Tėvynei. Tikra lietuvė. Kelias tolo, o į mane nuo kalnelio žvelgė gyva Žemaitijos istorija.

ALKUPĖNAS

Žalias medžių guotas kelia šakas į dangų tarsi pasiilgęs Amžinybės, į kurią jau iškeliavo kadaise čia stovėjusios sodybos šeimininkai. Gale lauko, pasislėpdamas tarp arimų ir pievų, vinguriuoja į Dubysą mažas upelis Alkupas. Medžiai ir upės amžinesni už žmogų. Jie mena mažą berniuką, vėliau paauglį, jaunuolį ir subrendusį vyrą, kuris visą trumpą savo gyvenimą be galo mylėjo šį žemės kampelį Žemaitijos širdyje. Petras Bartkus — Žemaičių krašto partizaninės kovos organizatorius, Priskėlimo apygardos vadas, poetas Alkupėnas.

Anksčiau beveik nieko nežinojau nei apie jį, nei apie žiaurias kovas prieš bolševikus Žemaičiuose. Sovietinė spauda nuodijo mūsų sąmonę melu, žavėjosi šio krašto komjaunuolių žygdarbiais. Pavieniai rusų kilmės piliečiai ir jų talkininkai buvo vaizduojami kaip lietuvių tautos didvyriai, kurie sėkmingai triuškins fašizmą, „buržuazinį nacionalizmą“ ir visa, kas tikrai lietuviška. Netgi lenktyniavo tarpusavyje, didžiavosi savo didžiąja neapykanta. Tau-

tos naikintojai buvo parsišdavėliškai vadinami jos liaudies gynėjais. Rašytojų duoklė sistemai dėl duonos kėsnio, jeigu ir nepateisinama, tai bent jau suprantama: nelygus medis medžiui, o žmogus — žmogui. Raudonojo teroro ramsčiai jautėsi įtvirtinę okupantų valdžią šimtmečiams ir reikalavo besaikį liaupsų. Besiklausydamas šių liaupsų galėjai pagalvoti, kad Žemaitija gimdė tik kandidatus į komunistinį rojų ir tautos išdavikus bei budelius.

Netikiu Darvino įtikinėjimais, kad žmogus kilo iš beždžionės, ir Nitčės klidesiais, kad išprotėjusi beždžionė tampa žmogum. (Galėjo būti atvirkščiai.) Panašiai ir su komunizmo apraiškomis Žemaitijoje. Raudonukės virusais čia užsikrėtė nedaugelis egzaltuotos orientacijos, netolia-regių žmonių.

Teroro ir stagnacijos metais pašnibždomis buvo kalbama apie pasiaukojamą, šventą brolių žemaičių kovą prieš okupantus, apie tos kovos masiškumą. Apie Tautos didvyrius — asmenybes, nebijusius aikščių grindinių ir Sibiro ledynų.

Man dirbant Lietuvos statybos ir architektūros mokslinio tyrimo institute, bendradarbis ir Sibiro tremties bičiulis Vytautas Stašaitis dažnai prasitardavo apie geriausią savo jaunystės mokslo ir kovų draugą — Žemaitijos partizanų vadą Petrą Bartkų. Su Vytautu mes ir šiaip turėjome apie ką pakalbėti — jis yra vedęs mano mokyklos draugę Albinutę Ožeraitytę. Betgi mėgiamiausia Vytauto tema — apie Petrą ir jo partizanus.

Dar nereikia nei padavimų, nei legendų. Trys gyvieji atminties šaltiniai srovėna ir neleidžia išblėsti Petro Bartkaus — „Sąžinės“, „Žadgailos“ paveikslui. Tai Vytauto Stašaičio — „Simo“ pasakojimas, Petro mylimos merginos prisiminimai ir paties Alkupėno poezija.

Nei iš širdies, nei iš atminties niekada neišbraukė Vytautas savo jaunystės draugo. Jie susipažino 1941 metų rudenį, įstoję mokytis į Kauno Aukštesniąją Technikos mokyklą. Mokėsi mechanikų kurse. Stašaitis susidraugavo su Petru Bartkum ir Vytautu Sinkevičium. Pastarasis priklausė Lietuvos Laisvės kovotojų sąjungai, o Stašaitis su

Bartkum kitų metų rudenį įstojo į Lietuvos Laisvės Armiją.

— Priesaiką davėme dviese su Petru Vilkaičio bute, kuris buvo Višinskio gatvėje.

— Petras buvo labai gabus organizatorius,— prisime-
na Stašaitis.— Aš per melus laiko į organizacijos veiklą
įtraukiau tik tris narius, o jis gimtajame Pakapurnio kai-
me suorganizavo visą būrį LLA kovotojų. Petras mokėsi
pavyzdinčiai. Gyveno gana vargingai, užsidirbdavo duoda-
mas pamokas. Petras gelbėjo ir draugus, pakliuvusius į
gestapą.

1943 metų gruodžio 16 naktį Vytautas Sinkevičius su
Algiu Kavaliausku ant Panemunės tilto nuginklavo vo-
kietį. Grįžtančius namo juos persekiojo vokiečių patrulis.
Vytautui Sinkevičiui peršovė koją. Jį paguldė į ligoninę
netoli gestapo. Salia lovos pastatė sargybinių. Petras Bart-
kus tučtuojau organizavo draugo pagrobimą iš ligoninės.
Naktį dviračiu jis nuvažiavo į Pakapurnio kaimą (apie
70 km), atsivarė iš ten arklių su rogėmis. Ketinome sužeis-
tąjį pagrobti ir išvežti į kaimą. Tačiau jį ištiko stabas,
buvo aukšta temperatūra. Kūčių dieną draugas mirė. Pet-
ro rūpesčiu draugą iškilmingai palaidojome Šančių ka-
pinėse, prie Panemunės tilto. Vytauto bažnyčioje mūsų
paprasyta dainininkė Beatričė Grincevičiūtė giedojo „Ave
Marija“.

Jaunuolių draugystė, prasidėjusi vokiečių okupacijos
metais, tęsėsi. Vytautas Stašaitis buvo antrosios oro es-
kadrilės vado majoro Antano Stašaičio sūnus. Gal tai
nulėmė jų pomėgį aviacijai, sklandymui. 1943 metų rudenį
4 draugai: Vytautas Stašaitis, Žiulys, Algis S. ir Petras
Bartkus įstojo į sklandymo mokyklą. Pratybos vyko Ku-
lautuvoje. Bene geriausiai sklandyti sekėsi Petrui — jis
vienas pirmųjų pradėjo „kopti į šlaitą“.

Artėjo frontas. 1944 metų birželio mėnesį Petras Bart-
kus lankėsi tėviškėje, Raseinių apskrityje. Jį, kaip veiklų
LLA organizatorių, jau medžiojo rusų diversantai. Į jo
namus užėjo kaimynas Venslauskas. Petras buvo kitame
kambarielyje, kai prie Venslausko pripuolė ginkluotas pis-
toletu žmogus ir, palaikęs jį Petru, ėmė tardyti apie LLA

veiklą. Petras Bartkus suprato, greitai apsisprendė ir neprašytą svečią iš kito kambario nušovė. Nesaugūs tapo namai Petru. Tada su juo atsisveikinome. Jis pradėjo slapstytis.

Kalbamės su Stašaičiu apie vėlesnius susitikimus su Bartkumi. Jiedu dar bendravo, palaikė ryšius iki pat Vytauto arešto.

— 1946 metų pavasarį,— prisimena Vytautas,— vaikštinėjau universitete. Prie manęs priėjo Petro mergina Aldona ir perdavė nuo jo linkėjimus. Nudžiugau. Apipyliau klausimais. Ji pažadėjo atsakyti į juos vėliau. Ir iš tikrųjų, po mėnesio pasakė man adresą Raseiniuose ir slaptažodį. Į mano klausimą „Ar turit butelį“ turėjau išgirsti atsakymą: „Turiu butelio kamštį“.

Taip Vytautas Stašaitis — „Simas“ pateko pas Raseinių partizanus. Viename gražiame ūkyje buvo įsikūręs Lydžio rinktinės Juozo Čeponio būrys.

— Suradau Petrą. Išsikalbėjome. Paminėjo, kad su Čeponiu nelabai sugyvena. Paskiau nusileidome į didžiulį rūšį po namu. Išbandėme vokišką kulkosvaidį „MC-43“. Veikė gerai. Paleidus pirmąją seriją, kulkos šokinėjo rikošetu, skraidė betono skeveldros. Vakare susiruošėme į žygį. Išėjome 12 vyrų. Petras davė man savo pistoletą TT. Nakties žygį atlikom ramiai.

Petras Bartkus negėrė, nerūkė, buvo religingas, dvasingas jaunuolis. Labai sąžiningas, pareigingas ir atsargus. Kai kitą kartą Stašaitis — „Simas“ aplankė draugą, rado partizanus apsistojučius kluone.

— Petras supažindino su nauju vadu. Tai buvo atsargos leitenantas Algis Zaskus — „Šalna“. Petras pasakė, kad labai jo nemėgsta ir įtaria jį esant KGB agentą. Matėme visi, kad „Šalna“ mėgsta išgerti. Partizanus piktino ir jo laisvas elgesys su viena ryšininke. Vyrų rikiuojasi įprastai rytinei maldai, o jie begėdiškai vartaliojasi... Stengdamasis įgyti partizanų pasitikėjimą, „Šalna“ drąsiai sušaudė paimtą į nelaisvę stribą nuo Jonavos. Pavardės tiksliai neprisimenu, lyg tai Urbonavičius.

Paskutinį kartą su Petru Bartkumi Vytautas Stašaitis matėsi vėl 1946 metų rudenį Alėjų kaime, Šienlaukio

stotelėje. Lijo. Petras apsupo Vytautą savo nepermerkiamu apsiaustu, o pats liko šlapti Lietuje. Per ryšininę Nausėdaitę — „Rasą“ tą apsiaustą vėliau jis grąžino.

— Petras dar paprašė manęs pasirūpinti kapitono Jono Žemaičio — „Vytauto“ sūnumi Laimučiu, nes Kaune staiga mirė Žemaitienė. Laimutis turėjo kokių trejus metukus. Mes trise — Petro draugė Aldona, ryšininė Nausėdaitė ir aš — atsivedėme Laimutį iš Trakų gatvės Giržausko namo pas Nausėdaitės motiną.

1946 metų lapkričio 30 d. Stašaitį areštavo. 1950 metais Balchašo lageryje jis susitiko Petro būrio kulkosvaidininką. Iš jo sužinojo, kad Petras gyvas ir kovoja Tėvynėje.

— Sugrįžęs iš Sibiro išgirdau, kad Petras žuvęs, o Algis Šalna dėsto aukštojoje partinėje mokykloje (dabar miręs). Šalna parašė atsiminimus apie Žemaitijos partizanus. Dievai žino, kokia jų vertė. Atidavė juos Panevėžio dramos teatro režisieriui J. Miltiniui, kad pastatytų pjesę. Tačiau režisierius griežtai atsakė, kad pagal KGB darbuotojų atsiminimus pjesės nestatys.

Padubysio šlaituose uogaudami, riešutaudami 1940-aisiais susipažino Raseinių gimnazijos gimnazistas Petras Bartkus ir atvykusi pas gimines į svečius jauna kaunietė Aldutė Poderytė. Jų nekalta, beveik vaikiška draugystė ilgainiui peraugo į gilesnį jausmą. Tragiška tos meilės istorija. Kai Petras mokėsi Kaune, jie susitikinėjo gan dažnai. Jaunuolis kalbėjo apie aukštus idealus, meilę Tėvynei, jis jau buvo pogrindžio kovos prieš vokiškuosius okupantus dalyvis. Naująją, bolševikų okupaciją, jis sutiko su ginklu, miške. 1944 metų lapkričio 15 d. laiške Aldonai jis rašė, kad negalima... „nutolti nuo realios tikrovės, kuri šaltu realumu artėja kartu su šalta žiema“. Buvo pati partizaninės kovos pradžia ir jaunos vyrus gaivino viltis, kad sulauks iš užjūrių pagalbos ir šioje kovoje neliks vieniši. Po rusų pergalės prieš vokiečius, 1945 metų gegužės 30 dieną, Petras rašė: „...kelias į laisvę ne rožių žiedais, bet aštriausiais dygliais klotas. Tikiuosi, kad dar kartą teks praleisti karo audrą“.

Jie vis tikėjosi. Laukė pagalbos iš demokratijos gynėja pasivadinusios valstybės. Atsiminkim, kad karalius Lyras praregėjo tik netekęs karūnos, apakintas ir vienišas dykumoje. Graikų filosofas Demokritas, sulaukęs šimto metų, pats išsidūrė akis, sakydamas „kad geriau matyčiau“. Gi mūsų partizanai daugiau nei dešimtmetį liejo ir liejo kraują, kol įsitikino, kad jų viltys sulaukti tarimos pagalbos iš svetur beprasmiškos. Jie ėjo į miškus ir žuvo kovodami. Gatvės grindinių raudos nenustelbė eteryje melą sėjančių balsų: „Laikykite! Kovokite! Išvaduosime balandžio 1-ją. Ateisime jau 15-ją“... Taip per atstumą žudė mūsų tautą tie, kurie neturėjo nei gramo lietuviškojo patriotizmo ir nei miligramo islandiškos drąsos ir doros.

Petro laiškus Aldona gaudavo per partizanų ryšininkes. Buvo prašoma arba juos sunaikinti, arba gerai paslėpti. Laiškai išliko. Retsykiais — kartą arba du per metus — jie pasimatydavo. Susitikimai buvo sunkūs. Aldutė atvažiuodavo pas tetą. O iš ten kaimų ir pamiškių keliais ryšininkės vedavo ją dešimt ar dvidešimt kilometrų. Buvo net susirgusi plaučių uždegimu. Aldona prisimena:

— Aš iš vaikystės buvau silpnos sveikatos. O čia neretai tekdavo eiti per sniegynus, nakvoti palapinėse. Bet taip norėjosi pasimatyti, pakalbėti apie ateitį — juk mudu tikėjom, kad ji bus bendra ir graži. Mylėjome mes vienas kitą nekalta jaunatviška meile, net pasibučiuoti drovėdavomės — taip jau buvome auklėti.

Rizikavo Aldona, važiuodama į šias keliones. Matė sunkų partizanų gyvenimą miške. Tačiau ir Kaune Aldonos, Lietuvos savanorio, policininko dukters, gyvenimas nebuvo saugus. Nepaisant to, Aldona, dirbdama Universiteto kadrų skyriuje, kiek galėdama padėjo žmonėms: išduodavo fiktyvias pažymas, iš bylų išplėsdavo kompromituojančius dokumentus.

O partizanas rašė laiškus. „Laimė prabėga minutėmis, vargas nusidriekia metais“. Jų vargui nesimatė pabaigos. Petras nepasinaudojo galimybe pasitraukti į užsienį. „Nepalaužė vargai ir pavojai — už Tėvynę ir mirt nebai-

su!“ — rašė jis eilėraštyje, kurį visą gyvenimą išsaugojo vilnietė Aldona Baltušienė. Jis buvo skirtas jai ir prasi-
dėjo prasmingu posmu:

*Dar tuomet, kai pro beržą skarotą
Mums atrodė gėlėtas dangus,
Supratau, kad širdis valdo protą...*

— Norėčiau dabar nors prie jo kapo pastovėti, pakal-
bėti su juo, ten gulinčiu,— kalba Aldona.— Geresnio žmo-
gaus už jį neįsivaizduoju. Bet kur jis, tas kapas?

Kapo nėra. Liko doro žmogaus, kovojusio ir žuvusio
už Tėvynę, amžinoji garbė ir trumpo gyvenimo, švystelė-
jusio meteoru, ryškus skrydis. Liko gyva dvasia, įkūnyta
poezijos eilutėse, jo lyriniame dienoraštyje. Petras mėgo
rašyti dainuojamąją poeziją. Mylėjo gyvenimą ir žydin-
čias obelis tėvo sode. Labai mėgo gėles ir matė jas visur,
netgi Tėvynės danguje.

Eilėraštyje „Motinai“, rašytame per 1945 metų Kū-
čias, poetas guodžia raudančią, iš namų išvartą mamą.
Prašo jos neraudoti, kai žus sūnus, skindamas į laisvę
kelia. Tai bus jos auka Tėvynei. Atsisveikindamas su my-
lima mergina, jis numato rūsčią ateities perspektyvą:

*Klajosiu Tėviškės laukuose,
Juos drąsiai ginsiu kovoje.
Ir vieną kart gal sužinosi,
Kad aš jau ties NKVD...*

Eilėraštyje „Sesei“ dėkingas poetas apdainuoja tuos
takus, kuriais saugiai vaikšto partizanai — jų neišdavė
kovos sesė — ryšininkė. Kankinama. Niekinama. Ir nors:

*Tave atskyrė šaltos grotos,—
Už jų Tu karžygė likai!..*

Impulsyvus (ir pranašiškas!) Alkupėno eilėraštis „TĖ-
VYNEI“. Dėl Tėvynės ir jos vaikų jam jokia auka nebai-
si. „Niekada,— ar verkiu, ar juokiuos, ar dainuoju, ne-
pamiršiu Tavųjų vargų.“ „Net sapne apie laisvę svajo-
ju“, - jautriai prisipažįsta poetas. Ir čia pat su kartėliu

sako, jog kai tauta bus laisva — „atsiras daug balsingų kovotojų, siekiančių naudos ir pinigų“. Jis vadina juos parazitais.

Petras Bartkus — Prisikėlimo apygardos vadas („Sąžinė“, „Dargis“, „Žadgaila“) — poetas Alkupėnas ir du jo bendražygiai: šiauliškis Vytautas Šniuolis („Svajūnas“) ir jurbarkiškis Bronius Liesis („Naktis“) — poetas Ėglis, vykdydami svarbią užduotį, 1949 metų rugpjūčio 13 dieną žuvo išduoti Radviliškio rajono Užpelkių miške.

Vytauto Stašaičio teigimu, Petras Bartkus parašė tekstą plačiai žinomai dainai „Enkavediste, ką darai, ko mano tėviškę lankai...“ Tai todėl po tų apsilankymų, po 50-ties metų trukusios raudonosios audros, už Raseinių, ant Dubysos užtekėjus laisvės saulei, tik keli vieniši medžiai Alkupėno tėviškėje kelia rankas į gėlėtą Lietuvos dangų. - - -

PABAIGOS ŽODIS

Liekame ištikimi Laisvės idealams, nors grobuonis, vadinantis save išlaisvintoju, per prievartą bruka mums Europos „indėnų“ likimą. Kantriai nešame okupacijos Kryžių raudonųjų elgetų apsuptyje. Pasaulis atrišo milijardų maišus komunizmui Rusijoje gelbėti — padeda plėšikui, bet ne aukai.

Mes vėl vieni.

Buvome vieni, kai Tautą trėmė į Sibirą. Vienų vieni, kai ištisą dešimtmetį prieš raudonąją okupantą kovojo mūsų partizanai. Byranti imperija kuria demokratiją Lenino ir Tuchačevskio metodais — remiama armijos ir KGB. Pabaltijyje žlugdoma ekonomika, vykdomos ginkluotos provokacijos, barbariškai žudoma iš pasalų. Visa tai, kaip ir pokario partizanų kovas, lydi purvini prasimanymai ir įprastos klastotės.

Ne tik gyventi sunku. Mirti taip pat reikia mokėti.
Kaip JIE mokėjo — matėme šioje knygoje. Vienintelis
gyvenimo tikslas, vertas žmogaus gyvybės,— LAISVĖ.
Buvusios tremtinės Paulinos Motiečienės žodžiais tariant,
LAISVĖ — TAI SAULIŲ SAULĖ.

Tešviečia ji mums visiems ne tik iš himno žodžių.

1991 vasaris—rugpjūtis

NAUDOTA LITERATŪRA

1. LIETUVIŲ ENCIKLOPEDIJA 37-se tomuose, 1953—1969 Bostonas.
2. **B. Kviklys**. „MŪSŲ LIETUVA“, Vilnius, „Mintis“, 1989.
3. **A. Anušauskas, V. Kučinskas**. „LIETUVOS LAISVĖS KOVOS“. Lietuvos ginkluotos rezistencijos 1944—1953 m. kovų žemėlapiai, Vilnius, „Žaltvykslė“, 1991.
4. „SUŠAUDYTOS DAINOS“, sudarė **V. Ledas, H. Rimkus**, Vilnius, 1990.
5. „KOVOS KELIU ŽENGIANT“, sudarė **Leonas Gudaitis**, Vilnius, „Vyturys“, 1991.
6. **Antanina Garmutė**. „IŠĖJO BROLIAI“, Kaunas, 1990.
7. LIETUVOS TSR ADMINISTRACINIO-TERRITORINIO SUSKIRSTYMO ŽINYNAS. Vilnius, „Mintis“, 1976.
8. **S. Jelevičius**. Pokario metų kančia „TIESA“, 1988.06.18—19, Nr. 141, 142.
9. **M. Chienas, K. Šmigelskis, E. Uldukis**. „VANAGAI IS ANAPUS“, Vilnius, 1960.
10. **K. Jevseičikas**. „GILTINES SUTRAMDYMAS“, Vilnius, „Periodika“ 1989.
11. **A. Gumbaragis**. Rašyk laiškus Marytei. „ŠVYTURYS“, 1966. Nr. 23.
12. **Osvaldas Aleksa**. Rašyk laiškus Marytei. „NEMATOMAS FRONTAS“, sudarytojas A. Viršulis, Vilnius, „Mintis“, 1967, p. 136.
13. **Petras Naraškevičius**. Nešvankūs žodžiai, juodi tikslai. „TIESA“, 1970.09.10, Nr. 210; Didelis mūsų laukas. 1972.10.24, Nr. 250; Mūsų tikrovė — geriausias agitatorius, 1975.02.12, Nr. 36, ir kt.
14. **Adolfas Štrakšys**. Šūviai klasėje. Kas ir kaip „vadavo“ Lietuvą. „MOKSLEIVIS“, 1986, Nr. 10.
15. **L. Vilutis**. Rezistencijos vingiuose. „DOBILAS“, 1991.01.16.
16. **E. Dirmeikis, A. Visockienė**. Laimėt ar negrįžt iš kovos „KRAŽIŲ AIDAI“, 1990, Nr. 20.
17. **S. Vygandas**. Rezistencija Pietų Žemaitijoje. „TREMTINYS“, 1991, Nr. 5.
18. **Anelė Malinauskaitė-Blekaitienė**. Upėtakiai mėgsta tik švarius vandenį. „GĖLUPIS“, 1992.02.07, Nr. 20.
19. **Henrikas Kudreikis**. Už Raseinių, ant Dubysos, saulė netekėjo. „I LAISVĖ“, Čikaga, 1991, Nr. 110.
20. **Vytautas Kvedys**. Eilėraštis vienam gyvenimui. „NAUJAS RYTAS“, 1991.08.01. Nr. 88.

TURINYS

Ižanga / 5

1 d a l i s . PRIE ŽALIŲJŲ PUŠŲ / 7

Panemunių sakalai / 9

Kruvinas kelias / 17

Arai kilo iš Šaltupio / 26

Tavo vaikai, Tėvyne / 37

Ažuolai subrandina giles / 46

Sese, pink vainiką žalią... / 58

2. d a l i s . PALIŲ VYRAI / 71

Jis liko gyvas / 109

3 d a l i s . JUOS MINĖS DZŪKIJA / 119

Žmogaus dalia / 121

Degė gyvi kryžiai / 134

Kur upėtakiai supa lopšius / 139

Šilų giesmė / 153

Plaka žemės širdis / 164

Ko lakštingalos verkia prie Merkio / 174

4 d a l i s . KUR RAUSTA ŽEMČIŪGAI / 189

Protėvių rugiai / 191

Žemės druska / 211

Sustok prie akmens / 220

Užvenčio Monika / 233

Alkupėnas / 251

Pabaigos žodis / 258

Naudota literatūra / 261

Garmutė A.

Motinėlė, auginai:
Spindulys, 1993.—258,
ilustr.

Dok. apybraižos.— K.:
[3] p., [120] ilustr. lap.:
ilustr.

Bibliogr.: p. [261] (20 pavad.).

Publicistinėse apybraižose įamžinti beletrizuoti pokario rezistentų paveikslai iš įvairių Lietuvos vietovių. Knyga nėra istorinis veikalas nei kraštotyrinė studija, tačiau joje atsispindi autentiški skaudžios mūsų praeities fragmentai. Knygos stilius vaizdingas, pasakojimas lakoniškas, todėl ji lengvai skaitoma.

UDK 947.45.08

ISBN 9986-408-02-4

Antanina GARMUTĖ
MOTINĖLĖ AUGINAI
Dokumentinės apybraiža

Atsakinga redaktorė *B. Jonelienė*
Iliustracijos *G. Sakalauskienės*
Fotoreprodukcijos *A. Krutulienės*
Stiliaus redaktorė *Z. Guogienė*
Techninis redaktorius *V. Binkevičius*
Nuotraukas retušavo *J. Slapšys*

SL261. 1993 07 23. 14,8 apsk. leid 1. 14 000 egz.
Užs. 818. Spausdino „Spindulio“ spaustuvė, Gedimino 10, 3000 Kaunas
Kaina sutartinė